

МАКСИМ ГОРКИ СРЕД ХОРАТА

Част 2 от „Автобиографична трилогия“

Превод от руски: Благовеста Старирадева, Катя Койчева, 1981

chitanka.info

1

Аз слугувам — прислужник съм в магазин за „модни обувки“ на главната улица на града.

Господарят ми е дребно, валчесто човече; лицето му е кафяво, повехнало, зъбите му са зелени, очите — бледи, мръсносиви. Струва ми се, че е сляп, и като искам да се уверя в това, аз правя гримаси.

— Не си криви мутрата — тихо, но строго казва той.

Неприятно ми е, че тези мътни очи ме виждат, и не ми се вярва, че виждат — може би господарят само подозира, че гримаснича?

— Казах — не си криви мутрата — още по-тихо ми втълпява той, почти без да помръдва дебелиите си устни.

— Не си чеши ръцете — пъпли към мене сухият му шепот. — Работиш в първокласен магазин на главната улица на града, помни това! Прислужникът трябва да стои на вратата като статуя...

Не зная какво значи статуя и не мога да не си чеша ръцете: и двете са покрити до лактите с червени петна и рани, които кърлежат на крастата ръфа непоносимо.

— С какво се занимаваше у вас? — пита господарят, като оглежда ръцете ми.

Разправям му, той поклаща облата си глава, гъсто обрасла със сиви косми, и казва обидно:

— Вехтошарството е по-лошо от просия, по-лошо от кражба.

С известна гордост заявявам:

— Ами че аз и крадях.

Тогава той слага ръцете си на високата писалищна маса — както котарак лапите си, уплашено втренчва празни очи в лицето ми и съска:

— Какво-о? Как тъй крадеше?

Обяснявам как и какво.

— Е, ще сметнем това за дреболия. Но ако откраднеш от мен обувки или пари, ще те тикна в затвора до пълнолетието ти...

Той каза това спокойно, аз се уплаших и го намразих още повече.

Освен господари в магазина работеше моят братовчед Саша Яковов и старши продавачът — сръчен, мазен, румен човек. Саша носеше избеляло рединготче, бял нагръдник, вратовръзка и дълъг панталон, беше горд и не ме забелязваше.

Когато дядо ме доведе при господаря и помоли Саша да ми помага, да ме учи, Саша важно сви вежди и предупреди:

— Той трябва да ме слуша!

Дядо сложи ръка на главата ми и преви врата ми.

— Слушай го, той е по-голям от теб и по години, и по дължност...

А Саша ми вгълпи ококорен:

— Помни какво каза дядо!

И още от първия ден усърдно почна да използвава своето старшинство.

— Каширин, не си пули зъркелите — напътствуваше го господарят.

— Моля, не ги пуля — отвръщаше Саша с наведена глава, но господарят не го оставяше на мира:

— Не се блещи, купувачите ще помислят, че си козел...

Продавачът се смееше почтително, господарят грозно изпъваше устни, Саша, с пламнало от червенина лице, изчезваше зад тезгяха.

Тези разговори не ми харесваха, не разбирах много думи и понякога ми се струваше, че тук хората говорят на чужд език.

Когато влезеше купувачка, господарят изваждаше ръката си от джоба, попипваше мустаците си и лепваше на лицето си сладка усмивка; тя покриваше страните му с бръчки, но не променяше слепите му очи. Продавачът се изпъваше, притиснал лакти до тялото си и почтително разперил китки във въздуха. Саша плахо премигваше, като се мъчеше да скрие изпъкналите си очи; аз стоях до вратата, незабелязано си почесвах ръцете и следях церемонията на продажбата.

Коленичил пред купувачката, продавачът ѝ пробва обувката със странно разперени пръсти. Ръцете му треперят, той докосва крака на жената така внимателно, сякаш се страхува да не го счупи, а кракът е дебел и прилича на бутилка с полегати страни, с шийката надолу.

Веднъж една дама каза, като подритваше с крак и се свиваше:

— Ах, как гъделичките...

— Това е от вежливост, госпожо — бързо и с жар обясни продавачът.

Беше ми смешно да го гледам как се умилква на купувачката и за да не се изсмея, аз се извъръщах към стъклената врата. Но изгарях от желание да наблюдавам продажбата — много ме забавляваха маниерите на продавача и същевременно си мислех, че никога не ще мога така вежливо да разпервам пръсти, така изкусно да надявам обувки на чужди крака.

Често пъти господарят влизаше от магазина в малката стаичка зад тезгяха и повикваше там Саша; продавачът оставаше насаме с купувачката. Веднъж, като докосна крака на една червенокоса жена, той събра трите си пръста в едно и ги целуна.

— Ах — въздъхна жената, — какъв сте немирник!

А той изду бузи и произнесе тежко:

— Мм-ух!

Тогава аз така се разкикотих, че уплашен да не се строполя, увиснах на дръжката на вратата, вратата се отвори, главата ми се блъсна в стъклото и го, счупи. Продавачът ми тропаше с крака, господарят ме чукаше по главата с тежкия си златен пръстен, Саша се опитваше да ми дърпа ушите, а вечерта, когато си отивахме в къщи, строго ми втълпяваше:

— Ще те изпъдят за тези номера! Та какво смешно има тук?

И ми обясни: ако продавачът се харесва на дамите — търговията върви добре.

— Дамата може да няма нужда от обувки, но ще дойде и ще си купи, макар да не й трябват, само за да види симпатичния продавач. Ама ти — не разбираш! Мъча се с теб...

Това ме обиди — никой не се мъчеше с мене, а най-малко той.

Сутрин готвачката, болна и сприхава жена, ме будеше един час преди него; аз почиствах обувките и дрехите на господарите, на продавача и на Саша, приготвих самовара, донасях дърва за всички печки и измивах съдините за обеду. Отивах в магазина и премитах пода, избърсвах праха, правех чай, разнасях покупките на купувачите, отивах да донеса обеду от къщи; в това време Саша изпълняваше службата ми при вратата и понеже смяташе това за унизително, хокаше ме:

— Флегма! На, твоята работа върша...

Беше ми тежко и досадно, свикнал бях да живея самостоятелно, от зори до късна вечер по песъчливите улици на Кунавино, на брега на мътната Ока, в полето и в гората. Липсваха ми баба, другарите, нямаше с кого да приказвам, а животът ме дразнеше, като ми показваше своето грозно, лъжливо опако.

Често се случваше купувачката да си отиде, без да купи нещо — тогава и тримата се чувствуваха обидени. Господарят скриваше в джоб сладката си усмивка и командуваше:

— Каширин, прибери стоката!

И гълчеше:

— Гледай я как се рови, свинята! Хванало я съклет, глупачката, да седи в къщи, та се разтакава по магазините. Де да ми беше жена, щях да те...

Неговата жена, суха, черноока, с голям нос, му тропаше с крака и му крещеше като на слуга.

Много пъти, изпратили позната купувачка с вежливи поклони и любезни думи, те говореха за нея мръсно и безсрамно и будеха у мене желание да изтичам навън, да настигна жената и да ѝ разкажа какво приказват за нея.

Разбира се, знаех, че зад гърба си хората изобщо приказват лошо един за друг, но тези говореха за всички особено възмутително, като че ли бяха признати от някого за най-добрите хора и назначени за съдници на света. Завиждайки на мнозина, те никога никого не хвалеха и за всекиго знаеха нещо лошо.

Един ден в магазина дойде млада жена с алени бузи и сияйни очи, загърнатата в кадифено наметало с черна кожена яка — лицето ѝ се възправяше над яката като дивно цвете. Когато хвърли наметалото си в ръцете на Саша, тя стана още по-хубава: стройната ѝ фигура бе плътно обвита от синкавосива коприна, на ушите ѝ блестяха брилянти — заприлича ми на Василиса Прекрасна и бях сигурен, че е самата съпруга на губернатора. Посрещнаха я особено почтително, превиваха се пред нея като пред огън и се давеха от любезни думи. И тримата препускаха из магазина като дяволи; по стъклата на шкафовете се плъзгаха отраженията им, сякаш всичко наоколо се е запалило, чезне и ей сега ще добие друг вид, други форми.

А когато тя бързо избра скъпи обувки и си отиде, господарят цъкна и изфуча:

— К-учка...

— С една дума — актриса — презрително каза продавачът.

И започнаха да си разказват за любовниците на дамата, за нейните оргии.

След обед господарят си легна в стаичката зад магазина, а аз отворих златния му часовник и накапах оцет в механизма. Беше ми приятно да видя как, след като се събуди, той влезе в магазина с часовника в ръце, мърморейки слисано:

— Ей, че чудо! Изведнъж часовникът се изпотил! Никога не се е случвало — да се изпоти! Да не би пък да е на лошо?

Въпреки голямото тичане в магазина и работата в къщи аз сякаш заспивах в мъчителна скука и все по-често си мислех: какво ли да сторя, че да ме изпъдят?

Покрай вратата на магазина безмълвно се мяркат отрупани със сняг хора — като че ли погребват някого, изпрацат го на гробищата, но са закъснели за изнасянето на умрелия и бързат да настигнат ковчега. Конете се клатушкат, с мъка преодолявайки преспите. Камбаната на църквата зад магазина всеки ден унило бие — велики пости; нейното бумтене блъска главата като възглавница — не боли, ала оглупяваш и оглушаваш от него.

Веднъж, когато на двора, пред вратата на магазина, изпразвах сандък с току-що получена стока, при мене дойде църковният пазач, изкривено старче, меко, сякаш направено от парцали, и раздърпано, като че ли кучета са го ръфали.

— Да беше ми откраднал едни галошки, а, човече божи? — предложи старецът.

Аз не отговорих. Той седна на празния сандък, прозина се, прекръсти си устата и — пак:

— Открадни, а?

— Не бива да се краде! — заявих му.

— И все пак крадат. Зачети старостта ми!

Той приятно не приличаше на хората, между които живеех; почувствувах, че е съвсем сигурен в готовността ми да открадна и се съгласих да му дам галоши през прозорчето за проветряване.

— Ха така — спокойно каза той, без да се зарадва. — Да не ме излъжеш? Хайде, хайде, виждам, че няма да ме излъжеш...

Поседя около минута мълчаливо, като разтъркваше калния, мокър сняг с подметката на ботуша си, после запуши с пръстената си лула и ненадейно ме сепна:

— Ами ако аз те излъжа? Да взема същите тези галоши и да ги занеса на господаря ти, па да кажа, че си ми ги продал за половин рубла? А? Струват повече от две рубли, а ти — за половин? За почерпка, а?

Гледах го занемял, сякаш вече бе извършил това, което казваше, а той продължаваше да говори тихичко, гъгниво, като се взираше в ботуша си и от време на време пускаше син дим.

— Ако излезе например, че тъкмо господарят ти ме е подучил: иди ми изпитай момчето — дали е крадец? Какво ще стане тогава?

— Няма да ти дам галоши — казах ядосано.

— Сега вече не може да не дадеш, щом обеща!

Улови ме за ръката, притегли ме до себе си и като ме чукаше със студения си пръст по челото, лениво продължи:

— Та как може току-тъй — на, вземи?!

— Ти сам поиска.

— Аз мога да поискам какво ли не! Ще поискам да ограбиш църквата, какво ще направиш — ще я ограбиш ли? Мигар може да се вярва на човек? Ах ти, глупчо...

И като ме бутна настрана, той стана.

— На мен не ми трябват крадени галоши, не съм господин да нося галоши. Само се пошегувах... А заради твоето простодушие на Великден ще те пусна на камбанарията да биеш камбаната и да погледаш града...

— Знам го града.

— От камбанарията е по-хубав...

Той бавно отмина зад ъгъла на църквата, като заравяше върховете на ботушите си в снега, а аз гледах подире му и унило, изплашено си мислех: дали наистина старчето се пошегува, или беше пратено от господаря да ме провери? Страх ме беше да ида в магазина.

На двора изскочи Саша и се развика:

— За какъв дявол се маеш!

Замахнах по него с клещите, внезапно кипнал.

Знаех, че той и продавачът крадат от господаря: скриваха чифт обувки или пантофи в кюнеца на печката, после, като си тръгваха от

магазина, ги притуляха в ръкавите на палтата си. Това не ми харесваше и ме плашеше — помнех заканата на господаря.

— Ти крадеш ли? — попитах Саша.

— Не аз, ами старши продавачът — строго ми обясни той, — аз само му помагам. Той казва — послужи ми! Трябва да му се подчинявам, че инак ще ми напакости. Господарят! Самият той не е вчерашен продавач, всичко разбира. А ти си мълчи!

Докато говореше, той гледаше в огледалото и оправяше вратовръзката си със същите движения на неестествено разперените пръсти, както правеше това старши продавачът. Неуморно ми изтъкваше своето старшинство и властта си над мене, крещеше ми басово, а когато ми заповядваше, протягаше ръката си напред с отблъскващ жест. Аз бях по-висок и по-силен от него, но кокалест и недодялан, а той — пълничък, мек и мазен. С редингота и дългия панталон ми се струваше важен, солиден, но в него имаше нещо неприятно, смешно. Той мразеше готвачката, особена жена — не можеше да я разбере човек добра ли е или зла.

— Най-много на света обичам боя — казваше тя, широко разтворила черните си, пламтящи очи. — Все ми е едно какъв бой: петли ли се бият, кучета ли, мъже ли — все ми е едно!

И ако на двора се сбиеха петли или гълъби, тя оставяше работата си и наблюдаваше битката докрай, като гледаше през прозореца, глуха и няма. Вечер казваше на мене и на Саша:

— Какво седите залудо, дечица, по-добре да бяхте се сбили!

Саша се сърди:

— За теб, глупачко, аз не съм детенце, а втори продавач!

— Е, туй не го разбирам. За мен, дорде не си женен, си дете!

— Глупачка, тиква с тиква...

— Дяволът е умен, ала бог не го обича.

Нейните поговорки най-много ядосваха Саша, той я дразнеше, а тя казваше, презрително извила очи към него:

— Ама че си и ти, хлебарка, божа грешка!

Той неведнъж ме придумваше да ѝ намажа, докато спи, лицето с боя за обувки или със сажди, да напъхам във възглавницата ѝ карфица или някак другояче „да си направя шега“ с нея, но мене ме беше страх от готвачката, пък и тя спеше леко и често се будеше; събуди се, запали лампата и седи на кревата, загледана в някой ъгъл. Понякога идваше при мене зад печката, събуждаше ме и молеше пресипнало:

— Не ми се спи, Лексейка, нещо ме е страх, я ми поприказвай.

Разказвах ѝ нещо през сън, а тя седеше мълчаливо и се поклащаше. Струваше ми се, че горещото ѝ тяло мирише на восък и тамян и че тя скоро ще умре. Може би дори ей сега ще се тръшне по лице на пода и ще умре. От страх започвах да приказвам високо, но тя ме прекъсваше:

— Шт! Че ще се събудят мискините и ще помислят, че си ми любовник...

Седеше до мене винаги в една поза: свита, мушнала ръце между коленете си и стиснала ги с остриите кости на краката. Гърди нямаше и дори през дебелилото платно на ризата прозираха ребрата ѝ, като обръчи на разсъхнала се бъчва. Дълго седи мълчаливо и ненадейно прошепне:

— Да бях умряла поне, непрекъснато такава мъка...

Или ще попита някого:

— Виж, че доживях — е?

— Спи! — казваше тя, като ме пресичаше насред думата, изправяше се и, сива, безшумно изчезваше в мрака на кухнята.

— Вещица! — я наричаше Саша зад гърба ѝ.

Предложих му:

— Че кажи и го в очите!

— Мислиш, няма да посмея ли?

Но веднага се намръщи и рече:

— Не, няма да ѝ го кажа в очите! Може наистина да е вещица...

Като се държеше с всички пренебрежително и сурово, тя и на мене в нищо не ми угаждаше — дръпне ме за крака в шест часа сутринта и кресне:

— Стига си хъркал! Донеси дърва! Сложи с самовара! Обели картофи!...

Саша се събуждаше и хленчеше:

— Какво си се развикала? Ще кажа на господаря, не може да се спи...

Тя бързо движеше из кухнята сухите си кокали и святкаше към него с възпалени от безсъние очи:

— Ух, божа грешко! Да ми беше завареник, щях да те оскубя.

— Проклетница! — викаше Саша и на път за магазина ми набиваше в главата: — Трябва да направим да я изпъдят. Трябва незабелязано да притуряме сол във всичко — ако всичките ѝ гозби са пресолени, ще я изгонят. Или пък газ! Ти какво дремеш!

— Ами ти?

Той изфуча ядосано:

— Страхливец!

Готвачката умря пред очите ни: наведе се да вдигне самовара и внезапно се свлече на пода, сякаш някой я блъсна в гърдите, после мълком се строполи на една страна, протегнала ръце напред, а от устата ѝ шурна кръв.

И двамата веднага разбрахме, че е умряла, но сковани от страх, дълго я гледахме, без да можем дума да продумама. Най-после Саша стремглаво изхвъркна от кухнята, а аз, като не знаех какво да правя, сгуших се до прозореца, на светло. Дойде господарят, загрижено клекна, попипа с пръст лицето на готвачката и каза:

— Наистина умряла... Как тъй?

И се закръсти в ъгъла, пред малката икона на Николай Чудотворец, а след като се помоли, изкомандува в пруста:

— Каширин, тичай да съобщиш в участъка!

Дойде полицай, повъртя се, получи бакшиша и си отиде; после пак дойде, а с него и един каруцар; те уловиха готвачката за краката и

главата и я отнесоха навън. От пруста надникна господарката и ми заповяда:

— Измий пода!

А господарят каза:

— Добре, че умря вечер...

Не разбрах, защо е добре. Когато си легнахме да спим, Саша ми каза необичайно кротко:

— Не изгасяй лампата!

— Страх ли те е?

Той се зави презглава с одеялото и дълго лежа мълчаливо. Нощта бе тиха, сякаш се вслушваше в нещо, нещо очакваше, а на мене ми се струваше, че след миг ще забие камбана и изведнъж всички в града ще се разтичат, ще закрещят в безмерния смут на страха.

Саша подаде нос изпод одеялото и тихичко предложи:

— Хайде да легнем на печката, един до друг.

— Горещо е на печката.

Той помълча и каза:

— Как свърши моментално, а? Виж я ти, вещицата... Не мога да заспя...

— И аз не мога.

Той зараказва за мъртвци — как излизали от гробовете си, бродели до среднощ из града и търсели къде са живели преди, къде са останали роднините им.

— Мъртвците помнят само града — тихо разправяше той, — а улиците и къщите вече не помнят...

Ставаше все по-тихо и сякаш по-тъмно. Саша понадигна глава и попита:

— Искаш ли да разгледаме сандъка ми?

Отдавна ми се искаше да узная какво крие в сандъка си. Той го заключваше с катинар и го отваряше винаги с някакви особени предпазни мерки, а ако се опитвах да надзърна в сандъка, грубо питаше:

— Какво искаш? Е?

Когато се съгласих, той седна на кревата, без да спуска краката си на пода, и вече с тон на заповед ми нареди да сложа сандъка на леглото, при нозете му. Ключът висеше на ширитче на врата му заедно с кръстчето. След като огледа тъмните ъгли на кухнята, той важно се

навъси, отключи катинара, подуха капака на сандъка, сякаш пареше, и като го повдигна най-последно, извади няколко комплекта бельо.

Сандъкът беше пълен до средата с аптекарски кутии, връзки разноцветна хартия от чай, тенекиени кутии от боя за обувки и от сардели.

— Какво е това?

— Ами ще видиш...

Той обгърна сандъка с крака и се наведе над него, като тананикаше тихичко:

— Царю небесни...

Очаквах да видя играчки: никога не бях имал играчки и се отнасях към тях с привидно презрение, но с известна завист към онези, които ги притежаваха. Много ми хареса, че Саша — такъв солиден — има играчки; макар и да ги криеше свенливо, аз разбирах този свян.

Той отвори първата кутия, извади от нея рамка за очила, сложи я на носа си и каза, като ме гледеше строго:

— Няма значение, че стъклата липсват, тези очила са си такива!

— Дай ми да погледам!

— Не са за твоите очи. Те са за тъмни очи, а твоите са някакви светли — обясни и се изкашля като собственик, но веднага уплашено огледа цялата кухня.

В една кутия от боя за обувки имаше множество различни копчета — той ми обясни с гордост:

— Всичко това съм събрал на улицата! Сам. Трийсет и седем са вече...

В трета кутия видях големи медни карфици, също събрани по улиците, после — налчета от ботуши, изтъркани, изпочупени и цели, токи от обувки и пантофи, медна дръжка за врата, счупена кокалена дръжка на бастун, момински гребен, „Съновник и оракул“ и още много неща със същата стойност.

При моите странствувания за парцали и кокали аз лесно бих могъл да събера за един месец десет пъти повече такива незначителни дреболии. Нещата на Саша предизвикаха у мене чувство на разочарование, срам и мъчителна жалост към него. А той разглеждаше всяко нещо внимателно, нежно го милваше с пръсти, дебелиите му устни се издуха важно, изпъкналите му очи гледаха умилено и загрижено, но очилата правеха детското му лице смешно.

— За какво ти е това?

Той ми хвърли бърз поглед през рамката на очилата и попита с мутиращ дискант:

— Искаш ли да ти подаря нещо?

— Не, няма нужда...

Оскърбен, изглежда, от моя отказ и от недостатъчното внимание към неговото богатство, той помълча малко, после тихо предложи:

— Вземи една кърпа, ще избършеш всичко, че се е напращило...

Когато нещата бяха избърсани и прибрани, той се търкулна в леглото с лице към стената. Заваля дъжд, покривът течеше, вятър блъскаше прозорците.

Без да се обърне към мене, Саша каза:

— Почакай, нека поизсъхне градината, ще ти покажа такова нещо, че ще ахнеш!

Гласях се да спя и не отговорих.

Минаха още няколко секунди, внезапно той скочи и като задраска с ръце стената, заговори с покъртителна убедителност:

— Страх ме е... Господи, страх ме е! Господи помилуй! Та какво е това?

Тогава и аз се вцепених от страх: стори ми се, че до прозореца към двора, гърбом към мене, стои готвачката, навела глава и опряла чело в стъклото, както стоеше, преди да умре, когато гледаше бой на петли.

Саша ридаеше, драскаше стената и риташе. С мъка, сякаш по жарава, без да поглеждам встрани, аз прекосих кухнята и легнах до него.

Изнурени от плач, ние сме заспали.

Няколко дни след това беше празник, работихме до пладне, обядвахме в къщи и когато след обед господарите си легнаха да спят, Саша тайнствено ми каза:

— Да вървим!

Сетих се, че сега щях да видя онова нещо, което ще ме накара да ахна.

Излязохме в градината. Върху тясна ивица земя, между две къщи, се извисяваха петнадесетина стари липи, могъщите им стволоче бяха покрити от зеления памук на лишеите, черните им голи клони стърчаха безжизнено. И нито едно гарджо гнездо между тях. Дърветата

приличаха на паметници в гробище. Освен тези липи в градината нямаше нищо, нито шубрак, нито трева; земята по пътеките е здраво утъпкана и черна като чугунена; там, където под сухата миналогодишна шума се виждат нейните плешивини, тя също е застлана с корицата на плесента, както застоялата вода — с водна леща.

Саша мина зад ъгъла, при оградата към улицата, спря до една липа и като се ококори, погледна мътните прозорци на съседната къща. Приклезна, разрови с ръце куп листа — разкри се дебелият корен и до него две тухли, вкопани дълбоко в земята. Той ги понадигна — под тях се показва парче ламарина, под ламарината — квадратна дъсчица и най-после пред мене се открие голяма дупка, която се губеше под корена.

Саша запали клечка кибрит, после недогоряла восъчна свещ, мушна я в дупката и ми каза:

— Гледай! Само не се страхувай...

Самият той явно се страхуваше: свещта в ръката му трепереше, той пребледня, грозно отпусна устни, очите му овлажняха, полека отдръпваше свободната ръка зад гърба си. Страхът му се предаде и на мене, много предпазливо надникнах във вдлъбнатината под корена — коренът служеше за свод на пещера, в дъното ѝ Саша запали три пламъчета и те изпълниха пещерата със синя светлина. Тя бе доста просторна, с глъбина като вътрешността на кофа, но по-широка, стените ѝ бяха облицовани отгоре до долу с разноцветни стъкълца и чирепки от чаени съдове. В средата, върху възвишение, постлано с парче ален памучен плат, бе сложен мъничък ковчег, облепен със станиол и покрит до средата с нещо като брокатен покров, под който се подаваха сиви птичи крачета и остроклюнатата главица на врабче.

Зад ковчега се издигаше аналой, на него лежеше медно кръстче, а около аналоя горяха три угарки от вощеници в свещници, обвити със сребърна и златна хартия от бонбони.

Езиците на пламъчетата се свеждаха към отвора на пещерата; в нея мъждиво проблясваха пъстроцветни искри и петна. Миризма на восък, на топла гнилота и пръст удряше в лицето ми, в очите ми се преливаше, играеше накъсана дъга. Всичко това породило в мене угнетяващо смайване и заглуши страха ми.

— Хубаво ли е? — попита Саша.

— За какво е това?

— Параклис — обясни той. — Прилича ли?

— Не зная.

— А врабчето е мъртвец! Може от него да станат мощи, понеже е невинно пострадал мъченик...

— Умряло ли го намери?

— Не, влезе в бараката, а аз го улових с калпака си и го удуших.

— Защо?

— Така...

Погледна ме в очите и повторно попита:

— Хубаво ли е?

— Не!

Тогавя той се наведе към пещерата, бързо я закри с дъската, с ламарината, натъпка тухлите в пръстта, изправи се и като чистеше калта от коленете си, строго попита:

— Защо не ти харесва?

— Жал ми е за врабчето.

Той ме погледна с неподвижни очи, като сляп, блъсна ме в гърдите и извика:

— Глупак! От завист казваш, че не ти харесва! Да не мислиш, че твоята беседка в градината на улица Канатная беше направена по-добре?

Спомних си моята беседка и без колебание отговорих:

— Разбира се, че по-добре!

Саша хвърли на земята рединготчето си, запретна ръкави, плю си на ръцете и предложи:

— Като е тъй, хайде да се бием!

Не ми се биеше, потискаше ме разслабващо униние, бе ми стеснително да гледам озлобеното лице на братовчед си.

Той се нахвърли върху мене, удари ме с глава в гърдите, събори ме, седна отгоре ми и викна:

— Живот или смърт?

Ала аз бях по-силен от него и много се ядосах: след малко той лежеше по очи, протегнал ръце над главата си, и хъркаше. Изплашен, взех да го вдигам, но той се бранеше с ръце и крака и все повече ме плашеше. Отдръпнах се, като не знаех какво да правя, а той понадигна глава и каза:

— Какво, надви ли? Ама ще лежа така, докато ме видят господарите, а тогава ще се оплача от теб и ще те изпъдят!

Хокаше ме, заканваше се; думите му ме вбесиха, втурнах се към пещерата, измъкнах надгробните камъни, метнах през оградата на улицата ковчега с врабчето, разрових всичко в пещерата и я затъпках с крака.

— На̀ ти тебе, видя ли?

Саша се отнесе странно към моето буйство: седнал на земята, поотворил уста и свъсил вежди, той ме наблюдаваше, без да каже нещо, а когато свърших, бавно стана, отърси се, метна рединготчето на раменете си и рече спокойно и зловещо:

— Сега ще видиш какво ще стане, почакай малко: Ами че всичко това го бях направил нарочно за теб, то е магия! А де?...

Аз просто приклекнах, сякаш ударен от думите му, студ заля всичко в мене. А той си отиде, без да се обърне, и още повече ме смаза със своето спокойствие.

Реших още утре да избягам от града, от господаря, от Саша с неговата магия, от целия този досаден, глупав живот.

На другата сутрин, като ме събуди, новата готвачка извика:

— Божичко! Какво е станало с мутрата ти бе?...

„Започнала е магията!“ — помислих си угнетено.

Но готвачката се смееше така звънко, че и аз се усмихнах неволно и се погледнах в огледалото ѝ: лицето ми беше гъсто намазано със сажди.

— Саша ли направи това?

— Че да не съм аз! — викна готвачката, готова да прихне.

Взех да чистя обувките, пъгнах ръката си в една — в пръста ми се заби карфица.

„Ето ти я магията!“

Във всички ботуши имаше карфици и игли, нагласени така изкусно, че ми се забиваха в дланта. Тогава грабнах едно канче студена вода и с най-голямо удоволствие го излях върху главата на още несъбудилия се или престорено спящ магьосник.

Но все пак се, чувствувах зле: непрекъснато ми се привиждаха ковчегът с врабчето, сивите му, свити крачета и тъжно вирнатият восъчен клон, а около него — безспирното блещукане на разноцветните искри, сякаш иска да лумне дъга — и не може. Ковчегът се уголемяваше, ноктите на птичката растяха, удължаваха се и трепереха, оживявайки.

Реших да избягам същия ден вечерта, но преди обед, когато топлех на примуса съдинката с чорбата, унесен в мисли, оставих я да заври, а като взех да гася огъня, обърнах съдинката върху ръцете си и ме изпратиха в болницата.

Помня мъчителния кошмар на болницата: в жълта, треперлива празнота слепешком сновяха нагоре-надолу, мрънкаха и пъшкаха сиви и бели фигури в савани, ходеше с патерици дълъг човек с вежди като мустаци, тръскаше голямата си черна брада и ръмжеше със съскане:

— На негово пре-освещенство ще се оплача!

Леглата напомняха ковчези, болните, налягали с носове към тавана, приличаха на мъртви врабци. Люлееха се жълтите стени, таванът се издуваше като платно, подът се вълнуваше, доближавайки и раздалечавайки редиците от легла, всичко бе несигурно, тревожно, а зад прозорците стърчаха клони на дървета, като пръчки за бой, някой ги размахваше.

При вратата подрипваше червенокос, тънък мъртвец, дърпаше с късите си ръце савана си и пищеше:

— Не ми трябват луди!

А човекът с патериците крещеше над главата му:

— На не-гово пре-освещен-ство...

Дядо, баба, пък и всички винаги казваха, че в болницата морели хората — аз смятах живота си за свършен.

При мене дойде жена с очила и също в саван и написа нещо на черната дъсчица над възглавницата ми — тебеширът се строши и

парченца от него се посипаха по главата ми.

— Как се казваш? — попита тя.

— Никак.

— Нали имаш име?

— Нямам.

— Я не се инати, че ще ядеш бой!

И преди туй бях сигурен, че ще ям бой, затова не й отговорих. Тя изфуча като котка и като котка безшумно си отиде.

Запалиха две лампи, жълтите им пламъчета увиснаха на тавана като нечии загубени очи, висят и трепкат, досадно заслепяват, устремени едно към друго.

В ъгъла някой каза:

— Хайде да играем на карти!

— Че как да играя без ръка?

— Аха, отрязали ти ръката!

Веднага съобразих: ето — отрязали ръката на човека, защото играл на карти. А какво ли ще сторят с мен, преди да ме уморят?

Ръцете ми изгаряха и се раздираха, сякаш някой изтръгваше костите от тях. Заплаках тихичко от страх и болка, а за да не се виждат сълзите ми, затворих очи, но сълзите надигаха клепачите, течаха по слепоочията ми и влизаха в ушите.

Настана нощ, всички налягаха в леглата и се притулиха под сивите одеяла, от минута на минута ставаше все по-тихо, само в ъгъла някой мърмореше:

— Нищо няма да излезе, и той не е стока, и тя не е стока...

Да пиша на баба — да дойде и да ме измъкне от болницата, докато съм още жив. Но невъзможно е да пиша: ръцете ми са негодни за работа, пък и няма на какво. Да опитам — дали не ще успея да офейкам оттук?

Нощта ставаше все по-мъртва, сякаш се установяваше завинаги. Тихо спуснах крака на пода и се приближих до вратата, едното крило на която бе отворена — в коридора, под лампата, на дървена пейка с облегало стърчеше и изпускаше дим беловласа таралежова глава, която ме гледаше с тъмните ями на очите. Не успях да се скрия.

— Кой хойка? Ела тук!

Гласът е тих, не е страшен. Приближих се и погледнах валчестото лице, набучено с къси косми — на главата те бяха по-дълги

и стърчаха на всички страни, като я окръжаваха с мънички сребърни лъчи, а на колана на човека висяха връзка ключове. Ако брадата и косата му бяха по-дълги, щеше да прилича на апостол Петър.

— Това — попарените ръце ли са? Ти какво се шляеш нощем? По кой закон?

Духна в гърдите и в лицето ми облак дим, прегърна ме с топлата си ръка през врата и ме привлече до себе си.

— Страх ли те е?

— Страх ме е!

— Тук всички се страхуват отначало. А пък няма от какво да се страхуват. Особено като са с мен — аз не позволявам да обидят никого... Искаш ли да пушиш? Е, недей. Рано е за теб, почакай годинка-две... А баща ти и майка ти къде са? Нямах баща, майка! Е, не ти и трябват — и без тях ще преживеем, само не се плаши! Разбра ли?

Отдавна вече не бях виждал хора, които умеят да приказват просто и приятелски, с лесно разбираеми думи беше ми неизказано приятно да го слушам.

Когато ме заведе до леглото, аз го помолих:

— Поседи при мен!

— Бива — съгласи се той.

— Ти кой си?

— Аз ли? Войник съм, истински войник, кавказки. И на война съм ходил, че как иначе? Войникът живее за войната. С унгарците съм се бил, с черкезина, с поляка — колкото щеш! Войната, братче, е голямо безчинство!

Затворих за малко очи, а когато ги отворих, на мястото на войника седеше баба с тъмна рокля, а той стоеше до нея и казваше:

— Виж ти, всички измряха, а?

В стаята играеше слънцето — позлати всичко в нея и се скрие, а после пак погледне сияйно всички, сякаш дете лудува.

Баба се наведе към мене и попита:

— Какво, миличък? Осакатиха ли те? Казвах му аз на червенокосия дявол...

— Сега ще уредя всичко — каза войникът и си отиде, а баба рече, като, бършеше сълзите от лицето си:

— Излезе наш войник, балахончанин...

Аз все още мислех, че сънувам, и мълчах. Дойде лекар, превърза ми раните и ето ме, че се возя с баба на файтон по улиците на града. Тя разказва:

— Пък на нашия дядо съвсем му щуква умът, такъв алчен е станал — противно е да го гледаш! А отгоре на това неотдавна кожухарят Върлина, новият му приятел, му отмъкна от псалтира една сторублевка. Леле, какво беше-е!

Ярко грее слънцето, като бели птици плуват облаците в небето. Минаваме по дъските над Волга, бучи, издува се ледът, жвака водата под мостчето, на месесточервената катедрала на панаира блестят златните кръстове. Насреща ни се зададе широколика селянка с наръч атлазени върбови клонки в ръцете — пролет иде, приближава Великден!

Сърцето ми затрептя като чучулига.

— Много те обичам, бабо!

Това не я зачуди, със спокоен глас тя ми каза:

— Защото си ми родна кръв, пък мен, без да се хваля, и чуждите ме обичат, слава тебе, Богородице!

Усмихна се и добави:

— Ето, скоро ще се зарадва тя, ще възкръсне синът ѝ! А Варюша, моята дъщеря...

И млъкна...

2

Дядо ме посрещна на двора — коленичил, дялаше с брадвата някакъв клин. Понадигна брадвата, като че ли се готвеше да я запокити в главата ми, свали си калпака и каза подигравателно:

— Добър ден, преподобни, ваше благородие! Отслужихте ли? Е, сега вече както щете живеете, да! Ама че сте и вие-е...

— Знаем, знаем — бързо каза баба, като махаше с ръка срещу него, а когато влезе в стаята, докато приготвяше самовара, почна да разправя:

— Сега дядо ти съвсем се разори; колкото пари имаше, — всичките ги даваше под лихва на кръщелника Николай, а разписки, види се, не е вземал — не зная точно как е станало, но се разори, отидоха му парите. Ама всичко е, задето не помагахме на бедните, не жалехме несретните и на, господ си е рекъл за нас: защо ли съм дарил Каширини с имотност? Рекъл си — и ни лиши от всичко...

Тя се озърна и ме осведоми:

— Пък аз все се мъча да умилостивя малко господ, че да не притеснява твърде стария — сега взех нощем да раздавам тайна милостиня от моите печалби. На, ако щеш, да идем нощеска — имам пари...

Дойде дядо, присви очи и попита:

— Да лапате ли се тъкмите?

— Не е твое — каза баба. — А ако искаш, седни с нас, и за теб ще стигне.

Той седна на масата и рече тихо:

— Налей...

Всичко в стаята си бе на мястото, само ъгълът на майка ми тъжно пустееше и на стената, над леглото на дядо, бе окачен лист хартия, на който пишеше с големи печатни букви:

„Исусе спаси единоживий! Да пребъде твоето име свято с мен през всички дни и часове на живота ми.“

— Кой написа това?

Дядо не отговори, баба почака и каза с усмивка:

— Тази хартия струва сто рубли!

— Не е твоя работа! — кресна дядо. — Всичко ще раздам на чуждите хора!

— Само че няма какво да раздаваш, а когато имаше — не раздаваше — каза спокойно баба.

— Млък! — изпищя дядо.

Тук всичко си е в ред, всичко си е както преди.

В ъгъла върху раклата, в кошчето за бельо, се събуди Коля и загледа оттам; сините ивички на очите му едва се забелязват под клепачите. Той е станал още по-сив, отпуснат, гаснещ; не ме позна, мълком се извърна и затвори очи.

Навън ме чакаха печални вести: Вяхир умрял, през страстната седмица „лещенката го задушила“; Хаби отишъл да живее в града, на Яз му се схванали краката и не скитосвал. Като ми съобщи всичко това, черноокият Кострома сърдито каза:

— Нещо много бързо измират хлапетиите!

— Че нали само Вяхир е умрял?

— Все едно: който е напуснал улицата, също като да е пукнал. Едва се сприятелиш, свикнеш, а другаря ти или ще го дадат на работа, или ще умре. Тук във вашия двор, у Чесноков, живеят нови — Евсеенко; момчето — Нюшка си го бива, всичко му иде отръки! Има две сестри; едната е още малка, а другата е куца, ходи с патерица, хубавица.

Помисли и добави:

— Ние с Чурка, братче, се влюбихме в нея, непрекъснато се караме!

— С нея ли?

— Защо? Помежду си. С нея — рядко!

Разбира се, знаех, че големите момчета и дори мъжете се влюбват, знаех и грубия смисъл на това. Стана ми неприятно, мъчно за Кострома, стеснително да гледам недодяланото му тяло, черните ядни очи.

Куцото момиче видях същия ден вечерта. Като слизаше по външната стълба към двора, то изтърва патерицата си и безпомощно се спря на стъпалата, вкопчило в парапета прозрачните си ръце, тънко, слабичко. Искях да вдигна патерицата, но бинтованите ми ръце пипаха

лошо, дълго се маях и се ядосвах, а то, застанало по-високо от мене, тихо се смееше:

— Какво ти е на ръцете?

— Попарих ги.

— А пък аз, виж — куцам. Ти от този двор ли си? Дълго ли лежа в болницата? А аз лежах там дълго!

Въздъхна и добави:

— Много дълго!

Беше в бяла рокля със светлосини подковички, вехтичка, но чиста, гладко сресаната ѝ коса лежеше на гърдите в дебела, къса плетка. Очите ѝ бяха големи, съсредоточени, в спокойната им глъбина гореше синьо пламъче и озаряваше слабичкото, остроносо лице. Тя мило се усмихваше, ала — не ми хареса! Цялата ѝ болнава фигурка сякаш казваше:

„Не ме докосвайте, молят“

Как са могли другарите ми да се влюбят в нея?

— Аз боледувам отдавна — на драго сърце разказваше тя и сякаш се хвалеше. — Урочаса ме една съседка, скара се с мама и ме урочаса — да ѝ направи напук... В болницата страшно ли е?

— Да...

Беше ми стеснително с нея и си влязох в стаята.

Към полунощ баба ласкаво ме събуди.

— Да бяхме тръгнали, а? Като се потрудиш за хората, ръцете ти по-бързо ще заздравеят...

Хвана ме за ръката и ме поведе в тъмнината като сляп. Нощта бе мрачна, влажна, неспирно духаше вятър, сякаш бързо течеше река, краката затъваха в студения пясък. Баба отиваше внимателно до тъмните прозорци на къщурките, прекръстваше се три пъти и оставяше на перваза по петак и по три кифли, кръстеше се пак, отправила очи към беззвездното небе, и шепнеше:

— Пресвета царице небесна, помогни на хората! Всички сме грешни пред теб, майко!

Колкото повече се отдалечавахме от къщи, толкова по-глухо и по-мъртво ставаше наоколо. Нощното небе, бездънно вдълбано от мрака, сякаш завинаги бе скрило месеца и звездите. Отнякъде изскочи куче, спря срещу нас и заръмжа, очите му блеснаха в тъмнината; страховито се притисках до баба.

— Нищо — каза тя, — това е чисто и просто куче, на дявола не му е време, късно е за него, зер вече пропяха петлите!

Примами кучето, погали го и го посъветва:

— Внимавай, кученце, не плаши моето внученце!

Кучето се потърка в краката ми и по-нататък тръгнахме тримата. Дванадесет пъти пристъпваше баба до прозорците и оставаше по первазите „негласна милостиня“; започваше да се развиделява, от мрака изникваха сиви къщи, възправяше се бяла като захар камбанарията на Крайградската църква; тухлената ограда на гробищата е проредяла като окъсана рогозка.

— Умори се старата — каза баба, — време е да се прибираме! Ще се събудят утре жените, а Богородица сдобила с нещичко дечицата им! Когато всичко е кът, и малкото е добре дошло! Охо-хо, Ольоша, бедно живее народът и никой не го е грижа за него!

*Богатият се за бога не сеца
и Страшният съд не му се привижда
Не му е беднякът приятел и брат,
сал злато да трупа му е мерак —
но на жарава ще се обърне то в ада!*

Така си е! Трябва да живеем един за друг, а бог — за всички! Ама радвам се, че пак си при мен!...

И аз изпитвам тиха радост, смътно чувствавайки, че съм се приобцил към нещо, което няма да забравя никога. До мене се клатушкаше червеникавото куче с лисича муцуна и добри, виновни очи.

— То с нас ли ще живее?

— Че какво пък? Нека живее, ако иска. На, ще му дам кифла, останали са ми две. Хайде да седнем на пейчицата, нещо се уморих...

Седнахме на пейката пред една порта, кучето легна в краката ни, като разкъсваше със зъби сухата кифла, а баба разправяше:

— Тук живее една еврейка, девет души са ѝ на ръцете, един от друг по-малки. Питам я: „Абе как я караш, Мосевна?“ А тя дума: „Карам я с моя бог — иначе как ще я карам?“

Облегнах се на топлия хълбок на баба и съм заспал.

Животът отново потече бързо и пълноструйно, широкият поток от впечатления всеки ден носеше на душата нещо ново, което възхищаваше и тревожеше, оскърбяваше, караше те да мислиш.

Скоро и аз с всички сили се стремях да виждам колкото може често куцото момиче, да приказвам с него или мълчаливо да седим един до друг на пейчицата пред портата — с Людмила беше приятно и да мълчиш. Беше чистичка като птичката кралче и прекрасно разказваше как живеят казаците на Дон: там живяла дълго у вуйчо си, машинист в маслобойна, после баща ѝ, шлосер, се преселил в Нижни.

— А имам и друг вуйчо, той служи при самия цар.

В празник вечер цялото население на улицата излизаше „пред портите“, момците и девойките отиваха на гробищата да играят хоро, мъжете се пръскаха по кръчмите, на улицата оставаха жените и дечурлигата. Жените се разполагаха пред портите направо на пясъка или по пейчиците и вдигаха страшна врява, като се караха и одумваха; дечурлигата почваха да играят на топка, на кегли, „шар-мазло“ — майките наблюдаваха игрите, насърчаваха изкусните и осмиваха слабите играчи. Бе оглушително шумно и незабравимо весело; присъствието и вниманието на „големите“ възбуждаше нас, дребосъка, и внасяше във всички игри особено оживление, страстно съперничество. Но колкото и силно да се увличахме в играта ние тримата — Кострома, Чурка и аз — все пак от време на време този или онзи ще изтича да се похвали пред куцото момиче.

— Видя ли, Людмила, как избих и петте кегли?

Тя се усмихваше приветливо и кимваше няколко пъти подред.

По-рано нашата компания гледаше да бъде във всички игри заедно, а сега виждах, че Чурка и Кострома играят винаги в различни групи и всякак си съперничат по сръчност и сила, често — до сълзи и бой. Веднъж се сбиха така яростно, че трябваше да се намесят възрастните и да заливат противниците с вода като кучетата.

Седнала на пейката, Людмила тропаше по земята със здравия си крак, а когато побойниците се търкулваха към нея, отблъскваше ги с патерицата си и плахо викаше:

— Престанете!

Лицето ѝ бе синкаво бледно, очите ѝ бяха погаснали и подбелени като на истеричка.

Друг път, след като загуби позорно от Чурка една партия кегли, Кострома се скри зад сандъка с овес при бакалницата, клекна там и мълчаливо заплака — беше почти страшно: зъбите си е стиснал силно, скулите му са изпъкнали, костеливото му лице се е вкаменило, а от черните му, начумерени очи се ронят тежки, едри сълзи. Когато взех да го утешавам, той пошепна, давейки се от плач:

— Почакай... ще го цапардосам с тухла по тиквата... ще види той!

Чурка стана надменен, ходеше по средата на улицата, както ходят ергените, накривил каскет, пъхнал ръце в джобовете си; беше се научил да плюе юнашки през зъби и казваше:

— Скоро ще се науча да пуша. Вече два пъти опитвах, ама ми се гади.

Всичко това не ми харесваше. Виждах, че губя другаря си, и ми се струваше, че за това е виновна Людмила.

Една вечер, когато разпределях на двора събраните кокали, парцали и всякакви вехтории, при мене дойде Людмила, като се полюляваше и размахваше дясната си ръка.

— Добър вечер — каза тя и кимна три пъти. — Кострома беше ли с теб?

— Да.

— А Чурка?

— Чурка не другарува с нас. За всичко това ти си крива, влюбиха се в теб и се бият...

Тя се изчерви, но отговори подигравателно:

— И таз добра! Че какво съм крива аз?

— Ами защо правиш да се влюбват?

— Не съм ги молила да се влюбват! — каза тя ядосано и си тръгна, като говореше: — Всичко това са глупости! Аз съм по-голяма от тях, на четиринадесет години съм. В по-големи момичета не се влюбват...

— Много знаеш! — викнах с желание да я обидя. — Я виж бакалката, сестрата на Върлина, съвсем стара е, пък как върти любов с младежи!

Людмила се върна при мене, като забиваше патерицата си дълбоко в пясъка на двора.

— Ти самият нищо не знаеш — заговори бързо, със сълзи в гласа и милите ѝ очи красиво пламнаха. — Бакалката е разтурена, а аз да не би да съм такава? Аз съм още малка, не бива да ме пипат и щипят, и всичко... На, да беше прочел романа „Камчадалка“, втората част, че тогава да говориш!

Отиде си, хълцайки. Дожаля ми за нея — в думите ѝ звучеше някаква незнайна за мене правда. Защо я щипят другарите ми? Пък още разправят, че били влюбени...

На другия ден, като исках да загладя вината си пред Людмила, купих за две копейки бонбони „Ечемичена захар“ — любимите ѝ, както вече знаех.

— Искаш ли?

Тя каза против волята си сърдито:

— Махай се, не ща да те знам!

Но веднага взе бонбоните и ми подметна:

— Поне да беше ги увил в книжка — ръцете ти са нещо нечисти.

— Мих ги, ама все не се измиват.

Тя взе ръката ми в своята, суха и гореща, и я загледа.

— Колко си я похабил...

— А твоите пръсти са избодени...

— Това е от иглата, много шия...

След няколко минути ми предложи, като се озърташе:

— Слушай, хайде да се скрием някъде и да почнем да четем „Камчадалка“, искаш ли?

Дълго търсихме къде да се скрием, навсякъде бе неудобно, най-после решихме, че ще е най-добре да се вмъкнем в съблекалнята на банята: там е тъмно, но можем да седнем до прозореца — той гледа към мръсния ъгъл между бараката и съседната кланица, там хора рядко надникват.

И ето че тя седи ребром към прозореца, изпънала болния си крак на пейката, спуснала здравия на пода, седи и закрила лицето си с раздърпана книжка, развълнувано произнася множество неясни и скучни думи. Но аз се вълнувам. Седнал на пода, виждам как съсредоточените очи като две сини пламъчета се движат по страниците на книжката, понякога ги овлажнява сълза, гласът на момичето трепери, като изрича бързо непознати думи в непонятни съединения. Но аз ловя тези думи и като се мъча да ги стъкмя в стихове, обръщам

ги всякак — това вече съвсем ми пречи да разбере за какво се говори в книгата.

На коленете ми дреме кучето, наричам го Вятър, защото е рунтаво, дълго, тича бързо и ръмжи като есенен вятър в комина.

— Слушаш ли? — пита момичето.

Кимам мълчаливо. Бъркотията от думи все повече ме възбужда, все по-трепетно е желанието ми да ги подредя иначе, както стоят в песните, където всяка дума живее и пламти като звезда в небето.

Когато се стъмни, Людмила отпусна побледнялата си ръка с книгата и попита:

— Нали е хубаво? Ето виждаш ли...

От тази вечер ние често седяхме в съблекалнята. За мое удоволствие Людмила скоро изостави четенето на „Камчадалка“. Аз не можех да ѝ отговоря за какво става дума в тази безкрайна книга — безкрайна, защото след втората част, от която започнахме четенето, се появи трета, и момичето ми казваше, че имало и четвърта.

Особено хубаво ни беше в дъждовни дни, ако лошото време не се случеше в събота, когато палеха банята.

Навън вали като из ведро — никой не ще излезе на двора, няма да надзърне при нас, в тъмния ни кът. Людмила много се страхуваше да не ни „заварят“.

— Знаеш ли какво ще си помислят тогава? — тихо питаше тя.

Знаех и също се боях да не ни „заварят“. Прекарвахме по цели часове в разговор за нещо, понякога аз ѝ разправях някоя от бабините приказки, а Людмила — за живота на казаците по река Медведица.

— Ох, колко хубаво е там! — въздишаше тя. — Тук какво е? Тук е само за бедняци...

Реших, че когато порасна, непременно ще ида да видя река Медведица.

Скоро вече нямахме нужда от съблекалнята: майката на Людмила си намери работа при един кожухар и от сутрин излизаше от къщи, сестричката ѝ ходеше на училище, брат ѝ работеше в керамичната фабрика. В дъждовни дни отивах при момичето и му помагах да готви, да разтребва стаята и кухнята, а то се смееше.

— Ние с теб живеем като мъж и жена, само спим поотделно. Дори по-добре живеем — съпрузите не помагат на жените си...

Ако имах пари, купувах сладкиши и пиехме чай, после охлаждахме самовара със студена вода, за да не разбере кресливата майка на Людмила, че сме го топили. Понякога при нас идваше баба, седеше, плетеше дантела или бродираше и ни разказваше чудни приказки, а когато дядо отиваше в града, Людмила се промъкваше у нас и се гощавахме безгрижно.

Баба казваше:

— Ех, хубаво си живеем! Имаш ли свои пари, живота както щещ си реди!

Тя насърчаваше дружбата ни:

— Хубаво е да си другаруват момче и момиче! Само не бива да се вършат лудории...

И с най-прости думи ни обясняваше какво значи „да се вършат лудории“. Говореше красиво, одухотворено и аз добре разбрах, че не бива да се пипат цветовете, докато не са се разтворили; иначе от тях няма да има нито аромат, нито плодове.

Не ни се „вършеха лудории“, но това не пречеше на мене и на Людмила да приказваме за неща, за които е прието да се мълчи. Разбира се, нямаше как да не приказваме, защото отношенията между половете в грубата им форма много често и натрапчиво се навираха в очите ни и много ни обиждаха.

Бащата на Людмила, хубав мъж на около четиридесет години, беше къдрокос, мустакат и някак особено победоносно мърдаше гъстите си вежди. Бе странно мълчалив — не помня нито една дума, казана от него. Когато галеше децата, мучеше като ням и дори жена си биеше мълчаливо.

Вечер в празник, пременен в светлосиня риза, кадифени шалвари и лъснати до блясък ботуши, той излизаше пред портата с голяма хармоника, праметната с каиш на гърба му, и заставаше като войник „на пост“. Тозчас край нашата порта започваха „разходки“: като патици една подир друга минаваха моми и жени и поглеждаха Евсеенко скришом, под око, и открито, с жадни очи, а той стои, издул долната си устна, и също гледа всички с преценяващия взор на тъмните си очи. Имаше нещо неприятно-кучешко в този безмълвен разговор с очи, в бавното, обречено движение на жените покрай мъжа — като че ли всяка от тях, стига само той повелително да ѝ смигне, покорно ще се повали върху нечистия пясък на улицата като убита.

— Облеци се пръчът, дебелооката мутра! — мърмори майката на Людмила. Тънка и висока, с дълго нечисто лице, с късо остригани — след тиф — коси, тя приличаше на изхабена метла.

До нея седи Людмила и напразно се мъчи да отвлече вниманието ѝ от улицата, упорито я разпитва за нещо.

— Махай се, лепко, изрод окаян! — мъмри майката и мига тревожно; тесните ѝ монголски очи са странно светли и неподвижни — вперили са се в нещо и завинаги са замрели.

— Не се ядосвай, мамичко, няма значение вече — казва Людмила. — Ами я виж как се е накантила рогозарката!

— Аз бих се облякла по-хубаво, да не бяхте вий тримата, изядохте ме вий, изплюскахте ме — безмилостно и сякаш през сълзи отвърща майката, впила очи в едрата, дебела вдовица на рогозаря.

Тя прилича на малка къща, гърдите ѝ са изпъчени като външна стълба; червеното ѝ лице, леко забулено и прерязано от зелена забрадка, напомня капандура в часа, когато стъклата ѝ отразяват слънцето.

Прехвърлил хармониката на гърдите си, Евсеенко свири. Хармониката има много клавиши, звуците ѝ неотразимо увеличат нанякъде, от цялата улица връхлитат дечурлига, рухват в краката на хармониста и замират в пясъка възхитени.

— Почакай, ще ти извият врата — предрича Евсеенко на мъжа си.

Той мълком я изглежда под око.

А рогозарката седи като камък наблизко, на пейката пред дюкяна на Върлината, и свела глава на рамо, слуша пламнала.

В полето, отвъд гробищата, руменят вечерните зари, по улицата като по река се носят ярко облечени месести тела, като вихър се вият деца, топлият въздух гали и опива. Напечен през деня, пясъкът лъха някак остро, особено силно се чувствува тежката, сладникава миризма на кланиците — миризма на кръв; а от дворовете, където живеят кожухари, солено и парливо дъхти на пудра. Говорът на жените, пиянският рев на мъжете, звънливите викове на децата, песента на басовитата хармоника — всичко се слива в плътен кънтеж, мощно въздиша неуморно творещата земя. Всичко е грубо, разголено и вдъхва дълбоко, здраво чувство на доверие към този черен живот, нагло-скотски. Като се хвали със силите си, той мъчително и напрегнато търси къде да ги излее.

И през врявата понякога стигат до сърцето и завинаги се врязват в паметта някакви особено тягостни думи:

— Не бива всички отведнъж да бият един — трябва по ред...

— Кой ще ни съжали, щом себе си не жалим...

— Мигар бог е създал жената за присмех?...

Наближава нощта; въздухът е по-хладен; шумът по-глух, дървените къщи набъбват, растат, забулват се в сенки. Децата са отведени по домовете — да спят, някои са заспали тук, до оградите в краката и в скутовете на майките си. Късно вечерта по-големите дечурлига стават по-мирни, по-кротки. Евсеенко незабелязано е изчезнал, сякаш се е стопил, няма я и рогозарката, басовитата хармоника свири някъде далече, отвъд гробищата. Майката на Людмила седи на пейката свита, изгърбена като котка. Баба е отишла да пие чай у съседката, акушерка и сводница, едра, жилава жена с нос като патешка човка и златен медал „за спасяване на загиващи“ върху плоските, мъжки гърди. Цялата улица се страхува от нея и я смята за магьосница; за нея разправят, че била изнесла от огъня при пожар трите деца и болната жена на някакъв полковник.

Баба е приятелка с нея; когато се срещнат на улицата, двете още отдалеч се усмихват една на друга някак особено хубаво.

Кострома, Людмила и аз седим на пейката пред портата; Чурка извика брата на Людмила да се борят — прегърнати, те тъпчат пясъка и вдигат прах.

— Престанете! — плахо моли Людмила.

Извил към нея ваклите си очи, Кострома разказва за ловеца Калинин, белоконо старче с хитър поглед, човек с лошо име, познат на цялото предградие. Той бе починал наскоро, но не бяха го заровили в пясъка на гробищата, а бяха поставили ковчега на земята, настрана от другите гробове. Ковчегът бе черен, с високи крачета, капакът му бе изписан с бяла боя — нарисувани бяха кръст, копие, тояга и две кости.

Всяка нощ, щом се стъмни, старецът ставал от ковчега и ходел из гробищата, непрекъснато търсел нещо чак до първи петли.

— Не говори страшни работи! — моли Людмила.

— Пусни ме! — вика Чурка и като се освобождава от прегръдката на брат й, подигравателно казва на Кострома: — Защо лъжеш? С очите си видях как заравяха ковчега, а отгоре е празно — за паметник... Пък че мъртвецът ходел — това са го измислили пияните ковачи...

Без да го погледне, Кострома сърдито предложи:

— Върви преспи на гробищата, щом е тъй!

Те почнаха да спорят, а Людмила питаше, отегчено поклащайки глава:

— Мамичко, нощем мъртвците стават ли?

— Стават — повтори майка й, сякаш отдалеч отекна ехо.

Дойде синът на бакалката, Вальок, дебел червендалест младеж на двадесетина години, чу спора ни и каза:

— Който от тримата прекара на ковчега до разсъмване, ще му дам дващест копейки и десет цигари, а който се уплаши — ще му дърпам ушите, колкото си искам, е?

Всички млъкнахме смутени, а майката на Людмила каза:

— Ама че глупости! Мигар може да се подстрекават деца за таквиз работи...

— Дай една рубла, ще ида! — навъсено предложи Чурка.

Кострома веднага попита ехидно:

— А за дващест копейки страх ли те е? — И каза на Вальок: — Дай му една рубла, така или иначе, няма да иде, само се перчи...

— Хайде, ето ти рубла!

Чурка стана от земята и мълчаливо, бавно си тръгна, като вървеше близо до оградата. Кострома пъхна пръсти в устата си и извири пронизително след него, а Людмила заговори тревожно:

— Ах, господи, какъв фукльо... на какво прилича това!

— Къде можете вие, пъзльовци! — присмиваше се Вальок. — Пък още минавате за първи борци на улицата, котенца...

Обидно беше да слушаме подигравките му; този охранен младеж не ни харесваше, той винаги подбуждаше дечурлигата за пакости, разправяше им неприлични клюки за девойки и жени; учеше ги да ги дразнят; децата го слушаха и плащаха скъпо за това. Той, кой знае защо, мразеше кучето ми и го замеряше с камъни; веднъж му даде игла в хляб.

Но още по-обидно беше да гледаме как си отива Чурка, свит и посрамен.

Казах на Вальок:

— Дай рублата, аз ще отида...

Като се подсмиваше и ме плашеше, той даде рублата на Евсеенко, но жената строго каза:

— Не искам, няма да я взема!

И си влезе ядосано. Людмила също не се реши да вземе банкнотата; това още повече засили подигравките на Вальок. Вече щях да тръгна, без да искам пари от младежа, но дойде баба и като разбра каква е работата, взе рублата и спокойно ми каза:

— Облечи си палтенцето и си вземи одеяло, че призори ще застудее...

Думите ѝ ми вдъхнаха надежда, че няма да ми се случи нищо страшно.

Вальок постави условие — до разсъмване трябва да лежа или да седя на ковчега, без да ставам от него, каквото и да се случи, дори и да се разклати ковчегът, когато старият Калинин почне да излиза от гроба. Ако скоча на земята, губя.

— И внимавай — предупреди ме Вальок, — цяла нощ ще те следя!

Когато тръгнах за гробищата, баба ме прекръсти и ме посъветва:

— Ако ти се привиди нещо, не мърдай, а само чети „Богородице дево, радвай се...“

Вървах бързо, искаше ми се всичко това по-скоро да започне и да свърши. Придружаваха ме Вальок, Кострома и някои други момчета. Когато се прекачвах през тухлената ограда, заплетох се в одеялото, паднах и веднага скочих, сякаш подхвърлен от пясъка. Оттатък оградата кънтеше смях. В гърдите ми прималая, по кожата на гърба ми полазиха неприятни тръпки.

Препъвайки се, стигнах до черния ковчег. От едната страна той беше засипан с пясък, от другата късите му, дебели крака се бяха разкрили, сякаш някой се е мъчил да го приповдигне и го е наклонил. Седнах на ръба на ковчегата, в долния му край, и се озърнах: неравното гробище е гъсто осеяно със сиви кръстове, сенки са се разстлали широко върху гробовете, обгърнали са наежените им могили. Тук-там, залутани между кръстовете, стърчат тънки, хилави брезички и свързват с клоните си отделните гробове; през дантелата на техните сенки стърчат стръкчета трева — тази сива четина е най-страшното! Като снежна пряспа се издига в небето църквата, сред неподвижните облаци грее малка, стопила се луна.

Бащата на Яз — „Мръсния селяк“ — лениво бие клепалото; всеки път, когато дърпа въжето, то достига ламарината на покрива и тъжно проскърцва, после еква сухият удар на малката камбана — той звучи късо, досадно.

„Не дай боже безсъние“ — спомням си поговорката на пазача.

Страх ме е. И, кой знае защо — задушно ми е, обливам се в пот, макар че нощта е прохладна. Дали ще успея да изтичам до къщичката на пазача, ако старият Калинин вземе да излиза от гроба?

Познавам добре гробищата, десетки пъти съм играл между гробовете с Яз и други другари. Ей там, до църквата, е погребана майка ми...

Още не всичко е заспало, от предградието долитат изблици смях, откъслеци от песни. На хълмовете, на железопътната кариера, откъдето вадят пясък, или някъде в село Катизовка вреци задъхано хармоника, оттатък оградата минава винаги пияният ковач Мячов и пее — познавам го по песента:

*А пък наша мама
грехове големи няма —*

*никого не люби тя
освен нашия баща...*

Прието е да чуваш последните въздишки на живота, но след всеки удар на камбаната става по-тихо, тишината се разлива като река по ливади, всичко потапя и скрива. Душата плува в безкрайна, бездънна пустота и гасне като огън на кибритена клечка в мрака, безследно разтапяйки се сред океана на тази пустота, където живеят в блясък само недостижимите звезди, а всичко на земята е изчезнало — ненужно и мъртво.

Увит в одеялото, аз седях на гробницата, подбрал крака, с лице към църквата, и когато се раздвижвах, гробницата леко изскърцваше и пясъкът под нея хрущеше.

Нещо тупна на земята зад мене веднъж и още веднъж, после наблизко падна парче тухла — това бе страшно, но веднага се досетих, че хвърлят иззад оградата Вальок и неговата компания — искат да ме уплашат. Ала от близостта на хора ми стана по-добре.

Неволно си мислех за мама... Веднъж тя ме завари, когато се опитвах да пуша цигари, и взе да ме бие, а аз рекох:

— Не ме пипай, и без това ми е зле, много ми се гади...

После седях наказан зад печката, а тя казваше на баба:

— Безчувствен хлапак, никого не обича...

Обидно ми беше да слушам това. Когато мама ме наказваше, беше ми мъчно, стеснително за нея: тя рядко наказваше справедливо и заслужено.

И изобщо в живота има твърде много обидни неща, ето, да речем, тези хора зад оградата — та те добре знаят, че ме е страх сам в гробищата, а искат да ме сплашат още повече. Защо?

Искаше ми се да им викна:

„Вървете по дяволите!“

Но беше опасно — кой знае как ще се отнесат към това дяволите? Те навярно са някъде наблизко.

В пясъка имаше парченца слюда, тя блещукаше матово на лунната светлина и това ми припомни как веднъж, излегнат на саловете по Ока, гледах във водата — ненадейно, почти до самото ми лице изплува една платика, извърна се настрани и заприлича на

човешка буза, после ме погледна с кръглото си птиче око, гмурна се и се спусна към дъното, поклащайки се като падащ кленов лист.

Паметта ми работеше все по-усилено и възкресяваше различни случки от живота, сякаш с тях се предпазваше от въображението, което упорито създаваше страхотии.

Ето бързо приближава таралеж, като тропа по пясъка с твърдите си лапички; той ми заприличва на домашен дух — също такъв дребничък, рошав.

Спомням си как баба, клекнала пред нишата под пещта, редеше:
— Любезни стопанино, изстреби хлебарките...

Далече над града — който аз не виждах — ставаше по-светло и утринният хлад стягаше бузите ми, очите ми се затваряха. Свих се на кравай, завит презглава с одеялото — каквото ще да става!

Събуди ме баба — стои до мене, дърпа одеялото и казва:

— Ставай! Да не си изстинал? Е какво — беше ли те страх?

— Беше ме страх, само че не казвай на никого за това, не казвай на децата!

— Че що да не казвам? — зачуди се тя. — Ако не те е било страх, тогава няма за какво и да се хвалиш...

Тръгнахме си и по пътя тя ласкаво говореше:

— Всичко трябва сам да изпиташ, гълъбче, всичко трябва сам да знаеш... Не се ли научиш сам, никой няма да те научи...

Привечер станах „героят“ на улицата, всички ме питаха:

— Ама мигар не е страшно?

И когато аз казвах: „Страшно е!“ — клатеха глава и викаха:

— Аха! Виждаш ли?

А бакалката заяви високо и уверено:

— Значи, лъгали са, че Калинин става. Ако ставаше, мигар хлапакът щеше да го уплаши? Ами че той щеше да го бишне от гробищата, та няма и да видиш къде.

Людмила ме гледаше с топло учудване, дори дядо явно бе доволен от мене и непрекъснато се усмихваше. Само Чурка каза навъсено:

— Лесно му е на него — баба му е магьосница!

3

Неусетно, като мъничка звезда в зори, угасна брат ми Коля. Баба, той и аз спяхме в малка барачка върху дърва, покрити с разни вехтории; в съседство, зад осеяната с пролуки стена от дебели дъски, се намираше курникът на хазаите; вечер чувахме как се отърсваха и кудкудякаха, заспивайки, охранените кокошки; сутрин ни будеше златният гласовит петел.

— О, да пукнеш дано! — мърмореше баба, събуждайки се.

Аз вече не спях и наблюдавах как през цепнатините на дърварника се провират към мене в леглото слънчевите лъчи, а в тях танцува някакъв сребърен прах — тези прашинки бяха като думи в приказка. В дървата шумолят мишки, сноват червени буболечки с черни точки по крилата.

Понякога, избягал от задушните изпарения на кокошия тор, аз се измъквах от дърварника, покатервах се на покрива му и гледах как в къщата се събуждаха безоки хора, огромни, подпухнали от спането.

Ето че се подаде през прозореца косматата кратуна на лодкаря Ферманов, начумерен пияница; той гледа слънцето с малките цепки на отеклите си очи и грухти като шопар. На двора изскочи дядо, като приглаждаше с две ръце червеникавата си косица — бърза към банята да се облее със студена вода. Бъбривата готвачка на хазаина, остроноса, обилно поръсена с лунички, прилича на кукувица, самият хазаин — на стар, затлъстят гълъб, и всички хора наподобяват птици, животни, зверове.

Утрото е така хубаво, ясно, но ми е малко тъжно и ми се ще да ида в полето, където няма никой — вече зная, че хората, както винаги, ще омърсят светлия ден.

Веднъж, когато лежах на покрива, баба ме повика и каза тихо, като кимна към леглото си:

— Виж, Коля умря.

Момченцето се бе смъкнало от аленото платно на възглавничката и лежеше върху кечето, синкаво, голичко, ризата му се бе събрала към

врата, разкрила подутия корем и кривите крачета в рани, ръцете му бяха странно подложени под кръста, като че ли е искало да се приповдигне. Главата му бе леко наведена встрани.

— Слава богу, помина се — рече баба, като разресваше косата си. — Защо ли би живял такъв, недъгав?

Дойде дядо, потропвайки, сякаш танцува, и внимателно попипа с пръст затворените очи на детето; баба каза сърдито:

— Защо го буташ с немити ръце?

Той замърмори:

— Ето — родиха го... живя, яде... нищо и никакво...

— Събуди се — прекъсна го баба.

Той я погледна, без да я вижда, и тръгна да излезе, като каза:

— Аз няма с какво да го погребя, както щеш сама...

— Тю, нещастнико!

Излязох и не се прибрах чак до вечерта.

Погребахме Коля на другия ден сутринта; аз не отидох в църквата и през цялото време, докато служеха литургия, седях край разкопания гроб на майка ми заедно с кучето и с бащата на Яз. Той изкопа гроба евтино и непрекъснато се хвалеше с това пред мен.

— Правя го само защото сте ми познати, а инак щеше да струва една рубла...

Когато надниквах в жълтата дупка, откъдето излизаше тежка миризма, виждах отстрани в нея черни, влажни дъски. При най-малкото ми помръдване пясъчните насипи около гроба се свличаха, тънки струйки течаха на дъното и оставяха браздулици по стените. Нарочно се движех, за да скрие пясъкът тези дъски.

— Не си играй — каза бащата на Яз, подръпвайки от лулата си.

Баба донесе на ръце бялото ковчеже, мръсният селяк скочи в дупката, пое ковчег, постави го до черните дъски, изскочи от гроба и взе да бута там пясъка и с крака, и с лопата. Лулата му пушеше като кадилница. Дядо и баба му помагаха също мълчаливо. Нямах нито попове, нито просяци, само ние четиримата сред гъстата тълпа от кръстове.

Като даваше парите на пазача, баба каза с укор:

— И все пак разбута Вариния ковчег...

— Как иначе! И тъй взех чужда земя. Това нищо не е!

Баба се поклони до земята на гроба, изхлипа, зави на глас и си тръгна, а след нея — дядо, скрил очи под козирката на фуражката си, оправяйки излинелия си редингот.

— Сяха семе в неорана земя — каза той ненадейно и изтича напред като гарван в угари.

Попитах баба:

— Какво разправя?

— Остави го! Има си свои мисли — отвърна тя.

Беше горещо, баба вървеше тежко, краката ѝ затъваха в топлия пясък, тя често се спираше и бършеше с кърпа потното си лице.

Попитах я с усилие.

— Черното в гроба маминият ковчег ли е?

— Да — каза тя ядно. — Глупав пес... Още няма година, а виж, Варя изгнила! Всичко това е от пясъка — той пропуска водата. Да беше глина, щеше да е по-добре...

— Всички ли гният?

— Всички. Само светците избягват това...

— Ти няма да изгниеш!

Тя се спря, оправи каскета на главата ми и ме посъветва сериозно:

— Я не мисли за това, не трябва. Чуваш ли?

Но аз мислех. „Колко обидно и противно нещо е смъртта. Ама че мръсотия!“

Чувствувах се много зле.

Когато се прибрахме, дядо вече бе приготвил самовара и сложил масата.

— Чаец да прием, жегата да надвием — каза той. — Ще запаря от моя. За всички.

Отиде при баба и я потупа по рамото.

— Как е, майко, а?

Баба махна с ръка.

— Как ще е!

— Това е то! Разгневил се е господ на нас, къса къс подир къс... Да бяхме здраво семейство като пръстите на ръката...

Отдавна не бе говорил така кротко и миролюбиво. Слушах го и очаквах, че старецът ще заглуши обидата ми, ще ми помогне да забравя жълтата яма и черните, влажни отломки отстрани в нея.

Но баба сурово го прекъсна:

— Я стига, татко! Цял живот говориш тез думи, а на кого е по-леко от тях? Цял живот разяждаше всички, както ръжда желязо...

Дядо се изкашля, погледна я и млъкна.

Вечерта пред портата тъжно разказах на Людмила какво бях видял сутринта, ала това не ѝ направи особено впечатление.

— По-добре е да бъдеш сирак. Да бяха умрели майка ми и баща ми, щях да оставя сестра си на брат ни, пък аз щях да ида в манастир за цял живот. Какво друго да правя? За женене не ставам, куца съм — не ме бива за работа. А още и хроми деца ще народиш...

Тя приказваше разумно, както всички жени от нашата улица, и вероятно от тази вечер загубих интерес към нея, а и животът ми потече така, че все по-рядко виждах приятелката си.

Няколко дни след смъртта на брат ми дядо каза:

— Легни си днес по-рано, на разсъмване ще те събудя, че ще идем в гората за дърва...

— Пък аз ще понабера билки — заяви баба.

Гората — от смърчове и брези — се намираше в блато, на около три версти от предградието. Богата с изсъхнали и повалени от бури дървета, тя се разстилаше от едната страна до Ока, от другата стигаше до шосето за Москва и по-далеч, оттатък шосето. Над нейната мека четина като черна шатра се възправяше високо боров гъсталак — Савьолово бърдо.

Цялото това богатство принадлежеше на граф Шувалов и почти не се пазеше; кунавинските занаятчии и дребни служаци гледаха на него като на свое, събираха съчки и сечаха изсъхналите дървета, без да отбягват и живите, когато им падне. През есента, набавяйки си дърва за зимата, към гората се запътваха десетки хора с брадви и въжета на пояса.

Ето че и ние тримата вървим призори през сребристозеленото, росно поле; вляво от нас, отвъд Ока, над червеникавите склонове на Кълвачови баири, над белия Нижни Новгород с хълмовете на зелените градини, със златните кубета на църквите, бавно изгрява руско лениво слънчице. Тих вятър сънливо вее от тихата, мътна Ока, поклащат се златни лютичета, натежали от роса морави камбанки безмълвно са полегнали към земята, пъстри имортели сухо стърчат над безплодната почва, разтваря алени звезди „нощната хубавица“ карамфилът...

Като тъмна рат приижда гората насреща ни. Крилатите смърчове — като големи птици; брезите — като моми. Кисел дъх на блато се лее в полето. До мене върви кучето ми, изплезило розов език, спира се, надушва миризмата и слисано клати лисичата си глава.

В бабината салтамарка, с вехт каскет без козирка, дядо примижава, усмихва се на нещо и крачи с тънките си крака внимателно, сякаш дебнешком. Баба, със синя блуза, с черна пола и бяла забрадка, чевръсто ситни по земята — мъчно можеш да я стигнеш.

Колкото приближаваме гората, толкова по-оживен става дядо; като поема въздуха през нос и покашля, той говори отначало сопнато, неясно, после, сякаш опивайки се, весело и красиво:

— Горите са господни градини. Никой не ги е засявал, само вятърът божи, святото дихание на устата му... Често пъти на младини, в Жигули, когато бях бурлак... Ех, Лексей, няма да ти се падне да видиш и да изпиташ, каквото аз съм изпитал! По Ока горите се ширят от Касимов до Муром, или гората отвъд Волга — до Урал стига, така си е! Всичко това е безмерно и прекрасно...

Баба го гледа под око и ми намига, а той се препъва в буците твърда земя и ситно реди сухички думи, засявайки с тях паметта ми.

— Теглехме от Саратов голяма платноходка с масло за панаира в Макарий и разпоредник ни беше Кирило от Пурех, а водата изгребваше един касимовски татарин, Асаф ли, как ли беше... Стигнахме Жигули, ама забрули в очите ни горянинът — капнахме, заковахме се на място, свят ни се зави — излязохме на брега да варим каша. А на земята — май, пък Волга се разстлала като море и по нея се реят вълни на ята, сякаш хиляди лебеди плават към Каспий. Пък планините Жигули, зелени, каквито са пролети, изхвъркнали в небето, в небенцето облаци бели пасат, слънцето се топи на земята като злато. Почиваме, любуваме се, всички станахме по-добри един към друг; по реката шета севернякът, студено, а на брега — топло, дъхаво! Надвечер нашият Кирило — строг мъж беше и човек на възраст — стана, свали си калпака, па току дума. „Е, момчета, не съм ви вече нито началник, нито слуга, вървете сами, а аз ще се оттегля в гората!“ Ний всички се сепнахме — как и защо? Зер не можем без отговорен пред господаря човек — хората не работят без главатар! Нищо, че е Волга — може и прав път да объркаш. Народът е звяр безразсъден, за какво да му е

жал? Уплашихме се. А той — своето: „Не ща вече да живея тъй; като ваш пастир, ще ида в горите!“ Наканили се бяхме — някои — да го бием и да го вържем, ала други се размислиха за него и викат: „Чакайте!“ А изгребвачът-татарин също вика: „И аз отивам!“ Съвсем я втасахме. На татарина господарят не беше плащал за две пътувания и от третото беше изминал половината път — луди пари за онова време! Викахме, викахме до късна вечер, а като взе да пада ноц, седмина избягаха от нас, останахме я шестнайсет, я четиринайсет. Това ти е гората!

— Разбойници ли станаха?

— Може — разбойници, а може и отшелници, по онова време много не отличаваха тези работи...

Баба се кръсти.

— Пресвета майко божия! Помислиш ли за хората, за всички ти дожалее.

— На всички е даден един и същ разум — да знаеш накъде тегли дяволът...

Влизаме в гората по мокра пътека, между блатни купчинки твърда земя и хилави смърчове. Струва ми се, че е много хубаво завинаги да избягаш в гората, както е избягал Кирило от Пурех. В гората няма бърбиви хора, бой, пиянство, там ще забравя отвратителната алчност на дядо, пясъчния гроб на мама, всичко, което оскърбява и потиска сърцето с тежка печал.

На едно сухо място баба казва:

— Трябва да закусим, я да седнем!

В кошничката си тя носи ръжен хляб, зелен лук, краставици, сол и извара в кърпица; дядо гледа всичко това засрамено и премигва.

— А аз не съм взел нищо за ядене, ох, майко мила...

— Ще стигне за всички...

Седим, облежнати в бакърения дънер на висок бор; въздухът е наситен с дъх на смола, от полето вее тих вятър, поклащат се хвощовете; с тъмната си ръка баба бере треви и ми разказва за лечебните свойства на жълтия кантарион, на рошовината и на живовляка, за тайнствената сила на папрата, на лепливата върбовка, на прашната трева-плавун!

Дядо сече повалени дървета, аз трябва да нося насеченото на едно място, но неусетно изчезвам в гъстака след баба — тя плава

полека между могъщите стволоче и сякаш се гмурка, непрекъснато се привежда към земята, обсипана с иглици. Ходи и си говори сама:

— Рано излезли пънчушките — малко гъби ще има! Слабо се грижиш ти, господи, за бедните — за бедняка и гъбата е лакомство!

Вървя след нея мълко, предпазливо, като внимавам да не ме забележи: не искам да преча на разговора ѝ с бога, с тревите, с жабите...

Но тя ме забелязва.

— Избяга от дядо си, а?

И като се покланя на черната земя, разкошно облечена в изпъстрената с цветя одежда на злаковете, тя разправя как веднъж, разгневен на хората, бог залял с вода земята и удавил всичко живо.

— Но премилата му майка събрала отнапред всички семена в една кошничка и ги скрила, а после моли слънчицето: изсуши земята от край до край, за това хората ще те възславят! Слънчицето изсушило земята, а тя я засяла със скритото зърно. Гледа господ: пак се покрива земята с живини — и треви, и добитък, и хора!... Кой, дума, е сторил това против моята воля? Тогава тя се покаяла пред него, ама и на самия господ му било жал да гледа пуста земята, та ѝ рекъл: добре си направила!

Разказът ми харесва, но съм учуден и казвам много сериозно:

— Дали е било така? Та божията майка се е родила дълго след потопа.

Сега баба е слисана.

— Кой ти каза това?

— В училище, в книжките пише...

Това я успокоява и тя ме съветва:

— Абе я зарежи, забрави туй, всичките книжки; лъжат те, книжките!

И се смее тихо, весело.

— Измъдрили го, глупчовците! Бог имало, а той майка нямал, ама де! Че кой го е родил?

— Не зная!

— Много хубаво! До „не зная“ си научил!

— Попът разправяше, че божията майка се е родила от Йоаким и Ана.

Баба вече се сърди — стои срещу мене и строго ме гледа право в очите.

— Мария Якимовна, значи? Ако мислиш така, здравата ще те натупам!

Но след малко ми обяснява:

— Богородица всякога е била, най-преди от всички! От нея се е родил бог, а после...

— Ами Христос — как тъй!

Баба мълчи, смутено затворила очи.

— Ами Христос... да, да, да?

Виждам, че съм победил, объркал съм я в тайните божи, и това ми е неприятно.

Навлизаме все по-навътре в гората, в синкавата омара, прорязана от златни слънчеви лъчи. В топлината и приветливостта на гората тихо диша някакъв особен шум, мечтателен и будещ мечти. Цвъртят кръсточовки, чуруликат синигери, смее се кукувица, авлига подсвирва, безспирно звучи усърдната песен на чинката, унесено пее странна птица — борова чинка. Изумрудени жабчета подскачат в краката; между корените, изправила златната си главица, лежи водна змия и ги пази. Църка катеричка, сред клоните на боровете се мярка пухкавата ѝ опашка; виждаш невероятно много, иска ти се да виждаш все повече, да вървиш все по-далече.

Между стъблата на боровете се явяват прозрачни, ефирни фигури на огромни хора и изчезват в зеления гъсталак; през него прозира синьо, посребрено небе. Под краката като разкошен килим се разстила мъхът, извезан с червени боровинки и със сухите нишки на клюквата, къпините блестят в тревата като капки кръв, гъбите дразнят със силната си миризма.

— Пресвета Богородице, ясен зрак земен — въздиша и се моли баба.

В гората тя е като стопанка и сродна с всичко наоколо — върви като мечка, всичко вижда, всичко хвали и му благодари. От нея сякаш се лее топлина из гората и когато мъхът, стъпкан от крака ѝ, се разгръща и изправя, на мене ми е особено приятно да виждам това.

Вървиш и си мислиш: хубаво е да си разбойник, да ограбваш алчните, богатите и да раздаваш ограбеното на бедните — нека всички да са сити, весели, да не бъдат завистливи и да не се джафкат помежду

си като зли псета. Хубаво е също да стигнеш при бабиния бог, при нейната Богородица и да им кажеш цялата истина за това, колко зле живеят хората, колко лошо, обидно се погребват едни други в мръсния пясък. И изобщо колко обидни неща има на земята, които съвсем не са нужни. Ако Богородица ми повярва, нека ми даде такъв ум, че да мога всичко да наредя по-иначе, някак по-добре. Нека хората ме слушат с доверие — пък аз ще се постарая да измисля как да живеят по-добре! Нищо, че съм малък — Христос е бил само с една година по-голям от мене, а по това време вече мъдреците го слушали...

Веднъж, ослепял от мисли, паднах в дълбока дупка, разпрах си хълбока в един клон и си раздрах кожата на тила. Седях на дъното, в студената кал, лепкава като смола, и с безмерен срам чувствавах, че сам не ще мога да изляза, а ми бе стеснително да плаша с викове баба. И все пак я повиках.

Тя ме измъкна бързо и каза, като се кръстеше:

— Слава тебе, господи! То добре, че бърлогата е празна, ами ако си беше там стопанинът й?

И заплака през смях. После ме заведе при потока, изми и превърза с ризата си раните ми, като сложи някакви листа, които отслабиха болката, и ме съпроводи до железопътния кантон — не можех да стигна до къщи, понеже бях много отпаднал.

Започнах почти всеки ден да моля баба:

— Да идем в гората!

Тя се съгласяваше на драго сърце и така прекарахме цялото лято, до късна есен, като събирахме билки, горски плодове, гъби и лешници. Баба продаваше събраното и с това се изхранвахме.

— Търтеи! — викаше пискливо дядо, макар че ние никак не ядяхме хляба му.

Гората будеше у мене чувство на душевен покой и уютност; в това чувство изчезваха всичките ми огорчения, забравях неприятното и същевременно у мене растеше особена напрегнатост на усещанията: слухът и зрението ми се изостряха, паметта ми ставаше по-изострена, хранилището на впечатленията — по-дълбоко.

И все повече ме учудваше баба — бях свикнал да я смятам за най-възвишено същество сред хората, най-добро и най-мъдро на земята, а тя непрестанно затвърдяваше това ми убеждение. Една вечер, след като набрахме маматарки, на път за къщи ние излязохме в

окрайнините на гората; баба поседна да си почине, а аз избиколих зад дърветата — дали няма още гъби?

Изведнъж чувам гласа ѝ и гледам: седнала на пътеката, тя спокойно орязва корените на гъбите, а до нея, изплезило език, стои сиво, жилаво куче.

— Я си върви, махай се! — казва баба. — Върви си по живо по здраво!

Малко преди това Валюк беше отровил кучето ми; много ми се прииска да си примамя това — ново. Изскочих на пътеката, кучето странно се изви, без да обърне врата си, погледна ме със зеления взор на гладните си очи и рипна в гората, подвило опашка. Осанката му не бе кучешка и когато свирнах, то диво се хвърли в шубрака.

— Видя ли? — попита баба и се усмихна. — Пък отначало се припознах, мислех че е куче, гледам — абе зъбите вълчи, па и вратът също! Дори се уплаших: е, думам, ако си вълк, махай се! Добре, че през лятото вълците са кротки...

Тя никога не се луташе из гората, като откриваше безпогрешно пътя за къщи. По дъха на тревите знаеше какви гъби трябва да има на това място, какви — на друго и често ме изпитваше.

— А червената млечница кое дърво обича? Ами как ще отличиш ядливата кладница от отровната? А коя гъба обича папрата?

По едва забележими драскотини върху кората на дървото тя ми посочваше катеричите хралупи, аз се покатервах на дървото и опустошавах скривалището на животинчето, като изваждах от него запасите от лешници за зимата; понякога в скривалището се намираха по десетина фунта от тях...

Веднъж, когато се занимавах с тази работа, някакъв ловец наби в дясната страна на тялото ми двадесет и седем сачми за бекаси; единадесет баба изчопли с игла, а останалите седяха в кожата ми дълги години, като излизаха постепенно.

На баба ѝ харесваше, че се отнасям търпеливо към болката.

— Браво — хвалеше ме тя, — има ли търпение, ще дойде и умение!

Всеки път, когато събереше малко пари от продажбата на гъби и лешници, тя ги слагаше по прозорците като „негласна милостиня“, а сама дори в празник ходеше в дрипи и с кърпки.

— По-лошо от просякия се носиш, срамиш ме — гълчеше дядо.

— Нищо, ни съм ти дъщеря, ни съм ти мома за женене...

Техните разпри ставаха все по-чести.

— Не съм по-грешен от другите — обидено викаше дядо, — ала съм повече наказан!

Баба го задяваше:

— Дяволите знаят кой колко струва.

И ми казваше насаме:

— Абе страх го е моя старец от дяволчетата! Я как бързо старее, само от страх... Ех, горкият човек...

Аз много заякнах през лятото и подивях в гората, като загубих интерес към живота на връстниците си, към Людмила — тя ми се струваше отегчително разсъдлива...

Веднъж дядо си дойде от града, целият мокър — бе есен и валеше, — отърси се на прага като врабец и каза тържествено:

— Е, хайто, стягай се утре за работа!

— Къде пак? — сърдито попита баба.

— У сестра ти Матрьона, при сина й...

— Ох, татко, лошо си го намислил!

— Млък, глупачко! Може чертожник да го направят.

Баба мълчаливо наведе глава.

Вечерта казах на Людмила, че заминавам в града, там ще живея.

— И мен скоро ще ме закарат там — събщи ми тя замислено. — Татко иска изобщо да ми отрежат крака, без крак ще бъда здрава.

През лятото тя бе отслабнала, кожата на лицето й бе станала синкава, а очите й се бяха уголемили.

— Страх ли те е? — попитах.

— Страх ме е — каза тя и беззвучно заплака.

Нямаше с какво да я утеша — самият аз се страхувах от живота в града. Дълго седяхме в унило мълчание, притиснати един до друг.

Да беше лято, бих придумал баба да тръгнем по прося, както е ходила тя като момиче. Би могло да вземем и Людмила — щях да я возя в количка...

Но бе есен, навън препускаше влажен вятър, небето бе забулено с неизчерпаеми облаци, земята се бе съсухрила, кална и злочеста.

4

Отново съм в града, в двуетажна бяла къща, прилична на ковчег, общ за множество хора. Къщата е нова, но някак анемична, подпухнала като бедняк, който внезапно е забогатял и веднага се е натъпкал до затлъстяване. Тя се издига ребром към улицата, на всеки етаж има по осем прозореца, а там, където трябва да бъде фасадата — по четири; долните гледат към тесен проход, към двора, а горните — през оградата, към малката къщичка на една перачка и в мръсно даре.

Улица, както съм свикнал да я разбирам — няма; пред къщата се е проснало мръсно даре, преградено на две места с тесни насипи. Вляво дерето излиза към арестанските роти, в него изхвърлят сметта от дворовете и на дъното му се е образувала локва от гъста, тъмнозелена кал, вдясно, на края на дерето, плуе тинестият Звездни вир, а центърът на дерето се намира точно срещу къщата; половината е засипана със смет и потънала в коприва, репей и киселец, а в другата половина свещеникът Доримедонт Покровски е насадил градина; в градината има беседка от тънки летвички, боядисани със зелена боя. Ако хвърляш камъни в тази беседка, летвичките се цепят с пукот.

Мястото е до немай-къде унило, безсрамно мръсно; есента е обезобразила жестоко нечистата глинеата земя, превърнала я е в ръждив клей, в който краката здраво затъват. Никога дотогава не бях виждал толкова много кал на толкова малко пространство и свикнал с чистотата на полето и на гората, този кът на града будеше в мене тъга.

Оттатък дерето се точат сиви, стари стобори и далече между тях виждам кафявата къщурка, в която живях през зимата като прислужник в магазина. Близостта на тази къща още повече ме угнетява. Защо пак ми се наложи да живея на тази улица?

Познавам господаря си, той идваше на гости на майка ми заедно с брат си, който пицеше смешно:

— Андрей-папа, Андрей-папа.

И двамата са такива, каквито си бяха: по-големият, с гърбав нос, с дълга коса, е симпатичен и изглежда добър; по-малкият, Виктор, си е

останал със същото конско лице и със същите лунички. Майка им — сестра на баба — е твърде сприхава и креслива. По-големият е женен — жена му е дебела, бяла като пшеничен хляб, с големи очи, много тъмни.

Още първите дни тя ми каза два-три пъти:

— Аз подарих на майка ти копринена пелерина с разноцветни мъниста...

Кой знае защо, не ми се искаше да вярвам, че тя е подарила, а майка ми е приела подаръка. И когато ми напомни за тази пелерина още веднъж, аз я посъветвах:

— Като си подарила, не се хвали.

Тя изплашено отскочи от мене.

— Какво-о? Ти с кого приказваш?

Лицето ѝ се покри с червени петна, очите ѝ се опулиха и тя повика мъжа си.

Той дойде в кухнята с пергел в ръцете, с молив зад ухото, изслуша жена си и ми каза:

— На нея и на всички трябва да говориш на вие. А дързости не бива да говориш!

После нетърпеливо рече на жена си:

— Не ме безпокой за глупости!

— Как глупости! Ако твоите роднини...

— Дявол да ги вземе роднините! — кресна господарят и избяга.

И на мене не ми харесваше, че тези хора са роднини на баба; според наблюденията ми сродниците се отнасят един към друг по-зле от чужди: като знаят повече от чуждите хора лоши и смешни неща един за друг, те клюкарствуват по-злобно и по-често се карат и бият.

Господарят ми хареса, той красиво тръсваше косата си, като я прибираще зад ушите, и по нещо ми приличаше на Хубава работа. Смееше се често и с удоволствие, сивите му очи гледаха добродушно, край гърбавия му нос забавно играеха смешни бръчици.

— Стига сте се карали, зверове-кокошки! — казваше на жена си и на майка си, като разкриваше в блага усмивка дребните си, здрави зъби.

Свекървата и снахата се караха всеки ден; много чудно ми беше колко лесно и бързо се спречкват. От сутринта — и двете несресани, незакопчани — се разтичаха из стаите, като че ли в къщата е избухнал

пожар; суетяха се цял ден и си почиваха само на масата през време на обета, на вечерния чай и на вечерята. Пиеха и ядяха много, до прехласване, до изнемога, на обед приказваха за ястия и се посдърпваха ленивичко, готвейки се за голяма кавга. Каквото и да приготвяше свекървата, снахата непременно казваше:

— А майка ми го прави другояче.

— Другояче — значи, по-лошо!

— Не, по-хубаво!

— Хайде тогава, върви при майка си!

— Тук аз съм стопанка!

— Ами аз каква съм?

Намесваше се господарят:

— Стига, зверове-кокошки! Да не сте полудели?

В къщата всичко беше необяснимо чудновато и смешно: от кухнята се отиваше в трапезарията през единствения в апартамента малък и тесен клозет; през него внасяха в трапезарията самоварите и яденето, той бе предмет на весели шеги и — често — източник на смешни недоразумения. Мое задължение беше да наливам вода в казанчето на клозета, а спях в кухнята, срещу вратата към него и до вратата на главния вход: на главата ми беше горещо от кухненската печка, в краката ми духаше от входа; когато си лягах, събирах всички черджета и ги струпвах върху краката си.

В голямата гостна с две огледала на стените между прозорците, с картини-премии на „Нива“ в златни рамки, с две маси за игра на карти и дванадесет виенски стола бе пусто и скучно. Малката гостна беше претъпкана с пъстра мека мебел, етажерки с „чеиза“ от сребърни съдове и сервизи за чай; украсяваха я три лампи, една от друга поголеми. В тъмната спалня без прозорци освен широкия креват имаше сандъци и шкафове, от които дъхаше на тютюневи листа и на прах против бълхи. Тези три стаи бяха винаги празни, а господарите се тъпчеха в малката трапезария и си пречеха взаимно. Веднага след сутрешния чай, в осем часа, господарят и брат му разтваряха масата, слагаха на нея бели листове, комплект уреди за чертане, моливи, панички с туш и се залавяха за работа, единият на края на масата, другият срещу него. Масата се клатеше. Тя задръстваше цялата стая и когато от детската излизаха бавачката и господарката блъскаха се в ъглите на масата.

— Абе не се развявайте тук! — викаше Виктор.

Господарката обидено молеше мъжа си:

— Вася, кажи му да не ми крещи!

— Пък ти не клати масата — миролюбиво я съветваше господарят.

— Аз съм бременна, тук е тясно...

— Добре, ще идем да работим в гостната.

Но господарката викаше възмутено:

— Господи, та кой работи в гостна?

От вратата на клозета се подава злобното, сгорещено от огъня на печката лице на старата Матрьона Ивановна, тя вика:

— Я виж, Вася: ти работиш, пък тя в четири стаи не може да се отели. Дворянка от Гребешок, умът ѝ — като на паток!

Виктор се смееше ехидно, а господарят крясва:

— Стига!

Но снахата, след като залива свекърва си с потоци от най-злъчно красноречие, рухва на стола и пъшка:

— Ще си ида! Ще умра!

— Не ми пречете да работя, дявол да ви вземе! — крещи господарят, побледнял от напъване. — Лудница — та нали за вас се трепя, за да ви храня! О, зверове-кокошки...

Отначало тези кавги ме плашеха, особено се уплаших, когато господарката грабна готварския нож, изтича в клозета и като заключи двете врати, диво зарева там. За малко в къщата стана тихо, после господарят подпря ръце на вратата, наведе се и ми викна:

— Качи се, счупи стъклото и махни куката!

Бързо скочих на гърба му и избих стъклото над вратата, но когато се надвесих надолу, господарката усърдно ме заудря по главата с дръжката на ножа. Все пак успях да отключа вратата, господарят с бой измъкна съпругата си в трапезарията и ѝ отне ножа. Докато седях в кухнята и разтривах натъртената си глава, аз бързо съобразих, че напразно съм пострадал: ножът бе тъп, с него дори парче хляб мъчно можеше да се отреже, а къде ти — да срежеш кожата; не беше необходимо да се качвам на гърба на господаря — можех да счупя стъклото от стол, и най-последно, по-удобно беше възрастен да махне куката, понеже ръцете му са по-дълги. След тази история свадите в къщи вече не ме плашеха, Братята пееха в църковния хор; понякога те

започваха да си тананикат тихичко през време на работа, по-големият пееше с баритон:

*Аз пръстена момински
в морето изтърва-а-ах...*

По-младият подемаше с тенор:

*Тъй щастieto земно
навеки пропилях.*

От детската стая долиташе тихият възглас на господарката:

— Да не сте полудели? Детето спи...

Или:

— Ти, Вася, женен, може и да не пееш за моми, има ли смисъл?

Пък и скоро ще бият за вечерня...

— Е, тогава ще почнем нещо църковно...

Но господарката им втълпяваше, че изобщо е неуместно да се пее нещо църковно къде да е, а тук още... — и тя красноречиво посочваше с ръка малката вратичка.

— Ще трябва да сменим квартирата, че инак — дявол знае какво? — казваше господарят.

Не по-рядко той разправяше, че трябвало да се смени масата, но го разправяше цели три години.

Като слушах разговорите на господарите ми за хората, винаги си спомнях магазина за обувки — и там говореха така. Беше ми ясно, че господарите ми също се смятат за най-добрите в града, знаят най-точните правила за поведение и облеgnати на тези правила, неразбираеми за мене, съдят всички хора безжалостно и безпощадно. Това съдене будеше у мене пареща мъка и яд против законите на господарите ми и за мене стана източник на удоволствие да нарушавам законите им.

Имах много работа: изпълнявах задълженията на прислужница, всяка сряда миех пода в кухнята, лъсках самовара и медните съдове, в

събота миех дъските в целия апартамент и двете стълби. Цепех и носех дърва за печките, миех съдовете, белех зарзават, ходех с господарката на пазар и мъкнех след нея кошницата с покупките, тичах в бакалницата, в аптеката.

Най-близкото ми началство — бабината сестра, шумна, неукротимо яростна старица, ставаше рано, към шест часа сутринта; измила се набързо, тя още по риза коленичеше пред иконата и дълго се оплакваше на бога от живота си, от децата си и от снаха си.

— Господи! — със сълзи в гласа възкликва тя, прилепила до челото стиснатите си три пръста. — Господи, за нищо не моля, нищо не искам — дай ми само да си почина, успокой ме, господи, чрез твоята сила!

Нейните вопли ме будеха; събудил се, гледах изпод одеялото и слушах със страх горещата молитва. Есенната утрин мъждиво наднича през прозореца на кухнята, през стъклата, облени от дъжд; на пода, в студената дрезгавина, се клати сива фигура и тревожно ръкомаха; от малката ѝ глава под смъкната забрадка са се разпилели по врата и по раменете редки светли коси, забрадката непрекъснато пада от главата ѝ; старицата рязко я оправя с лявата си ръка и мърмори:

— Ах, да пукнеш макар!

Със замах се удря по челото, по корема, по раменете и съска:

— А снахата накажи я, господи, заради мен: пиши ѝ в сметката всичко, всички мои обиди! И отвори очите на сина ми — за нея ги отвори и за Викторушка! Господи, помогни на Викторушка, дай му от твоите дарове...

Викторушка също спи тук, в кухнята, на одъра; събуден от стонове на майка си, той вика със сънлив глас:

— Майко, пак ревете рано-рано! Това е цяло нещастие!

— Хайде, хайде, спи си — виновно шепне бабата. Една-две минути се люшка мълчаливо и изведнъж пак провъзгласява отмъстително: — И дано ги защракат кокалите, и свят да не видят, господи...

Така страшно дори и дядо ми не се молеше.

Като свършеше молитвите си, тя ме будеше:

— Ставай, стига си хъркал, не за това живееш!... Сложи самовара, донеси дърва — трески не си ли приготвил от снощи? Уу!

Старая се да върша всичко бързо, само да не чувам съскация шепот на старицата, но е невъзможно да ѝ угодя; тя се носи из кухнята като зимна вихрушка и фучи, и вие:

— По-тихо, сатана! Ще събудиш Викторушка, ама ще ти дам да разбереш! Тичай в бакалницата...

В делник купуваха за сутрешния чай по два фунта пшеничен хляб и за две копейки евтини кифлички за младата господарка. Когато занесях хляба, жените го оглеждаха подозрително, претегляха го на дланта си и питаха:

— А добавка нямаше ли? Не? Я отвори устата! — и викаха тържествуващо: — Изплюскал добавката, ей ги трохите по зъбите му!

... Работех с желание — беше ми приятно да унищожавам мръсотията в къщи, да мия подовете, да лъскам медните съдове, отдушниците, дръжките на вратите — неведнъж чувах как в спокойни моменти жените казваха за мене:

— Старателен е.

— Чист.

— Само че е много дързък.

— Е, драга, кой ли го е възпитавал!

И двете се мъчеха да ме научат да ги уважавам, но аз ги смятах за побъркани, не ги обичах, не ги слушах и на всяка тяхна дума слагах капак. Младата господарка навярно бе забелязала колко зле ми действуват някои изказвания и затова все по-често говореше:

— Ти трябва да помниш, че си взет от просяшко семейство! Аз бях подарила на майка ти копринена пелерина. С разноцветни мъниста!

Веднъж ѝ рекох:

— Е, да не искате заради тази пелерина да си одера кожата за вас?

— Божичко, ами че той може да ни запали! — изплашено викна господарката.

Смаях се: защо — да ги запаля?

И двете непрекъснато се оплакваха от мене на господаря, а господарят ми казваше строго:

— Мисли му, братче!

Но веднъж равнодушно рече на жена си и на майка си:

— Ама пък и вас си ви бива! Яздите хлапака като кон — друг отдавна да е избягал или да е пукнал от такава работа...

Това ядоса до сълзи жените; съпругата му закрещя в изстъпление като тропаше с крак:

— Та бива ли да се говори така пред него, глупако чорлав! Какво ще представлявам аз за него след тези думи? Аз съм бременна жена.

Майка му виеше плачевно.

— Бог да ти прости, Василий, само — помни ми думата — ще развалиш хлапака!

Когато те излязоха, в яда си господарят строго ми каза:

— Виждаш ли, дяволе, каква врява се вдигна заради теб? Ама ще те пратя при дядо ти и пак ще станеш вехтошар!

Не изтърпях обидата и казах:

— Че по-добре да съм вехтошар, отколкото у вас! Взехте ме за ученик, а на какво ме учите? Да изхвърлям помията...

Господарят ме улови за косата, без да ми причини болка, внимателно, и като ме погледна в очите, каза учудено:

— Я какъв зъбат си бил! Това, братче, не ми минава, не-е.

Мислех, че ще ме изпъдят, но един ден по-късно той дойде в кухнята с руло дебела хартия в ръцете, с молив, триъгълник и линия.

— Като почистиш ножовете, нарисуй ей това!

На един лист беше изобразена фасадата на двуетажна къща с много прозорци и гипсови украшения.

— Ето ти пергел! Измери всички линии, нанеси краищата им върху хартия с точки, после мини с молива по линията от точка до точка. Първо надлъж — това ще бъдат хоризонталните, после напреки — вертикалните. Хайде!

Много се зарадвах на чистата работа и че започвам да се уча, но гледах хартията и инструментите с благоговееен страх, понеже не разбирах нищо.

Все пак на часа измих ръцете си и седнах да се уча. Начертах на листа всички хоризонтални, свери ги — добре! Макар че излязоха три повече. Начертах всички вертикални и с почуда видях, че фасадата на къщата странно се разкриви: прозорците бяха минали на мястото на междинните стени, а един, излязъл извън стената, висеше във въздуха, близо до къщата. Главният вход също се бе качил във въздуха на

височината на втория етаж, корнизът се бе озовал на средата на покрива, а таванският прозорец — на водосточната тръба.

Дълго, едва ли не със сълзи, гледах тези непоправими чудеса и се мъчех да разбера как са станали. И като не разбрах, реших да поправа работата с помощта на фантазията: нарисувах на фасадата на къщата по всички корнизи и на билото на покрива гарги, гълъби и врабчета, а на земята пред прозореца — кривокраки хора с чадъри, които не скриваха напълно тяхната уродливост. След това покрих всичко това с диагонални щрихи и занесох работата на учителя си.

Той вдигна високо вежди, разроши косата си и мрачно се осведоми:

— Какво е това?

— Вали дъждец — обясних аз. — При дъжд всички къщи изглеждат криви, понеже самият дъждец винаги пада накриво. — Птиците — ето всичко това са птици — са се изпокрили по корнизите. Така става винаги, когато вали. А това са хора, които тичат към домовете си, ето една госпожа е паднала, а това е амбулантен продавач на лимони...

— И таз добра — каза господарят и като се захлупи на масата и помете листовете с косите си, разсмя се високо и викна: — Ох, да се пръснеш дано, врабецо!

Дойде господарката, поклащайки корема си като буре, погледна произведението ми и каза на мъжа си:

— Набий го!

Но господарят миролюбиво рече:

— Нищо, самият аз не почнах по-добре...

Като отбеляза с червен молив съсипните по фасадата, той ми даде още един лист.

— Хайде, още веднъж! Ще чертаеш това, докато не го направиш свястно...

Второто копие излезе по-хубаво, само че един прозорец се намери на вратата на входа. Но не ми хареса, дето къщата е празна, и я заселих с разни обитатели: по прозорците седяха госпожи с ветрила в ръцете, кавалери с цигари, а един от тях, който не пушеше, показваше на всички дългия си нос. Пред външната стълба стоеше файтонджия и лежеше куче.

— Бе защо пак си нацапотил? — сърдито попита господарят.

Обясних му, че без хора е много скучно, но той ме сгълча:

— По дяволите всичко това! Ако искаш да се учиш учи се! А това е немирство...

Когато най-после успях да направя копие на фасадата, прилично на оригинала, това му хареса.

— Виждаш ли, успя най-сетне! Така може би ние с теб скоро ще стигнем до сериозна работа...

И ми зададе урок:

— Направи план на квартирата: как са разположени стаите, къде са вратите, прозорците, къде какво се намира. Няма да ти показвам нищо — работи сам!

Отидох в кухнята и се замислих — как да започна?

Но дотук спря моето изучаване на чертожното изкуство.

При мене дойде старата господарка и попита зловещо:

— Да чертаеш ли искаш?

Сграбчи ме за косата и тласна лицето ми в масата така, че си разкървах носа и устните, а тя, подрипвайки, накъса чертежа, изхвърли инструментите от масата и като подпря ръце на хълбоците си, извика победоносно:

— На, чертай! Не, това няма да го бъде! Чуждият да работи, а едничкият брат, родната кръв — настрана?

Дотича господарят, плавно пристигна жена му и се вдигна небивал скандал: и тримата се нахвърляха един върху друг, плюеха се, пицяха и се свърши с това, че когато жените се разотидоха да плачат, господарят ми каза:

— Засега остави всичко туй, недей да се учиш — сам виждаш какво става!

Беше ми жал за него — такъв посърнал, безпомощен и винаги зашеметен от виковете на жените.

И по-рано схващах, че бабата не иска да се уча и нарочно ми пречи. Преди да почна да чертая, винаги я питах:

— Няма ли работа?

Тя отвърщаше начумерено:

— Когато има — ще кажа, стой си там на масата, забавлявай се...

И след време ме пращаше някъде или казваше:

— Как си измел парадното стълбище? По ъглите — боклук, прах! Върви да пометеш...

Отивах, преглеждах — нямаше прах.

— С мен ли ще се препираш? — викаше тя.

Веднъж заля всичките ми чертежи с квас, друг път събори върху тях кандилото с олио от иконите — вършеше пакости като някоя хлапачка, с детска хитрост и с детско неумение да скрие хитростта си. Нито преди, нито след това съм виждал човек, който да се нервира така бързо и лесно, както нея, и така страстно да обича да се оплаква от всички и от всичко. Изобщо всички хора обичат да се оплакват, но тя правеше това с особена наслада, сякаш пееше песен.

Любовта към сина ѝ приличаше на безумие, размиваше ме и ме плашеше със своята сила, която не мога да нарека иначе освен яростна сила. Често пъти след утринната си молитва тя се качваше на стъпалото на печката и сложила лакти върху крайната дъска на високия одър, съскаше пламенно:

— Гален ти мой, дар божи, кръвчице моя гореща, чиста, елмазена, ангелско перо лекичко! Спи си, — спи, дете, светъл сън да обгърне душицата ти, да сънуваш годеничка, хубавица на хубавиците, царкиня, имотна, търговска щерка! Пък враговете ти — да псовисват преди да са родени, а приятелите ти — да живеят сто години, а момите да тичат подире ти на орляци, като патици след паток!

Непоносимо смешно ми е: грубият и мързелив Виктор прилича на кълвач — също така пъстър, с дълъг нос, също така вироглав и тъп.

Понякога шепотът на майка му го събуждаше и той мърмореше сънливо:

— Вървете по дяволите, майко, какво ми пръхтите право в мутрата!... Няма живот и това си е!

Някой път тя покорно слизаше от стъпалото, като се засмиваше:

— Хайде, спи, спи... грубиянино!

Но случваше се и така: краката ѝ се подвиваха, тя се тръшваше на ръба на печката, дишаше шумно, с отворена уста, сякаш си е опарила езика, и бълваше люти думи:

— Тъй ли? Майка си ли прати по дяволите, кучи сине? Ах, срам ти мой среднощен, трън проклет, дяволът те е заврял в душата ми, да бе се сплул, преди да се родиш!

Говореше мръсни думи, пиянски улични думи — ужасно беше да ги слушаш.

Спеше малко, неспокойно, често нощем по няколко пъти скачаше от печката, поваляше се на миндера ми и ме събуждаше.

— Какво има?

— Мълчи — шепнеше тя, като се кръстеше и се взираше в тъмнината... — Господи... Пророк Илия... Великомъченице Варвара... съхрани от неочаквана смърт...

С разтреперана ръка запалваше свещта. Кръглото ѝ лице с голям нос се издуваше напрегнато, сивите ѝ очи мигаха тревожно и се вторачваха в предметите, изменени от полумрака. Кухнята е голяма, но пълна с шкафове и сандъци, нощем тя изглежда малка. В нея кротко се стелят лунните лъчи, трепка пламъчето на неугасващото кандило пред иконите, на стената като ледени висулки лъщят ножовете, по полиците — черните тигани, нечии безоки муцуни.

Старицата слизаше от печката внимателно, сякаш от бряг на река — във водата, и като шляпаше с босите си нозе, отиваше в ъгъла, където над ведрото за помията висеше умивалник с големи уши, подобен на отсечена глава; там стоеше и качето с водата.

Тя пиеше вода, като се давеше и въздишаше, после гледаше през прозореца, през синята дантела на скрежа по стъклата.

— Помилуй мя, боже, помилуй мя — молеше шепнешком.

Понякога изгасяше свещта, падаше на колене и обидено съскаше:

— Кой ме обича, господи, кому съм потребна?

Като се качваше на печката и прекръстваше вратичката на комина, тя опипваше дали са прилепнали здраво душниците; изцапала ръцете си със сажди, ругаеше диво и някак отведнъж заспиваше, сякаш я смазваше невидима сила. Когато ме обиждаше, мислех си: жалко, че дядо не се е оженил за нея — ех, че щеше да го яде! Пък и тя имаше да тегли. Тя често ме обиждаше, но се случваха дни, когато пълното ѝ, памучно лице ставаше тъжно, очите ѝ потъваха в сълзи и тя с дълбока мъка говореше:

— Мислиш, че ми е леко ли? Родих деца, гледах ги, погрижих се да стъпят на краката си — за какво? Ето — живея при тях като готвачка, приятно ли ми е? Синът ми доведе чужда жена и мен, родната си кръв, не ще да ме знае — хубаво ли е това? А де?

— Не е хубаво — искрено казвах аз.

— Аха? Това е то...

И започваше да говори безсрамно за снаха си:

— Ходила съм с нея на баня, виждала съм я! Какво го е съблазнила? Това ли се казва хубавица?...

За отношенията между мъжете и жените говореше винаги поразително мръсно; отначало думите ѝ будеха у мене отвращение, но скоро свикнах да ги слушам внимателно, с голям интерес, понеже чувствавах някаква мрачна истина за тях:

— Жената е сила, тя е измамила самия бог, така си е! — монотонно повтаряше тя и потропваше с длан по масата. — Заради Ева всички хора отиват в пъкъла, на ти тебе.

За силата на жената можеше да говори безкрайно и винаги ми се струваше, че с тези приказки иска да сплаши някого. Главно запомних, че „Ева е измамила бога“.

В нашия двор имаше пристройка, толкова голяма, колкото и къщата; в четири от осемте апартамента в двете сгради живееха офицери, в петия — полкови свещеник. Целият двор беше пълен с ординарци и войници за свързка, при тях идваха перачки, слугини, готвачки; във всички кухни непрекъснато се разиграваха романи и драми със сълзи, кавги и бой. Биеха се войниците един с друг, с копачите, с работниците на собственика; биеха жените. На двора непрекъснато кипеше това, което се нарича разврат, поквара — животински, неударим глад на яки мъже. Този живот, пропит с жестока чувственост, с безсмислено измъчване, с мръсното самохвалство на победителите, подробно и цинично се обсъждаше от моите господари на обед, по време на вечерния чай и на вечеря. Старицата всякога знаеше всички истории в двора и ги разказваше разпалено, злорадо.

Младата слушаше тези разкази и се усмихваше мълчаливо с подпухналите си устни. Виктор се смееше гръмогласно, а господарят казваше намръщено:

— Стига, майко...

— Господи, вече и дума не мога да продумам! — оплакваше се разказвачката.

Виктор я насърчаваше:

— Карайте, майко, какво ще се стеснявате! Ами че все свои сме...

По-големият син се отнасяше към майка си с гнусливо съжаление и избягваше да остава насаме с нея, а ако се случеше това, майка му го отрупваше с жалби против жена му и непременно искаше пари. Той бързо ѝ тикваше в ръката една или три рубли, няколко сребърни монети.

— Напразно вземате парите, майко, не ми се свиди, ама напразно!

— Та аз за просяците, за свещи, за църква...

— Абе какви ти просяци! Съвсем ще развалите Виктор.

— Не обичаш ти брат си, голям грях си навличаш!

Той си отиваше, като махваше с ръка към нея.

Виктор се държеше с майка си грубо, подигравателно. Беше много лаком, винаги гладен. Всяка неделя майка му печеше палачинки и всякога скриваше по няколко в едно гърне, което слагаше под

миндера, където спях аз; когато си дойдеше от литургия, Виктор изваждаше гърнето и мъркаше:

— Не можа ли повече, ма?

— Я лапай по-бързо, да не видят...

— Нарочно ще кажа, че крадеш за мен палачинки!

Веднъж извадих гърнето и изядох две палачинки — Виктор ме наби за това. Той не ме обичаше, тъй както и аз него, гавреше се с мен, караше ме по три пъти на ден да му лъскам ботушите, а когато си легнеше на одъра, разместваше дъските и плюеше в пролуката, като се мъчеше да ме улучи по главата.

Навярно подражавайки на брат си, който често казваше „зверове-кокошки“, Виктор също си служеше с поговорки, но всички те бяха необикновено тъпи и безсмислени.

— Майко — кръгом надясно! — къде са ми чорапите?

Преследваше ме с глупави въпроси:

— Альошка, отговори: защо се пише — бурми, а се казва — фурми? Защо казват — камбана, а не — на баня? Защо — при храста, а не — прекрасна?

Не харесвах техния разговор; възпитан с красивия език на баба и дядо, отначало не разбирах такива съединения от несъединими думи като „ужасно смешно“, „до смърт искам да ям“, „страшно весело“; струваше ми се, че смешното не може да бъде ужасно, веселото не е страшно и всички хора ядат до самия ден на смъртта си.

Питах ги:

— Нима може да се приказва така?

Те ме хокаха:

— Бре, че учител, виж го ти! Да му откъснеш ушите...

Но и „откъсвам ушите“ ми се струваше неправилно: могат да се късат треви, цветя, орехи.

Те се мъчеха да ми докажат, че и ушите могат да се късат, но това не ме убеждаваше и казвах тържествуващо:

— И все пак ушите не са откъснати!

Наоколо имаше толкова много жестоко пакостничество, мръсно безсрамие — неизмеримо повече, отколкото по улиците на Кунавино, което изобилствуваше с „публични домове“ и „развалени“ жени. В Кунавино зад мръсотията и пакостничеството се чувствуваше нещо, което обясняваше неизбежността на пакостничеството и мръсотията:

трудният, полугладен живот, тежката работа. Тук живееха заможно и леко, работата заместваха с необяснимо, излишно тичане, суетене. И над всичко тук тегнеше някаква разяждаща, дразнеща скука.

Живеех лошо, но още по-зле се чувствавах, когато ми дойдеше на гости баба. Тя идваше от задния вход, влизаше в кухнята, кръстеше се пред иконите, после се покланяше до земи на по-малката си сестра и този поклон ме превиваше и душеше като многопудова тежест.

— А, ти ли си, Акулина — небрежно и студено я посрещаше господарката ми.

Не можех да позная баба: скромно свила устни, небивало изменила цялото си лице, тя сядаше мирничко на пейката при вратата, до ведрото с помията, и мълчеше като виновна, а на въпросите на сестра си отговаряше тихо, покорно.

Това ме измъчваше и казвах ядосано:

— Защо седна там?

Тя ми смигваше мило и отвръщаше внушително:

— Ти си мълчи, тук не си господар!

— Той всякога се бърка, дето не му е работа, ако щеш бий го, ако щеш, гълчи го — започваше да се оплаква господарката.

Често пъти тя злорадо питаше сестра си:

— Какво, Акулина, с просия ли караш?

— Чудо голямо...

— Нищо не е чудно, щом нямаш срам.

— Разправят, че и Христос живеел от милостиня...

— Тъпанарите разправят това, еретиците, а ти дърта глупачко, ги слушаш! Христос не е бил просяк, а син божи, той ще дойде, казано е, със слава да съди живи и мъртви — и мъртвите, помни! От него не ще можеш да се скриеш, драга, па макар на пепел да се превърнеш... Той ще плати на теб и на Василий за гордостта ви, заради мен, когато едно време молах помощ от вас, богатите...

— Ами помагала съм ти според силите си — равнодушно казваше баба... А господ ни плати, ти знаеш...

— Малко ви е! Малко...

Сестрата дълго врънкаше и чоплеше баба с неуморния си език, а аз слушах злобния крясък и мъчително недоумявах: как може баба да понася това? И в такива моменти не я обичах. От стаите излизаше младата господарка и благосклонно кимваше на баба.

— Идете в трапезарията, нищо, идете!

Подир баба викваше сестра ѝ:

— Изтрий си краката, селяндурко гламава, в гората расла!

Господарят посрещаше баба весело:

— А, премъдра Акулино, как си? Дядо Каширин жив ли е?

Баба се усмихваше на него с усмивката си от сърце.

— Все опъваш, работиш?

— Все работя! Като арестантин.

С него баба говореше приветливо и дружелюбно, но като по-стара. От време на време той си спомняше за майка ми:

— Да-а, Варвара Василевна... Каква жена беше — богатир, а?

Жена му се обръщаше към баба и вмязаше:

— Помните ли, аз ѝ подарих пелерина, черна, копринена, с разноцветни мъниста?

— Как не...

— Беше още съвсем запазена пелерина...

— Да-а, да — мърмореше господарят, — пелерина, мандарина, а животът е дяволщина!

— Какво си приказваш? — подозрително го питаше жена му.

— Аз ли? Нищо особено... Весели дни отминават, хубави хора си отиват...

— Не разбирам какво искаш да кажеш? — тревожеше се господарката.

След това отвеждат баба да види новороденото, аз прибирам от масата нечистите чаени съдове, а господарят ми казва тихо и замислено:

— Добра старица е баба ти...

Аз съм му дълбоко благодарен за тези думи, а когато оставам на четири очи с баба, казвам ѝ с болка в душата:

— Защо идваш тук, защо? Нали ги виждаш какви са...

— Ех, Ольоша, всичко виждам — отвръща тя, като ме гледа с хубава усмивка на чудното си лице — и ме обзема срам: ами че, разбира се, тя всичко вижда, всичко знае, знае и онова, което изпълва душата ми в този момент.

Тя се озърта внимателно дали не идва някой и ме прегръща, като казва откровено:

— Не бих дошла, да не беше ти тук — за какво са ми те? Ама дядо ти се поболя, улисах се с него, не работих, нямам пари... Пък синът ми, Михайло, изпъди Саша, трябва да го храня. Бяха се вrekli да дават за теб шест рубли годишно, та си мисля — дали няма да дадат поне една? Нали вече изкара близо половин година... — И ми шепне на ухото: — Заръчаха ми да те понакастрия, да те понахокам, никого не си слушал, разправят. Да би поживял у тях, мила душо, да би потърпял годинка, две, докато заякнеш! Потърпи, а?

Обещах да търпя. Това е много трудно. Този живот — мизерен, дотеглив, изпълнен целият от суетня за яденето — ме угнетява и аз живея като в сън.

Понякога си мисля: трябва да избягам! Но вън е дяволска зима, нощем вят виелици, на тавана шета вятърът, пращят мертеците, стегнати от студа — къде ще бягаш?

На разходка не ме пускаха, пък и не оставаше време за разходки: в залисията на къщната работа късият зимен ден изтляваше неуловимо бързо.

Но бях длъжен да ходя на църква: всяка събота — на вечерня, в празник — за късната литургия.

Приятно ми беше да отивам на църква; застанал в някой ъгъл, където е по-просторно и по-тъмно, обичах да гледам отдалеч иконостаса — той сякаш се разтапя в пламъците на свещите и се стича на гъсти златни потоци върху сивия каменен под на амвона; поляка се поклащат тъмните фигури на иконите; весело трепти златната дантела на царските двери, пламъчетата на свещите висят в синкавия въздух като златни пчели, а главите на жените и девойките приличат на цветя.

Всичко наоколо е хармонично слято с пеенето на хора, всичко живее странен приказен живот, цялата църква бавно се полюлява като люлка — люлее се в гъста като клей, тъмна пустота.

Понякога ми се струваше, че църквата е потопена дълбоко във водата на езеро, скрила се е от земята, за да живее особен, невидан живот. Навярно това чувство бе предизвикано от разказа на баба за град Китеж и често, като се полюлявах сънливо заедно с всичко наоколо, приспиван от пеенето на хора, от мълвежа на молитвите, от въздишките на вярващите, аз си повтарях на ум мелодичния, скръбен разказ:

Обградиха пустите татари
с рат безбройна, поганска,
обградиха чудни Китеж-град
в светъл час, в предутринен...

Ох ти, господи, боже наш,
пресвета Богородице!
Ох, сподобете вий рабите си
да достоят на утринната,
да дослушат светото писание!

Ох, не давайте на татарина
с църквата свята да се гаври,
жени, моми да безчести,
деца дребни — за разтуха,
старци стари — за смърт люта!
Та чу господ Саваот,
чу и Богородица
хорските въздихания,
християнските жалби.

Па си рече господ Саваот
на свети архангел Михаила:
— Я иди, иди, Михайло,
разтърси земята под Китеж,
па си потопа Китеж в езеро;
да се молят там хората
без почивка, неуморна,
от утринна до вечерня,
вси служби свети църковни
от днес и до веки веков!

По онова време преливах от бабини стихотворения, както кошер — от мед; струва ми се, че дори мислех във формите на нейните стихове.

В църквата не се молех — беше ми стеснително пред бабиния бог да повтарям ядните дядови молитви и плачевни псалми; сигурен бях, че това не може да се харесва на бабиния бог, тъй както не се харесваше на мене, пък и те бяха отпечатани в книги — значи, бог ги знае наизуст, както всички грамотни хора.

Затова на църква, в минути, когато сърцето ми се свиваше от сладка скръб за нещо или когато го жилеха и дращеха дребните обиди от изтеклия ден, аз се мъчех да съчинявам мои молитви; достатъчно беше да се замисля за нерадостната си участ, и думите от само себе си, без усилия, се свързваха в жалби:

*Господи, господи, мъка ми е!
Поне бързо да порасна дай ми ти,
че търпение нямам да живея,
иде ми да се обеся — господи, прости!
От учението нищо не излиза.
Старата Матрьона, вещицата зла,
ръмжи, гледа ме под вежди
и животът е за мене — мъки и тегла!*

Много мои „молитви“ помня и до днес — работата на ума през детинството оставя в душата извънредно дълбоки белези — често те цял живот не зарастват.

На църква бе хубаво, там си почивах така, както в гората и на полето. Малкото ми сърце, вече познало много обиди, окаляно от злата грубост на живота, се къпеше в смътни, жарки мечти.

Но на църква ходех само при големи студове или когато виелица лудо вилнееше из града, когато сякаш небето е замръзнало, а вятърът го е разпръснал в снежни облаци и земята, която също се вледенява под преспите, никога вече не ще възкръсне, не ще се съживи.

През тихите нощи повече ми харесваше да обикалям града, от една улица в друга, да се промъквам в най-затънтените кътчета. Често пъти вървиш, сякаш се носиш с крила; сам, като луната в небето; пред тебе пълзи сянката ти, гаси искрите светлина по снега, смешно се блъска в стълбовете, в оградите. По средата на улицата крачи нощният пазач с хлопка в ръцете, с тежък кожух, до него се клати куче.

Тромавият човек прилича на кучешка колиба — тя е на пуснала двора и върви по улицата незнайно къде, а огорченото куче — след нея.

Понякога срещам весели госпожици и кавалери — мисля си, че и те са избягали от църква.

От време на време през вентилационните крила на осветени прозорци в чистия въздух се разливат някакви особени ухания — ефирни, непознати, загатващи за друг живот, незнаен за мене; стоиш под прозореца, душиш, ослушваш се и гадаеш: какъв ли е този живот, какви ли хора живеят в тази къща? В църквите има служба сега, а те вдигат весела врява, смеят се, свирят на някакви особени китари, от прозорчето за проветряване обилно се лее меднострунен звън.

Най-много ме интересуваше една едноетажна ниска къща, на ъгъла на безлюдните улици Тихоновская и Мартиновская. Попаднах на нея в лунна нощ, когато снеговете се топяха, преди сирната неделя; от малкото горно крило на прозореца заедно с топлата пара навън струяха необикновени звуци, сякаш някакъв много силен и добър човек пееше със затворена уста; думи не се чуваха, но песента ми се стори странно позната и ясна, макар че дрънкането на струни, което досадно заглушаваше песента, ми пречеше да я слушам. Седнах на ниския стълб до тротоара, разбрал, че свирят на някаква непоносима цигулка с необикновена мощ — непоносима, защото беше почти до болка мъчително да я слушаш. Понякога тя пееше с такава сила, че сякаш цялата къща трепереше и стъклата на прозорците звънтяха. Капеше от стряхата, от очите ми също закапаха сълзи.

Незабелязано дойде нощният пазач — блъсна ме от стълба и попита:

— Какво стърчиш тука?

— Свирят — обясних му.

— Голяма работа! Разкарвай се...

Заобиколих тичешком квартала и отново се върнах до прозореца, но в къщата вече не свиреха, от прозорчето буйно се лееше навън весела глъч и това тъй не приличаше на тъжната музика, сякаш я бях слушал насън.

Почти всяка събота започнах да тичам при тази къща, но само веднъж, през пролетта, отново чух там виолончелото — то свири почти непрекъснато до полунощ; когато се върнах в къщи, ядох бой.

Нощните разходки под зимните звезди, из тихите улици на града ме обогатяваха много. Нарочно избирах улици, отдалечени от центъра: по централните имаше в изобилие фенери, можеха да ме видят познати на господарите ми и тогава господарите щяха да узнаят, че не ходя на църква. Пречеха ми пияните, стражарите и „леките“ жени, а по отдалечените улици можех да гледам през прозорците на долните етажи, ако не бяха много заскрежени и с пердета отвътре.

Много най-различни картини ми показваха тези прозорци: виждах как хора се молят, целуват, бият, играят карти, загрижено и беззвучно разговарят — пред мене, като в панорама за една копейка, се нижеше безмълвен, рибешки живот.

Видях в един сутерен, до масата, две жени — млада и по-възрастна; срещу тях седеше дългокос гимназист, ръкомахаше и им четеше книга. Младата слушаше, сурово свъсила вежди, облежната на стола; по-възрастната — тъничка, с буйна коса — внезапно закри лицето си с ръце, раменете ѝ затрепераха, гимназистът захвърли книгата, а когато младата скочи и избяга, той падна на колене пред онази с буйната коса и зацелува ръцете ѝ.

През друг прозорец скришом видях как едър брадат човек бе сложил на коленете си жена с червена блуза, люлееше я като дете и явно пееше нещо, като отваряше широко устата си, облещил очи. Тя цяла се тресеше от смях, отмяташе се назад и клатеше крака, той я изправяше и пак пееше, и тя пак се смееше. Гледах ги дълго и си тръгнах, когато разбрах, че са се запасили с веселие за цялата нощ.

Много такива картини се запечатаха завинаги в паметта ми и често, погълнат от тях, аз закъснявах за къщи. Това будеше подозрение у господарите ми и те ме разпитваха:

— В коя църква беше? Кой поп служи?

Те познаваха всички попове в града, знаеха кога кое евангелие се чете, знаеха всичко и лесно можеха да ме хванат в лъжа.

Двете жени се прекланяха пред суровия бог на дядо ми — богът, който изискваше към него да се пристъпва със страх, името му непрекъснато бе на устата на жените — дори когато се караха, те се заплашваха една друга:

— Почакай! Господ ще те накаже, той ще те сгърчи, никаквице!...

В неделята на първата седмица от постите старата печеше палачинки, а те непрекъснато ѝ прегаряха; зачервена от огъня, тя викаше ядосано:

— Ах, дявол да ви вземе!...

И внезапно, като помириса тигана, тя се омърлуши, запокити на пода куката, с която ги издърпваше, и зави:

— Ма-айчице, ами че тиганът бил блажен, нечист, нали не го обгорих на чисти понеделник, го-осподи!

Коленичи и взе да моли с плач:

— Господи, отче, прости мене, грешната, в името на твоите страдания! Не наказвай, господи, старата глупачка...

Изпечените палачинки дадоха на кучетата, тигана обгориха, а при свадѝ снахата почна да натяква на свекърва си:

— Вие дори и през пости печете в блажни тигани...

Те въвличаха своя бог във всички къщни работи, във всички кътчета на дребничкия си живот — от това техният мизерен живот придобиваше външна значителност и важност, изглеждаше всекичасно служене на висшата сила. Това въвличане на бога в досадни дреболии ме угнетяваше и аз неволно постоянно се вирах в ъглите, понеже се чувствувах под нечий невидим надзор, а нощем като студен облак ме обгръщаше страх — той извираше от ъгъла на кухнята, където пред тъмните икони гореше неугасващо кандило.

До полицата има голям прозорец — две крила, разделени от подпора, бездънна синя пустота наднича през прозореца, струва ми се, че къщата, кухнята, аз — всичко виси на самия ръб на тази пустота и ако направя рязко движение, всичко ще се сгромоляса в синята, студена яма и ще полети някъде покрай звездите, в мъртва тишина, безшумно, както потъва камък, хвърлен във вода. Дълго лежах неподвижно, като не смеех да се обърна на другата страна и очаквах страшния край на живота.

Не помня как се излекувах от този страх, но се излекувах бързо; разбира се, за това ми помогна добрият бог на баба и мисля, че тогава именно почувствувах простата истина: още не съм сторил нищо лошо, без вина не е редно да бъда наказван, а за чужди грехове не могат да ме държат отговорен.

Заради разходките пропусках и литургии, особено през пролетта — нейните непреодолими сили решително не ме пускаха на църква. Пък ако ми дадяха две копейки за свещ, това окончателно ме погубваше: купувах си ашици, през цялото време на литургията играех и неизбежно закъснявах за къщи. А веднъж успях да загубя цели десет копейки, дадени ми за поменуване и за просфора, така че стана нужда да задигна чужда просфора от блюдото, което псалтът изнесе от олтара.

Страстно ми се играеше и се увличах лудо в игрите. Бях доста сръчен, силен и бързо си спечелих име на играч на ашици, на топка и на кегли в близките улици.

През велики пости ме накараха да говея и ето че отивам да се изповядам на нашия съсед, отец Доримедонт Покровски. Мислех го за строг човек и бях грешен за много неща лично пред него; трошах с камъни беседката в градината му, враждувах с децата му и изобщо той можеше да ми припомни множество различни постъпки, неприятни за него. Това много ме смуцаваше и докато стоях в бедничката църква и чаках ред да се изповядам, сърцето ми тупаше плахо.

Но отец Доримедонт ме посрещна добродушно с мрънкащо възклицание:

— А, съседе... Хайде, коленичи! Какви са ти греховете? Той покри главата ми с тежко кадифе, задушавах се от миризмата на восък и тамян, трудно ми бе да говоря и не ми си искаше.

— Слушаш ли по-старите?

— Не.

— Казвай — грешен съм!

Неочаквано за себе си изтърсих:

— Крал съм просфори.

— Ама как тъй? Къде? — попита свещеникът, като помисли и без да бърза.

— В „Три светители“, в „Покров“, в „Никола“...

— Виж ти, във всички църкви! Това, братко, не е хубаво, грехота е — разбираш ли?

Разбирам.

— Казвай — грешен съм! Въртоглав си ти. А за да ядеш ли ги крадеше?

— Някой път ги ядях, а иначе — загубя парите на ашици, пък трябва да занеса в къщи просфора и току открадна...

Отец Доримедонт зашушна нещо, неясно и уморено, после ми зададе още няколко въпроса и неочаквано попита строго:

— Не си ли чел книги, нелегално издадени?

Естествено не разбрах въпроса и попитах:

— Какво?

— Забранени книжки не си ли чел?

— Не, никакви...

— Прощават ти се греховете... Стани!

Учудено го погледнах в лицето — то изглеждаше замислено и добро. Беше ми стеснително, срамувах се: когато ме пращаха на изповед, господарите ми наприказваха за нея страхотии и ужаси, като ме убедиха да се покая честно за всичките си прегрешения.

— Хвърлял съм камъни в беседката ви — заявих аз.

Свещеникът вдигна глава и каза:

— И това не е хубаво! Отивай си...

— И кучето замерях...

— Следващият! — извика отец Доримедонт, като гледаше покрай мене.

Тръгнах си, като се чувствувах излъган и обиден: толкова се бях напругал в страх от изповедта, а излезе, че всичко това не било страшно и дори интересно! Интересен бе само въпросът за неизвестните на мене книги, спомних си гимназиста, който четеше в сутерена книга на жените, спомних си и Хубава работа — той също имаше много дяволски книги, дебели, със странни рисунки.

На другия ден ми дадоха петнадесет копейки и ме пратиха да се причестя. Великден бе късно, вече отдавна снегът се бе стопил, улиците бяха изсъхнали, по пътищата се виеше прах, денят бе слънчев, радостен.

До църковната ограда разпалено играеха на ашици голяма група фабрични работници; реших, че има време да се причестя, и помолих

играчите:

— Приемете и мен!

— Една копейка за влизане в играта — надменно заяви сипаничав, червенокос човек.

Но аз казах не по-малко надменно:

— Три за втория чифт отляво!

— Парите на място!

И играта започна!

Развалих парите, сложих три копейки под чифт ашици в дългото поле; ако някой избие този чифт — получава парите, ако не улучи — аз ще получа от него три копейки. Провървя ми: двама се целиха в парите ми и двамата не уцелиха — спечелих шест копейки от възрастни, от мъже. Това много повдигна духа ми...

Но един от играчите каза:

— Дръжте го под око, момчета, че да не избяга с печалбата...

Тогавя аз се обидих и заявих, без да му мисля, сякаш думнах дайре:

— Девет копейки за левия краен чифт!

Ала това не направи особено впечатление на играчите, само някакъв хлапак на моите години викна, предупреждавайки:

— Внимавайте — той е късметлия, чертожник е от Звездинка, аз го познавам!

Един мършав работник, по миризмата — кожухар, каза ехидно:

— Безбожник ли? Доб-бре...

Той се прицели с ашик, напълнен с калай, сполучливо избие залога ми и като се наведе към мене, попита:

— Ревеш ли?

Отговорих:

— За крайния десен — три!

— Ще му видя работата — похвали се кожухарят, но загуби.

Повече от три пъти подред не може да се залага в полето — почнах да бия чуждите залози и спечелих още три-четири копейки и куп ашици. Но когато пак ми дойде редът, зложих три пъти и загубих всичките си пари тъкмо навреме: литургията бе свършила, камбаните биеха, хората излизаха от църквата.

— Женен ли си? — попита кожухарят, възнамерявайки да ме сграбчи за косата, но аз се изплъзнах, избягах и като настигнах едно

празнично облечено момче, вежливо се осведомих:

— Вие причестихте ли се?

— Е да, защо? — отговори то и ме огледа подозрително.

Помолих го да ми разкаже как причестяват, какво казва в това време свещеникът и какво е трябвало да правя аз.

Момчето се облеци строго и ревна със страшен глас:

— Изпуснал си причастието, за да се шляеш ли, еретико? Да, ама аз нищо няма да ти кажа — нека баща ти да те съдере от бой!

Хукнах към къщи, сигурен, че ще започнат да ме разпитват и неизбежно ще познаят, че не съм се причестил.

Но бабата ми честити и попита само едно.

— На псалта за топлата вода много ли даде?

— Едно петаче — казах на приумица.

— Стигаха му и три копейки, а другите две да беше си запазил, плашило!

... Пролет е. Всеки нов ден е в нови одежди, всеки нов ден е по-сияен и по-хубав; опияняващо дъха на млади треви, на свежа зеленина от брезите, непреодолимо ме мами в полето да слушам чучулигата, излегнал се на топлата земя с лице към небето. А вместо това четкам зимните дрехи, помагам да ги приберат в сандъка, кълцам тютюн, изтупвам праха от мебелите, от сутрин до късна вечер се занимавам с неприятни, ненужни за мене работи.

В свободното си време просто няма какво да правя; нашата жалка улица е пуста, по-далеч не ми позволяват да ходя; в двора — спривави, уморени копачи, разчорлени готвачки и перачки, всяка вечер — кучешки сватби, това ми е противно и ме обижда така, че ми се иска да ослепея.

Отивам на тавана, като си вземам ножица и разноцветна хартия, изрязвам от нея дантелени мотиви и украсявам с тях мертеците... Все пак — храна за моята скука. Тревожно жадувам да ида някъде, където по-малко спят, по-малко се карат, не тъй натрапчиво преследват бога с оплакванията си, не тъй често оскърбяват хората с ядни преценки.

... В събота срещу Великден в града донасят от Оранския манастир чудотворната икона на Владимирската божа майка; тя гостува в града до средата на юни и посещава всички къщи, всички квартири от всяка църковна енория.

У моите господари тя дойде една делнична сутрин; аз лъсках в кухнята медните съдове, когато младата господарка уплашено викна от стаята:

— Отваряй главния вход — носят Оранската!

Втурнах се надолу мръсен, с ръце, потънали в мазнина и стрита тухла, отключих вратата — млад монах с фенер в ръка и кадилница в другата тихо измърмори:

— Къртите ли? Помагай...

Двама граждани внесоха по тясната стълба тежкия иконостас, аз им помагах, като придържах края с мръсните си ръце и с рамо, зад нас тропаха тежките монаси и пееха неохотно с дебели гласове:

— „Пресвета Богородице, моли бога за на-ас...“

Помислих си с горчива увереност:

„Ще ми се разсърди тя, задето я нося мръсен, и ще ми изсъхнат ръцете...“

Сложиха иконата в почетния кът на два стола, покрити с чист чаршаф, отстрани на кивота застанаха, за да го крепят, двама монаси, млади и хубави като ангели — с ясни очи, радостни, с буйни коси.

Отслужиха молебен.

— „О, вред славословена майко“ — с висок глас изпяваше едрият поп и непрекъснато пипаше с червения си пръст поотеклата месеста част на ухото си, притулено в бухналата му коса.

„Пресвета Богородице, помилуй на-ас“ — уморено пееха монасите.

Аз обичах Богородица; както ми бе разказвала баба, тя именно сеела на земята за утешение на клетите хора всички цветя, всички радости — всичко добро и прекрасно. И когато трябваше да докосна устни до ръчицата ѝ, незабелязал как правят това възрастните, аз трепетно целунах иконата в лицето, по устните.

Някой с могъща ръка ме запокити към прага, в ъгъла. Не си спомням как са си отишли монасите и са отнесли иконата, но добре помня: струпани около мене, както седях на пода, господарите ми с голям страх и тревога обсъждаха — какво ще ми се случи сега?

— Трябва да поприказваме с някой по-учен свещеник — каза господарят и ме сгълча добродушно:

— Простако, та как не разбираш, че по устните не бива да се целува? Пък още... и на училище си ходил...

Няколко дни чаках като обречен — какво ли ще стане? Държах иконостаса с нечисти ръце, целунах неправилно — в никой случай няма да ми се размине това, няма да ми се размине!

Но изглежда, че Богородица ми бе простила неволния грях, породен от искрена любов. Или пък наказанието ѝ е било толкова леко, че не съм го забелязал между честите наказания, налагани ми от добрите хора.

От време на време, за да ядосам старата господарка, казвах ѝ сломен:

— А Богородица, види се, забрави да ме накаже...

— Абе почакай — ехидно предричаше бабата. — Още не се знае...

... Като украсявах мертеците на тавана с дантели от розова чаена хартия, със станиол, листа от дървета и какво ли не, аз си пеех по църковни мелодии всичко, каквото ми хрумнеше, както правят калмиците на път:

*Седя на тавана
с ножица голяма.
Режа хартията, режа...
Скучно ми е мен, невежа!
А пък псе да бях сега,
щях да скитам по света.
Че тъй всеки ми креци:
„Лудньо, мирен си седи,
докато не си пострадал ти!“*

Разглеждайки работата ми, бабата се позасмиваше и клатеше глава.

— Да беше украсил ей тъй кухнята...

Веднъж на тавана дойде господарят, разгледа извършеното от мене, въздъхна и каза:

— Интересен си ти, Пешков, дявол да те вземе... Дали няма да станеш фокусник? Човек не може да предположи дори...

Той ми даде един голям николаевски петак.

Укрепих монетата с шипчета от тънък тел и я окачих като медал на най-видно място между пъстрите си произведения.

Но след един ден монетата изчезна заедно с шипчетата — сигурен съм, че я е отмъкнала бабата!

5

През пролетта все пак избягах: отидох една сутрин да купя хляб за чая, а хлебарят, като продължаваше пред мене да се кара с жена си, я удари с топуза по челото; тя избяга на улицата и там падна; веднага се струпаша хора качиха жената в една бричка и я изпратиха в болницата; аз се втурнах подир колата, а после, без да усетя, се озовах на крайбрежната улица на Волга с двадесет копейки в ръката.

Нежно сияеше пролетният ден, Волга се бе разляла широко, наоколо бе шумно, просторно — а аз живеех до този ден като мишле в зимник. И реших, че няма да се върна при господарите си и няма да ида при баба в Кунавино — не удържах думата си, срамувах се да я видя, а знаех, че дядо щеше да злорадствува.

Два-три дни скитах по крайбрежната улица, като ядях хляба на добродушните хамали и нощувах с тях по пристаните; после един от тях ми каза:

— Ти, хлапако, виждам, на вятъра се шураш тук! Ами я иди на „Добрий“, там имат нужда от мияч на съдове...

Отидох: високият, брадат бюфетчик с черна копринена шапчица без козирка ме погледна през очилата с мътните си очи и каза тихо:

— Две рубли на месец. Паспорта.

Нямах паспорт, бюфетчикът помисли и заповяда:

— Доведи майка си.

Хукнах при баба, тя се отнесе одобрително към постъпката ми, придума дядо да отиде в занаятчийското управление и да ми извади паспорт, а тя самата дойде с мене на парахода.

— Добре — каза бюфетчикът, като ни погледна. — Ела.

Заведе ме на кърмата на парахода, където до една масичка седеше, пиеше си чай и същевременно пушеше дебела цигара огромен готвач с бяла куртка и бяла шапка. Бюфетчикът ме бутна към него.

— Миячът.

И веднага си отиде, а готвачът изфуча, наежи черните си мустаци и каза подире му:

— Спазарявате всякакви дяволи за по-евтино...

Сърдито вдигна голямата си глава с черна, късо остригана коса, облещи тъмните си очи, напъна се, наду се и кресна гръмливо:

— Кой си ти?

Никак не ми хареса този човек — целият в бяло, а изглеждаше мърляв, пръстите му бяха окосмени, косми стърчаха и от големите му уши.

— Искам да ям — казах му аз.

Той премигна и изведнъж свирепото му лице се измени от широка усмивка, тлъстите медночервени бузи като вълна се отдръпнаха към ушите и разкриха едри конски зъби, мустаците му кротко увиснаха — заприлича на дебела, добра стрина.

Като плисна в реката чая от чашата си, той наля нов и побутна към мене неначената франзела и голямо парче салам.

— Лапай! Баща, майка имаш ли? Знаеш ли да крадеш? Е, не се бой, тук всички са крадци — ще те научат!

Той говореше, сякаш джавкаше. Огромното му, избръснато до синьо лице бе покрито около носа с цяла мрежа от червени жилки, дебелият морав нос се спускаше над мустаците, долната му устна висеше тежко и гнусливо, в ъгъла на устата му бе залепнала димяща цигара. Изглежда, че току-що си бе дошъл от баня — дъхаше на брезова метличка и ракия с пипер, по слепите очи и по врата му лъщеше обилна пот.

Когато се напих с чай, той ми тикна банкнота от една рубла.

— Върви да си купиш две престилки с нагръдници. Чакай — аз ще ти купя!

Оправи шапката си и тръгна, като се клатушкаше тежко и опипваше с крака палубата подобно на мечка.

... Нощ, луната свети ярко и бяга наляво от парахода, към ливадите. Старичкият ръждясал параход с бял пояс на комина бавно и неравномерно шляпа с лопатите си по сребърната вода, срещу него полека плават тъмните брегове, разстлали сенки по водата, над тях червено блещукат прозорците на селски къщи, в селото пеят — моми извиват хороход и припевът „ай-люли“ звучи като алилуя...

След парахода на дълго въже се влачи шлеп, също ръждив; палубата му е покрита с желязна клетка, в клетката има затворници, осъдени на изселване в далечни места и на каторга. На носа на шлепа

блести като свещ щикът на часовоя; дребните звезди в синьото небе също пламтят като свещи. На шлепа е тихо, лунната светлина го залива обилно, зад черната мрежа на желязната решетка се мерзелеят кръгли сиви петна — затворниците гледат Волга. Хлипа водата — може би плаче, може би плахо се смее. Всичко наоколо е някак църковно и мирише на масло също тъй силно, както в църква.

Гледам шлепа и си припомням ранното си детство, пътуването от Астрахан за Нижни, желязното лице на майка ми и баба ми — човекът, който ме въведе в този интересен, макар и труден живот — сред хората. А когато си спомням баба, всичко грозно, обидно, чезне от мене, изменя се, всичко става по-интересно, по-приятно, хората — по-добри и по-мили...

Почти до сълзи ме вълнува красотата на нощта, вълнува ме този шлеп — той прилича на ковчег и е така излишен в простора на широко разляната река, в мечтателната тишина на топлата нощ. Неравната линия на брега, която ту се издига, ту слиза, приятно тревожи сърцето — иска ми се да бъде добър, нужен за хората.

Хората на нашия параход са особени, всички те — стари и млади, мъже и жени — ми изглеждат еднакви. Нашият параход се движи бавно, деловите люде се качват на пощенските, а при нас се събират все някакви кротки безделници. От сутрин до вечер те пият, ядат и цапат множество съдове, ножове, вилици, лъжици; моята работа е да мия съдовете, да лъскам вилиците и ножовете, занимавам се с това от шест часа сутринта почти до среднощ. Денем, между два и шест часа, и вечер, от десет до полунощ, имам по-малко работа — пътниците си почиват от яденето и само пият чай, бира и водка. През тези часове е свободна цялата бюфетна прислуга — моето началство. На масата до отводната тръба пият чай готвачът Смурий, неговият помощник Яков Иванич, кухненският мияч на съдове Максим и келнерът за пътниците от палубата Сергей, гърбав, със скулесто лице, надупчено от шарка, с лъскави очи. Яков Иванич разказва разни мръсотии и се подсмива с лек, хлипащ смях, като показва зелените си, гнили зъби. Сергей разпъва до уши жабешката си уста, навъсенният Максим мълчи и ги гледа със строги очи с неопределен цвят.

— Аз-зиатци! Мор-рдвини! — от време на време изрича с еквив глас старши готвачът.

Тези хора не ми харесват. Дебелият, плешивичък Яков Иванич говори само за жени и винаги — мръсно. Лицето му е безизразно, покрито със сивосинкави петна, на едната му буза има брадавица с кичур червеникави косми, които той усуква като игла. Когато на парахода се качи податлива, отракана пътничка, навърта се около нея някак особено плахо и боязливо, като просяк, приказва ѝ сладникаво и жално, по устните му избива сапунена пяна, той непрекъснато я облизва с бързо движение на гнусния си език. Кой знае защо, струва ми се, че тъкмо такива тлъстички са навярно палачите.

— Жената трябва да умееш да я разпалиш — учи той Сергей и Максим; те го слушат внимателно, издуват бузи и се червят.

— Азиатци — изтърсва отвратен Смурий, тежко става и ме командува: — Пешков — марш!

В каютата си той ми тиква книжка с кожена подвързия и се изтяга на леглото, до стената на хладилника.

— Чети!

Сядам на сандъка с макарони и чета добросъвестно: — „Умбракул, изпъстрен със звезди, значи удобно съобщение с небето, което те имат чрез освобождаването си от профаните и пороците...“

Запалил цигара, Смурий шумно изпуска дима и мърмори: — Камили! Написали го...

— „Разголването на лявата гръд означава невинност на сърцето...“

— Разголване — на кого?

— Не е казано.

— Значи — на жените... Ех, развратници!

Той затваря очи и лежи, отметнал ръце над главата си, цигарата едва пуши, залепнала в ъгъла на устните му, той я намества с език, всмуква така, че в гърдите му нещо свири, и огромното му лице потъва в облак дим. Понякога ми се струва, че е заспал, преставам да чета и разглеждам проклетата книга — дошло ми е до гуша от нея.

Но той хрипти:

— Чети!

— „Венерабл отговаря: виж, любезни ми фрер Сюверян...“

— Северян...

— Написано е — Сюверян...

— Тъй ли? Ама дяволска работа. Там, накрая, е писано в стихове, карай оттам...

Карам:

*Профани, любопитни да знаете нашите работи —
никога слабите ви очи не ще вникнат в тях.
Вие не ще узнаете и как пеят фрерите.*

— Чакай — казва Смурий, — ами че това не са стихове! Дай книгата...

Той прелиства ядосано дебелите сини страници и мушва книгата под дюшека си.

— Вземи друга...

За мое нещастие в черния му сандък, обкован с желязо, има много книги — така например: „Омирови наставления“, „Мемории артилерийски“, „Писмата на лорд Седенгали“, „За дървеницата, зловредно насекомо, както и за унищожаването на същата, с притурка — съвети против съпътстващите я“; имаше книги без начало и край. Понякога готвачът ме караше да се ровя в тези книги, да казвам целите им заглавия — аз четях, а той мрънкаше сърдито:

— Съчиняват, негодниците... Както в зъбите бият, а за какво — не може да се разбере. Гервасий! Че за какъв дявол ми е притрябвал този Гервасий! Умбакул...

Чудноватите думи, непознатите имена дотегливо се връзваха в паметта ми, дразнеха езика, искаше ми се да ги повтарям непрекъснато — може би в звуците ще се разкрие смисълът им? А навън неспирно пееше и плискаше водата. Хубаво би било да ида на кърмата — там, между сандъците със стока, се събират моряците и огнярите, надвиват пътниците на карти, пеят песни, разказват интересни истории. Хубаво е да седя с тях, да слушам прости, ясни неща и да гледам бреговете на Кама, боровете, изпънати като медни струни, ливадите, където малки езера, останали от прииждането на реката, лежат като парчета от счупено огледало и отразяват синьото небе. Нашият параход е откъснат от земята, бяга далеч от нея, а от брега, в тишината на морния ден, долита звън от невидима камбанария и напомня за села, за хора. Върху вълните се люлее рибарска лодка, която прилича на краешник хляб; ето че на брега изниква селце, куп хлапетии се плискат в реката, по жълтата ивица на пясъка върви селянин с червена риза. Отдалеч, от реката, всичко ти се струва привлекателно, всичко е като играчка, смешно дребно и пъстро. Искане ми се да викна към брега някакви мили, добри думи — към брега и към шлепа.

Този червеникав шлеп ме занимаваше много, можех цял час да гледам, без да откъсвам очи, как дълбае с тъпия си нос мътната вода. Параходът го тътреше като свиня; разхлабено, въжето пляскаше по водата, после пак се опъваше, ронейки обилни капки, и дърпаше шлепа за носа. Много ми се искаше да видя лицата на хората, които като зверове седяха в железната клетка. В Перм, когато ги откарвах на брега, аз се промъкнах до мостика на шлепа; край мене минаваха десетки сиви човечета, като тропаха гръмко с крака и дрънкаха халките на веригите, превити под тежестта на торбите си; минаваха жени и мъже, стари и млади, хубави и грозни, но съвсем същите като всички хора, само че облечени другояче и обезобразени от обръсването на главите. Разбира се, те бяха разбойници, но баба ми бе говорила толкова много хубави работи за разбойниците.

Смурий, който повече от другите приличаше на свиреп разбойник, мрачно поглеждаше шлепа и мърмореше:

— Пази боже от такава орисия!

Веднъж го попитах:

— Защо вие готвите, а другите убиват, грабят?

— Аз не готвя, а приготвявам ястия, готвят жените — каза той и се позасмя; помисли и добави: — Разликата между хората е в глупостта. Един е умен, друг — по-малко, трети е кръгъл глупак. А за да поумнееш, трябва да четеш правилни книги, черна магия и — какво ли още? Всички книги трябва да четеш, тогава ще откриеш правилните...

И постоянно ми втълпяваше:

— Ти — чети! Не разбереш ли книгата — седем пъти я прочети, ако не я разбереш от седем, дванайсет пъти я прочети...

С всички на парахода, включително и с мълчаливия бюфетчик, Смурий говореше сопнато, гнусливо отпуснал долната си устна и наежил мустаци — сякаш замеряше хората с камъни. С мене се държеше меко и внимателно, но в това внимание имаше нещо, което ме плашеше малко; понякога готвачът ми се струваше побъркан като бабината сестра.

От време на време той ми казваше:

— Спири да четеш...

И дълго лежи със затворени очи и сегиз-тогиз изсумтява; отмерено се поклаща голямото му шкембе, леко помръдват скръстени на гърдите като на мъртвец, изпогорените, космати пръсти на ръцете му — плетат с невидими куки невидим чорап.

И неочаквано почва да мърмори:

— Да. Ето ти разум — върви живеи! Но разумът се дава пестеливо и не по равно. Де да бяха всички еднакво разумни, ама не са... Един разбира, друг не разбира, пък има и такива, дето хич не искат да разберат, на!

Като се препъваше в думите, той разказваше истории от войнишкия си живот — аз не можех да схвана смисъла на тези истории, те ми се струваха скучни, а и той разказваше не отначало, а каквото му дойдеше на ум.

— Извиква полковият командир този войник и го пита: „Какво ти каза поручикът?“ Тогава той разказва всичко, както, си е било — войникът е длъжен да казва истината. А поручикът го погледна, както стената, и се обърна, наведе глава. Да...

Готвачът се дразни, изпуска дим и мърмори:

— Че аз знам ли какво бива да се говори, какво не бива? Тогава осъдиха поручика да бъде затворен в крепостта, а майка му казва... ах, боже мой! Та аз нищо не съм учил...

Горещо е. Всичко около мене леко се тресе, бумти, зад тънката желязна стена на каютата плиска водата и боботи параходното колело, край илюминатора като широка лента тече реката, в далечината се вижда ивицата на покрития с ливади бряг, мяркат се дървета. Ухото ми е свикнало с всички звуци — струва ми се, че наоколо е тихо, макар че на носа на парахода тъжно вие моряк.

— Се-едем, се-едем...

Не ми се ще да вземам участие в нищо, не ми се ще да слушам, да работя, само — да седя някъде на сянка, където не се чувствава тази тлъста, гореща миризма на кухня, да седя и да гледам сънливо как се носи по водата този тихичък, уморен живот.

— Чети! — сърдито заповядва готвачът.

От него се страхуват дори келнерите на първа класа, а изглежда, че и хрисимият, неразговорлив бюфетчик, който прилича на бяла риба, също се бои от Смурий.

— Ей ти, свиньо! — крещи той на бюфетната прислуга. — Ела тук, крадецо! Азиатци... Умбакул...

Моряците и огнярите се държат с него почтително, угоднически — той им даваше варено месо от бульона, разпитваше ги за село, за семействата им. Омазнените и опушени огньари белоруси се смятаха на парахода за най-долни хора, наричаха ги с едно име — ягути, и ги дразнеха:

— Ягу, бягу, на брягу...

Когато чуеше това, настръхнал, пламнал, Смурий ревеше на огняря:

— Защо позволяваш да те вземат на подбив, лукова главо! Фрасни кацапа по мутрата!

Веднъж боцманът, красив и зъл мъж, му каза:

— Ягутът и хохолът са една вяра!

Готвачът го сграбчи за яката и за колана, вдигна го във въздуха и го раздруса, като го питаше:

— Искаш ли да те смажа от бой?

Спечкваша се често, понякога до бой, но Смурий не биеха — той притежаваше огромна, нечовешка сила, а освен това с него често и

приятливо разговаряше съпругата на капитана, висока, снажна жена с мъжко лице и гладко подстригана, като на момче, коса.

Той диво се наливаше с водка, ала никога не се напиваше. Започваше да пие от сутринта, като изпразваше бутилката на четири пъти, и чак до вечерта смучеше бира. Лицето му постепенно ставаше сивокафяво, тъмните му очи смаяно се разширяваха.

Седне някой път вечер на отводната тръба, огромен, бял, и с часове седи мълчаливо и гледа навъсен течащата далечина. В такива моменти всички най-много се страхуваха от него, а аз го жалех.

От кухнята излизаше Яков Иванич, потен, сгорещен; стоеше, почесваше голия си череп, махваше с ръка и се прибираше или казваше отдалеч:

— Чигата умря...

— Е, сварете я с подправки...

— Ами ако поръчат чорба или задушена?

— Направи! Ще я изплюскат.

Понякога аз се осмелявах да ида при него, той тежко извъръщаше очи към мене.

— Какво?

— Нищо.

— Добре...

Все пак в един такъв момент го попитах.

— Защо плашите всички, та нали сте добър?

Противно на очакванията ми той не се разсърди.

— Абе само към теб съм добър.

Но веднага добави, простодушно и замислено:

— А май че е така — към всички съм добър. Само че не го показвам, това не бива да се показва пред хората, инак ще ти извадят душата. Добрия, всеки го тъпче, като купчина твърда земя в блато... И ще го стъпчат. Иди ми донеси бира...

След като изпи бутилката, чаша след чаша, той облиза мустаците си и каза:

— Да беше по-голям, птицо, на много неща щях да те науча. Аз има какво да кажа на човека, не съм глупак... Чети книги, в тях сигурно има всичко, каквото е нужно. Книгите не са дребна работа! Искаш ли бира?

— Не обичам.

— Добре. Хич и не пий. Пиянството е напаст. Водката е дяволска работа. Да бях богат, щях да те пратя да се учиш. Неукият човек е вол, ако щеш за ярем, ако щеш за месо го тъкми — той само клати опашка...

Жената на капитана му бе дала един том от Гогол, прочетох „Страшното отмъщение“ и то много ми хареса, но Смурий кресна сърдито:

— Бабини деветини, измишльотини! Знам, има други книги...

Взе ми книгата, донесе друга от жената на капитана и начумерено заповяда:

— Чети Тарас... как го викаха! Намери го. Тя казва — хубаво било... За кого хубаво? За нея — хубаво, а за мен може и да не е хубаво. Косата си отрязала, на! А защо пък не си е отрязала ушите?

Когато Тарас накара Остап да се бият, готвачът се изсмя звучно.

— Виж ти! Че защо не? Ти си учен, пък аз съм силен! Какви ги пишат! Камили...

Слушаше внимателно, но често мрънкаше:

— Ами, глупости! Не може да се разсече човек от рамото до седалището, не може! И на пика не може да се вдигне — пиката ще се счупи! Та самият аз съм войник...

Измяната на Андрий предизвика у него отвращение.

— Подло чедо, а? Заради жена! Тю...

Но когато Тарас застреля сина си, готвачът, спуснал крака от леглото, подпрял ръце на него, се наведе и заплака — по бузите му бавно потекоха сълзи и закапаха по дъските; той пухтеше и мънкаше:

— Ах, боже мой... боже мой...

И неочаквано ми кресна:

— Чети бре, дяволски сине!

Той пак заплака и — още по-силно и по-горчиво, когато Остап извика, преди да умре: „Тате! Чуваш ли!“

— Всичко загина — хълцаше Смурий, — всичко, а? Вече — край? Ех, пущината! А пък какви хора! Този Тарас, а? Да-а, това се казва хора...

Взе книгата от ръцете ми и я разгледа внимателно, като окапа кориците със сълзи.

— Хубава книга! Просто — празник!

После четохме „Айвънхоу“ — Смурий много хареса Ричард Плантагенет.

— Истински крал! — внушително казваше той.

На мене книгата ми се стори скучна.

Изобщо вкусовете ни не съвпадаха — аз се възхищавах от „Повест за Томас Йонес“ — стар превод на „Историята на Том Джонс, подхвърлено дете“, а Смурий мърмореше:

— Тъпотия! Какво ме интересува Томас? За какво ми е притрябвал? Трябва да има други книги...

Веднъж му казах, че ми е известно — има други книги, нелегални, забранени; те могат да се четат само нощем, в мазетата.

Той ококори очи, наежи се.

— К-какво значи това? Лъжеш ли?

— Не лъжа, за тях ме пита попът на изповед, а преди това сам бях виждал как ги четат и плачат...

Като ме гледаше мрачно в лицето, готвачът попита:

— Кой плаче?

— Госпожата, която слушаше. А другата дори избяга от страх...

— Събуди се, бълнуваш — каза Смурий и полека притвори очи, а след като помълча, забърбори:

— То се знай, някъде има: нещо скришно. Не може да го няма... Не са ми такива годините, пък и характерът също... Е да, ама все пак...

Можеше да говори така красноречиво цял час...

Без да усетя, свикнах да чета и вземах книгата с удоволствие; онова, което разказваха книгите, приятно се различаваше от живота — той ставаше все по-тежък.

Смурий, който също все повече се увеличаше от четенето, често ме откъсваше от работа.

— Пешков, ела да четеш.

— Имам много немити съдове.

— Максим ще ги измие.

Той грубо караше старши мияча да върши моята работа, миячът чупеше чаши от яд, а бюфетчикът кротко ме предупреждаваше:

— Ще те сваля от парахода.

Веднъж Максим нарочно бе сложил в легена с мръсна вода и изветрял чай няколко чаши, а аз плиснах водата в реката и чашите

отидоха на дъното.

— Аз съм виновен! — каза Смурий на бюфетчика. Пишете ги на мен.

Бюфетната прислуга взе да ме гледа изпод вежди, казваха ми:

— Ей, книголюбецо! За какво ти плащат?

И гледаха да ми дадат колкото може повече работа, като цапаха съдове, без да е необходимо. Разбирах, че всичко това ще свърши зле за мене и не се излъгах.

Привечер от едно малко пристанище на нашия параход се качиха червендалеста селянка и мома с жълта забрадка и нова розова блуза. И двете бяха пийнали — селянката се усмихваше, кланяше се на всички и приказваше на „о“, като дякон:

— Прощавайте, мили, малко съм посръбнала! Съдиха ме, оправдаха ме и на, пийнах от радост...

Момата също се смееше, гледаше хората с мътни очи и буташе жената:

— Абе върви, щурачке, върви си из пътя...

Настаниха се до кабината за втора класа, срещу каютата, в която спяха Яков Иванович и Сергей. Селянката скоро изчезна някъде, а при момичето седна Сергей, жадно разтеглил жабешката си уста.

През нощта, когато си свърших работата и си легнах на масата, Сергей дойде при мене и ме хвана за ръката.

— Ела, ще те оженим...

Беше пиян. Помъчих се да издърпам ръката си, но той ме удари.

— Върви-и!

Дотича Максим, също пиян, и двамата ме помъкнаха по палубата към своята каюта, покрай заспалите пътници. Но пред вратата на каютата стоеше Смурий, на вратата, уловил се за рамката — Яков Иванович, а момата го удряше с юмруци по гърба и викаше с пиянски глас:

— Пуцете ме...

Смурий ме изтръгна от ръцете на Сергей и Максим, сграбчи ги за косите и като им чукна главите, блъсна ги — и двамата паднаха.

— Азиатец! — каза той на Яков, тръшна вратата под носа му и забоботи, като ме буташе:

— Махай се!

Избягах на кърмата. Нощта бе облачна, реката — черна; зад кърмата кипяха две сиви пътеки, разклонени към невидимите брегове; между тези пътеки се влачеше шлепът. Ту отдясно, ту отляво припламват червените петна на огънове и неозарили нищо, изчезват зад внезапните завои на брега; след това става още по-тъмно и обидно.

Дойде готвачът, седна до мене, въздъхна тежко и запали цигара.

— При онази ли те мъкнеха? Ех, че мискини! Абе чувах ги, като посягаха...

— Вие отнехте ли я от тях?

— Нея? — Той грубо изпсува момата и продължи със суров глас: — Тук всички са гадове. Този келяв параход е по-лош от село. Живял ли си на село?

— Не.

— Селото е просто поразия! Особено зиме...

Той хвърли угарката в реката, помълча и заговори отново:

— Ще пропаднеш в свинското стадо, жал ми е за теб, кутренце. И за всички ми е жал. Някой път не знам какво бих сторил... Дори бих коленичил и питал: „Какво правите бе, кучи синове, а? Да не сте слепи?“ Камили...

Параходът засвири провлечено, въжето цопна във водата; в непрогледния мрак се заклати светлина на фенер, показвайки къде е пристанището, от тъмнината слизаха още светлини.

— Пияни Бор — мърмореше готвачът. — И река има — Пияна. Имаше ротен ключар — Пиянков... И един писар — Запивохин... Отивам на брега...

Едри камски жени и моми мъкнеха от брега дърва на дълги носилки. Като се огъваха от ремъците и пристъпваха кръшно, те отиваха двойка след двойка при трюма на котелното отделение и хвърляха еднометрови цепеници в черната дупка със звънливо провикване:

— О-о-оп!

Когато идваха с дървата, моряците ги хващаха за гърдите, за краката, жените пицяха и плюеха мъжете; на връщане се защитаваха от щипането и блъскането, като удряха с носилките. Виждах бях това десетки пъти — при всеки рейс: на всички пристанища, където товареха дърва, бе същото.

Струваше ми се, че съм стар, живея на този параход много години и зная всичко, което може да се случи на него утре, след една седмица, през есента, догодина.

Вече се разсъмваше. На стръмния песъчлив бряг над пристанището се откри могъща борова гора. Нагоре, към гората, вървяха жени, смееха се и пееха с извиване; въоръжени с дългите носилки те приличаха на войници.

Плачеше ми се, сълзи напиреха в гърдите, сърцето ми сякаш вреше в тях; това бе мъчително.

Но да плача ме беше срам и взех да помагам на моряка Бляхин да мие палубата.

Бляхин бе невзрачен човечец. Целият някак излинял, повехнал, той винаги се криеше из ъглите, откъдето мъждукаха малките му очички.

— Истинското ми име не е Бляхин, а... Защото, видиш ли, майка ми беше разтурена жена. Сестра имам — и тя също. Значи, така е било орисано и на двете. Орисията, брайно, е за всички ни котва. Речеш да поемеш нанякъде, не — почакай...

И сега, като влачеше бърсалката по палубата, той тихичко ми говореше:

— Видя ли как задяват женорята! Това е то! И сурово дърво дълго да подпалваш — ще се запали! Не харесвам аз това, брайно, не го обичам. И да бях се родил жена, щях да се удавя в някой застоял вир, бога ми!... И без туй никой няма свобода, а пък още и подклаждат! Виж, скопците, да ти кажа, са мъдри хора. Чувал ли си за скопците? Умни хора, много правилно се усетили: махай издъно всичко незначително и служи на бога, чисто...

Край нас мина през локвите жената на капитана, високо вдигнала полите си; тя винаги ставаше рано. Висока, стройна и с такова обикновено, открито лице... Прииска ми се да изтичам след нея и да моля от все сърце:

„Кажете ми нещо, кажете!...“

Параходът бавно отплува от пристанището, а Бляхин се прекръсти и каза:

— Потеглихме...

6

В Сарапул Максим напусна парахода — отиде си мълчаливо, без да се сбогува с когото и да било, сериозен и спокоен. След него слезе усмихната веселата селянка и подире ѝ — момата, посърнала, с подпухнали очи. А Сергей дълго стоя коленичил пред каютата на капитана, целуваше тънката дъска на вратата, блъскаше чело в нея и молеше:

— Простете ми, аз не съм виновен! Максимка е крив...

Моряците, бюфетната прислуга, даже някои от пътниците знаеха, че лъже, но го съветваха насърчително:

— Хайде, хайде — ще ти прости!

Капитанът го пъдеше, дори го ритна, така че Сергей падна, но все пак му прости. И Сергей веднага се разтича по палубата, като разнасяше табли със съдове за чая и поглеждаше по кучешки угодливо хората в очите.

На мястото на Максим взеха от брега едно вятско войниче, костеливо, с малка главичка и червеникави очи. Помощник-готвачът веднага го прати да коли кокошки; войничето закла две, а останалите пусна по палубата; пътниците почнаха да ги ловят — три кокошки прехвъркнаха през борда. Тогава войничето седна на дървата до кухнята и горчиво заплака.

— Какво правиш бе, глупак? — попита го слисано Смурий. — Мигар войниците плачат?

— Аз съм от нестроева рота — тихичко каза войникът.

Това го погуби — след половин час, всички на парахода му се смееха гръмогласно; дойдат просто под носа му, вперят очи право в лицето му, питат:

— Този ли е?

И се раздрусат в спазмите на обиден, глупав смях.

Отначало войникът не виждаше хората, не чуваше смеха им; като събираше сълзите от лицето си с ръкава на вехтичката си басмена риза,

той сякаш ги криеше в него. Но скоро червеникавите му очички пламнаха гневно и той заговори с вятска сврача скоропоговорка:

— Кво облещикте зъркели в мен? Ох, да се спраскате дано...

Това още повече развесели публиката, започнаха да сочат с пръсти войника, да го дърпат за ризата, за престилката, играеха с него като с козел и така го измъчваха до обед, а следобед някой набучи на дръжката на една дървена лъжица парче изцеден лимон и я върза на гърба на войника за ширитите на престилката му; войникът върви, лъжицата се клатушка зад него, всички се смеят с глас, а той се върти като уловено мишле и не разбира какво поражда смеха им.

Смурий го наблюдава мълчаливо, сериозно, лицето му е станало женско.

Дожаля ми за войника и попитах готвача:

— Може ли да му кажа за лъжицата?

Той мълком кимна.

Когато обясних на войника за какво се смеят, той бързо напипа лъжицата, изтръгна я, хвърли я на земята, стъпка я и впи двете си ръце в косата ми; сборичкахме се за най-голямо удоволствие на публиката, която в миг ни заобиколи.

Смурий разблъска зрителите, разтърва ни и след като издърпа първо моите уши, сграбчи за ухото войника. Когато видя как този дребничък човек тръска глава и танцува под ръката на готвача, тълпата бясно закрещя, засвирка, затропа с крака, като се пръскаше от смях.

— Ура, гарнизон! Бухни готвача с глава по гърбуха!

Тази дива радост на стадото хора будеше у мене желание да се хвърля върху тях и да удрям с дърво мръсните им кратуни.

Смурий пусна войника и скрил ръце зад гърба си, тръгна към публиката като глиган, настръхнал, страшно озъбен.

— По местата — марш! Аз-зиатци...

Войникът отново се нахвърли върху мене, но Смурий го сграбчи с една ръка, занесе го на отводната тръба и взе да вади вода с помпата и да го полива по главата, като въртеше хилавото му тяло, сякаш бе парцалена кукла.

Дотичаха моряци, боцманът, помощник-капитанът, пак се събра тълпа хора; с една глава над всички стърчеше бюфетчикът, спокоен и ням както винаги.

Войникът седна на дървата до кухнята, с треперещи ръце свали ботушите си и заизвива партенките, но те бяха сухи, а от редиците му коси капеше вода — това отново размъжа публиката.

— Все то — каза войникът тънко и пискливо, — ще убия хлапака!

Като ме задържаше за рамото, Смурий разправяше нещо на помощник-капитана, моряците разпъждаха тълпата и когато всички се разотидоха, готвачът попита войника.

— Какво да те правя?

Той не отговори, гледаше ме с див поглед и целият странно се гърчеше.

— Мир-рно, истерио! — каза Смурий.

Войникът отговори:

— Да прощаваш, не сме в ротата.

Видях, че готвачът се смути, издутите му бузи провиснаха посърнало, той плю и си тръгна, като отведе и мене; изумен, вървах след него и непрекъснато се озъртах към войника, а Смурий мънкаше недоумяващ:

— Ама че лигльо, а? Моля ви се...

Настигна ни Сергей и каза, кой знае защо, шепнешком:

— Той иска да се заколи!

— Къде? — кресна Смурий и хукна.

Войникът стоеше на вратата на каютата за прислугата с голям нож в ръцете — с този нож отсичаха главите на кокошките и цепеха дърва за подпалки, той бе тъп и нацърбен като трион. Пред каютата се бе събрала тълпа, която наблюдаваше малкия смешен човечец с мокра глава; неговото чипоносо лице трепереше като пача, устата му се бе отворила уморено, устните му подскачаха. Той бръщолевеше:

— Мъчител... мъчител...

Скочил на нещо, аз гледах над главите на хората техните лица — хората се смееха, кискаха се, говореха си:

— Виж, виж...

Когато той взе със слаба детска ръчичка да прибира в панталоните си изскочилата риза, един благообразен мъж до мене въздъхна и каза:

— Пригответе се да умира, пък гащите си оправя...

Публиката се разсмя по-високо. Ясно бе: никой не вярва, че войникът може да си пререже гърлото — не вярвах и аз, а Смурий го погледна набързо и взе да тласка хората с корема си и да повтаря:

— Махай се, глупако!

Наричаше глупак мнозина наведнъж — отива при цял куп хора и им вика:

— По местата, глупако!

Това също бе смешно, но изглеждаше вярно: днес от сутринта всички хора представляваха един голям глупак.

Като разпъди публиката, той пристъпи до войника и протегна ръка.

— Дай тук ножа...

— Все то — каза войникът и подаде ножа откъм острието; готвачът ми бутна ножа и тикна войника в каютата.

— Лягай и спи! Какви такива ги вършиш, а?

Войникът мълком седна на леглото.

— Той ще ти донесе ядене и водка — пиеш ли водка?

— Пия по малко...

— И умната, не го закачай — не той се подигра с теб, чуваш ли? Казвам ти — не той...

— А защо ме мъчиха? — тихо попита войникът.

Смурий помълча малко и мрачно отвърна:

— Че знам ли?

Като отиваше с мене към кухнята, той мрънкаше:

— Бре-ей... наистина, лепнали се на недъгав! Виждаш ли какво става? Това е то! Хората, братко, могат да влудят човека, могат... Вкопчат се като дървеници и — свършено! Дори — какви ти дървеници! По-стръвно от дървеници...

Когато занесох на войника хляб, месо и водка, той седеше на леглото, поклащаше се назад-напред и плачеше тихичко, хълцаше като жена. Сложих чинията на масичката и казах:

— Яж...

— Затвори вратата!

— Ще стане тъмно.

— Затвори, че пак ще довтасат...

Излязох. Войникът ми беше противен, но будеше у мене състрадание и жал. Това ме смуцаваше — баба многократно ме бе

поучавала:

„Трябва да съжаляваш хората, всички са нещастни, на всички е трудно...“

— Занесе ли му? — полита ме готвачът. — Е, какво прави?

— Плаче...

— Ама че... мухльо! Какъв войник е той?

— Не ми е жал за него.

— Тъй ли? Това пък какво е?

— Трябва да съжаляваме хората...

Смурий ме улови за ръката, притегли ме към себе си и каза внушително:

— Насила съжаление не иде, а не бива да лъжем — разбра ли? Не свиквай да хленчиш, на нищо не обръщай внимание...

И като ме бутна настрана, омърлушено добави:

— Не ти е тук мястото! На, запуши...

Бях дълбоко развълнуван, съкрушен от поведението на пътниците, понеже чувствах нещо неизказано оскърбително и угнетяващо в това, как те изтезаваха войника, как радостно примираха от смях, когато Смурий му дърпаше ухото. Как можеше да им харесва всичко това — така противно, жалко, какво ги караше да се смеят така радостно?

Ето че пак са насядали, налягали под ниския навес — пият, ядат, играят карти, спокойно и сериозно разговарят, гледат реката, сякаш не те свиркаха и се гавреха преди един час. Всички са пак такива тихи, лениви, както винаги; от сутрин до вечер те бавно блуждаят из парахода, като мушици или пращинки в слънчеви лъчи. Ето десетина души се бутат при мостика, кръстят се и слизат от парахода на пристанището, а от пристанището просто върху тях налитат други такива хора, също тъй изгърбени под тежестта на торбите и сандъците си, също тъй облечени...

Тази постоянна смяна на хората нищо не променя в живота на парахода — новите пътници ще говорят за същото, за което са говорили слезлите: за земята, за работата, за бога, за жените — и със същите думи.

— Отредено е от господата-бога да търпим и — търпи, човече! Няма що — такава ни е съдбата...

Досадно ми е да слушам тези думи и те ме ядосват: аз не мога да понасям мръсотията, не искам да понасям злото, несправедливото, обидно отношение към мен; безусловно зная, чувствавам, че не съм заслужил такова отношение. И войникът не го е заслужил. Може би — самият той иска да бъде смешен...

Изпъдиха от парахода Максим — сериозен, добър момък, а оставиха Сергей, долен човек. Всичко това е неправилно. А защо тези хора, способни да смажат човека, да го докарат почти до безумие, винаги покорно се подчиняват на ядните подвиквания на моряците, безобидно изслушват ругатните?

— Какво увиснахте на борда? — крещи боцманът, присвил красивите си, но зли очи. — Наклонихте парахода, разкарвайте се, дяволи недодялани...

„Дяволите“ смирено се прехвърлят на другия борд, а оттам отново ги пъдят като овни:

— Ах, проклетници!

През горещите нощи под напечения през деня железен навес е задушно; пътниците плъзват като хлебарки по цялата палуба, лягат, дето им падне; когато наближим пристанище, моряците ги будят с ритници.

— Ей, какво сте се проснали на пътя! Марш по местата си...

Те стават и сънливо тръгват натам, накъдето ги блъскат.

Моряците са също такива като тях, само облеклото им е друго, ала ги командуват като полицаи.

Смиреното, плахото и жалко-покорното изпъква у хората преди всичко и толкова странно, страшно е, когато през тази кора на покорство внезапно избие жестоко, безсмислено и почти винаги тъжно пакосничество. Струва ми се, че хората не знаят къде ги карат, безразлично им е къде ще ги свалят от парахода. Където и да слязат на брега, като поседят малко на него, те пак ще дойдат на този или на друг параход, пак ще тръгнат нанякъде. Всички те са някак заблудили се, безродни, цялата земя им е чужда. И всички са до безумие страхливи.

Веднъж след полунощ нещо се спуска в машината и гръмна като топ. Веднага палубата затъна в бял облак пара, тя се издигаше гъсто от машинния трюм, хлуеше през всички пролуки; някой невидим крещеше оглушително:

— Гаврило, миниум, кече...

Аз спях до машинния трюм, на масата, на която миех съдовете, и когато се събудих от гърмежа и от сътресението, на палубата бе тихо, в машината горещо съскаше парата, чевръсто чукаха чукове. Но след миг всички пътници от палубата многогласно завиха, закрепяха и изведнъж стана тревожно.

В бялата мъгла — тя бързо оредяваше — тичаха нагоре-надолу, събаряха се едни други гологлави жени, рошави мъже с кръгли рибешки очи, всички мъкнеха нанякъде бохчи, торби и сандъци, спъваха се и падаха, призоваваха бога, свети Никола, удряха се един друг, това бе много страшно и същевременно интересно; аз тичах след хората и непрекъснато гледах какво правят?

За пръв път виждах нощна тревога и някак отведнъж разбрах, че хората я създаваха по погрешка: параходът вървеше, без да забавя ход, на десния борд, много близо, горяха огънове на косачи, нощта бе светла, високо грееше пълна луна.

А хората се носеха по палубата все по-бързо, изскочиха пътниците от първа и втора класа, някой рипна през борда, след него втори, трети; двама мъже и един монах откъртваха с цепеници пейката, завинтена за палубата; от кърмата хвърлиха във водата голям кафез с кокошки; наред палубата, до стълбата на капитанския мостик, бе коленичил селянин и като се кланяше на тичащите покрай него, пицеше кански:

— Православни, грешен съм...

— Лодката, дяволи! — дереше гърло дебел господин само по панталони, без риза, и се удряше с юмрук в гърдите.

Моряците тичаха, сграбчваха хората за яките, бяхтеха ги по главите, хвърляха ги на палубата. Тромаво ходеше Смурий с палто, облечено върху нощницата, и с гръмлив глас убеждаваше всички.

— Та засрамете се! Какво правите, да не сте пощурели? Параходът не върви, спря, тъй ами! Ей го брега! Глупаците, дето наскачаха във водата, косачите ги изловиха, извадиха ги, ей ги на — виждате ли двете лодки?

А хората от трета класа удряше с юмруци по главите, отгоре надолу, и те като чували, мълчаливо рухваха на палубата.

Още нестихнала суматохата, върху Смурий се нахвърли дама с пелерина, със супена лъжица в ръката, размаха лъжицата под носа му и завика:

— Как смееш?

Един мокър господин, като я задържаше и облизваше мустаците си, каза ядосано:

— Остави го тоя дръвник...

Разперил ръце, Смурий мигаше смутено и ме питаше:

— Какво е това, а? Защо ме емна? Виж ти! Ами че аз за пръв път я виждам!...

А един селянин секнеше кръв от носа си и припискваше:

— Бре, че хора! Бре, че разбойници!...

През лятото два пъти бях виждал паника на парахода и двата пъти тя бе предизвикана не от непосредствена опасност, а от страх пред възможността за такава. Третия път пътниците бяха заловили двама крадци — единият от тях бе облечен като странник — и ги биха близо цял час скришом от моряците, а когато моряците им отнеха крадците, публиката взе да ги хули:

— То се знае, крадец, крадеца потуля!

— Самите вие сте джебчии, та затова гледате хатър на джебчиите...

Крадците бяха бити до безсъзнание и не можеха да се държат на краката си, когато ги предаваха на полицията в едно пристанище...

И имаше много такива неща, които ме вълнуваха дълбоко, но не ми позволяваха да разбера хората — зли ли са или добри, кротки или

пакостливи? И защо именно са така жестоко, стръвно зли, така срамно кротки?

Питах за това готвача, но той, обвинил лицето си с дим от цигарата, казваше често пъти с досада:

— Ех, какво те човърка! Хората, зарежи ги хората... Един е умен, друг — глупав. Чети книжки и не мрънкай. В книжките, когато са правилни, трябва да е казано всичко...

Той не обичаше църковни книги и жития.

— Абе те са за поповете, за попските синове...

Прииска ми се да го зарадвам — да му подаря книга. В Казан кучих на пристанището за петаче „Предание за това, как един войник отървал Петър Велики“, но в момента готвачът беше пиян, раздражителен, не се реших да му дам подаръка и най-напред самият аз прочетох „Преданието“. То много ми хареса — всичко бе така просто, ясно, интересно и кратко. Бях сигурен, че тази книга ще достави удоволствие на моя учител.

Но когато му поднесох книгата, той мълчаливо я смачка с длани на кръгла топка и я запокити в реката.

— Ето какво ѝ се пада на твоята книга, глупчо! — каза той мрачно. — Аз те уча като куче, а ти все искаш да плюскаш дивеча, а?

Тропна с крак и закрепця:

— Каква книга е това? Вече съм чел всички глупости! Каквото е писано в нея, истина ли е? Кажи де?

— Не зная.

— Пък аз зная! Когато отсекат главата на човек, той ще падне от стълбата долу и другите вече няма да се качват на плевника — войниците не са глупаци! Те биха запалили сеното и — свършено! Разбра ли?

— Разбрах.

— Това е то! Аз зная за цар Петър — това не му се е случвало! Върви си...

Разбрах, че готвачът е прав, но все пак книжката ми харесваше: купих още веднъж „Преданието“, прочетох го повторно и смаян, се убедих, че наистина не струва. Това ме смути и започнах да се отнасям към готвача още по-внимателно и доверчиво, а той, кой знае защо, все по-често и с по-голям яд казваше:

— Ех, колко нужно е да се учиш! Не ти е тук мястото...

Аз също чувствувах, че не ми е тук мястото. Сергей се държеше с мене отвратително, няколко пъти забелязах, че отмъква от масата ми чаени прибори и ги дава на пътниците скришом от бюфетчика. Знаех, че това се смята за кражба — Смурий неведнъж ме бе предупреждавал:

— Умната, не давай на келнерите чаени съдове от твоята маса!

Имаше и много още лоши за мене неща, често ми се искаше да избягам от парахода още на първото пристанище и да отида в гората. Но ме възпираше Смурий: той се отнасяше към мене все по-топло — и страшно ме очароваше непрестанното движение на парахода. Беше ми неприятно, когато той спираше по пристанищата, и постоянно очаквах — ето, ще се случи нещо и ще заплуваме от Кама по Белая, по Вятка или пък по Волга, ще видя нови брегове, градове, нови хора.

Но това не стана — животът ми на парахода се прекъсна неочаквано и позорно за мене. Една вечер, когато пътувахме от Казан за Нижни, бюфетчикът ме извика в каютата си, аз влязох, той притвори вратата зад мене и каза на Смурий, който седеше навъсен на тапицираната табуретка:

— Ето.

Смурий грубо ме попита:

— Даваш ли на Серьожка прибори?

— Той сам си взема, когато не виждам.

Бюфетчикът каза тихичко:

— Не вижда, а — знае.

Смурий се тупна с юмрук по коляното, после почеса коляното си и каза:

— Чакайте, няма да ви убегне...

И се замисли. Аз гледах бюфетчика, той — мене, но струваше ми се, че зад очилата му няма очи.

Той живееше тихо, ходеше безшумно, говореше със снишен глас. Понякога избелялата му брада и празните му очи се подаваха иззад някой ъгъл и веднага изчезваха. Преди да си легне, дълго стоеше коленичил в бюфета пред иконата с неугасващо кандило — виждах го през прозорчето на вратата, подобно на ас купа, но не беше ми се случило да видя как се моли: той просто стоеше и гледаше иконата и кандилото, въздишаше и поглаждаше брадата си.

След като помълча, Смурий попита:

— Серьожка давал ли ти е пари?

— Не е.

— Н-икога ли?

— Никога.

— Той никога не лъже — каза Смурий на бюфетчика, а бюфетчикът отвърна тихо:

— Все едно. Моля.

— Ела! — кресна ми готвачът, отиде при масата ми и лекичко ме перна с пръст по темето — Глупак! И аз съм глупак! Трябваше да те наглеждам...

В Нижни бюфетчикът ми уреди сметката: получих около осем рубли — първата голяма сума, спечелена от мене.

Когато се сбогувахме, Смурий мрачно каза:

— Е-е, виж каква стана... Сега да си отваряш очите — разбираш ли? Не бива да се заплесваш...

Пъхна в ръката ми шарена, извезана с мъниста кесия.

— Я вземи, на! Хубаво ръкоделие, избродираща ми го моята кръщелница... Е хайде, сбогом! Чети книги — това е най-хубавото!

Улови ме под мишниците, повдигна ме, целуна ме и ме постави здраво върху настилката на пристанището. Беше ми много мъчно за него, и за мене; едва не ревнах, като го гледах как разблъсква носачите и се връща на парахода — едър, тромав, самотен...

Колко подобни на него добри, самотни, откъснали се от живота хора срещнах по-късно!...

Дядо и баба отново се бяха пренесли в града. Отидох при тях, настроен сърдито и войнствено, тежеше ми на сърцето — защо ме сметнаха за крадец?

Баба ме посрещна нежно и веднага отиде да сложи самовара; дядо ме попита, както винаги подигравателно:

— Много ли злато натрупа?

— Колкото имам — всичкото си е мое — отговорих и седнах до прозореца. Тържествено извадих от джоба си кутия цигари и важно запуших.

— Тъ-ъй — каза дядо, като се взираше вторачено в моите действия, — така, значи. Тютюн пушиш? Не е ли рано?

— Ето дори и кесия ми подариха — похвалих се аз.

— Кесия! — писна дядо. — Ти какво, дразниш ли ме?

Той се спусна към мене, протегнал тънките си, яки ръце, святкайки със зелените си очи; аз скочих и го блъснах с глава в корема — старецът седна на пода и няколко тежки секунди ме гледа, като мигаше слисано, разтворил тъмната си уста, после попита спокойно:

— Мене ли блъсна, дядо си? Родния баща на майка ти?

— Стига вече сте ме били — измърморих аз, разбрал, че съм постъпил отвратително.

Сухичък и лек, дядо стана от пода, седна до мене, ловко ми изтръгна цигарата, хвърли я през прозореца и каза с уплашен глас:

— Проста кратуно, разбираш ли, че бог никога няма да ти прости това, през целия ти живот? Майко — обърна се той към баба, — я гледай, ами че той ме удари? Той? Удари ме. Я го попитай!

Тя не ме и попита, а просто дойде при мене и ме сграбчи за косите, взе да ги дърпа и повтаря:

— А за това — ето какво му се пада, ето какво...

Не болеше, но ми бе нетърпимо обидно и най-много ме засягаше ехидния смях на дядо — той подрипваше от стола, тупаше се с длани по колената и грачеше през смях:

— Тъ-ъй, тъ-ъй...

Изскубнах се, изскочих в пруста, легнах там в ъгъла, смазан, съсипан, и заслушах как свири самоварът.

Дойде баба, наведе се над мене и едва чуто пошушна:

— Не ми се сърди, ами че аз лекичко те подърпах, ами че аз на шега! Не може инак — дядо ти е стар човек, трябва да му окажем уважение, и неговите кокали са потрошени, че и той здравата се е натеглил — не бива да го обиждаме. Ти не си малък, ще разбереш това... Трябва да разбираш, Ольоша! Той е същинско дете, нищо друго...

Думите ѝ ме къпеха като с гореща вода, от този приятелски шепот ми ставаше и срамно, и леко, прегърнах я силно, целунахме се.

— Иди при него, иди, нищо! Само недей да пушиш пред него още сега, остави го да свикне...

Влязох в стаята, погледнах дядо и едва се сдържах да не прихна — той наистина беше доволен като дете, целият сияеше, преплиташе крака и тупаше по масата с обраслите си с червеникави косми ръчички.

— Какво, козльо? Пак ли идваш да бодеш? Ах ти, разбойнико! Цял бащичко! Фармасонин, влезе в къщи — не се и прекръсти, веднага тютюн ще пушиш, ах ти, Бонапарт нищо и никакъв!

Аз мълчах. Той се умори да приказва и също млъкна отмалял, но докато пиехме чай, взе да ме поучава:

— Страхът от бога е нужен на човека, както юздата — на коня. Нямаме друг приятел освен господата! Човек за човека е върл враг!

Че хората са врагове — в това долавях известна истина, а всичко друго не ме засягаше...

— Сега върви пак у леля си Матрьона, а напролет на параход. Зимата изкарай у тях. Ама не им казвай, че през пролетта ще ги напуснеш...

— Абе защо да лъже хората? — каза баба, която току-що бе измамила дядо, като ме би престорено.

— Без лъжа не може — настояваше дядо, — кажи де — кой живее без лъжа?

Вечерта, когато дядо седна да чете псалтира, ние с баба излязохме пред портата, на полето; малката къщурка с два прозореца, в

която живееше дядо, се намираше в покрайнините, на гърба на улица Канатная, където някога той имаше своя къща.

— Ето къде се озовахме! — каза баба, която се подсмиваше. — Не може да си намери място по сърце дядото, само се мести. И тук не му е добре, а на мене ми е добре!

Пред нас на около три версти се разстилаше обрасло с оскъдна трева поле, прорязано от дървета, завършващо с гребена на гора, с линията на брежите по казанското шосе. От деретата стърчаха като пръчки за бой клоните на шубраци, лъчите на студения залез ги бяха обагрили с кръв. Тихият вечерен вятър клатеше сивите стръкове; зад близкото дърво — също като стръкове — се мяркаха тъмните фигури на момци и девойки от еснафството. В далечината, вдясно, се издигаше червеният зид на старообрядческите гробища, наричаха ги „Бугровски скит“, вляво, над дърето, се извисяваха от равнината тъмен куп дървета, там бяха еврейските гробища. Всичко наоколо беше бедно, всичко безмълвно се притискаше към изранената земя. Малките къщурки в покрайнините на града плахо гледаха с прозорците си прашния път, по пътя шарят дребни, зле хранени кокошки. Покрай девическия манастир минава стадо, мучат крави; от лагера се чува военна музика — реват и боботят медни тръби.

Задава се един пиян, бясно разтяга хармониката, препъва се и мърмори:

— Ще стигна при теб... непременно...

— Глупчо — каза баба, примижала срещу червеното слънце, — къде ще стигнеш? Ще паднеш скоро, ще заспиш и докато спиш, ще те ограбят... И ще пропадне хармониката ти, твоята разтуха...

Разказвам ѝ как съм прекарал на парахода и гледам наоколо. След всичко, което бях видял, тук ми е тъжно, чувствам се като риба в тиган. Баба слушаше мълчаливо и внимателно, също тъй, както аз обичам да я слушам, и когато ѝ разказах за Смурий, прекръсти се достолепно и каза:

— Добър човек, Богородица да му помага, добър! Гледай да не го забравиш! Всякога добре помни хубавото, а лошото просто забравяй...

Много трудно ми беше да ѝ разправа защо са ме уволнили и все пак със свито сърце ѝ разказах. Това не ѝ направи никакво впечатление, тя само продума равнодушно:

— Още си малък, не умееш да живееш...

— Ето че всички си казват един на друг: не умееш да живееш — селяните, моряците, леля Матрьона — на сина си; а какво трябва да умеем?

Тя сви устни и поклати глава:

— Виж, това не зная!

— А пък и ти казваш!

— Защо да не кажа? — спокойно рече баба. — Не се засягай, ти си още малък, за теб е редно да не умееш. Пък и кой ли умее? Само хитреците. Ей го дядо ти — и умен е, и грамотен, а и той нищо не съумя...

— Ами ти самата добре ли си живяла?...

— Аз ли? Добре. И зле съм живяла — всякак...

Край нас бавно минаваха хора, повлекли подире си дълги сенки, под краката им като дим се вдигаше прах и скриваше сенките. Вечерната печал ставаше все по-тежка; от прозорците се лееше мрънкащият глас на дядо:

„Господи, да не яростию твоею обличиши мене, ниже гневом твоим накажеш мене...“

Баба каза с усмивка:

— Ех, че ще е дотегнал той на бога! Всяка вечер хленчи, а за какво? Та вече е старичък, нищо не му трябва, а пък все жали, все се емчи... Бог ще вземе да се вслуша във вечерните гласове, па току ще се усмихне: пак Василий Каширин бърби!... Я да вървим да спим...

Реших да се заема с лов на пойни птици; струваше ми се, че с това добре ще се прехранваме: аз ще ги ловя, а баба ще ги продава. Купих си мрежа, обръч, примки, направих куп клетки и ето, призори аз седя в дерето, в хрусталака, а баба обикаля гората с кошница и с чувал и бере последните гъби, калина и лешници.

Току-що е изгряло умореното септемврийско слънце; белите му лъчи ту гаснат в облаците, ту като сребърно ветрило се спускат в дерето при мене. На дъното на дерето още е здрачно, оттам се издига белезникава мъгла; стръмният глинест скат е тъмен и гол, а другият склон, по-полегат, е обрасъл със суха трева и гъст хрусталак, с жълти, ръждиви и червени листа; студеният вятър ги обрулва и пилее в дерето.

На дъното, в репеите, пицят кадънчета, виждам алените шапчици върху чевръстите им главици сред сивите дрипи на буренака. Около мене цвъртят любопитни синигери; като издуват смешно белите си страни, те вдигат врява и се суетят като млади кунавински еснафки в празник; пъргави, умнички, зли, те искат всичко да знаят, до всичко да се докоснат — и попадат в примката един подир друг. Мъчно ми е, като ги гледам как се мятат, но работата ми е търговска, сурова; слагам птичките в резервни клетки и ги прибирам в чувала — на тъмно те стоят мирно.

Върху един глог се спуснаха орляк щиглеци, храстът е залян от слънце, щиглеците се радват на слънцето и чуруликат още по-весело; по държанието си те приличат на хлапащи-ученици. Лакомата, къщовна сврачка е закъсняла да отлети в топлите страни, кацнала е върху гъвкавата вейка на една шипка, чисти с човка перата по крилете си и зорко дири плячка с черните си очи. Подхвъркна нагоре като чучулига, улови земна пчела, грижливо я наниза на бодил и пак стои, върти сивата си, лукава главичка. Безшумно прелетя мъдрата птица борова чинка, обект на жадните ми мечти — де да мога да я хвана! Червенушка, отлъчила се от ятото, е кацнала на елха — пурпурна, важна като генерал, от време на време тя изцърква сърдито и поклаща черната си човка.

Колкото по-високо се изкачва слънцето, толкова по-много стават птиците и толкова по-весело е тяхното чуруликане. Целият дол се изпълва с музика, нейният основен тон е неспирното шумолене на храсталака от вятъра; бодрите гласове на птиците не могат да заглушат този тих, сладко-горестен шум — аз долавям в него прощалната песен на лятото, той ми нашепва някакви особени думи, които сами се нагаждат в песен. А същевременно паметта ми неволно възкресява картини от преживяното.

Някъде отгоре вика баба:

— Къде си?

Тя седи на края на дерето, постлала е кърпа и е сложила на нея хляб, краставици, ряпа, ябълки; сред цялата тази благодат се мъдри, блеснала от слънцето, малка, много красива ръбеста гарафа с кристална запушалка — глава на Наполеон, в гарафата има стотина грама водка, в която е киснат жълт кантарион...

— Колко е хубаво, господи! — благодарно каза баба.

— А пък аз съчиних песен!
— Тъй ли?
Казвам ѝ нещо подобно на стихове:

*Все по-близо е зимата, чувствува се ясно,
сбогом, мое слънчице лятно!...*

Но тя ме прекъсва, без да ме доизслуша:
— Такава песен има, само че е по-хубава!
И почва да реди напевно:

*Ох, чезне слънцето лятно
в тъмни нощи, зад гори далечни!
И останах аз, несретна,
без моята пролетна радост, сама...*

*Изляза ли сутрин от село,
спохождат ме спомени майски —
голо се мръщи полето —
там загубих аз младостта си*

*Ох, свидни, мили ми дружки,
първи снежец като падне,
сърце от бяла ми гръд извадете,
в снега сърцето ми заровете!...*

Моето авторско самолюбие ни най-малко не страда, песента много ми хареса и много ми е жал за девойката.

А баба казва:

— Ето как се изпява мъка. Това, виждаш ли, мома го е съчинила: походила си пролети, а кога се зазимило, милото либе я изоставило, може при друга да е отишло, и заплакала тя от любовна обида... Каквото не си преживял сам — за него не можеш да разкажеш хубаво и вярно, а пък тя виждаш ли каква хубава песен стъкмила!

Когато за пръв път продаде птици за четиридесет копейки, много се зачуди.

— Я гледай! Мислех си — вятър работа, детинска занимавка, пък то какво излезе!

— При това евтино си ги продала...

— Тъй ли?

В пазарни дни тя продаваше за рубли и повече и все се чудеше колко много може да се печели с глупости!

— А жената от сутрин до вечер пере пере дрехи или мие дъски за двайсет и пет копейки на ден — иди, че разбери! Та нали туй не е хубаво! И птичките не е хубаво да се държат в клетки. Я остави това, Ольоша!

Ала аз доста се бях увлякъл в птицеловството, то ми харесваше и като ме оставяше независим, не създаваше неудобства на никого освен на птиците. Снабдих се с хубави уреди; разговорите със стари птицеловци ме поучиха много — единствен аз ходех да ловя птици почти на тридесет версти, в Кстовската гора, на брега на Волга, където във високия боров лес се въдеха кръсточовки и ценените от любителите синигери-аполоновки — дългоопашати бели птички с необикновена красота.

Случваше се — изляза от вечерта и цяла нощ шляпам по казанското шосе, понякога в есенен дъжд, в дълбока кал. На гърба ми виси обшит с мушама чувал, в него нося стойките и клетките с птици за примамка. В ръката си държа здрава орехова тояга. Студено и страшно е в есенната тъмнина, много страшно!... От двете страни на пътя се издигат стари, сразени от гръм брези, които простират над главата ми мокрите си клони; вляво, в подножието на баира, над черната Волга плуват, сякаш навлизат в бездънна пропаст, редки светлинки по мачтите на последните параходи и шлепове, бухтят колела по водата, ехтят свирки.

От чугунената земя се възправят дървените къщи на крайпътните села, стрелкат се в краката ми сърдити, гладни кучета, пазачът бие клепалото и вика страховито:

— Кой иде? Кого носят дяволите — бог да ни опази?

Много се боях да не ми вземат уредите и си носех петачетата за пазачите. В село Фокино пазачът се сприятели с мене и непрекъснато ахкаше:

— Пак ли идеш? Ах ти, безстрашна, неспокойна нощна птицо, а? Казваше се Нифонт, беше дребничък, беловлас, приличаше на светец, често изваждаше от пазвата си цвекло, ябълка, шепа грах и ми ги пъхаше в ръката с думите:

— Я на, приятелю, приготвил съм ти армаган, хапни си, да ти е сладко.

И ме изпращаше до края на селото.

— Хайде, сбогом!

В гората стигах призори, нагласях такъмите, накачвах примамките, излягах се покрай гората и зачаквах да настъпи денят. Тихо е. Всичко наоколо е замряло в дълбок есенен сън; през синкавия здрач едва се мержелоят широките ливади в полите на височината; те са пресечени от Волга, прехвърлят се през нея и чезнат в мъгли. Далече, отвъд горите на покрития с ливади бряг бавно изгрива просветлялото слънце, по черните гриви на горите лумват огньовете и започва странно, вълнуващо душата движение: все по-бързо се вдига мъглата от ливадите и грее сребриста от слънчевите лъчи, а зад нея се изправят от земята шубраци, дървета, купи сено, ливадите сякаш се разтапят от слънцето и струят на всички страни, червеникаво-златни. Ето че слънцето докосна тихата вода край брега — сякаш цялата река се раздвижи, потече натам, където се гмурна слънцето. Като се изкачва все по-високо, то радостно благославя, топли оголената, изстинала земя, а земята кади с нежни есенни ухания. Кристалният въздух я прави огромна, разширявайки я безкрайно. Всичко плува надалече и мами да стигнеш до сините предели на земята. Виждах бях изгрева на слънцето на това място десетки пъти и всякога пред мене се раждаше нов свят, с нова красота...

Аз някак особено обичам слънцето, харесва ми самото му име, сладките звуци на името му, звъntenето, стаено в тях; обичам затворил очи, да изложи лицето си на жарък лъч, да го уловя на дланта си, когато минава като меч през пролука на стобор или между клоните. Дядо много цени „княз Михаил Черниговски и болярина Фьодор, които не се поклонили на слънцето“ — на мене тези хора ми се струват черни като цигани, навъсени, зли, очите им винаги болни, както очите на клетите мордвини. Когато слънцето се извиси над ливадите, неволно се усмихвам от радост.

Над мене звънти иглолистният лес, отърсвайки капките роса от зелените си клони; в сянката под дърветата по дантелените листа на папратта блести като сребърен бродат слана от лекия утринен мраз. Поръждавялата трева е смачкана от дъждовете, сведените към земята стъркове са неподвижни, ала когато върху тях падне светъл лъч, в тревите се долавя лек трепет, може би сетно усилие на живота.

Птиците се събуждат; сивите синигери като пухени топчета се спускат от клон на клон, огнените кръсточовки кълцат с кривите си клюнове шишарките по върховете на боровете, накрая на боровата гранка се люлее бяла аполоновка и размахва дългите пера на опашката си, черното ѝ мънистено оченце недоверчиво поглежда отстрани опънатата от мене мрежа. И някак отведнъж чуваш, че вече цялата гора, преди миг гордо замислена, прелива от стотици птичи гласове, изпълнена е с грижите на живи същества, най-чистите на земята — по тяхно подобие човекът, баща на земната красота, е създал за своя утеха елфите, херувимите, серафимите и целия ангелски чин.

Малко мъчно ми е, че ловя птиченцата, съвестно ми е да ги затварям, по-приятно ми е да ги гледам, но ловджийската страст и желанието да спечеля пари надделяват над съжалението.

Птиците ме размиват със своите хитрини: синият синигер внимателно и подробно разгледа примката, разбра с какво го заплашва тя и като мина отстрани, безопасно и умело мъкне семето между пръчките на клопката... Синигерите са твърде умни, но много любопитни и това ги погубва. Надменните червенушки са глупавички: те влизат в мрежата на цял орляк, като охранени еснафи — в църква; когато ги похлупиш, остават много учудени, пулят очи и кълват пръстите с дебелите си клюнове. Кръсточовката отива в примката спокойно и важно; дърволазката, чудновата, своеобразна птица, дълго стои пред мрежата, като мърда дългата си човка и се подпира на дебелия си опашка; тя снове по стъблата на дърветата като кълвач и винаги придружава синигерите. В това пепеляво птиче има нещо ужасяващо, то изглежда самотно, никой не го обича и то — никого. Като свраката и то има навика да краде и да крие дребни лъскави предмети.

Към пладне приключвам лова и си тръгвам през гори и поля — ако мина по шосето, през селата, момчетата и младежите ще ми вземат

клетките, ще ми изпокъсат и изпочупят уредите — вече бях си патил от това.

Дохождам си привечер уморен и гладен, ала ми се струва, че през деня съм пораснал, научил съм нещо ново, станал съм по-силен. Тази нова сила ми дава възможност да слушам злите подигравки на дядо спокойно и беззлобно; като виждаше това, дядо почваше да говори смислено и сериозно:

— Абе зарежи празните работи, остави ги! С птиците никой не е станал човек, няма такъв случай, зная! Ами избери си занаят и в него развивай ума си. Човек не живее за глупости, той е божо зърно и трябва да даде клас хубаво жито! Човекът е като рублата: влезе ли в добър оборот — три ще даде! Да не мислиш, че животът е лесен? Не, никак не е лесен! Светът е тъмна нощ за човека, всеки трябва сам да си свети. На всекиго са дадени по десет пръста, а всеки иска повече да вземе в ръцете си. Трябва да проявиш сила, а ако ти липсва сила — хитрост; който е малък и слаб, за него няма ни рай, ни ад! Живей уж с всички, ала помни, че си сам; всекиго слушай, на никого не вярвай, на омото ако повярваш, криво ще отмериш. Мълчи си — къщите и градовете не се строят с езика, а с рублата и с брадвата. Не си нито башкирец, нито калмик, всичкото богатство на които са въшките и овцете.

Той можеше да приказва такива думи цяла вечер и аз ги знаех наизуст. Думите ми харесваха, но към техния смисъл се отнасях недоверчиво. От думите му бе ясно, че две сили пречат на човека да живее, както си иска: бог и хората.

Седнала до прозореца, баба пресукваше конци за дантели; вретеното бръмчеше в сърчните ѝ ръце, тя дълго слушаше мълком дядовите думи и ненадейно казваше:

— Всичко ще стане тъй, както рече божата майка.

— Какво значи това? — викаше дядо. — Бог! Не съм го забравил аз бога, зачитам бога! Дърта щурачко, какво — да не би бог да е посял глупаците по земята?

... Струваше ми се, че на земята най-добре живеят казаците и войниците; животът им е прост и весел. При хубаво време те идваха рано сутрин срещу нашата къща, оттатък дерето, обсипваха голото поле като маматарки, и започваха сложна, интересна игра: пъргави, силни, в бели рубашки, весело тичаха из равнината с пушки в ръце,

изчезваха в дола и внезапно наизскачали по сигнал на тръбата пак на полето, с викове „ура“, след зловещото биене на барабаните хукваха право към нашата къща с щръкнали щикове и сякаш ей сега щяха да я пометат, да я разхвърлят като купа сено.

Аз също виках „ура“ и в самозабрава тичах с тях; злите трели на барабана будеха в душата ми бурно желание да срутя нещо, да изпотроша оградата, да бия хлапетата.

През почивките войниците ме черпеха с махорка, показваха ми тежките си пушки, понякога един или друг, насочил щик към корема ми, викаше престорено свирепо:

— Намушкай хлебарката!

Щикът лъщеше, изглеждаше жив — извива се като змия и иска да те клъцне — това беше малко страшно, ала повече приятно.

Мордвинът-барабанчик ме учеше да удрям с палките по кожата на барабана; отначало хващаше китките ми като ги извиваше болезнено, пъхваше палките в натъртените ми пръсти.

— Удри — рас-дува-рас-дува! Трам-та-та-там! Бий му — леви — бавну, десни — бързу, трам-та-та-там! — викаше той заплашително, широко разтворил птичите си очи.

Аз тичах из полето с войниците чак до края на учението, а после ги съпровождах през целия град до казармите, слушах гръмките песни и разглеждах добрите им лица, всички такива новички, като току-що изсечени петачета.

Гъстото множество еднакви хора весело течеше по улицата като единна сила, която будеше благоразположение, желание да се потопиш в нея, както в река, да навлезеш, както в гора. Тези хора от нищо не се плашат, на всичко гледат смело, всички могат да победят, те ще постигнат всичко, каквото поискат, а главно — те всичките са простодушни и добри.

Но веднъж, през време на почивка, млад подофицер ми даде дебела цигара.

— Попуши! Тя ми е такава — на никого не бих я дал, ама ти наистина си чудо момче!

Запуших. Той отстъпи една крачка и внезапно червен пламък ме ослепи, изгори пръстите, носа, веждите ми; сив солен пушек ме накара да кихам и кашлям; сляп, изплашен, аз пристъпвах от крак на крак, а войниците, заобиколили ме в плътен обръч, се смееха високо и весело.

Тръгнах си — свиркане и смях ехтяха след мене, нещо плющеше, като пастирски камшик. Боляха ме изгорените пръсти, смъдеше ме лицето, от очите ми течаха сълзи, но ме гнетеше не болката, а тежко, тъпо учудване: защо постъпиха така с мене? Защо това забавлява добрите момци?

В къщи се качих на тавана, дълго седях и си спомнях всичко необяснимо жестоко, което бях срещал в такова изобилие по пътя си. Особено ярко и картинно си спомних малкото войниче от Сарапул — стои пред мене и като живо пита:

— Какво? Разбра ли?

Скоро ми се случи да изживея нещо още по-тежко и поразително.

Започнах да ходя в казармите на казаците — те се намираха до Печерското предградие. Казаците изглеждаха по-различни от войниците не защото изкусно яздеха коне и бяха по-хубаво облечени — те приказваха другояче, пееха други песни и танцуваха прекрасно. Неведнъж вечер, почистили конете, ще се съберат в кръг край конюшните и дребен червенокос казак ще тръсне перчем и ще запее с висок глас, като медна тръба; бавно, напрегнато ще изопне снага и ще подкара тъжна песен за тихия Дон, за синия Дунав. Очите му са затворени, както ги затваря червенушката, която често пее така, че пада от клона мъртва на земята, яката на рубашката му е разкопчана, виждат се ключиците, като медни мундщуци, и целият този човек е излят, бакърен. Поклащайки се на тънките си крака, сякаш земята под него се вълнува, разперил ръце, сляп и гласовит, той като че ли е престанал да бъде човек, станал е тръба на тръбач, овчарска свирка. Понякога ми се струваше, че ще падне, ще рухне възник на земята и ще умре като червенушка — съсипал в песента цялата си душа, всичката й сила.

Скрили ръце в джобове и зад широките си гърбове, около него като венец стоят другарите му, гледат строго медното му лице, наблюдават ръката му, която бавно се рее из въздуха, и пеят важно, спокойно, както на клироса в църква. Всички те — брадати и голобради — в този момент приличаха на икони: също такива величави и чужди на хората. Песента е дълга като царски друм — също тъй равна, широка и мъдра; когато я слушам, забравям — ден ли е на земята, или нощ, момче ли съм или вече старец, забравям всичко!

Стихнат ли гласовете на певците — чува се как изпъшкват конете, закопнели за простора на степите, как тихо и неотвратимо приижда от полето есенната нощ; а сърцето расте и ще се пръсне, преливащо от някакви необикновени чувства и от огромна, безмълвна любов към хората, към земята.

Струваше ми се, че малкият меден казак не е човек, а нещо по-значително — приказно същество, по-добро и по-възвишено от всички хора. Не можах да говоря с него. Когато той ме питаше нещо, усмихвах се щастливо и мълчах смутено. Готов бях да ходя подире му мълчаливо и покорно като куче, само по-често да го виждам, да слушам как пее.

Веднъж видях как той, застанал в ъгъла на конюшната, вдигнал ръка до лицето си, разглежда сложения на пръста му гладък сребърен пръстен; красивите му устни помръдваха, малките му червеникави мустаци потрепваха, лицето му бе тъжно, обидено.

Ала една тъмна вечер отидох с клетките в кръчмата на Стария сенен площад — кръчмарят бе страстен любител на пойните птици и често купуваше от мене.

Казакът седеше до тезгяха, в ъгъла между печката и стената, заедно с една дебела жена, почти двойно по-едра от него. Нейното кръгло лице лъщеше като сахтиян, тя го гледаше с нежни очи на майка, малко тревожно; той беше пиян, тътреше протегнатите си крака по пода и навярно болезнено блъскаше нозете на жената — тя потрепваше, мръщеше се и го молеше тихичко:

— Стойте мирен...

Казакът с огромно усилие вдигаше вежди, но те пак се отпускаха вяло. Беше му горещо, бе разкопчал мундира и ризата си, разголил врат. Жената беше смъкнала кърпата от главата си на раменете, бе турила на масата яките си бели ръце, вплела пръсти до зачервяване. Колкото повече ги гледах, толкова повече той ми изглеждаше като сгрешил син на добра майка; тя му говореше нещо галбовно и с упрек, а той мълчеше смутено — нямаше какво да отговори на заслужените укори.

Внезапно той стана като ужилен, сложи си фуражката неправилно — ниско на челото, тупна я с длан и без да се закопчае, тръгна към вратата; жената също се изправи и каза на кръчмаря:

— Ний ей сега ще се върнем, Кузмич...

Хората ги изпратиха със смях и шеги. Някой каза плътно и сурово:

— Като си дойде лоцманът, ще ѝ даде да разбере!

Излязох след тях; те вървяха десетина крачки пред мене в тъмнината, косо през площада, направо през калта, към стръмнината, към високия бряг на Волга. Виждах как се олюлява жената, подкрепяйки казака, чувах как жвака калта под краката им; жената питаше тихо, умолително:

— Ама къде отивате? А, къде?

Тръгнах подире им през калта, макар че пътят ми не бе оттам. Когато стигнаха до тротоара на склона, казакът се спря, дръпна се една крачка от жената и неочаквано я удари в лицето; тя писна в почуда и страх:

— Ох, защо тъй?

Аз също се уплаших, изтичах съвсем близо до тях, а казакът сграбчи жената през кръста, прехвърли я през парапета по нанадолнището, скочи след нея и двамата се търколиха надолу, по тревата на урвата, като черна купчина. Аз изтръгнах, вцепених се, като чувах как там долу пука, къса се рокля, ръмжи казакът, а ниският глас на жената мълви пресекливо:

— Ще викам... ще викам...

Тя изохка силно, болезнено и стана тихо. Напипах един камък и го хвърлих долу — тревата зашумоля. На площада се блъскаше стъклената врата на кръчмата, някой уфна, навярно бе паднал, и — отново тишина, готова всяка секунда да те уплаши с нещо.

Долу се появи голяма бяла топка; като хълца и сумти тя бавно, с почивки се катери нагоре — различавам жената. Тя върви по ръце и крака, като овца, виждам, че е гола до кръста, големите ѝ гърди са увиснали и изглежда, че има три лица. Ето че стигна до парапета, седна на него почти до мене, диша като заморен кон и оправя смъкнатата си коса; по бялото ѝ тяло ясно личат тъмни петна кал; тя плаче, избърсва сълзите от страните си с движения на миеща се котка, вижда ме и тихо възкликва:

— Господи, кой е този? Махай се, безсрамнико!

Не мога да се махна, вкаменен от смайване и от горчиво, тъжно чувство — спомням си думите на бабината сестра:

„Жената е сила, Ева самият бог е измамила...“

Жената стана и като покри гърдите си с парцали от роклята, разголила крака, тръгна си бързо, а отдолу се изкачи казакът, размаха във въздуха бели дрипи, свирна тихичко, послуша се и заговори с весел глас:

— Даря! Какво? Казакът винаги ще си вземе каквото му трябва... мислеше, че съм пиян ли? Не-е, аз така ти се представих... Даря!

Той стои устойчиво, гласът му звучи трезво и подигравателно. Наведе се, изтри ботушите си с парцалите и пак заговори:

— Ей, вземи си блузата... Дашк! Не прави фасони де...

И изрече високо срамна за жената дума.

Аз седя на купчина чакъл и слушам този глас, самотен в нощната тишина и така потискащо властен.

Пред очите ми играят светлините на фенерите по площада; вдясно сред черна камара дървета се извисява белият институт за девойки дворянки. Казакът лениво ниже една подир друга мръсни думи, тръгва към площада, помахвайки белия парцал, и най-последно изчезва като лош сън.

Долу, в подножието на стръмнината, пухти пароотводната тръба на помпената станция, по нанадолниците препуска наемна бричка, наоколо няма жива душа. Отровен тръгвам край склона, стиснал в ръката си студен камък — не успях да го хвърля върху казака. При църквата „Георги Победоносец“ ме спря нощният пазач и ме заразпитва сърдито кой съм, и какво нося в чувала на гърба си.

Разказах му подробно за казака — той прихна да се смее, като подвикваше:

— Браво-ос! Казаците, братче, са отракан народ, не мязат на нас! Пък женчето е кучка...

Той се задави от смях, а аз поех нататък, и не можех да разбера — на какво се смее?

И си мислех ужасен: ами ако такова нещо се случеше на майка ми, на баба?

8

Когато падна сняг, дядо отново ме заведе при сестрата на баба.
— Не е зле за теб, не е зле — ми казваше той.

Струваше ми се, че през лятото съм изживял страшно много, остарял съм и съм поумнял, а у господарите ми през това време скуката е станала още по-тежка. Все тъй често те боледуват, като разстройват стомасите си от преяждане, пак тъй подробно си разказват един на друг за протичането на своите болести, бабата все тъй страшно и злобно се моли на бога. След раждането младата господарка е отслабнала, смалила се е пространствено, ала ходи пак тъй важно и бавно, като бременна. Когато шие дрехи на децата, тихичко пее винаги една и съща песен:

*Спиря, Спиря, Спиридон —
Спиря, братче мое родно;
аз ще седна на шейната,
Спиря — отзад на дъската...*

Ако вляза в стаята, тя веднага престава да пее и вика сърдито:
— Какво искаш?

Сигурен съм, че не знаеше нито една песен освен тази.

Вечер господарите ме викат, в стаята и ми заповядват:

— Я разкажи как прекара на парахода!

Сядам на стол до вратата на клозета и разказвам: приятно ми е да си спомням за друг живот, различен от този, в който ме тикнаха сега против волята ми. Увличам се и забравям за слушателите си, но не за дълго; жените никога не са се качвали на параход и ме питат:

— Ама все пак май че е страшно?

Не разбирам от какво ги е страх.

— Ами ако кривне към дълбокото и потъне!

Господарят се смее с глас, а аз, макар да зная, че параходите не потъват на дълбоките места, не мога да убедя в това жените. Старата е сигурна, че параходът не плува по водата, а върви на колела по дъното на реката, както кола — по земята.

— Щом като е железен, как плава? Нали брадвата не плава...

— А канчето нали не потъва във водата?

— Ей, че сравнение! Канчето е малко, празно...

Когато разказвам за Смурий и неговите книги, те ме гледат подозрително; бабата казва, че книгите се съчиняват от глупаци и еретици.

— Ами псалтирът? Ами цар Давид?

— Псалтирът е свето писание, па и цар Давид е молил за прошка бога заради псалтира.

— Къде е казано това?

— На дланта ми — като те цапна по врата, ще видиш къде!

Тя всичко знае, за всичко говори уверено и винаги — тъпо.

— На Печъорка пукнал един татарин и душата му изтекла през гърлото, черна като катран!

— Душата е дух — казвам аз, но тя крясва презрително:

— На татарина ли? Глупак!

Младата господарка също се страхува от книгите.

— Много опасно е да се четат книжки, а особено на млади години — казва тя. — При нас в Гребешок една мома от добро семейство чела, па току се влюбила в дякона. Та жената на дякона така я позореше, просто ужас! На улицата, пред хората...

Понякога аз си служех с думи от книгите на Смурий; в една от тях, без начало и без край, се казваше: „Фактически никой не е изнамерил барута; както винаги, той се е появил след дълъг низ дребни наблюдения и открития.“

Не зная защо, тази фраза се бе врязала дълбоко в паметта ми, особено ми бе харесала думата „фактически“, чувствувах в нея сила — тя ми навлече много патила, смешни патила. Това стана така.

Веднъж, когато господарките ми предложиха да им разправа още нещо за парахода, аз отговорих:

— Вече няма какво да разказвам, фактически...

Това ги смая, те заграчиха:

— Какво? Какво рече?

И четиримата почнаха дружно да се смеят и да повтарят:

— Фактически, ох, бо-ожке!

Дори господарят ми каза:

— Лошо си го измислил, чудако!

Оттогава те дълго ми викаха:

— Ей, фактически! Я иди забърши дъските подир детето, фактически...

Тази глупава подигравка не ме засягаше, но много ме учудваше.

Живеех в мъглата на затъпяваща скука и за да я надвия, гледах да работя колкото може повече. Недостиг на работа не се чувствувах — в къщи имаше две малки деца, бавачките не задоволяваха господарите и те непрекъснато ги сменяха; аз трябваше да се занимавам с децата, всеки ден перях пелени и всяка седмица отивах на Жандармския извор да плакна бельото — там ми се присмиваха перачките.

— Ти какво си се захванал за женска работа?

Понякога ме докарваха дотам, че ги шляпах с усукани мокри дрехи, те щедро ми плащаха със същото, но с тях беше весело, интересно.

Жандармският извор течеше по дъното на дълбоко дере и слизаше към Ока, дерето бе отрязало от града поле, наречено на името на древния бог Ярило. На това поле всяка пролет градското еснафство уреждаше празненство; баба ми беше разказвала, че когато била млада, народът още вярвал в Ярило и му принасял жертва: вземали едно колело, обвивали го с насмолени кълчища, пускали го по нанадолницето и с викове и песни гледали ще стигне ли огненото колело до Ока. Ако стигне — бог Ярило бил приел жертвата: лятото щяло да бъде слънчево и щастливо.

Перачките бяха в по-голямата си част от Ярило, все оперени, зъбати жени; те знаеха целия живот на града и беше много интересно да слушаш разказите им за търговците, чиновниците и офицерите, на които работеха. Да плакнеш бельото през зимата, в ледената вода на потока, бе каторжна работа; ръцете на всички жени мръзнаха така, че кожата им се напукваше. Приведени над ручея, затворен в дървено корито, под вехтичък, изкорубен навес, който не пазеше от снега и вятъра, жените плавеха дрехите; лицата им са налени с кръв, изпощипани от студа; мраз изгаря мокрите пръсти, те не се прегъват, от очите им текат сълзи, а жените нестихващо бъррят, разправят си

една на друга разни истории, като се отнасят към всички и към всичко с някаква особена храброст.

Най-хубаво разказваше Наталия Козловская, жена, прехвърлила тридесетте, свежа, здрава, с присмехулни очи, с някак особено гъвкав и остър език. Тя се ползуваше с вниманието на всички свои другарки, с нея се съветваха за разни работи и я уважаваха заради сръчността в работата, за спретнатото ѝ облекло, задето бе дала дъщеря си да учи в гимназията. Когато тя, превита под тежестта на две кошници мокри дрехи, слизаше отгоре по плъзгавата пътека, посрещаха я весело и питаха внимателно:

— Какво прави щерката?

— Добре е, благодаря, учи се, слава богу!

— Току-виж, станала дама?

— Че затуй я и уча. Отде им е коренът на големците, мутрите префинени? Всичко иде от нас, от простия народ, че отде другаде? Колкото повече ум събереш, толкоз по-дълги са ти ръцете, повече ще вземат; пък който има повече взето, нему делото е свето... Бог ни праща тук глупави деца, а ни иска обратно умни старци, значи — трябва да се учим!

Когато тя говореше, всички мълчаха и слушаха внимателно стройната ѝ, уверена реч. Хвалеха я в очите и зад гърба ѝ, чудеха се на издръжливостта, на разума ѝ, ала никой не ѝ подражаваше. Тя си бе обшила ръкавите на палтото с червеникава кожа от кончова на ботуш — това ѝ позволяваше да не оголва ръцете си до лактите, да не си мокри ръкавите. Всички казваха, че добре го е измислила, но никоя не го бе направила на себе си, а когато го направих аз, взеха ме на подбив.

— Ей, че си и ти, от жена ум купуваш!

За дъщеря ѝ казваха:

— Голямо нещо, брей! Та една дама повече ще има, шега ли е?

Ама може пък и да не завърши, да умре...

— Бе то и на учените не им сладък животът: виж, на Бахилов дъщерята се учи, учи, па и самата тя стана даскалица, а щом е даскалица, то значи — стара мома...

— Не ще и дума! И неграмотна да си, пак ще те вземат за жена, стига да има за какво да те вземат...

— Умът на жената не е в главата...

Беше ми чудно и неприятно да слушам, че приказват за себе си тъй безсрамно. Знаех как приказват за жените моряците, войниците, копачите, виждах, че мъжете винаги се хвалят един пред друг с ловкостта си да мамят жените, с издръжливостта си при общуване с тях; чувствувах, че се отнасят към „женските“ враждебно, но почти винаги зад разказите на мъжете за победите им, покрай хвалбите, звучеше нещо, което ме караше да мисля, че в тези разкази има повече хвалба и измислица, отколкото истина.

Перачките не си разказваха една на друга любовните си приключения, но във всичко, което говореха за мъжете, долавях насмешливо, зло чувство и си мислех, че може би е вярно: жената е сила!

— Както и да се въртиш, с когото и да дружиш, пак ще дойдеш при жената, няма да ти се размине — каза веднъж Наталия, а една старица ѝ викна с пресипнал глас:

— Че къде другаде? Дори от бога при нас бягат — монаси там, отшелници...

Тези приказки, придружени от плачещия плисък на водата, от шляпането на мокри парцали на дъното на дерето, в калния процеп, който дори зимният сняг не можеше да потули с чистия си покров, тези безсрамни, злобни разговори за тайнственото, за това, откъде произлизат всички племена и народи, будеха у мене страхливо отвращение и отблъскваха мислите и чувствата ми настрана от „романите“, които натрапчиво ме заобикаляха; с понятието „роман“ у мене здраво се свързва представата за мръсна, безпътна история.

Ала все пак в дерето, между перачките, в кухните при ординарците, в мазето при работниците-копачи бе несравнимо поинтересно, отколкото в къщи, където закостенялото еднообразие на думите, понятията и събитията пораждаше само тежка и жестока скука. Господарите ми живееха в омагьосан кръг от ядене, болести, спане, излишно лутане за яденето и спането; те приказваха за грехове, за смъртта, много се страхуваха от нея, въртяха се като зърна около воденичен камък и винаги очакваха, че той ей сега ще ги смачка.

През свободните си часове отивах в бараката да цепя дърва, като исках да остана насаме със себе си, но това рядко ми се удаваше — идваха ординарци и разказваха за живота на двора.

Най-често при мене в бараката дохождаха Ермохин и Сидоров. Първият бе дълъг, изгърбен калужанин, целият усукан от дебели и яки жили, с малка глава и мътни очи. Той беше ленив, досадно глупав, движеше се бавно, трмаво, а когато видеше жена, мучеше и се навеждаше напред, сякаш искаше да падне в краката ѝ. Всички в двора се чудеха на бързите му победи над готвачките и слугините, завиждаха му и се страхуваха от мечешката му сила. Сидоров, мършав и кокалест тулянин, беше винаги тъжен, говореше тихичко, кашляше внимателно, очите му плахо блестяха, той много обичаше да гледа в тъмните ъгли; разказва ли нещо полугласно, или седи мълчаливо, винаги гледа в най-мрачния ъгъл.

— Какво гледаш?

— Ами може да изскочи мишка... Обичам мишките, такива, стрелкат се, кротички...

На ординарците аз пишех писма за село, бележки до любимите им и това ми допаднаше; но най-приятно ми беше да пиша писмата на Сидоров — всяка събота редовно той пращаше писма до сестра си в Тула.

Повикал ме при себе си в кухнята, той седнаше до мене край масата, силно разтъркваше с длани остриганата си глава и ми шушнеше в ухото:

— Хайде, почвай! Най-напред — както трябва: прелюбезна ми сестричко, здравейте за много години — както трябва! Сега пиши: получих рублата, само че това не трябва и благодаря. Нищо не ми е нужно, живеем добре — хич добре не живеем, ами като кучета, но туй не го пиши, а пиши — добре! Тя е малка, само на четиринайсет години — защо да знае? Сега пиши сам, както са те учили...

Притискаше ме с цялата си тежест от лявата страна, горещо и мирижливо дишаше в ухото ми и шепнеше настойчиво:

— Да не дава на мъже да се прегръщат с нея, а пък да я пипат по гърдите и хич! Пиши: ако някой приказва милно, не му вярвай, той иска да ви излъже, да ви развали...

От усилия да задържа кашлицата си пепелявото му лице се наливаше с кръв, той издуваше бузи, в очите му избликваха сълзи, въртеше се на стола и ме блъскаше.

— Пречиш ми!

— Нищо, пиши... Най-много не вярвай на господата, те отведнъж ще измамят момичето. Той си знае свои думи и всичко може да каже, повярваш ли му — чака те публичен дом. А икономисаш ли рубла, дай я на попа, той ще я запази, ако е добър човек. А най-добре да я закопаеш в земята, никой да не види, и помни къде е.

Беше много тъжно да слуша човек този шепот, заглушаван от скрибуцането на тенекиената въртележка на прозорчето за проветряване. Поглеждам опушеното гърло на пещта, долапа за съдовете, оплют от мухи — кухнята е невероятно мръсна, пълна с дървеници, просмукана с тежка миризма, на пържено, на газ и пушек. В пещта, в треските шумолят хлебарки, униние нахлува в душата ми, почти до сълзи ми е жал за войника, за сестра му. Нима може, нима е хубаво да се живее така?

Пиша нещо, без да слушам вече шепота на Сидоров, пиша за това, колко тъжен и обиден е животът, а той въздъхва и ми казва:

— Много пишеш, благодаря ти! Сега тя ще знае от какво трябва да се страхува...

— От нищо не трябва да се страхува — казвам сърдито, макар че и самият аз се страхувам от много неща.

Войникът се смее и покашлюва:

— Чешит! Бе как да не се страхува! Ами господата, ами бог? Та малко ли е!

Когато получише писмо от сестра си, неспокойно ме молеше:

— Чети по-скоро, моля ти се...

И ме караше да му прочитам по три пъти неразбрано надрасканото, обидно кратко и безсъдържателно писмо.

Беше благ и кротък, но към жените се отнасяше също тъй, както всички — кучешки грубо и просто. Като наблюдавах волно и неволно тези отношения, които много пъти се развиваха със смайваща и отвратителна бързина пред очите ми от начало до край, виждах как Сидоров будеше у жената добро чувство с оплаквания от войнишкия си живот, как я омайва с нежна лъжа, а когато всичко се свърши, разказвайки на Ермохин за своята победа, гнусливо се мръщи и плюе, сякаш е взел горчиво лекарство. Това ме клъцваше в сърцето и питах раздражено войника — защо всички те мамят жените, лъжат ги, а после се гаврят с тях, предават си ги един на друг и често ги бият.

Той само се подсмиваше кротичко и казваше:

— Не бива да се интересуваш от тези работи, всичко това е лошо, грях е! Ти си малък, за теб е рано...

Но веднъж изкопчих по-определен и много паметен за мене отговор.

— Мислиш тя не знае ли, че я мамя? — рече той, като намигна и се закашля. — Знае-е! Тя самата иска да я измамят. В това нещо всички лъжат, то затуй е такова нещо, че всички ги е срам, никой никого не обича, а просто — игра! Много е срамно, на, почакай и сам ще видиш! Трябва да е нощем, а денем — на тъмно, в килера, тъй ами! Заради това бог ни е изгонил от рая, заради това всички сме нещастни...

Той говореше така хубаво, с такава печал, с такава разкаяние, че това малко ме примири с неговите романи; към него се отнасях по-приятелски, отколкото към Ермохин, когото мразех и всякак гледах да го подиграя, да го ядосам — това ми се удаваше и доста често той ме гонеше из двора с недобри намерения, които само поради несръчност рядко успяваше да осъществи.

— Това е забранено — казваше Сидоров.

Че е забранено, знаех, но че поради това хората са нещастни — не ми се вярваше. Виждах, че са нещастни, ала не вярвах, защото много пъти бях наблюдавал необикновено изражение в очите на влюбени хора, бях чувствувал особената добрина на обичащите; винаги ми беше приятно да виждам този празник на сърцето.

Но при все това, помня, животът ми се струваше все по-скучен, твърд, непоклатимо установен завинаги във формите и отношенията, в които го виждах ден след ден. Не можех да си представя, че е възможно нещо по-добро от онова, което съществуваше, което неизбежно изникваше пред очите ми всеки ден.

Ала веднъж войниците ми разказаха една история, която ме развълнува дълбоко.

В една от квартирите живееше кроячът на най-добрия шивач в града, тих, скромн човек, чужденец. Той имаше дребничка, бездетна жена, която ден и нощ четеше книги. В шумния двор, сред жилищата, гъсто натъпкани с пияни хора, двамата живееха невидимо и безмълвно, не приемаха гости, те самите никъде не ходеха, само в празник — на театър.

Мъжът от сутрин до късна вечер бе на работа, жената, която приличаше на момиче, два-три пъти в седмицата отиваше в

библиотеката. Често я виждах да минава със ситни крачки по насипа, поклащайки се, сякаш накуцва, с овързани с ремък книги, като гимназистка, обикновена, приятна, нова, чиста, с ръкавици на малките ръце. Лицето ѝ беше птичо, с живи очички, цялата тя бе хубавичка като порцеланова статуетка на тоалетна масичка. Войниците разправяха, че ѝ липсвало едно ребро от дясната страна, затова се клатела така странно, като ходи, но на мене това ми се струваше привлекателно и то веднага я отличаваше от другите дами в двора — от офицерските жени; те въпреки гръмливите си гласове, пъстрите премени и високите турнюри, бяха някак полинели, сякаш дълго са били захвърлени в тъмен килер, сред разни непотребни вещи.

Съседите смятаха малката жена на крояча за побъркана, разправяха, че била загубила разума си от книгите, стигнала била дотам, да не може да се занимава с домакинство, съпругът ѝ сам ходел за провизии, сам поръчвал обед и вечеря на готвачката, огромна жена, чужденка, навъсена, с едно зачервено око, винаги мокро, и тесничка розова цепка на мястото на другото. А самата госпожа — говореха за нея — не можела да различи свинско от телешко месо и веднъж срамно купила вместо магданоз — хрян!

Представете си — какъв ужас!

И тримата бяха чужди в къщата, сякаш случайно попаднали в една от клетките на този голям курник, подобно на синигери, които, спасявайки се от студа, влизат през прозорчето в задушно и нечисто жилище.

И неочаквано ординарците ми разказаха, че господа офицерите били започнали обидна и лоша игра с дребничката съпруга на крояча: почти всеки ден те — ту един, ту друг — ѝ предавали писъмца, в които пишели за любовта си към нея, за своите страдания, за красотата ѝ. Тя им отговаряла, молела ги да я оставят на мира, съжалявала, че им е причинила мъка, молела бога да им помогне да я разлюбят. Като получили такова писъмце, офицерите го четели всички заедно, присмивали се на жената и пак заедно съчинявали писмо до нея от името на един.

Като ми разказваха тази история, ординарците също се присмиваха и хулеха жената на крояча.

— Щурачка окаяна, кривундел — казваше Ермохин басово, а Сидоров кротичко го подкрепяше:

— Всяка жена иска да я излъжат. Тя всичко знае...

Не повярвах, че жената на кройча знае как се подиграват с нея и веднага реших да ѝ кажа това. Издебнах готвачката ѝ, когато отиде в мазето, изтичах по задната стълба в квартирата на малката жена, мушнах се в кухнята — тя беше празна, влязох в стаите — жената седеше до масата, в едната си ръка държеше тежка позлатена чаша, в другата — отворена книга; тя се изплаши, притисна книгата до гърдите си и завика нисичко:

— Кой е? Августа! Кой си ти?

Заговорих ѝ бързо и несвързано очаквайки, че ще запрати по мене книгата или чашата. Тя седеше в голямо алено кресло, облечена в светлосин пенъоар с ресни по полата, с дантела на яката и на ръкавите, по раменете ѝ се бяха разпилели русите ѝ вълнисти коси. Приличаше на ангел от царските двери. Притиснала гръб на облегалото на креслото, тя ме гледаше с кръглите си очи, отначало сърдито, после учудено, с усмивка.

Когато казах всичко, което исках, и загубил смелост, се обърнах към вратата, тя ми извика:

— Чакай!

Остави чашата на подноса, хвърли книгата на масата, плесна ръчички и заговори с плътен глас на възрастен човек:

— Какво чудно момче си ти!... Ела по-бързо!

Пристъпих много внимателно, тя улови ръката ми и като я милваше с малките си студени пръсти, попита:

— Никой не те е научил да ми кажеш това, нали! Е, добре, виждам, вярвам, че сам си намислил...

Пусна ръката ми, затвори очи и каза тихо, провлечено:

— Значи, за това приказват мръсните войници!

— Да бяхте напуснали квартирата — сериозно посъветвах аз.

— Защо?

— Те ще ви измъчат.

Тя се засмя мило, после попита:

— Учил ли си? Обичаш ли да четеш книжки?

— Нямам време за четене.

— Стига да обичаш, ще се намери време. Е — благодаря!

Протегна ми стиснатите си пръсти и в тях сребърна монета — срам ме беше да взема тази студена вещ, но не посмях да откажа и като си отивах, турих я върху колонката на парапета на стълбата.

Отнесох от тази жена дълбоко, ново за мене впечатление; пред очите ми сякаш зора се сипна и няколко дни живях в радост, като си спомнях просторната стая и сред нея облечената в небесносиньо съпруга на крояча, приличаща на ангел. Наоколо всичко бе неவிждано красиво, под нозете ѝ се разстилаше разкошен златист килим, през сребърните стъкла на прозорците надничаше зимният ден и се грееше край нея.

Доця ми се да я зърна още веднъж — какво ще стане, ако отида да ѝ поискам книжка?

Направих това и отново я видях на същото място, пак с книга в ръцете, но страната ѝ беше вързана с някаква червеникава кърпа, окото ѝ бе отекло. Даде ми книга с черна подвързия и измънка нещо неясно. Отидох си натъжен и отнесох книгата, която дъхаше на креозот и анасонови капки. Скрих книгата на тавана. Увих я преди това в чиста риза и хартия, понеже се страхувах да не би господарите да ми я вземат и да я похабят.

Те получаваха „Нива“ заради кройките и премиите, но не я четяха, разглеждаха картинките и после я слагаха на гардероба в спалнята, а на края на годината я подвързваха и прибираха под кревата, където вече лежах три тома „Живописное обозрение“. Когато миех пода в спалнята, под тези книги протичаше мръсна вода. Господарят ми беше абониран за вестник „Русский курьер“ и като го четеше вечер, ругаеше:

— Дявол ги знае защо пишат всичко туй! Страшна скука...

В събота, като простирах прането на тавана, сетих се за книгата, извадих я, отворих я и прочетох първия ред: „Къщите са като хората: всяка има своя физиономия“. Това ме учуди с правдивостта си — зачетох по-нататък, застанал до капандурата, и четох, докато измръзнах, а вечерта, когато господарите ми отидоха на църква, донесох книгата в кухнята и потънах в жълтеникавите, извехтели страници, подобни на есенни листа; те лесно ме отвеждаха в друг живот, при нови имена и отношения, показваха ми добри герои и мрачни злодеи, които не приличаха на омръзналите ми хора. Това бе роман от Ксавие де Монтепен, дълъг, като всички негови романи, богат с хора и събития, рисуващ непознат, стремителен живот. Всичко в този роман беше необикновено просто и ясно, сякаш някаква светлина, скрита между редовете, озаряваше доброто и злото и помагаше да обичаш и да мразиш, караше те напрегнато да следиш съдбите на хората, струпани в гъсто гъмжило. Изведнъж изникваше упорито желание да подпомогнеш това, да попречиш на онова, забравяше се, че целият този неочаквано разкрил се живот е от край до край книжен; всичко биваше забравено в колебанията на борбата, погълнато от чувство на радост на една страница, от чувство на огорчение — на друга.

Така се бях увлякъл в четене, че когато чух издрънкването на звънчето на главния вход, не разбрах веднага кой и защо звъни.

Свещта почти бе догоряла, свещникът, току-що излъскан сутринта от мене, беше залян с лой; фитилът на кандилцето, което аз трябваше да наглеждам, се бе измъкнал от държалцето и угаснал. Разтичах се из кухнята, като се мъчех да прикрия следите от престъпленията си, пхнал книгата в нишата под пещта и взех да оправям кандилцето. От стаите изскочи бавачката.

— Да не си оглушал? Звънят!

Втурнах се да отворя вратата.

— Спеше ли? — сърдито попита господарят; като се качваше тежко по стълбата, жена му се оплакваше, че съм я оставил да настине, бабата се караше. В кухнята тя веднага видя изгорялата свещ и взе да ме разпитва какво съм правил.

Мълчах, сякаш бях паднал някъде отвисоко, целият отмалял, обзет от страх, че ще намери книгата, а тя крещеше, че съм щял да

опожаря къщата. Господарят и жена му дойдоха да вечерят и старата им се оплака:

— Ето, вижте, цяла свещ изгорил, и къщата ще изгори...

Докато вечеряха, и четиримата ми вадеха душата с натяквания, като си спомняха волните и неволните ми прегрешения и ме заплашваха с гибел, но аз вече знаех, че те говорят всичко това не от злина, нито от добри чувства, а само от скука. И се чудех, като виждах колко кухи и смешни са в сравнение с хората от книгата.

Ето че се нахраниха, натежаха и уморено се разотидоха да спят; след като поврънка на бога с ядните си оплаквания, бабата се качи на печката и се умълча. Тогава станах, извадих книгата от нишата, отидох до прозореца, но очите ми не можеха да разчитат дребния шрифт. А изгарях от желание да чета. Взех една медна тенджера от полицата и с нея отразих лунната светлина върху книгата — стана още по-лошо, по-тъмно. Тогава се качих на пейката в ъгъла при иконите, зачетох прав, на светлината на кандилото и уморен, съм заспал, като съм се свлякъл на пейката, а се събудих от виковете и ударите на старицата. Тя държеше книгата в ръце и силно ме шибаше с нея по раменете, пламнала от яд, яростно отмятайки червенокосата си глава, боса, само по риза. От одъра хленчеше Виктор:

— Майко, ама не кряскайте! Няма живот...

„Отиде книгата, ще я изпокъсат“ — мислех си аз.

През време на утринния чай ме съдиха. Господарят строго попита:

— Откъде взе книгата?

Жените викаха, като се прекъсваха една друга, Виктор подозрително душеше страниците и каза:

— На парфюм мирише, бога ми...

Узнали, че книгата е на свещеника, всички я огледаха още веднъж, като се чудеха и възмущаваха, задето свещеникът чете романи, но все пак това ги поуспокои, макар че господарят още дълго ми въглпяваше, че било вредно и опасно да се чете.

— Ей ги, на, читателите, вдигнаха във въздуха железопътната линия, искаха да убият...

Господарката сърдито и страхотно викна на мъжа си:

— Да не си полудял! Какво му разправяш?

Занесох Монтепен на войника и му разказах станалото — Сидоров взе книгата, мълчаливо отвори малко сандъче, извади чист пешкир, загъна в него романа, прибра го в сандъка и ми каза:

— Не ги слушай — идвай при мен и чети, на никого няма да кажа! А ако дойдеш и ме няма, ключът е закачен зад иконата, отвори сандъка и чети...

Отношението на господарите ми към книгата веднага я издигна в моите очи на висотата на важна и страшна тайна. Това, че някакви „читатели“ някъде вдигнали във въздуха железопътната линия, като искали да убият някого, не ме заинтересува, но аз си спомних въпроса на свещеника през време на изповедта, четенето на гимназиста в мазето, думите на Смурий за „правилните книги“, спомних си и дядовите разкази за магьосниците — чернокнижници и франкмасони:

„А при благословения император Александър Павлич окаяни дворяни, кривнали към магия по дяволски книги и франкмасонство, бяха замислили да предадат целия руски народ на римския папа, йезуитите! Тогава Аракчеев-генерал ги залови на местопрестъплението и без оглед на чин и титли, изпрати всички в Сибир на каторга, там те са и изтлели като тлен...“

Припомних си „умбракул, изпъстрен със звезди“, „Гервасий“ и тържествените, насмешливи думи:

„Профани, любопитни да знаете нашите работи! Никога слабите ви очи не ще вникнат в тях!“

Чувствах се пред прага на някакви велики тайни и живеех като побъркан. Искаше ми се да дочета книгата, страх ме беше, че тя ще се загуби при войника или той ще я повреди някак. Какво ще кажа тогава пред жената на крояча?

А бабата зорко следеше да не бягам при ординареца и ме ядеше:

— Книголюбец! Ама на, книжките учат на разврат, ей я читателката докъде е стигнала — на пазар не може сама да иде, само върти любов с офицерите, денем ги приема, зна-ая аз!

Искаше ми се да изкрещя:

„Не е вярно! Тя-не върти любов...“

Но не смеех да защитавам жената на крояча — ами ако бабата се досети, че книгата е нейна?

Няколко дни живях отвратително; обзе ме разсеяност, тревожно, мъчително безпокойство, не можех да спя от страх за съдбата на

Монтепен и ето че веднъж готвачката на крояча ме спря на двора и ми каза:

— Донеси книгата!

Издебнах време следобед, когато господарите ми легнаха да си почиват, и отидох при жената на крояча засрамен, потиснат.

Тя ме посрещна пак такава, каквато я видях първия път, само че облечена иначе: със сива пола, черна кадифена блуза, с тюркоазен кръст на голата шия. Приличаше на женска червенушка.

Когато ѝ казах, че не съм успял да прочета книгата и че ми забраняват да чета, от обида и от радост, че виждам тази жена, в очите ми бликнаха сълзи.

— Тю-ю, какви глупави хора! — рече тя, свъсила тънките си вежди. — А пък господарят ти има такова интересно лице. Не бързай да се огорчаваш, аз ще помисля. Ще му пиша!

Това ме изплаши, разкрих ѝ, че съм излъгал господарите си, казал съм, че книгата е взета не от нея, а от свещеника.

— Недейте, не му пишете! — молех я аз. — Ще ви се присмиват, ще ви хулят. Ами че вас никой в двора не ви обича, всички ви се подиграват, разправят, че сте смахната и ви липсвало ребро...

Като изтърсих всичко това, веднага разбрах, че съм казал прекалено много и обидни за нея неща — тя прехапа горната си устна и се тупна по бедрото, сякаш беше на кон. Смутено наведох глава, искаше ми се да потъна в земята, ала съпругата на крояча се повали на стола и се разсмя весело, като повтаряше:

— Ох, колко глупаво... колко глупаво! Но какво да се прави? — попита сама себе си, разглеждайки ме съсредоточено, а после въздъхна и каза: — Ти си много странно момче, много...

Погледнах в огледалото до нея и видях скулесто, широконосо лице с голяма синина на челото, отдавна нестриганите коси стърчаха в кичури на всички страни — това ли се казва „много странно момче“?... Не подходда странното момче на изящната порцеланова статуетка...

— Ти не си взел тогава паричката, която ти дадох. Защо?

— Не ми е нужна.

Тя въздъхна.

— Е, какво да се прави! Ако ти позволят за четеш, ела, ще ти дам книги...

На тоалетката имаше три книги; онази, която донесох, беше най-дебела. Гледах я тъжно. Жената на крояча ми протегна малката си розова ръка.

— Е хайде, сбогом!

Докоснах ѝ внимателно ръката и бързо си отидох.

А може би вярно разправят за нея, че нищо не знаела — ето, двадесет копейки нарече паричка, като дете.

Но това ми харесваше...

9

И тъжно, и смешно ми е, като си спомням колко тежки унижения, обиди и тревоги ми донесе бързо лумналата страст към четенето!

Книгите на съпругата на кройча изглеждаха много скъпи и понеже се страхувах да не би старата господарка да ги изгори в печката, мъчех се да не мисля за тях, а почнах да вземам малки пъстри книжки от дюкяна, където сутрин купувах хляб за чая.

Търговецът беше много неприятен млад човек — с дебели бърни, потен, с бяло повехнало лице, със скрофулозни белези и петна, с бледи очи и къси, непохватни пръсти на пълните ръце. Неговият дюкян беше място за вечерни срещи на момчетата и лекомислените момичета от улицата; братът на моя господар също почти всяка вечер ходеше там да пие бира и да играе карти. Често ме пращаха да го викам за вечеря и неведнъж бях виждал в тясната малка стаичка зад дюкяна налудничавата румена жена на търговеца, седнала на коленете на Викторушка или на друг младеж. Това, изглежда, не засягаше търговеца; той не се оскърбяваше и тогава, когато хористи, войници и всички, на които това се харесваше, прегръщаха силно сестра му, която му помагаше да продава в дюкяна. В дюкяна имаше малко стока, той обясняваше това с обстоятелството, че предприятието му било ново — не е смогнал да го уреди, макар че дюкянът беше отворен още през есента. Показваше на гостите и на купувачите мръсни картинки, даваше на желаещите да преписват неприлични стихове.

Аз четях безсъдържателните книжлета на Миша Евстигнеев и плащах по една копейка за прочита на всяка; това бе скъпо, а книжките не ми доставяха никакво удоволствие. „Гуак или несломимата вярност“, „Францил Венецианецът“, „Битката на русите с кабардинците или Прекрасната мохамеданка, умираща на гроба на своя съпруг“ и цялата литература от този род също не ме задоволяваше и често ме изпълваше с бесен яд; струваше ми се, че книжката се

подиграва с мене като с глупак, разказвайки с тромави думи невероятни неща.

„Стрелци“, „Юрий Милославски“, „Тайнственият монах“, „Япанча, татарският конник“ и подобни книги ми харесваха повече — от тях оставаше нещо но още по-много ме увличаха житията на светци — тук имаше нещо сериозно, в което ми се искаше да вярвам и което понякога ме вълнуваше дълбоко. Всички мъже — великомъченици, кой знае защо, ми приличаха на Хубава работа, жените — на баба, а праведниците — на дядо, в неговите добри часове.

Четях в бараката, когато отивах да цепя дърва, или на тавана, което беше еднакво неудобно и студено. Понякога, ако книгата ме интересуваше или трябваше да я прочета по-скоро, ставах нощем и запалвах свещта, но старата господарка забелязала, че нощем свещите намаляват, взе да ги измерва с тресчица и да крие някъде мярката. Ако на сутринта от свещта липсваха четири-пет сантиметра или ако аз, намерил тресчицата не отчупвах от нея колкото изгорялото парче от свещта, в кухнята избухваше страшна врява и веднъж Викторушка възмутено обяви на одъра:

— Я стига сте се дърлили, майко! Няма живот! Разбира се, той гори свещите, защото чете книжки, взема ги от търговеца, аз зная! Я вижте на тавана...

Бабата изтича на тавана, намери някаква книжка и я накъса на парчета.

Естествено това ме огорчи, но желанието ми да чета още повече се засили. Разбрах, че ако в този дом дойде светец — господарите ми ще почнат да го учат, ще вземат да го превъзпитават по свой образец; ще правят това от скука. Ако престанат да съдят хората, да крякат, да се гаврят с тях — ще се отучат да говорят, ще онемееят, сами себе си няма да виждат. За да чувствава човек себе си, трябва да има някакво отношение към хората. Моите господари не можеха да се отнасят към ближния си иначе освен назидателно, с порицание и дори да заживееше човек също тъй, както тях — също тъй да би мислил и чувствувал, — все едно — те биха го порицавали и за това. Просто такива си бяха.

Аз всякак се изхитрях да чета, бабата няколко пъти ми унищожава книги и ненадейно се оказах задлъжнял на търговеца с огромната сума четиридесет и седем копейки! Той си искаше парите и

се заканваше, че ще почне да удържа дълга от парите на господарите ми, когато дойда да пазарувам в дюкяна.

— Какво ще стане тогава? — питаше ме той подигравателно.

Беше ми непоносимо противен и като чувствуваше по всяка вероятност това, измъчваше ме с различни заплахи с особена наслада; когато влизах в дюкяна, петнистото му лице се разтегляше в усмивка и той питаше ласкаво:

— Носиш ли дълга си?

— Не.

Това го плашеше, той се чумереше.

— Как тъй? Та какво да сторя — при мировия тъжба ли да подам против теб, а? Че да ти направят опис и — в поправителен дом!

Нямаше откъде да взема пари — заплатата ми плащаха на дядо, и понеже не знаех какво да правя, забърках се. А в отговор на молбата ми да почака с изплащането на дълга, търговецът протегна към мене мазната си, бухнала като тиганица ръка и каза:

— Целувай — ще почакам!

Ала когато грабнах от тезгяха един грам и замахнах срещу него, той приклепна и извика:

— Какво, какво правиш, какво правиш — шегувам се! Разбрах, че не се шегува, и реших да открадна пари, за да се разплатя с него. Сутрин, когато четках дрехите на господаря, в джобовете на панталоните му звънтяха монети, понякога те изпадаха от джоба и се търкаляха по земята, веднъж една хлътна в пролуката под стълбата, в дърварника; забравих да кажа това и си спомних чак след няколко дни, като намерих двадесет копейки в дървата. Когато ги дадох на господаря, жена му каза:

— Виждаш ли? Трябва да броиш парите, щом ги оставяш в джобовете си.

Но господарят каза, усмихвайки се:

— Той няма да открадне, зная!

Сега, решил да извърша кражба, аз си спомних тези думи, доверчивата му усмивка и почувствувах колко трудно ще ми бъде да открадна. Няколко пъти изваждах от джоба сребърни монети, броях ги и не можех да се реша да взема. Два-три дни се измъчвах с това и внезапно всичко се разреши много бързо и просто; господарят неочаквано ме попита:

— Какво си оклюмнал, Пешков, да не си нещо болен?

Разказах му откровено всичките си кахъри; той се навъси.

— Видя ли докъде водят книжките? Те — тъй или иначе — непременно носят беда...

Даде ми половин рубла и строго ме посъветва:

— Ама умната, да не се изтървеш пред жена ми или пред майка ми — ще се вдигне врява!

После се усмихна добродушно и каза:

— Твърдоглав си, дявол да те вземе! Нищо, това е хубаво. Все пак — остави книжките! От Нова година ще се абонирам за хубав вестник и тогава чети...

И ето че всяка вечер, от чая до вечеря, аз чета на глас за господарите си „Московский листок“ — романите на Вашков, Рокшанин, Рудниковски и друга литература за храносмилането на хора, убити от скука.

Не обичам да чета на глас, това ми пречи да разбирам прочетеното; но господарите ми слушат внимателно, с известна като че ли благоговейна жажда, ахкат, чудят се на злодеянията на героите и с гордост си казват един на друг:

— А пък ние си живеем кротко, спокойно, нищо не знаем, слава тебе господи!

Те объркват събитията, приписват постъпките на прочутия разбойник Чуркин на коларя Тома Кручина, смесват имената; аз поправам грешките на слушателите си и това много ги учудва.

— Бре, че памет има!

Доста често в „Московский листок“ се срещат стихове от Леонид Граве, те много ми харесват, някои от тях си преписвам в тетрадка, но господарите ми казват за поета:

— Уж старец, пък стихове съчинява.

— Пияница, смахнат, все му е едно.

Харесват ми стиховете на Стружкин, на граф Мементо-Мори; а жените — и старата, и младата — твърдят, че стиховете са палячовщина.

— Те само петрушките^[1] и актьорите казват стихове.

Тежки бяха за мене тези зимни вечери в присъствието на господарите ми, в малката, тясна стая. Навън — безмълвна нощ; от време на време попуква студът, хората седят около масата и мълчат

като замразени риби. Или пък — виелица бръска стъклата и стената, свири в кюнците, трака капациите на печката; в детската стая плачат децата — иска ти се да седнеш в тъмния ъгъл, да се свиеш и да писнеш от мъка.

На единия край на масата седят жените, шият или плетат чорапи; на другия — Викторушка, превил гръб, без сърце копира чертежи и сегиз-тогиз подвиква:

— Бе не клатете масата! Няма живот, кучета с мишки такива...

Встрани, край огромен гергеф, седи господарят и бродира с кръстчета покривка на ленено платно; под пръстите му изникват червени раци, сини риби, жълти пеперуди и ръждиви есенни листа. Сам си е нарисувал мотивите и трета зима се занимава с тази работа — тя много му е омръзнала и често денем, когато съм свободен, той ми казва:

— Я, Пешков, залавяй се за покривката, действуй! Залавям се и действувам с дебелата игла — жал ми е за господаря и винаги, във всичко ми се иска да му помогна, както мога. Все ми се струва, че някой ден той ще престане да чертае, да бродира, да играе карти и ще почне да прави нещо друго, интересно, за което често мисли, когато внезапно остави работата си и я загледа неподвижно със смаяни очи, като нещо непознато; косата му е паднала по челото и по страните, той прилича на послушник в манастир.

— Какво мислиш? — пита го жена му.

— Нищо — отвръща той и се залавя за работа.

Учудвам се мълчаливо: нима може да се пита какво мисли човек? И не може да се отговори на този въпрос — винаги мислим за много неща наведнъж: за всичко, което е пред очите ни, за онова, което те са видели вчера и преди една година; всичко това е разбъркано, неясно, всичко се движи, изменя.

В „Московский листок“ нямаше достатъчно фейлетони за вечер и аз предложих да чета списанията, които стояха под кревата в спалнята, а младата господарка каза недоверчиво:

— Че какво ли ще четеш там? В тях има само картинки...

Но освен „Живописное обозрение“ под кревата се намери още и „Огоньок“ и ето че ние четем „Граф Тятин-Балтийски“ от Салиас. На господаря много се харесва глуповатият герой на повестта, той

безмилостно и до сълзи се смее на печалните приключения на господарското синче и вика:

— Ей, смешно нещо!

— Сигур е измишльотина — казва господарката, за да покаже самостоятелност на ума си.

Литературата под кревата ми свърши много добра работа: спечелих си правото да вземам списания в кухнята и добих възможност да чета нощем.

За мое щастие бабата се премести да спи в детската стая — бавачката се беше отдала на пиянство. Викторушка не ми пречеше. Когато всички в къщи заспяха, той тихомълком се обличаше и до сутринта изчезваше някъде. Осветление не ми даваха — свещта вземаха със себе си в стаите, а нямах пари да си купувам свещ; тогава започнах скришом да събирам лой от свещниците, слагах я в сарделена кутия, доливах от зехтина за кандилото и усукал фитил от конци, палех нощем на печката димящата лампа.

Когато обръцах страницата на огромния том, червеното езиче на светилника треперливо се полюляваше и заплашваше да угасне, фитилът непрекъснато потъваше в разтопената миризлива течност, пушекът лютеше на очите, ала всички тези неудобства се губеха в насладата, с която разглеждах илюстрациите и четях обясненията към тях.

Тези илюстрации разкриваха пред мене земята все по-широко и по-широко, разкрасяваха я с приказни градове, показваха ми високи планини, красиви морски брегове. Животът небивало се разрастваше, земята ставаше по-привлекателна, по-богата с хора, по-обилна с градове и всякак по-разнообразна. Сега, когато се вирах в отвъдволжката шир, вече знаех, че там не цари пустота, а по-рано често пъти гледаш отвъд Волга и ти става някак особено дотегливо: гладко се разстилат ливадите с тъмните кръпки на храсталака, на края на ливадите се издига назъбената черна стена на гората, над ливадите — мътна, студена синева. Пусто е на земята, самотно. И сърцето също опустява, тиха скръб го човърка, всички желания изветряват, няма за какво да мислиш, иска ти се да затвориш очи. Нищо не обещава унилата пустота, изсмукала от сърцето всичко, каквото е имало там.

Обясненията към илюстрациите разказваха ясно за други страни, за други хора, говореха за различни събития в миналото и настоящето;

много неща не мога да разбера и това ме измъчва. Понякога в мозъка ми се набиват някакви странни думи — „метафизика“, „хилиазъм“, „чартист“, — те ме дразнят непоносимо, нарастват страхотно, всичко засенчват и ми се струва, че никога нищо няма да разбера, ако не успея да разкрия смисъла на тези думи — именно те стоят като стражи на прага на всички тайни. Често цели фрази дълго живеят в паметта ми, като трън в пръста, и ми пречат да мисля за друго.

Помня, че прочетох чудноватите стихове:

*В броня желязна, сред пустота,
ням и мрачен, като смъртта,
язди на хуните вождът, Атила —*

подир него като черен облак вървят воини и викат:

Де е Рим, де е могъщият Рим?

Рим е град, вече знаех това, но какви са тези хуни? Трябва да зная и това.

Издебнал сгоден момент, питам господаря.

— Хуни? — учудено повтаря той. — Дявол знае какво е туй! Бабини деветини, навярно...

И неодобрително клати глава.

— Глупости пъкат в главата ти, това е лошо, Пешков!

Лошо или добро — искам да зная.

Струва ми се, че на полковия свещеник Соловьев трябва да е известно какво е това хуни и съзрял го в двора, аз го запитвам.

Блед, болен и винаги ядосан, със зачервени очи, без вежди, с жълта брадичка, той ми казва, като бучи земята с черната си патерица:

— А теб това какво ти влиза в работата, а?

Поручик Нестеров отвърна на въпроса ми свирепо:

— Какво-о?

Тогава реших, че трябва да попитам за хуните аптекаря; той се отнася към мене винаги приветливо, има умно лице със златни очила

на големия нос!

— Хуните — каза ми аптекарят Павел Голдберг — са били скитнически народ, като киргизите. Този народ не съществува, целият е измрял.

Стана ми тъжно и досадно — не защото хуните са измрели, а защото смисълът на думата, която тъй дълго ме измъчваше, излезе толкова прост и не ми послужи за нищо.

Все пак много съм благодарен на хуните — след сблъскването ми с тях думите започнаха по-малко да ме тревожат и благодарение на Атила аз се запознах с аптекаря Голдберг.

Този човек знаеше простия смисъл на всички мъдри думи, притежаваше ключове за всички тайни. Наместил с два пръста очилата си, втренчено ме гледаше в очите през дебелиите стъкла и говореше, сякаш забиваше дребни гвоздеи в челото ми.

— Думите, приятелю, са като листата на дърво, и за да разберем защо листът е такъв, а не друг, трябва да знаем как расте дървото — трябва да се учим! Книгата, приятелю, е като хубава градина, в която има всичко: и приятно, и полезно...

Аз често хуквах при него в аптеката за сода и магнезиев окис за възрастните, които постоянно страдаха от „киселини“, за дафинов мехлем и очистително за децата. Кратките поучения на аптекаря ми вдъхваха все по-сериозно отношение към книгите и неусетно те станаха необходимост за мене, както водката — за пияницата.

Те ми показваха друг живот — живот на големи чувства и желаня, които водеха хората до подвизи и престъпления. Виждах, че хората, които ме заобикалят, не са способни за подвизи и престъпления, живеят някъде настрана от всичко, за което пише в книгите, и трудно е да се разбере какво интересно има в техния живот. Аз не искам да живея такъв живот... Ясно ми е, че не искам...

От обясненията към рисунките знаех, че в Прага, Лондон и Париж няма наред града дерета и мръсни насипи от смет, там има прави, широки улици, други къщи и църкви. Там няма шестмесечна зима, която затваря хората по домовете им, няма велики пости, когато може да се ядат само кисело зеле, солени гъби, грухан овес и картофи с отвратително ленено масло. През велики пости не бива да се четат книги — взеха ми „Живописное обозрение“, и този празен, постен живот отново ме притисна. Сега, когато можех да го сравня с онова,

което знаех от книгите, той ми се струваше още по-мизерен и безобразен. Когато четях, чувствувах се по-здрав и по-силен, работех по-честно и по-сръчно, имах цел: колкото по-скоро свърша, толкова повече време за четене ще ми остане. Лишен от книгите, станах отпуснат, ленив, започна да ме обзема болезнена разсеяност, каквато по-рано не познавах.

Спомням си, че именно през тези блудкави дни се случи нещо тайнствено: една вечер, когато всички тъкмо си бяха легнали да спят, внезапно гръмко прозвуча камбаната на катедралата, нейният удар мигом стресна всички в къщи, полуоблечени хора се втурнаха към прозорците, като се питаха един друг:

— Пожар ли? Тревога?

Чуваше се, че и в другите квартири също се суетят, тракат вратите; някой тичаше из двора с хванат за повод кон. Старата господарка викаше, че са ограбили катедралата, господарят я прекъсна:

— Стига, майко, та чува се, че не е тревога!

— Е, тогава архиероят е умрял...

Викторушка бе слязъл от одъра, обличаше се и мърмореше:

— А пък аз зная какво се е случило, зная!

Господарят ме прати на тавана да видя няма ли отблясък от пожар, аз припнах, измъкнах се през капандурата на покрива — отблясък не се виждаше; в тихия студен въздух бавно ехтеше камбаната; градът сънливо се гушеше до земята; в мрака тичаха невидими хора и снегът скриптеше под стъпките им, изскърцваха плазове на шейни и все по-зловещо охкаше камбаната. Върнах се в стаите.

— Няма отблясък.

— Тю, господи! — каза господарят, облечен с палто и калпак, понадигна яката си и взе колебливо да пъха крака в галошите. Господарката го молеше:

— Не отивай! Ама не отивай де...

— Глупости!

Викторушка, също облечен, дразнеше всички:

— А пък аз зная...

Когато братята излязоха навън, жените ми заръчаха да приготвя самовара и се спуснаха към прозорците, но почти веднага от улицата

позвъни господарят, мълком изтича по стълбата и като отвори вратата на антрето, каза дебело:

— Убили царя!

— Ами! — възкликна бабата.

— Убили го, един офицер ми каза... Какво ли ще стане сега?

Позвъни Викторушка и като се събличаше неохотно, сърдито рече:

— Пък аз мислех, че е война!

После всички седнаха да пият чай и приказваха спокойно, но тихичко и предпазливо. И навън утихна, камбаната вече не биеше. Два дни тайнствено си шушукаха, ходеха някъде и у тях също идваха гости и подробно разказваха нещо. Аз много се мъчех да разбера какво се е случило. Но господарите криеха от мене вестника, а когато попитах Сидоров защо са убили царя, той тихичко отвърна:

— За това е забранено да се говори...

И всичко бързо се изличи, погълнато от всекидневните дреболии, а наскоро изживях много неприятна история.

Един неделен ден, когато господарите ми отидоха на ранната литургия, а аз сложих самовара и влязох да разтребвам стаите, по-голямото дете се вмъкнало в кухнята, извадило канелата на самовара и седнало под масата да си играе с нея. В тръбата на самовара имаше много въглени и когато водата изтекла, той се разпоил. Аз още в стаите го чух, че бучи неестествено гневно, а когато влязох в кухнята, с ужас видях, че целият е посинял и се тръска, сякаш иска да подскочи от земята. Отлепената втулка на канелата унило висеше, капакът се бе свлякъл на една страна, под дръжките се стичаха капки калай — моравосиният самовар изглеждаше мъртвопиян. Залях го с вода, той засъска и тъжно рухна на пода.

Позвъни се на главния вход, аз отключих вратата и на въпроса на бабата — готов ли е самоварът, отговорих късо:

— Готов.

Тази дума, казана навярно от смущение и страх, бе взета за подигравка и отежни наказанието ми. Смазаха ме от бой. Бабата си послужи със снопче борина, не болеше твърде, но дълбоко под кожата на гърба ми останаха много тресчици; привечер гърбът ми подпухна като възглавница, а на другия ден по пладне господарят беше принуден да ме откара в болницата.

Когато ме прегледа, докторът, смешно дълъг и мършав човек, каза спокойно с глух бас:

— В случая трябва да се направи протокол за изтезание.

Господарят се изчерви, затътри крака и заговори нещо тихо на доктора, а той гледаше над главата му и отвърщаше кратко:

— Не мога. Невъзможно.

Ала после ме попита:

— Искаш ли да подадеш оплакване!

Болеше ме, но казах:

— Не искам, лекувайте ме по-скоро...

Заведоха ме в друга стая, накараха ме да легна на една маса, докторът вадеше тресчиците с приятно студени щипци и се шегуваше:

— Чудесно са ти обработили кожата, друже, сега ще станеш непромокаем...

Когато си свърши работата, която ме гъделичкаше непоносимо, каза:

— Четиридесет и две тресчици извадихме, друже, запомни, ще има да се хвалиш! Утре по това време ела на превръзка. Често ли те бият?

Помислих и отговорих:

— Преди по-често ме биеха...

Докторът се разсмя басово.

— Всичко върви към по-добро, друже, всичко!

Изведе ме при господаря и му каза:

— Моля, вземете си го, ремонтиран е! Пратете го утре да го превържем. За ваше щастие той е комик...

Седнал във файтона, господарят ми разправяше:

— И мен, Пешков, също ме биеха — какво да се прави? Биеха ме, братче! Теб все пак поне аз те жаля, а мен нямаше кой и да ме жали, нямаше! Навсякъде гъмжи от хора, а няма нито един синковец да те пожали! Ех, зверове-кокошки...

По целия път той хокаше, беше ми мъчно за него и му бях много благодарен, че приказва с мене човешки.

В къщи ме посрещнаха като именник, жените ме накараха да разкажа подробно как ме е лекувал лекарят, какво е казал — слушаха и ахкаха, примляскваха сладко и се мръщеа. Смайваше ме напрегнатия им интерес към болестите, към болката и към всичко неприятно!

Виждах колко са доволни от мене, задето бях отказал да се оплача от тях, и се възползувах от това, като измолих позволение да вземам книги от жената на крояча. Те не посмяха да ми откажат, само бабата учудено викна:

— Бре, че дявол!

На другия ден заставах пред жената на крояча, а тя мило ми рече:

— А ми казаха, че си болен, закарали те в болница — виждаш ли колко невярно приказват!

Премълчах. Срам ме беше да кажа истината — защо да знае грубото и печалното? Толкова хубаво е, че не прилича на другите хора.

Отново чета дебелите книги на Дюма-баща, Понсон-де-Терай, Монтепен, Законе, Габорио, Емар, Буагобе — поглъщам тези книги бързо, една подир друга, и ми е весело. Чувствувам се участник в необикновен живот, той сладко ме вълнува и ми вдъхва бодрост. Отново дими моят саморъчно направен светилник, чета непрекъснато цяла нощ, до зори, постепенно, очите ме заболяват и старата господарка ми казва любезно:

— Почакай, лапачо на книги, ще ти изпръснат зъркелите, ще ослепееш!

Но аз твърде скоро разбрах, че във всички тези интересно заплетени книги, въпреки разнообразните събития и различието на страните и градовете, винаги става дума за едно и също: добрите хора са нещастни и преследвани от лошите, лошите са всякога по-щастливи и по-умни от добрите, но в края на краищата нещо неуловимо побеждава лошите хора и непременно тържествуват добрите. Омръзна ми „любовта“, за която всички мъже и жени говореха с едни и същи думи. Това еднообразие не само че доскучаваше, но и будеше смътни подозрения.

Случваше се още от първите страници да почнеш да се досещаш кой ще победи, кой ще бъде победен и щом стане ясен възелът на събитията, мъчиш се да го развържеш със силата на фантазията си. Престанал да четеш книгата, мислиш за нея, като за задача от учебник по аритметика, и все по-често сполучваш да решиш правилно кой от героите ще иде в рая на пълно благополучие и кой ще бъде хвърлен в тъмница.

Но зад всичко това виждам проблясъци на жива и значителна за мене правда, черти на друг живот, на други отношения. Ясно ми е, че в Париж каруцарите, работниците, войниците и целият „прост народ“ не е такъв, какъвто е в Нижни, в Казан, в Перм — той по-смело приказва с господарите, държи се с тях по-просто и по-независимо. Ето — войник, но той не прилича нито на един от тези, които познавам — нито на Сидоров, нито на вятчанина от парахода, а още по-малко — на Ермохин; той повече от всички тях е човек. В него има нещо общо със Смурий, ала той не е така примитивен и груб. Ето — търговец, но и той също е по-добър от всички търговци, които познавам. И свещениците в книгите не са такива, каквито ги знаем — те са по-сърдечни, по-отзивчиви към хората. Изобщо целият живот в чужбина, както разказват за него книгите, е по-интересен, по-лек, по-хубав от живота, който аз познавам: в чужбина не се бият така често и зверски, не се гаврят така мъчително с човека, както се гавреха с вятския войник, не се молят на бога така яростно, както се моли старата господарка.

Най-много прави впечатление, че когато разправят за злодеи, за алчни и подли хора, книгите не показват в тях онази необяснима жестокост, онзи стремеж за гавра с човека, който ми е така познат, който така често съм наблюдавал. Злодеят от книгите е жесток делово, почти винаги може да се разбере защо е жесток, а аз виждам безцелна, безсмислена жестокост, с която човек само се забавлява, без да очаква от нея облаги.

С всяка нова книга това несъответствие между руския живот и живота в другите страни изпъква пред мене все по-ясно и буди смътна досада, като засилва съмнението в правдивостта на жълтите, похабени от четене страници с нечисти ъгли.

И неочаквано ми попадна в ръцете романът на Гонкур „Братя Земгано“, прочетох го на един дъх, за една нощ, и учуден от нещо, което до този момент не бях изпитвал, отново зачетох простата, печална история. В нея нямаше нищо заплетено, нищо външно интересно, от първите страници тя изглеждаше сериозна и суха, като житията на светците. Езикът ѝ, така точен и лишен от украса, отначало неприятно ме учуди, но пестеливите думи, здраво построените фрази така хубаво лягаха на сърцето, така внушително разказваха за драмата на братята-акробати, че ръцете ми трепереха от наслада при прочита на тази книга. Плачех горчиво, когато четях как клетият артист със счупени крака пълзи към тавана, където брат му тайно се занимава с любимото изкуство.

Връщайки тази чудесна книга на съпругата на кройча, аз я помолих да ми даде друга също такава.

— Ама как също такава? — попита тя и се позасмя.

Тази присмехулна усмивка ме смути и не съумях да ѝ обясня какво ми се иска, а тя каза:

— Тази книга е скучна, ето, почакай, ще ти донеса друга, по-интересна...

След няколко дни тя ми даде „Истинската история на един малък дрипльо“ от Гринууд; заглавието на книгата малко ме жегна, но още първата страница породи в душата ми усмивка на възторг — и с тази усмивка четох цялата книга до край, като се връщах на някои страници по два, по три пъти.

Ето, значи, колко трудно и мъчително живеят понякога дори в чужбина момчетата! Ами че на мене съвсем не ми е толкова зле,

следователно — може да не падам духом!

Много бодрост ми дари Гринууд, а скоро след него ми попадна вече истински „правилна“ книга — „Евгения Гранде“.

Старият Гранде поразително ми заприлича на дядо, яд ме беше, че книжката е толкова малка, и се учудвах колко много правда има в нея. Тази правда, много позната и дотегнала ми в живота, се разкриваше от книгата в съвсем нова светлина — незлоблива, спокойна. Всички книги, които бях прочел преди това, освен книгата на Гонкур, съдеха хората също тъй строго и кресливо, както моите господари, твърде често пораждаха симпатия към престъпника и раздражение спрямо добродетелните хора. Винаги ми беше мъчно, когато виждах, че при огромен разход на разум и воля човек все пак не може да постигне желаното — добродетелните хора стоят пред него от първата до последната страница непоклатимо, като каменни стълбове. Макар че в тези стълбове неизбежно се разбиват всички зли намерения на порока — все пак — камъните не будят симпатия. Защото колкото красива и здрава да е една ограда, когато искаш да откъснеш плод от ябълковото дърво зад нея — не може да ѝ се възхищаваш. А на мене вече ми се струваше, че най-ценното и най-живото е скрито някъде зад добродетелта...

У Гонкур, Гринууд и Балзак нямаше злодеи, нямаше добряци, имаше просто хора, чудно живи; те не допускаха съмнение, че всичко казано и направено от тях е било казано и направено именно така и не е могло да бъде направено иначе.

По такъв начин разбрах какъв голям празник е „хубавата, правилната“ книга. Но как да я намеря? Жената на крояча не можеше да ми помогне в това.

— Ето ти хубава книга — казваше тя и ми предлагаше „Ръце, пълни с рози, злато и кръв“ от Арсен Хусе, романите на Бело, Пол де Кок, Пол Февал, но аз ги четях вече с усилие.

Тя харесваше романите на Мариет, Вернер — на мене те ми се струваха скучни. Не ме задоволяваше и Шпилхаген, но много ми допаднаха разказите на Ауербах. Сю и Юго също не ме увличаха много, предпочитах пред тях Валтер Скот. Искаха ми се книги, които да вълнуват и да радват, както чудесният Балзак. Порцелановата жена също все по-малко ми харесваше.

Когато отивах при нея, обличах си чиста риза, сресвах се и всякак се стараех да добия благообразен вид — едва ли успях в това, ала все очаквах, че тя ще забележи моето благообразие и ще заговори с мене по-просто и приятелски, без тази рибешка усмивка на чистичкото, винаги празнично лице. Но тя се усмихваше и питаше с уморен, сладък глас:

— Прочете ли я? Хареса ли ти?

— Не.

Повдигаше едва тънките си вежди, гледаше ме и с въздишка познато гъгнеше:

— Но защо пък?

— Вече съм чел за това.

— За кое — за това?

— За любов...

Тя примижаваше и се смееше с лек меден смях.

— Ах, но нали във всички книги пише за любов!

Седнала в голямото кресло, тя клати малките си крачета в пухкави кожени пантофки, прозява се от време на време, гуши се в светлосиньото халатче и тупа с розовите си пръсти по корицата на книгата в скута ѝ.

Иска ми се да я попитам:

„Защо не напуснете квартирата? Та офицерите непрекъснато ви пишат писъмца, присмиват ви се...“

Но не ми достига смелост да ѝ кажа това и си отивам, отнасяйки дебела книга за „любов“ и горчиво разочарование в сърцето.

На двора приказват за тази жена все по-лошо, подигравателно и злобно. Много неприятно ми е да чувам тези приказки, мръсни и навярно лъжливи; когато съм далеч от жената, жая я, страх ме е за нея. Но когато отида при нея и видя хитрите ѝ очички, котешката гъвкавост на малкото ѝ тяло и това винаги празнично лице — жалостта и страхът ми изчезват като дим.

През пролетта тя внезапно замина някъде, а след няколко дни мъжът и смени квартирата.

Докато стеите стояха празни, в очакване на нови обитатели, отидох да видя голите стени с квадратни петна на местата, където бяха закачени картини, с изкривени гвоздеи и рани от гвоздеи. По боядисания под бяха разхвърляни разноцветни парцалчета, хартийки,

изпочупени аптекарски кутии, шишенца от парфюм и лъщеше голяма медна карфица.

Домъчня ми, поиска ми се да видя още веднъж малката жена на крояча — да й кажа колко съм й благодарен...

---

[1] Петрушка — главно действащо лице в руския народен куклен театър. ↑

Още преди да заmine жената на крояча, под квартирата на господарите ми се нанесе черноока млада дама с едно момиченце и с майка си, беловласа бабичка, която непрекъснато пушеше цигари с кехлибарено цигаре. Дамата беше много хубава; властна, горда, тя говореше с плътен, приятен глас, гледаше всички с вдигната глава, едва-едва присвила очи, сякаш хората стояха много далеч от нея и тя не ги виждаше добре. Почти всеки ден простият войник Тюфяев докарваше пред входа на нейната квартира тънконог червеникав кон, дамата излизаше на външната стълба с дълга, стоманеносива кадифена рокля, с бели ръкавици с разширени маншети, с жълти ботуши. Уловила с едната ръка шлейфа си и камшик с морав скъпоценен камък на дръжката, тя милваше с малката си длан ласкаво озъбената муцуна на коня — той извиваше към нея огнено око, цял трепереше и полека удряше с копито утъпканата земя.

— Робер, Ро-обер — тихо говореше тя и енергично потупваше коня по красиво извитата шия.

После, сложила крак на коляното на Тюфяев, дамата пъргаво скачаше на седлото и конят тръгваше по насипа, гордо танцувайки; тя седеше на седлото така изкусно, сякаш се бе сраснала с него.

Беше красива с онази рядка красота, която винаги изглежда нова, невиджана и винаги изпълва сърцето с опияняваща радост. Когато я гледах, мислех си, че именно такива са били Диана Поатие, кралица Марго, девойката Ла-Валиер и другите хубавици, героини на исторически романи.

Постоянно я заобикаляха офицери от дивизията, разквартирувани в града, всяка вечер в дома ѝ свиреха на пиано и на цигулка, на китари, танцуваха и пееха. Най-често около нея се въртеше на късите си крачка майор Олесов, дебел, червендалест, побелял и омазан като машинист на параход. Той свиреше добре на китара и се държеше като покорен, предан слуга на дамата.

Също тъй щастливо хубаво, като майка си, бе и петгодишното момиченце, къдрокосо, пълничко. Огромните му синкави очи гледаха сериозно, със спокойно очакващ поглед, имаше в това момиченце нещо недетски вгълбено.

Баба му от сутрин до вечер беше заета с домакинството заедно с Тюфяев, мрачно безмълвен, и с дебелината кривогледа прислужничка; детето нямаше бавачка, живееше почти изоставено и по цели дни играеше на външната стълба или на купчината греди срещу нея. Често вечер аз излизах да играя с момиченцето и много го обикнах, а то бързо свикна мене и заспиваше в ръцете ми, когато му разказвах приказка. Заспи, а аз ще го занеса в леглото. Скоро се стигна дотам, че когато си лягаше да спи, то непременно искаше да отида да се простя с него. Отивах, то важно ми протягаше пълничката си ръчичка и казваше:

— Прощавай до утре! Бабо, какво трябва да кажа?

— Бог да те пази — казваше баба му и изпускаше през устата и острия си нос синкави струйки дим.

— Бог да те пази до утре, пък аз вече ще спя — повтаряше момиченцето и се завиваше с одеялото, общито с дантела.

Баба му вгълпяваше:

Не до утре, а — винаги!

— А нима утре не е винаги?

То обичаше думата „утре“ и всичко, което му харесваше, пренасяше в бъдещето; набучи в земята набрани цветя, откършени клонки и казва:

— Утре това ще стане градина...

— Някой ден утре и аз ще си купя кон и ще го яздя, като мама...

Беше умничко, но не твърде весело — често през време на оживена игра внезапно ще се замисли и ще попита неочаквано:

— Защо свещениците имат коси като на жените?

Опари се с коприва и като й се закани с пръст, каза:

— Мис'и му, ще се помо'я на бога и той ще ти направи го'ямо з'о. Бог на всички може да направи з'о — дори и мама може да накаже...

Понякога го връхлиташе кротка, сериозна печал; като се притискаше до мене и гледаше небето със сините си, очакващи очи, казваше:

— Баба често е ядосана, а мама — никога, тя само се смее. Нея всички я обичат, защото винаги е заета, постоянно идват гости, гости и я г'едат, защото е хубава. Тя е ми'а, мама. И О'есов така казва: „ми'ата мама!“

Беше ми особено приятно да слушам момиченцето — то разказваше за свят, който аз не познавах. За майка си говореше винаги с удоволствие и много — пред мене бавно се разкриваше нов живот, отново си спомнях кралица Марго, това още повече засилваше доверието ми към книгите, както и интереса ми към живота.

Една вечер, когато седях на външната стълба и чаках господарите си, отишли на разходка на Склона, а момиченцето дремеше в ръцете ми, пристигна на кон майка му, леко скочи на земята и като вдигна глава, попита:

— Какво прави — спи ли?

— Да.

— Виж ти...

Изскочи войникът Тюфяев, пое коня, дамата пъхна камшика под колана си, протегна ръце и каза:

— Дай ми я!

— Аз ще я занеса!

— Де, де! — викна ми дамата, като на кон, и тропна с крак на стъпалото на стълбата.

Момиченцето се събуди, погледна майка си мигайки, и също протегна ръце към нея. Отидоха си.

Свикнал бях да ми крещят, но ми беше неприятно, че и тази дама също крещи — всеки ще я послуша, дори да заповядва тихо.

След няколко минути ме повика кривогледата прислужница — момиченцето капризничело и не искало да иде да спи, без да се прости с мене.

С известна гордост пред майката влязох в гостната — момиченцето седеше в скута на майка си, дамата със сръчни ръце го събличаше.

— Е — каза тя, — ето го, дойде, това чудовище!

— Това не е чудовище, а мойто момче...

— Виж ти? Много хубаво. Ами хайде да подарим нещо на твоето момче. Искаш ли?

— Да, искам!

— Чудесно, аз ще направя това, а ти върви да спиш.

— Прощавай до утре — каза момиченцето и ми протегна ръка.
— Бог да те пази до утре...

Дамата учудено възкликна:

— Кой те научи това — баба ти ли?

— Да-а...

Когато то излезе, дамата ме повика с пръст.

— Какво да ти подаря?

Казах, че няма нужда нищо да ми подарява, но не би ли ми дала някоя книжка?

Тя вдигна леко брадичката ми с горещи, благоуханни пръсти и попита с приятна усмивка:

— Виж ти, обичаш да четеш, така ли? А какви книги си чел?

Като се усмихна, тя стана още по-хубава; смутено ѝ споменах няколко романа.

— Какво точно ти харесва в тях? — попита тя, сложила ръце на масата и леко мърдайки пръсти.

От нея лъхаше сладък, силен аромат на някакви цветя, с който странно се сливаше миризмата на конска пот. Гледаше ме през дългите си мигли замислено-сериозно — до този момент никой още не беше ме гледал така.

От многото меки и красиви мебели в стаята беше тясно, като в птиче гнездо; прозорците бяха закрити с гъстата зеленина на цветя, в полумрака блестяха снежнобелите кахлени плочки на печката, до нея лъщеше черен роял, а от стените сред матовото злато на рамките надничаха някакви потъмнели грамоти, покрити накриво с едри букви славянски шрифт, и под всяка грамота висеше на шнур тъмен, голям печат. Всички вещи гледаха тази жена също тъй покорно и плахо като мене.

Обясних ѝ, както можех, че животът е много труден и скучен, а като четеш книги, забравяш това.

— Да-а, така ли? — каза тя и стана. — Това не е лошо, това май че е вярно... Е, какво пък? Ще ти давам книги, само че сега нямам тук... Но впрочем вземи ей това...

Тя взе от канапето една оръфана книжка с жълти корици.

— Като я прочетеш, ще ти дам втората част, те са четири...

Отидох си с „Тайните на Петербург“ от княз Мешчерски и зачетох тази книга с голямо внимание, но още от първите страници ми стана ясно, че петербургските „тайни“ са много по-скучни от мадридските, лондонските и парижките. Интересна ми се стори само баснята за Свободата и Тоягата.

„Аз стоя по-високо от тебе — казала Свободата, — защото съм по-умна.“

Но Тоягата ѝ отговорила:

„Не, аз стоя по-високо от тебе, защото съм по-силна.“ Спорили, спорили и се сбили; Тоягата набила Свободата и Свободата — доколкото си спомням — умряла от побоя в болницата.

В книгата ставаше дума за нихилист. Помня, че — според княз Мешчерски — нихилистът е човек, толкова отровно-язвителен, че кокошките умират от погледа му. Думата нихилист ми се видя обидна и неприлична, но не разбрах нищо повече и изпаднах в униние: сигурно аз не мога да разбирам хубавите книги! А бях убеден, че книгата е хубава: та нали такава важна и красива дама не би взела да чете лоши!

— Е, какво, хареса ли ти? — попита тя, когато ѝ върнах жълтия роман на Мешчерски.

Беше ми много трудно да отговоря — не, мислех, че това ще я разсърди.

Но тя само се разсмя, отиде зад завесата, където се намираше спалнята, и донесе оттам малко томче, подвързано със син сахтиян.

— Това ще ти хареса, само да не го измърсиш! Това бяха поемите на Пушкин. Прочетох ги всичките на един дъх, обвзет от ненаситно чувство, каквото изпитваш, озовал се на удивително красиво място — винаги бързаш да го обходиш изведнъж. Така става, след като дълго си ходил по обраслите с мъх купчинки земя в мочурлив лес и неочаквано пред тебе се ширне суха поляна, потънала в цветя и слънце. Един миг я гледаш очарован, а после, щастлив, тичешком я обиколиш цялата и всяко докосване на нозете ти до меките треви на плодородната земя те изпълва с тиха радост.

Пушкин толкова ме смая с простотата и мелодичността на стиха си, че дълго време прозата ми се струваше неестествена и ми беше неприятно да я чета. Прологът на „Руслан“ ми напомняше най-хубавите приказки на баба, чудесно сбити в една, а някои редове ме поразяваха с изразителната си правдивост.

*Там има по пътеки глухи
следи от чудни зверове*

Мислено си повтарях чудните редове и виждах тези много познати ми, едва забележими пътеки, виждах тайнствените стъпки, от които е смачкана тревата, още неотърсила капките роса, тежки като живак. Звучните стихове се запомняха необикновено лесно, разкрасили празнично всичко, за което разказвах; това правеше мен щастлив, а живота ми — лек и приятен, стиховете звънтяха като камбанен звън, възвестяващ нов живот. Какво щастие е да си грамотен!

Великолепните приказки на Пушкин ми бяха най-близки и разбираеми; като ги прочетох няколко пъти, вече ги знаех наизуст; легна да спя и си шепна стихове, затворил очи, докато заспя. Често разказвах тези приказки на ординарците; те слушат, смеят се с глас, ласкаво гълчат, Сидоров ме милва по главата и тихичко казва:

— Ей, че хубаво, а? Ах, господи...

Обзелата ме възбуда беше забелязана от господарите ми, бабата се караше:

— Чете, та се къса, поразникът, а самоварът четвърти ден не е чистен! Ама като взема точилката...

Какво ме интересуваше точилката? Отбранявах се от нея със стиховете:

*С душа си черна, в зло обвита,
магьосницата стара...*

Дамата израсна още по-високо в очите ми — ето какви книги чете тя! Това не е порцелановата съпруга на крояча...

Когато занесох книгата и тъжно ѝ я върнах, тя каза уверено:

— Това ти е харесало! Чувал ли си за Пушкин?

Вече бях чел нещо за поета в едно списание, но ми се искаше самата тя да ми разкаже за него и отвърнах, че не съм чувал.

Тя ми разказа накратко за живота и смъртта на Пушкин и ме попита, усмихвайки се като пролетен ден:

— Виждаш ли колко опасно е да обичаш жените?

От всички книжки, които бях чел, знаех, че това наистина е опасно, но и — хубаво. Казах:

— Опасно е, пък всички обичат! Та и жените също страдат от това...

Тя ме погледна, както гледаше всички — през мигли, и каза сериозно:

— Така ли? Ти разбираш това? Тогава желая ти да не го забравяш!

И ме заразитва кои стихотворения са ми харесали.

Започнах да ѝ разправам нещо, като ръкомахах и рецитирах наизуст. Тя ме слушаше мълчаливо и съсредоточено, после стана, разходи се из стаята и каза замислено:

— Ти трябва да се учиш, мило зверче! Ще помисля за това... Твоите господари роднини ли са ти?

И когато отговорих утвърдително, тя възкликна:

— О! — сякаш ме укоряваше.

Даде ми „Песните на Беранже“, прекрасно издание с гравюра, със златен обреза и червена кожена подвързия. Тези песни съвсем ме подлудиха със странното преплитане на остра мъка и буйно веселие.

С изтръпнало сърце четох горчивите думи на „Стария просяк“:

*Защо ли като червей, хора,
не ме премазахте с крака?
Аз бих се трудил без умора,
но нямах занаят в ръка.
На завет, скрит от дъжд и вятър,
бих станал пъргава пчела,
бих ви обичал като братя...
Проклинам ви за моите тегла!*

А веднага след това до сълзи се смях, като четох „Плачещия съпруг“. И особено дълбоко се врязаха в паметта ми думите на Беранже:

*Проста наука е тази —
нашият весел живот!*

Беранже породил у мене неудържимо веселие, желание да лудувам, да говоря на всички хора дръзки, остри думи и за късо време постигнах големи успехи в това. Научих наизуст и неговите стихотворения и с огромно въодушевление ги декламирах пред ординарците, когато се отбиех за няколко минути при тях в кухните.

Но скоро трябваше да се откажа от това, защото редовете:

*Каква ли шапка не краси
момичето на седемнайсет...*

предизвикаха отвратителен разговор за девойките — това ме оскърби до побесняване и аз ударих войника Ермохин с тенджерата по главата. Сидоров и други ординарци ме изтръгнаха от несръчните му ръце, но оттогава не се решавах да снова из офицерските кухни.

Не ме пускаха да се разхождам навън, пък и нямах време за разходки — работата ми непрекъснато се увеличаваше; сега освен обикновената работа на прислужница, портиер и „момче за поръчки“ аз трябваше всеки ден да заковавам с гвоздеи книговезко платно върху широки дъски и да залепвам на него чертежи, да преписвам сметките за строителните работи на господаря, да проверявам сметките на доставчиците — господарят работеше от сутрин до късна вечер като машина.

По това време държавните постройки на панаира минаваха в частна собственост на търговците; магазините набързо се преустройваха; моят господар сключваше договори за ремонт на дюкяни и за строеж на нови. Той изработваше чертежите „за преправяне на щурцовете, да се пробие тавански прозорец на покрива“ и т. н.; аз занасях тези чертежи на един старичък архитект заедно с плик, в който бе скрита банкнота от двадесет и пет рубли — архитектът вземаше парите и разписваше: „Чертежът отговаря на обекта и надзора над работите е поел еди-кой си.“ Разбира се, той не бе виждал обекта, а надзора над работите не можеше да поеме, защото поради болест изобщо не излизаше от къщи.

Пак аз разнасях подкупи на надзорника на панаира и на някои други потребни хора и получавах от тях „позволителни за всякакви беззакония“, както наричаше господарят тези документи. За всичко това получих правото да чакам господарите си пред вратата, на външната стълба, когато отидеха вечер на гости. Това се случваше рядко, но те се връщаха в къщи след полунощ и аз седях по няколко часа на площадката на стълбата или на купчината греди срещу нея, като гледах прозорците в квартирата на моята дама и слушах жадно веселия говор и музиката.

Прозорците са отворени. През пердетата и мрежата от цветя виждах как из стаите се движат стройните фигури на офицери, ситни кръглият майор, плавно се носи тя, облечена необикновено просто и красиво.

Нарекох я в себе си — Кралица Марго.

„Ето го същия онзи весел живот, за който пише във френските книги“ — мислех си, загледан в прозорците. И винаги ми бе малко тъжно: за моята детска ревност беше мъчително да виждам около Кралица Марго мъже — те се виеха около нея като оси над цветете.

По-рядко от другите при нея идваше висок, печален офицер с разсечено чело и дълбоко потулени очи; той винаги донасяше цигулката си и свиреше чудесно — свиреше така, че под прозорците се спираха минувачите, по гредите се събираха хора от цялата улица, дори моите господари — ако си бяха в къщи — отваряха прозорците, слушаха и хвалеха музиканта. Не помня да са хвалили друг някой освен протодякона от катедралата и зная, че пирогът с рибено масло все пак им харесваше повече от музиката.

Понякога офицерът пееше и рецитираше стихове с възглух глас, странно задъхвайки се, притиснал длан до челото си. Веднъж, когато играех под прозореца с момиченцето и Кралица Марго го молеше да пее, той дълго отказва, а после изрече ясно:

*На песента е нужна красота,
на красотата песен ѝ не трябва...*

Тези стихове много ми харесаха и, кой знае защо — дожаля ми за офицера.

По-приятно ми беше да гледам моята дама, когато седеше при рояла и свиреше, сама в стаята. Музиката ме опиваше, не виждах нищо освен прозореца и през него, в жълтата светлина на лампата, стройната фигура на жената, гордия профил на лицето ѝ, белите ѝ ръце, които като птици летяха по клавиатурата.

Гледах я, слушах тъжната музика и бълнувах: ще намеря някъде съкровище и ще ѝ го дам цялото — нека стане богата! Да бях Скобелев, отново щях да обявя война на турците, щях да взема откуп, да построя на Склона — най-хубавото място в града — къща и да ѝ я подаря — само да се махне от тази улица, от тази къща, където всички приказват за нея обидно и мръсно.

И съседите, и всички слуги в нашия двор — а моите господари най-вече, — всички приказваха за Кралица Марго също тъй лошо и злобно, както за съпругата на кройча, но приказваха по-предпазливо, като снишаваха глас и се озъртаха.

Страхуваха се от нея може би защото беше вдовица на много знатен човек — грамотите по стените на стаята ѝ били дарени на дедите на мъжа ѝ от старите руски царе: Годунов, Алексей и Петър

Велики — така ми каза войникът Тюфяев, грамотен човек, който постоянно четеше евангелието. Може би хората се страхуваха да не ги набие с камшика си с морав скъпоценен камък на дръжката — разправяха, че вече била набила с него някакъв важен чиновник.

Но прошепнатите думи не бяха по-добри от високо изречените; моята дама живееше в облак от враждебност спрямо нея, враждебност, която не можех да разбера и която ме измъчваше. Викторушка разправи, че като се прибрал в къщи след полунощ, погледнал през прозореца в спалнята на Кралица Марго и видял, че тя седяла само по риза на кушетката, а майорът, коленичил, ѝ режел ноктите на краката и ги избърсвал с гъба.

Бабата, хокаше и плюеше, младата господарка пищеше пламнала:

— Виктор, тю! Какъв си безсрамник! Ах, какви мръсници са тези господа!

Господарят мълчеше и се усмихваше — много му бях благодарен, задето мълчи, но очаквах със страх, че и той ще се намеси съчувствено във врявата и воя. Като пискаха и ахкаха, жените разпитваха подробно Викторушка как точно е седяла дамата, как бил коленичил майорът — Виктор притуряше все нови подробности.

— Мутрата му — червена, изплезил език...

Не виждах нищо срамно в това, че майорът режел ноктите на дамата, но не вярвах, че е бил изплезил езика си; това ми се стори обидна лъжа и казах на Викторушка:

— Щом като това не е хубаво, защо тогава вие сте гледали през прозореца? Не сте малък...

Наругаха ме, разбира се, но ругатните не ме обиждаха, искаше ми се само едно — да изтичам долу, да коленича пред дамата, както е бил коленичил майорът, и да я моля:

„За бога, напуснете тази къща!“

Сега, когато знаех, че има друг живот, други хора, чувства, мисли, тази къща с всички нейни обитатели будеше у мене все по-дълбоко отвращение. Цялата тя беше оплетена в мръсна мрежа от срамни сплетни, в нея нямаше нито един човек, за когото да не се говори със злоба. Полковият поп, болен и достоен за съжаление, беше охулен като пияница и развратник; офицерите и техните съпруги живееха, според разказите на моите господари, в общо прелюбодеяние;

станаха ми противни еднообразните разговори на войниците за жените и най-много ми опротивяха моите господари — твърде добре знаех истинската цена на любимите им, безпощадни преценки за хората. Наблюдението на хорските пороци е единственото развлечение, което може да се ползува безплатно. Господарите ми само се забавляваха като изтезаваха словесно ближните си, и сякаш отмъщаваха на всички, задето самите те живееха така благочестиво, тежко и скучно.

Когато говореха цинично за Кралица Марго, аз изживявах трескави пристъпи на недетски чувства, сърцето ми се пръскаше от омраза към сплетниците, обземаше ме неудържимо желание да ядосвам всички, да върша пакости, а понякога изпитвах мъчителни приливи на жал към самия мене и към всички хора — тази безмълвна жал беше още по-тежка от омразата.

Знаех за Кралицата повече, отколкото знаеха те и се страхувах да не им стане известно онова, което аз знаех.

Всеки празник, когато господарите ми отидеха в катедралата на втора литургия, аз дохождах при нея сутрин; тя ме викаше при себе си в спалнята, сядах на малко, тапицирано със златиста коприна кресло, момиченцето се качваше на коленете ми и аз разказвах на майката за прочетените книги. Тя лежеше в широкия креват, сложила под страната си малките си ръчици, събрани една до друга, тялото ѝ беше скрито под завивката, също такава златиста, както всичко в спалнята, тъмната ѝ коса, сплетена в плитка, прехвърлена през мургавото рамо, лежеше пред нея и понякога увисваше от кревата на пода.

Тя ме слуша и ме гледа в лицето с благите си очи, усмихва се едва забележимо и казва:

— Виж ти?

Дори доброжелателната ѝ усмивка беше в моите очи само снизходителна усмивка на кралица. Тя говореше с плътен благосклонен глас и ми се струваше, че казва винаги едно и също:

„Зная, че съм неизмеримо по-добра, по-чиста от всички хора и никой от тях не ми е нужен.“

Понякога я заварвах пред огледалото — седеше на нисичко кресло и решеше косите си; краищата им лежах на коленете ѝ, по страничните облегалата на креслото, спускаха се отзад почти до земята — косата ѝ беше също тъй дълга и гъста, както бабината. Виждах в огледалото мургавите ѝ, твърди гърди, тя си слагаше пред мене

корсажа, чорапите, но чистата ѝ голота не будеше у мене срамни усещания, а само радостно чувство на гордост за тази жена. От нея всякога лъхаше аромат на цветя, който я пазеше от лоши мисли за нея.

Бях здрав и силен, добре познавах тайните отношения на мъжете и жените, но хората приказваха за тези тайни с такова безсърдечно злорадство, с такава жестокост, така мръсно, че не можех да си представя тази жена в прегръдките на мъж, трудно ми беше да мисля, че някой има право да се докосва до тялото ѝ дръзко и безсрамно, с ръка на господар. Сигурен бях, че любовта от кухните и килерите е непозната на Кралица Марго, тя знае някакви други, възвишени радости, друга любов.

Но веднъж, когато влязох надвечер в гостната, чух зад завесата на спалнята звънливия смях на дамата на моето сърце и мъжки глас, който молеше:

— Почакай де... Господи! Не вярвам...

Трябваше да си отида, разбирах това, но — не можех да си отида...

— Кой е там? — попита тя. — Ти ли? Влез...

В спалнята беше задушно от уханието на цветя, здрачно, пердетата на прозорците бяха спуснати... Кралица Марго лежеше в леглото, до брадичката завита с одеяло, а при нея, до стената, седеше само по риза, с разкрити гърди, цигуларят-офицер — на гърдите му също имаше белег, той се спускаше като червена рязка от дясното рамо към цицката и бе така ярък, че дори в полумрака ясно го виждах. Косата на офицера беше смешно разрошена и за пръв път виждах усмивка на неговото печално, насечено лице — той се усмихваше странно. А големите му женствени очи гледаха Кралицата така, сякаш той за пръв път бе съзрял нейната красота.

— Това е мой приятел — каза Кралица Марго, не зная — на мене или на него.

— Какво толкова се уплаши! — чух, сякаш отдалеч, гласа ѝ. — Ела тук...

Когато се приближих; тя ме прегърна през врата с голата си, гореща ръка и каза:

— Като пораснеш, и ти ще бъдеш щастлив... Върви си!

Сложих книгата на етажерката, взех друга и си тръгнах.

Нещо се пропука в сърцето ми. Разбира се, нито за миг не мислех, че моята Кралица обича както всички жени, а и офицерът не позволяваше да мисля така. Виждах пред себе си усмивката му — усмихваше се радостно, както се усмихва дете, неочаквано смаяно, печалното му лице бе чудно обновено. Навярно я обичаше — нима можеше да не я обича човек? И тя също би могла щедро да го дари с любовта си — той така прекрасно свиреше, така задушевно умееше да рецитира стихове...

Но именно защото трябваше да потърся тези утешения, беше ми ясно, че не всичко е добро, не всичко е правилно в отношението ми към онова, което бях видял, и към самата Кралица Марго. Чувствувах, че съм загубил нещо и няколко дни живях в дълбока скръб.

... Веднъж лудешки и без да мисля, извърших куп пакости и когато отидох при дамата за книжка, тя ми каза много строго:

— Ами ти си бил страшен немирник, както научих! Не съм предполагала...

Не изтърпях и започнах да ѝ разказвам колко ми е дотегнал животът, колко тежко ми е да слушам, когато приказват лошо за нея. Застанала срещу мене, сложила ръка на рамото ми, отначало тя слушаше думите ми внимателно, сериозно, но скоро се засмя и ме отблъсна лекичко.

— Стига, зная всичко това — разбираш ли? Зная го! После ме улови за двете ръце и каза много нежно: — Колкото по-малко обръщаш внимание на всички тези гнусотии, толкова по-добре за теб... Но не си миеш добре ръцете...

Е, можеше и да не казва това: ако тя лъскаше мед, миеше дъските и переше пелени, мисля, че и нейните ръце нямаше да бъдат по-хубави от моите.

— Ако човек умее да живее — яд ги е на него, завиждат му; ако не умее — презират го — замислено каза тя, като ме прегърна, привлече ме до себе си ѝ ме загледа с усмивка в очите. — Ти обичаш ли ме?

— Да.

— Много ли?

— Да.

— Ами — как?

— Не зная.

— Благодаря; ти си чудесен! Приятно ми е да ме обичат...

Усмихна се, искаше да каже нещо, но въздъхна и дълго мълча, без да ме пусне.

— Идвай при мене по-често; щом можеш, идвай...

Възползувах се от това и видях много добро от нея. След обед господарите ми лягаха да спят, а аз хуквах долу и ако тя си беше в къщи, седях при нея по един час, че и повече.

— Трябва да четеш руски книги, трябва да познаваш родния си, руския живот — учеше ме тя, като пъхаше със сръчните си розови пръсти фуркети в благоуханната си коса.

И като изброяваше имена на руски писатели, питаше:

— Ще ги запомниш ли?

Често казваше замислено и малко ядосано:

— Трябва да се учиш, да се учиш, а аз все забравям за това! Ах, боже мой...

Поседял при нея, тичах горе с нова книга в ръцете и сякаш изкъпан отвътре.

Вече бях прочел. „Семейна хроника“ от Аксаков, прекрасната руска поема „В горите“, чудните „Записки на ловеца“, няколко томчета от Гребенка и Сологуб, стихотворенията на Веневитинов, Одоевски и Тютчев. Тези книги измиха душата ми и я освободиха от баласта на впечатленията от мизерната и тъжна действителност, почувствувах какво значи хубава книга и разбрах колко нужна ми е тя. Благодарение на тези книги в душата ми спокойно се роди твърдата увереност: не съм сам на земята и няма да загина!

Дойдеше ли баба, аз с възторг ѝ разправях за Кралица Марго — баба сладко смъркаше енфие и казваше уверено:

— Виж ти, ама че хубаво! А бе много добри хора има, само потърси — и ще намериш!

А веднъж ми предложи:

— Дали да ида да ѝ благодаря за теб!

— Не, няма нужда...

— Както речеш... Господи, господи, я колко хубаво е всичко! Съгласна съм да живея во веки веков!

Кралица Марго не успя да се погрижи за моето учение — на Троица се разигра отвратителна история, която едва не ме погуби.

Малко преди празниците клепачите ми се подува силно и очите ми съвсем се затвориха; господарите ми се уплашиха да не ослепея, пък и самият аз се уплаших. Заведоха ме при познатия лекар-акушер Хенрих Родзевич, той ми срязва клепачите отвътре, няколко дни лежах с превръзка на очите, в мъчителна, черна скука. В навечерието на Троица ми свалиха превръзката и аз отново стъпих на крака, сякаш се вдигнах от гроб, където бях погребан жив. Нищо не може да бъде пострашно от загубването на зрението; това е неизказано нещастие, то отнема на човека девет десети от света.

На радостния ден Троица аз, като болен, бях освободен по пладне от всички мои задължения и тръгнах по кухните да навестя ординарците. Всички, освен строгия Тюфяев, бяха пияни; привечер Ермохин удари Сидоров с дърво по главата, Сидоров падна в несвяст в пруста, а изплашеният Ермохин избяга в дерето.

Из двора бързо се пръсна тревожна мъква, че Сидоров е убит. Около външната стълба се събраха хора, гледаха войника, неподвижно проснат през прага на кухнята с глава в пруста; шушукаха, че трябва да се повика полицията, но никой не я викаше и никой не се решаваше да пипне войника.

Дойде перачката Наталия Козловская, с нова светлолилава рокля, с бял шал на раменете, ядосано разблъска хората, влезе в пруста, приклепна ѝ каза високо:

— Глупаци — той е жив! Дайте вода...

Взеха да я придумват:

— Не се бъркай, дете не ти е работа!

— Вода, казвам! — викна тя като при пожар; делово приповдигна новата си рокля над коленете, поизпъна долната фуста и сложи окървавената глава на войника на коляното си.

Зрителите неодобрително и плахо се разотидоха; в дрезгавината на пруста виждах как сърдите пламтят на кръглото бяло лице на перачката очите ѝ, пълни със сълзи. Донесох кофа вода, тя ми заръча да изливам водата върху главата и гърдите на Сидоров и ме предупреди:

— Пази да не ме полееш — отивам на гости...

Войникът се свести, отвори безизразни очи и простена.

— Вдигай — каза Наталия, като го хвана под мишниците и го държеше с изпънати ръце, висешком, за да не изцапа роклята си.

Внесохме войника в кухнята, турихме го на леглото, тя избърса лицето му с мокър парцал и си тръгна, казвайки:

— Понамокрый парцала с вода и го дръж на главата му, пък аз ще, ида да потърся оня глупак. Дяволи, току-виж, навлекли си каторга с пиянството!

Отиде, след като смъкна на земята и хвърли в ъгъла изцапаната си долна фуста и грижливо оправи шумолящата, омачкана рокля.

Сидоров се протягаше, хълцаше, пъшкаше, от главата му върху босото ми ходило падаха тъмни капки тежка кръв — беше ми неприятно, но от страх не се решавах да отместя крака си от тези капки.

Изпълваше ме горчивина; навън сияе празничният ден, входът на къщата и портата са окичени с млади брезички, на всяка тумба са вързани току-що отсечени клони от клен и офика; цялата улица се е раззеленила радостно, всичко е така младо, ново; сутринта ми се струваше, че пролетният празник е настъпил за дълго и от този ден животът ще потече по-чист, по-светъл, по-весел.

Войникът повърна, тежка миризма на топла водка и зелен лук изпълни кухнята, до стъклата на прозорците непрекъснато се прилепят някакви мъгляви широки мутри със сплескани носове, дланите, допрени до бузите, правят тези мутри безобразно дългоухи.

Войникът мърмореше, припомняйки си;

— Че как стана тя? Паднах ли? Ермохин? Ху-убав другар...

После се разкашля, заплака с пиянски сълзи и захленчи:

— Сестричката ми... сестричето...

Изправи се — плъзгав, мокър и вонещ, олюля се и като се просна на леглото, каза, странно въртейки очи:

— Съвсем ме убиха...

Досмеша ме.

— Кой, по дяволите, се смее? — попита войникът, като ме гледаше тъпо. — Какво се смееш? Мен ме убиха завинаги...

Той взе да ме отблъсква с две ръце и мънкаше:

— Първи срок — Илия пророк, втори — Егорий на кон, а трети — не ме доближавай! Махай се, вълк...

Казах:

— Не върши щуротии!

Той глупаво се ядоса, развика се, затътри крака.

— Мен ме убиха, а ти...

И тежко, с отпусната мръсна ръка ме удари през очите — писнах, ослепях и как да е изскочих на двора, срещу Наталия; тя водеше за ръка Ермохин и подвикваше:

— Върви кон! Теб какво ти е? — попита тя, като ме хвана.

— Бие се...

— Бие се-е? — учудено провлече Наталия, дръпна Ермохин и му каза:

— Е, върколако, значи — благодари на своя бог! Промих си очите с вода и от пруста видях през вратата как войниците се сдобряваха, като се прегръщаха и плачеха, после двамата взеха да прегръщат Наталия, а тя ги удряше по ръцете и викаше:

— Долу лапите, песове! Аз да не съм от вашите фльорци! Лягайте и захърквайте, докато ги няма господарите ви — хайде, бързо! Че ще си изпатите!

Сложи ги да спят като малки деца, единия — на земята, другия — на кревата, и когато захъркаха, излезе в пруста.

— Омацах се цялата, а пък съм облечена за гости! Удари ли те?... Я гледай какъв глупак! Абе това си е тя, водчицата. Не пий, момче, никога не пий...

После седях с нея на пейчицата пред портата и я разпитвах как тъй не се страхува от пияни.

— Аз и от трезвени не се плаша, ей какво имам за тях! — показа здраво стиснатия си червен пестник. — Покойното ми мъжле също пиеше на поразия, та често пъти пияничък ще му вържа ръцете и краката, пък като си отспи — смъкна му гащите, па го нашибам с жилава пръчка: не пий, не пиянствувай, щом си се оженил — жената ти е забавлението, а не водката! Така си е. Бъхтя го, докато капна, па след туй стане като восък...

— Силна сте вие — казах и си спомних за жената Ева, която дори бога измамила.

Наталия въздъхна и рече:

— На жената й трябва повече сила, отколкото на мъжа, тя трябва да има сила за двамина, а бог я оцетил! Мъжът е неулегнал човек.

Говореше спокойно, незлобиво, седеше, скръстила ръце на едрите си гърди, опряла гръб на стобора, тъжно вперила очи в боклучавия, засипан с чакъл насип. Заслушах се в умните й приказки,

забравих времето и изведнъж видях на края на насипа господарката под ръка с господаря; те вървяха бавно, важно, като пуяк и пуйка, гледаха ни втренчено и си говореха нещо.

Втурнах се да отключа вратата на главния вход, отворих; когато се качваше по стълбата, господарката ми рече язвително.

— С перачките любезничиш? От долната госпожа ли се научи на обноски?

Това беше толкова глупаво, че дори не ме засегна; по-обидно ми се стори, че господарят се позасмя и каза:

— Ами какво — време му е!...

На другия ден сутринта слязох в бараката за дърва и намерих до квадратния отвор за котките във вратата на бараката празна кесия; десетки пъти я бях виждал в ръцете на Сидоров и веднага му я занесох.

— А къде са парите? — попита той, като изследваше с пръст вътрешността на кесията. — Рубла и тридесет копейки? Дай ги тук!

Главата му беше в чалма от кърпа за лице; жълт, отслабнал, той сърдито мигаше с подпухналите си очи и не вярваше, че съм намерил кесията празна.

Дойде Ермохин и почна да го убеждава, кимайки към мене:

— Той ги е откраднал, той, води го при господарите му! Войник войника няма да открадне!

Тези думи ми подсказаха, че крадецът е именно той, че той ми е подхвърлил и кесията в бараката, и веднага му креснах в очите:

— Лъжеш, ти си ги откраднал!

И напълно се убедих, че съм прав в предположението си — грубото му лице се разкриви от страх и гняв, той се засуети и писна пронизително:

— Докажи!

Как можех да докажа? Ермохин с вик ме измъкна на двора. Сидоров вървеше след нас и също викаше нещо, от прозорците се подадоха глави на разни хора; спокойно си пушеше и гледаше майката на Кралица Марго. Разбрах, че съм свършен в очите на моята дама и — пощурях.

Помня — войниците ме държат за ръцете, а господарите ми стоят срещу тях, съчувствено се съгласяват един с друг; слушат оплакванията и господарката казва уверено:

— Разбира се, това е негова работа! Ето защо той вчера любезничеше с перачката пред портата: значи, имал е пари, от нея без пари нищо няма да получиш...

— Точно тъй! — викаше Ермохин.

Подът под мене заигра, изгори ме дива злоба, закрепях на господарката и бях старателно набит.

Но измъчваше ме не толкова побоят, колкото тревога — какво мисли сега за мене Кралица Марго? Как ще се оправдая пред нея? Тежко ми беше през тези отвратителни часове.

За мое щастие войниците бързо разнесли тази история из целия двор, по цялата улица и вечерта, както лежах на тавана, чух, че долу вика Наталия Козловская:

— Не, защо да мълча! Не, драги, я върви, върви! Казвам ти — върви! Инак ще ида при господаря ти и той ще те накара...

Веднага почувствувах, че тази олелия се отнася за мене. Наталия викаше пред нашия вход, гласът ѝ звучеше все по-високо и победоносно.

— Ти вчера колко пари ми показваше? Отде ги имаш — казвай.

Задъхан от радост, чувах как Сидоров унило провлича.

— Цъ, цъ, Ермохин...

— А момчето оклеветихте, смазахте от бой, а?

Искаше ми се да литна долу на двора, да танцувам от радост, благодарно да целувам перачката, но в това време — навярно от прозореца — се развика господарката ми:

— Момчето набихме заради острия му език, а че е крадец — никой не е мислил това освен теб, нахалнице!

— Самата вие сте нахалница, госпожо, крава такава, прощавайте, ама ще ви го кажа.

Слушах тази кавга като музика, горещи сълзи на обида и благодарност към Наталия люто пареха сърцето ми, задъхвах се от усилия да ги задържам.

После на тавана бавно се качи по стълбата господарят, седна до мене на гредата и каза, като оправяше косата си:

— Какво, братче Пешков, не ти върви?

Мълчаливо извих глава встрани.

— И все пак безобразен език държиш — продължаваше той, а аз тихо му съобщих:

— Когато се оправя, ще ви напусна...

Той поседя, помълча, пушеше цигарка и като оглеждаше внимателно върха ѝ, глухо каза:

— Ами твоя работа! Вече не си малък, сам прецени как ще е по-добре за теб.

И си отиде. Както винаги — беше ми жал за него.

На четвъртия ден след това напуснах къщата. Непоносимо ми се искаше да се сбогувам с Кралица Марго, но не ми стигаше смелост да ида при нея, пък и право да си кажа, очаквах, че сама ще ме повика.

Когато се прощавах с момиченцето, помолих го:

— Кажй на майка си, че съм ѝ много благодарен, много! Ще кажеш ли?

— Ще кажа — обеща то с мила и нежна усмивка. — Прощавай до утре, нали?

Срещнах го след двадесетина години ката съпруга на офицер-жандарм...

11

Отново съм мияч на съдове на парахода „Перм“, бял като лебед, просторен и бърз. Сега съм „прост“ мияч или „кухненски работник“, получавам седем рубли месечно, задължението ми е да помагам на готвачите.

Бюфетчикът, закръглен и надут от високомерие, има гола като топка глава; сложил ръце зад гърба си, по цели дни ходи тежко по палубата и като шопар в зноен ден търси сенчесто кътче. В бюфета се перчи жена му — дама, надхвърлила четиридесетте, хубава, но посърнала, напудрена така, че от бузите по ярката ѝ рокля се сипе бял лепкав прах.

В кухнята командува скъпо платеният готвач Иван Иванович, по прякор Мечо, нисичък, пълничък, с гърбав нос и присмехулни очи. Той е конте, носи колосани яки, бръсне се всеки ден, бузките му са сини, тъмните мустаци са позасукани нагоре; когато е свободен, не оставя на мира мустаците си, непрекъснато ги оправя с гледжосаните си червени пръсти и току се гледа в кръгло джобно огледалце.

Най-интересният човек на парахода е огнярят Яков Шумов, квадратен мъжага с широки гърди. Чипоносото му лице е плоско като лопата, мечите му очички са скрити под гъсти вежди, бузите му са обрасли с косми на ситни пръстенчета, които приличат на блатен мъх, на главата му тези косми са сплъстени в плътен калпак и той едва провира в тях кривите си пръсти.

Той изкусно играеше карти на пари и ме учудваше с лакомията си; като гладно куче постоянно се навърташе около кухнята, изпросваше си парче месо, кокал, а вечер пиеше чай с Мечо и разказваше чудновати истории за себе си.

На младини бил воловарче при градския пастир в Рязан, после минаващ монах го примамил да постъпи в манастир; там прекарал четири години като послушник.

— И щях да съм монах, черна божа звезда — бърбреше той шеговито и бързо — ала дойде в нашата обител поклонничка една от

Пенза — забавна такава, и ме изкуши: какъв си снажен, какъв си як, пък аз, каже, съм честна вдовица, сама жена, та да вземеш да станеш вратар при мен, аз, каже, си имам къщичка и търгувам с пух и пера...

— Добре-е, тя ме взе за вратар, аз ѝ станах любовник и две-три години поминувах с топлия ѝ хлебец...

— Безобразно лъжеш — прекъсна го Мечо, като разглежда загрижено пъпчиците по носа си. — Да плащаха пари за лъжата, хиляди щеше да имаш!

Яков дъвче, по безокото му лице се движат сивите къдрави косъмчета, мърдат косматите му уши; изслушал забележката на готвача, той продължава все тъй ритмично и бързо:

— Беше по-стара от мен, доскуча ми с нея, досади ми, та се сближих с племенницата ѝ, ама тя подуши това и ми даде пътя...

— Това ти се пада, като най-хубава награда — казва готвачът също тъй леко и отмерено, както Яков.

Огнярят пъхва зад бузата си бучка захар и продължава:

— Развявах се някое време насам-натам, па тръгнах с един дядо, амбулантен търговец от Владимир, и поехме ний с него по цялата земя: на Балкан-планини ходихме, чак при турците, и при румънците, при гърците, при австрийците там разни — всички народи обходихме, от тогава купиш, на оногова продадеш...

— Ами крадяхте ли? — сериозно пита готвачът.

— Дядото — хич! И на мен ми беше рекъл: през чуждата земя върви честно, тук, дума, такъв е редът, че за нищо и никакво ще ти откъснат кратуната. Аз — вярно — опитвах се да крада, само че излезе неблагоприятно: скроил бях да задигна от двора коня на един търговец, ама не успях, пипнаха ме, взеха, то се знай, да ме бият, биха ме, що ме биха, па ме замъкнаха в полицията. Пък бяхме двамина, единият истински, признат конекрадец, а аз просто тъй, повече от любопитство. А бях работил у този търговец, зидал му бях печка в нова баня, и почнал търговецът да боледува, тогаз ме сънувал лошо, уплашил се, че като взел да моли началството: пуснете го — мен, значи, — пуснете го, кай, че ми се явява насън: не му ли простим, дума, няма да оздравея, той, види се, е магьосник — ще рече, аз — магьосник! Е-е, виден търговец беше, пуснаха ме...

— Трябвало е не да те пуснат, ами два-три дни във вода да те киснат, че да ти изфиряса щуротията — вметна готвачът.

Яков веднага поде думите му:

— Така си е, много щуротия има в мен, право да си кажа — на цяло село щуротиите са в мен.

Мушнал пръст под стегнатата си яка, готвачът раздражено я опъва, върти глава и казва ядосано:

— Ей, че глупаво! Живее на земята ей такъв арестантин, плюска, пие, митка, а — за какво? Кажй де, защо живееш!

Огнярят отвърща, мляскайки:

— Не ми е известно. Живеея си и толкоз. Един — лежи, друг — ходи, чиновникът седи ли, седи, а всеки трябва да яде.

Готвачът още повече се ядосва.

— Бре, каква свиня си, та дори с думи не може да се изкаже! Просто помия за свини...

— Защо ругаеш! — чуди се Яков. — Хората са все от един дол дренки. Не ме ругай, зер от туй по-добър няма да стана...

Този човек ме накара веднага и силно да се привържа към него; гледах го с нестихващо учудване, слушах го зяпнал. Той притежаваше, както си мислех, някакво свое, дълбоко познание за живота. На всички говореше на ти, всички гледаше изпод рунтавите си вежди еднакво открито, независимо и всички — капитана, бюфетчика, важните пътници от първа класа — като че ли изравняваше в един ред със себе си, с моряците, с бюфетната прислуга и пътниците от палубата.

Случваше се — стои пред капитана или пред машиниста, сложил зад гърба дългите си маймунски ръце и мълком слуша как го хокат заради мързел или задето, без да му мисли, е обрал някого на карти, стои и личи си — ругатните не му действуват, заплахите, че ще бъде свален от парахода на първото пристанище, не го плашат.

В него има нещо чуждо на всички — както беше у Хубава работа, той, изглежда, и сам е убеден, че е особен, че хората не могат да го разберат.

Никога не видях този човек оскърбен, замислен, не помня дълго да е мълчал — от косматата му уста винаги, и дори като че ли без да иска, в непрекъснат поток течаха думи. Когато го хокат или слуша нечий интересен разказ, устните му мърдат, сякаш си повтаря на ум това, което чува, или тихичко продължава да си приказва своето. Всеки ден, изкарал смяната си, той се измъкваше от люка на котелното отделение бос, потен, омацан с нафта, с мокра риза без колан, с

открити гърди, обрасли с гъсти къдрави косми, и тозчас по палубата се разнасяше равният му, еднозвучен, попресипнал глас, сипеха се думи, като капки дъжд.

— Здравсти, драга! Закъде пътуваш? За Чистопол ли? Зная, бил съм там, бях ратай при богат татарин. А татарина го викаха Усан Губайдулин, три жени имаше старецът — такъв един здравеняк с червена мутра! А една булчица — за-абавна татарка беше — с нея влязох в грях...

Той навсякъде е бил, с всички жени по пътя си е влизал в грях; за всичко разказваше добродушно, спокойно, сякаш никога в живота си не е видял нито обида, нито унижение. След малко думите му звучаха някъде на кърмата.

— Почтени люде, кой играе карти? Стукалка, три листа, ремъче, хей! Приятно нещо е картата, може, както си седиш, пари да спечелиш, търговска работа...

Забелязал бях, че той рядко казва: хубаво, лошо, отвратително, а почти винаги: забавно, приятно, интересно. Красивата жена за него е забавна булчица, хубавият слънчев ден — приятно временце. А най-често казваше:

— Плюл съм аз на това!

Всички го смятаха за лентяй, а на мене ми се струваше, че върши трудната си работа пред пещта, в адската, задушна и смрадлива горещина също тъй добросъвестно, както всички, но не помня да се е оплакал от умора, както се оплакваха другите огняри.

Веднъж, на една стара пътничка някой задигна кесията с пари; бе ясна, тиха вечер, всички бяха добродушно и спокойно настроени. Капитанът даде на бабичката пет рубли, пътниците също събраха помежду си колкото можаха; когато получи парите, старицата каза, като се кръстеше и кланяше до пояс на хората:

— Мили, тук излязоха три рубли и десет копейки повече от моите!

Някой весело викна:

— Вземай всичко, бабке, какво го раздрънкваш на вятъра! Три рубли никога не са излишни...

Някой каза римувано:

— Парите не са човеци, излишното не пречи...

А Яков отиде при бабата и предложи сериозно:

— Дай ги на мен излишните — да ги играя на карти!

Хората се разсмяха, като мислеха, че огнярят се шегува, но той взе настойчиво да придумва обърканата баба:

— Дай ги, бабке! За какво ти са пари на теб? Утре ще легнеш в гробищата...

Наругаха го и го изпъдиха; поклащайки глава, той ми рече смаяно:

— Чудни хора! Защо се месят в чужди работи? Ами тя сама каза, че парите не й трябват! А на мен трирублевката щеше да ми донесе радост...

Парите вероятно го забавляваха много с външността си — обичаше, когато приказва, да излъсква сребърни и медни монети в панталоните си, а след като лъснеше монетата до блясък, държеше я с кривите си пръсти пред чипоносото си лице и я разглеждаше, помръдвайки вежди. Но не беше алчен за пари.

Веднъж ми предложи да играем на стукалка, но аз не знаех.

— Не знаеш ли? — учуди се той. — Че как може? Пък още си грамотен! Трябва да те науча. Хайде да играем на шега, на захар...

Спечели от мене половин фунт захар на бучки и непрекъснато прибираще бучките зад косматата си буза, после реши, че вече зная да играя, и предложи:

— Сега хайде да играем наистина, на пари! Имаш ли пари?

— Имам пет рубли.

— А аз — две и нещо.

Разбира се, той бързо спечели. Като исках да си върна парите, зложих палтото си за пет рубли и — загубих, зложих новите си ботуши за три рубли — загубих и тях. Тогава Яков ми каза недоволно, почти сърдито:

— Не, ти не можеш да играеш, много се палиш — веднага смъкваш палтото, ботушите! Те не ми трябват. Я на, вземи си назад дрехите, и парите си вземи, четири рубли, а едната — за мен, задето те учих... Бива ли?

Бях му много благодарен.

— Плюя на това! — каза той в отговор на благодарностите ми. — Играта е игра, забава, значи, а ти сякаш на бой се хвърляш. И когато се биеш, не бива да се горещиш — бий обмислено! Какво ще се горещиш? Млад си, трябва да се държиш твърдо. Един път не

сполучиш, пет — не сполучиш, на седмия — зарежи! Махни се. Като улегнеш, пак карай! Това е игра!

Той все повече ми харесваше и не ми харесваше. Понякога неговите разкази ми припомнях баба. В него имаше много неща, които ме привличаха, но рязко ме отблъскваше дълбокото му, както изглежда, утвърдило се за цял живот равнодушие към хората.

Веднъж по залез слънце пиян пътник от втора класа, дебел търговец-пермяк падна в реката и като махаше с ръце и крака, заплува по червенозлатната водна пътечка след кораба. Бързо спряха машината, параходът се закова на място и изпусна под колелата си облак пяна, червените лъчи на залеза я окървавиха; в тази вряща кръв, вече далеко зад кърмата, се мяташе тъмното тяло, по реката ехтеше див вик, който покъртваше душата. Пътниците също крещяха, блъскаха се, увисваха по бордовете, трупаха се на кърмата. Другарят на давещия се — също пиян, червеносок и плешив — удряше всички с юмруци, пробивайки си път към борда и ревеше:

— Махайте се. Завчас ще го стигна...

Вече двама моряци се бяха хвърлили във водата и плуваха бързо към давещия се, от кърмата спускаха лодка, а сред виковете на екипажа и писъците на жените като спокойна и равна струйка се лееше попресипналият глас на Яков:

— Ще се уда-ави, всякак ще се удави, защото е с палто! С дълга дреха непременно ще се удавиш. Например жените — защо се давят по-бързо от мъжа? Поради фустите. Жената, падне ли във вода, веднага отива на дъното, като тежък топуз... Я вижте — ей го че потъна, аз току-тъй не приказвам...

Търговецът наистина потъна, търсиха го близо два часа, но не го намериха. Изтрезнял, другарят му седеше на кърмата, пъшкаше и тъжно мърмореше:

— Ето ти на, пристигнахме-е! Какво ще стане сега, а? Какво ще кажа на сродниците му, а? Сродници има...

Яков застана пред него, скрил ръце зад гърба си, и започна да го утешава:

— Нищо, търговецо! Та никой не знае де му е писано да умре. Някой хапне гъби и току пукне! Хиляди хора ядат гъби за здраве, а един — за смърт! А какво са гъбите?

Широкоплещест, як, той стоеше като воденичен камък пред търговеца и го засипваше с думи, като с трици. Отначало търговецът плачеше мълчаливо и бършеше сълзите от брадата си с широките си длани, но после се вслуша и ревна:

— Вампирино! Какво ми вадиш душата? Православни, махнете го, че ще стане грях!

Яков спокойно си тръгна и каза:

— Чуден човек! Отишъл си при него с добро, той те среща с дърво...

Понякога огнярят ми се струваше смахнат, но по-често си мислех, че нарочно се прави на глупав. Имах силното желание да го разпитам как е ходил по света, какво е видял, но почти не успявах; отметнал глава нагоре, едва поотворил тъмните си мечи очи, той гладеше с ръка мъхнатото си лице и провличаше, припомняйки си:

— Хорицата, братленце, вредом са като мравки! И там хора, и тук — суетня, ще ти кажа! То се знай, най-много са селяните — просто земята е засипана със селяци, като с есенна шума, да речем. Българи? Виждал съм българи, и гърци също, че и сърби, па и румънци, и всякакви цигани — много са те разни! Какви хора са? Че какви ще са? В градовете — градски, в селата — селски, също като у нас. Прилика голяма. Някои дори приказват по нашенски, само че лошо, както например татарите или мордвините. Гърците не могат по нашенски, те ломотят както им дойде, приказват уж думи, ама кое за какво — не може да се разбере. С тях трябва да говориш с пръсти. А моят дядко — той се правеше, чу ужким разбира и гърците, мрънка — карамара и калимера. Хитро старче беше, здравата ги калайдисваше!... Пак питаш — какви са? Чуден си — ами че какви могат да бъдат хората! Е, то се знай, черни са, и румънците също са черни — те са от една вяра. Българите — и те са черни, ама вярват като нас. А гърците приличат на турците...

Струваше ми се, че не каза всичко, което знае; има още нещо, за което не иска да говори.

От картините в списанията знаех, че столица на Гърция е Атина — древен и много красив град, но Яков недоверчиво поклащаше глава и отхвърляше Атина.

— Излъгали са те, братленце, Атина няма, а има Атон, само че то не е град, а планина и в нея — манастир. Нищо повече. Казва се Света

гора Атон, има такива картинки — старецът ги продаваше. Има град Белгород, намира се на река Дунав, като Ярославл или, да речем, Нижни. Градовете им са неугледни, ама, виж, селата са друго нещо! Жените също, е, жените са просто невиджано приятни! Заради една без малко щях да остана там — как ли я викаха!

Той силно търка с длани безизразното си лице, твърдите косми тихичко стържат, в гърлото му, някъде дълбоко, звучи смях, който напомня дрънкане на пукната хлопка.

— Завеян човек! А понякога ний с нея като... На прощаване тя плака, дори и аз плаках, бо-ога ми...

И със спокойно безсрамие почваше да ме учи как трябва да се свържа с жените.

Седим на кърмата, топлата лунна нощ плува срещу нас, покритият с ливади бряг едва се вижда зад сребърната вода, а по стръмния блещукат жълти светлини — някакви звезди, пленени от земята. Всичко наоколо се движи, будно трепти, живее тих, но упорит живот. В приятната, горестна тишина се сипят попрехрипнали думи:

— Често пъти разпери ръце, просне се...

Разказът на Яков е безсрамен, но не отвратителен, в него няма хвалба, в него няма жестокост, а звучи простодушно и с малко тъга. Луната в небето е също безсрамно гола и също тъй те вълнува, кара те да скърбиш за нещо. Спомням си само хубавото — Кралица Марго и незабравимите със своята правдивост стихове:

*На песента е нужна красота,
на красотата песен ѝ не трябва*

Прогонил това мечтателно настроение, като лека дрямка, отново разпитвам огняря за живота му, за онова, което е видял.

— Чуден си — казва той, — какво още да ти разправам? Всичко съм виждал. Попитай: манастири виждал ли съм? Виждал съм. Ами кръчми? И кръчми съм виждал. Виждал съм господарски живот и селяшки. Живял съм сито, живял съм и гладно...

Полека, сякаш преминава дълбок ручей по люлеещ се, опасен мост, той си припомня:

— Ами ето например лежа в участъка за кражба на коне — ще ме пратят в Сибир, мисля си! А кварталният — псува, в новата му къща пушели печките. Казвам му: „Това нещо аз, ваше благородие, мога да го оправя.“ Той: „Млък! Тук, каже, баш майсторът нищо не може...“ А аз: „Случва се и овчар да е по-умен от генерал.“ Тогава бях добил голяма смелост за всичко, все едно ми беше — Сибир ме чака! Той казва: „Хайде, казва, ама ако стане нещо по-лошо — кокалите ти на сол ще направя!“ За два дни му оправих работата — чуди се кварталният, вика: „Ах ти, глупак, пън! Че ти си бил майстор, пък коне крадеш — как може?“ Аз му думам: „Това, значи, ваше благородие, е просто глупост.“ — „Вярно, казва, глупост е, жал ми е, казва, за теб!“ Да. Жал му е санким. Виждаш ли? Полицай, по длъжност — безмилостен, а ето че се смили.

— Е, и какво после? — питам.

— Нищо. Съжали ме. Че какво друго?

— Че какво ще те съжالياва теб, я какъв си камък!

Яков добродушно се смее:

— Ч-чуден човек! Камък, казваш, а? Па ти и камъните съумей да пожалиш, камъкът също служи на мястото си, с камъни улиците настилат. Всеки материал трябва да жалим, нищо не е току-тъй. Какво е пясъкът? А и на него тревички растат...

Когато огнярят говори така, особено ясно ми е, че знае нещо непостижимо за мене.

— Какво мислиш за готвача? — питам го.

— За Мечо ли? — равнодушно казва Яков. — Какво да мисля за него? Тук почти няма какво да се мисли.

Така е. Иван Иванович е тъй строго правилен, гладък, че мисълта не може да се залови за него. В него интересно е само едно: не обича огняря, винаги го хока, а пък винаги го кани на чай.

Веднъж му каза:

— Да не бяха отменили крепостното право и да ти бях господар — всяка седмица по седем пъти щеше да ядеш бой, готованино!

Яков сериозно забеляза:

— Седем пъти — множко е!

Като ругае огняря, готвачът, кой знае защо, го тъпчи с какво ли не: грубо му бутне зальк и рече:

— Плюскай!

Яков бавно дъвче и казва:

— Много сила ще събера с твоя помощ, Иван Иванич!

— А за какво ти е на теб, мързеливецо, сила?

— Как за какво? Ще живея дълго...

— За какво ли ще живееш, върколако!

— И върколакът живее. Мигар пък ще речеш, че не е забавно да се живее? Животът, Иван Иванич, е много приятен...

— Ама че идиот!

— Какво е туй?

— Е-ди-от.

— Гледай каква дума — чуди се Яков, а Мечо ми казва:

— Ама помисли: ние кръвта си губим, костите си сушим в адската горещина край печката, а той — виж го, нагъва като шопар!

— Всеки с късмета си — казва огнярят и дъвче храната.

Зная, че при пещта е по-тежко и по-горещо за работа, отколкото при готварската печка, няколко нощи бях опитвал „да разгребвам огъня“ заедно с Яков, и ми е чудно, че той, който знае защо, не иска да изтъкне пред готвача колко тежък е трудът му. Не, този човек знае нещо особено...

Всички го хокаха — капитанът, машинистът, боцманът — всеки, който пожелаеше, и чудно бе: защо не го уволнят? Огнярите се отнасяха към него значително по-добре от другите хора, макар да му се присмиваха заради бърбенето, за игрането на карти. Питам ги:

— Яков добър човек ли е?

— Яков ли? Не е лош. Той е безобиден, с него може всичко да правиш, ако щеш, жарава в пазвата му тури...

Въпреки тежкия труд при котлите и конския си апетит, огнярят спеше много малко — изкара смяната си и често, без да се преоблича, потен, мръсен, цяла нощ стърчи на кърмата и разговаря с пътниците или играе карти.

Бе се изпречил пред мене, като заключен сандък, където усещах, че е скрито нещо необходимо за мен, и упорито търсех ключ, с който да го отключа.

— Не мога да разбера какво искаш да изтръгнеш, братленце? — питаше той, като ме разглеждаше с невидими под веждите очи. — Е да, земята, да, наистина много земя съм обходил, а друго какво? Ч-чуден човек! Я по-добре слушай да ти разправя какво ми се случи веднъж.

И разказва. Имало в един околийски град млад съдия, охтичав, а жена му била немкиня, здрава, бездетна. И влюбила се немкинята в търговец-манифактурист; търговецът бил женен, имал хубава жена и три деца. Забелязал той, че немкинята се влюбила в него и намислил да се подиграе с нея: поканил я една нощ в градината си, па повикал двама свои приятели и ги скрил в храстите.

— Чудесно! Е, отиде немкинята, туй-онуй, аз — тя де, значи, съм на ваше разположение! А той ѝ казва: „Аз, госпожа, не мога да отговоря на чувствата ти, аз съм женен, ама, виж, намерил съм ти двама приятели, те са — единият вдовец, другият — неженен.“ Немкинята — ах! Па като го фрасна по мутрата, той се прекатури през пейката, а тя с обувката си, с тока — по муцуната му! Пък аз я придружавах — бях вратар у съдията; гледам през една цепка в стобора, виждам — ври и кипи. Тогава приятелите му се нахвърлиха върху нея и я вкопчиха за плитките, а аз бързо прескочих стобора, разблъсках ги: „Не може тъй, думам, господа търговци! Господжата отишла при него от все сърце, а той намислил срамни работи.“ Отведох я, а те ми разбиха главата с тухла... Разтъжи се тя, ходи из двора омърлушена и ми казва: „Ще си ида при своите, при немците, Яков, щом умре мъжът ми — ще замина!“ Казвам: „То се знай, трябва да заминете!“ Умря съдията и тя си замина. Приветлива беше, такава една разумна. И съдията също беше приветлив, упокой господи...

Недоумявам, не разбирам смисъла на тази история и мълча. Чувствувам в нея нещо познато, безмилостно, глупаво, но — какво да кажа?

— Бива ли я историята? — пита Яков.

Казвам нещо и възмутено ругая, но той спокойно обяснява:

— Хора сити, с всичко задоволени; е, някой път им се ще да направят смешка, ама смешката им не сполучва, май не могат. Хора сериозни, търговци, то се знай. Търговията иска много ум; умно да живееш, сигур, е скучно и току им се прище да полудуват.

Зад кърмата, цялата в пяна, бързо се носи реката, чува се клокоченето на стремителната вода, черният бряг бавно я изпровожда. На палубата хъркат пътниците, между пейките — сред потънали в сън тела — безшумно се движи, приближава към нас висока, суха жена с черна рокля, с непокрита белокоса глава — огнярят ме бутва с рамо и казва тихичко:

— Гледай — тъжи...

И струва ми се, че чуждата тъга го забавлява.

Той разказваше много, аз го слушах жадно, добре помня всички негови разкази, но не помня нито един весел. Говореше по-спокойно от книгите — в книгите често долавях чувството на писателя, неговия гняв, радост, неговата скръб, подигравка. Огнярят не се присмиваше, не порицаваше, него нищо не го засягаше и не го радваше видимо; говореше като равнодушен свидетел пред съдия, като човек, на когото са еднакво чужди обвиняемите, обвинителите, съдиите... Това равнодушие пораждаше у мене все по-злобна досада, будеше чувство на остра неприязън към Яков.

Животът гореше пред него, както огънят в пещта под котлите, той стоеше пред пещта с дървения чук в коравата си меча лапа и лекичко чукаше крана на горелката, като отмахваше или притуряше гориво.

— Да са те докачали някога?

— А бе кой ще ме докачи? Ами че аз съм силен, като му светна един!...

— Не говоря за бой — душата ти докачали ли са?

— Душата не може да се докачи, душата не приема докачението — казва той. — Човешката душа по никакъв начин, с нищо не може да се досегне...

Пътниците от палубата, моряците, всички хора говореха за душата също тъй много и често, както за земята, за работата, за хляба и за жените. Душа е десетата дума в речта на обикновените хора, дума, много употребявана, като петак. Не ми е приятно, че тази дума така здраво е пуснала корен в плъзгавите езици на хората, а когато мъжете псуват, злобно и ласкаво, като калят душата — това ме клъцва в сърцето.

Добре помня колко внимателно говореше баба за душата, тайнственото хранилище на любовта, красотата и радостта, и вярвах, че когато издъхне добър човек, бели ангели отнасят душата му в синьото небе, при добрия бог на моята баба, а той приветливо я посреща:

— Какво, мила моя, какво, чиста моя — настрада ли се, намъчи ли се?

И дава на душата серафимски криле — шест бели крилца.

Яков Шумов говори за душата също тъй внимателно, малко и неохотно, както говореше за нея баба. Псуваше, без да засяга душата, а когато за нея разсъждаваха други, мълчеше, превил червения си бичи врат. Когато го питам: „Що е душа?“ — той отговаря:

— Дух, дихание боже...

Това ми е малко, питам го още нещо, тогава огнярят казва, навел глава:

— За душата, братленце, и поповете твърде не знаят, недостъпно нещо е тя...

Той ме държи в непрекъснат размисъл за него, в упорито напрежение да го разбере, но това напрежение е безплодно. Не виждам

нищо освен него, той ми заслания всичко с широката си фигура.

Към мене подозрително ласкаво се отнася бюфетчийката — сутрин аз трябва да ѝ поливам да се мие, макар че това е задължение на второкласната камериерка Луша, чистичко и весело момиче. Когато стоя в тясната каюта до бюфетчийката, гола до кръста, и виждам жълтото ѝ тяло, отпуснато като превтасало тесто, спомням си изляната, мургава снага на Кралица Марго и ми е противно. А бюфетчийката непрекъснато говори нещо, ту жално и свадливо, ту сърдито и подигравателно.

Смисълът на думите ѝ не достига до мене, макар че сякаш отдалеч се досещам за него — това е жалък, просяшки, срамен смисъл. Но не се възмуствам — аз живея далеч от бюфетчийката и от всичко, което става на парахода, намирам се зад голям мъхест камък и той скрива от мене целия този свят, който ден и нощ плува нанякъде.

— До уши се е влюбила в теб нашата Гавриловна — като през сън чувам насмешливите думи на Луша. — Зяпвай да си уловиш късмета.

Не само тя ми се присмива — цялата бюфетна прислуга знае слабостта на господарката, а готвачът казва намръщено:

— От всичко похапнала жената — пасти ѝ се приискали, безе! Х-хора... Отваряй си очите на четири, Пешков, и умната...

И Яков също ми втълпява бащински делово:

— Не ще и дума, да беше две-три години по-голям, е — друго щях да ти кажа, но сега, на твоите години, май по-добре да не се даваш! Ама пък както щеш...

— Остави — казвам, — гадна работа е това...

— То се знай...

Но веднага, като се мъчи да разчепка с пръсти сплъстилите си косми на главата си, почва да сипе плавните си думи:

— Абе и на нея трябва да ѝ влезем в положението — положението ѝ е сиромашко, зимно положение... И кучето обича да го милват, толкова повече — човекът! Жената не може без нежност, както гъбата — без влага. Сигур нея самата я е срам, ала какво да прави? Всяка снага иска топлота и — стига ѝ това...

Питам, като гледам напрегнато едва забележимите му очи.

— Ти жалиш ли я?

— Аз ли? Да не ми е майка? Хората майките си не жаят, пък ти... чуден човек!

Той се смее тихо, като пукната хлопка.

Понякога, като го гледам, сякаш потъвам в безмълвна пустота, в бездънна яма и дрезгавина.

— Виж, всички се женят — защо и ти, Яков, не се ожениш?

— Че защо? Жена и тъй всякога ще намеря, това, слава богу, е лесно... Жененият трябва да живее заседнало, да работи земята, а моята земя е лоша, пък и малка е, пък и нея чичо ми я взе. Брат ми се върна от войниклък, па като захвана да спори, да се съди с чичо и — хайде с кол по главата. Кръв проля. Заради това го хвърлиха за година и половина в тъмница, а от тъмницата пътят е един — пак в тъмницата. А жена му беше приятна булчица... ама няма какво! Оженил си се — значи, стой при колибата си като стопанин, а войникът не е стопанин на своя живот.

— На бога молиш ли се?

— Ч-чуден човек! То се знай, моля се...

— Ами как?

— Различно.

— Какви молитви казващ?

— Молитви не зная. Карам, братче, просто: господи Исусе, живия — помилуй, мъртвия — упой, спаси, господи, от болести... Е, кажа още нещо...

— Какво?

— Нищо особено! На него каквото и да му кажеш, все ще го разбере!

Към мене се отнася мило, с любопитство, като към умничко пале, което знае да прави забавни номера. Случвало се е, седим двамата нощем, от него лъха миризма на нафта, на сгурия, на лук — той обичаше лук и ядеше сурови глави като ябълка; изведнъж ще помоли:

— Абе я, Альоша, рошльо рошав, кажи стихотворенийце!

Зная много стихотворения наизуст, освен това имам дебела тетрадка, в която са записани любимите ми. Декламирам му „Руслан“, той слуша неподвижно, сляп и ням, като задържа хрипливото си дишане, после казва тихо:

— Приятна приказчица, гладко тече! Да не би сам да си я измислил? Пушкин ли? Има такъв господин Мухин-Пушкин, виждал съм го...

— Не е той, оня отдавна са го убили!

— Защо?

Разказвам със същите кратки думи, както ми беше разказала Кралица Марго. Яков слуша, после спокойно казва:

— Зарад жените сума народ загива...

Често му разказвам разни истории, прочетени от книгите; у мене всички те са се преплели, сбили в една предълга история на неспокоен, красив живот, пропит с огнени страсти, пълен с невъобразими подвизи, с пурпурно благородство, с приказни успехи, дуели и смърт, благородни думи и подли постъпки. Рокамбол придобиваше у мене рицарските черти на Ла-мол, Анибал, Колон; Людовик XI — чертите на татко Гранде; корнет Отлетаев се слива с Хенрих IV. Тази история, в която по вдъхновение изменях характерите на хората и размествах събитията, беше за мене свят, в който бях свободен, подобно на дядовия бог — той също си играе с всички, както си иска. Без да ми пречи да виждам действителността такава, каквато беше, и без да охлажда желанието ми да разбирам живите хора, този книжен хаос ме предпазваше като прозрачен, но непроницаем облак от многото заразна кал, от отровните миазми на живота.

Книгите ме бяха направили неуязвим за много неща: понеже знаех как се обича и страда, не можех да отида в публичен дом; евтиният разврат будеше отвращение към самия него и съжаление към хората, на които доставяше удоволствие. Рокамбол ме учеше да бъда твърд, да не се поддавам на силата на обстоятелствата, героите на Дюма ми вдъхваха желание да се отдам на някакво важно, велико дело. Мой любим герой беше веселият крал Хенрих IV, струваше ми се, че именно за него разказва чудесната песен на Беранже:

*Той народа с добрини безброй дарил
и си пиел виното с наслада
та нали народът му честит е бил,
ако пие — кой от туй ще страда?*

Романите рисуваха Хенрих IV като добър човек, близък на своя народ; светъл като слънцето, той ми вдъхваше убеждението, че Франция е най-прекрасната страна на земята, страна на рицари, еднакво благородни под кралската мантия или под селската дреха: Анж Питу е също такъв рицар, както и д'Артанян. Когато бе убит Хенрих, угнетено заплаках и заскърцах със зъби от омраза към Раваляк. Този крал почти винаги бе главният герой на разказите ми пред огняря и ми се струваше, че и Яков е обикнал Франция и „Хенрих“.

— Добър човек е бил Хенрик-крал — с него и риба лови, и — каквото щеш — казваше той.

Не се възхищаваше, не прекъсваше разказите ми с въпроси, слушаше мълчаливо, спуснал вежди, с неподвижно лице — стар камък, покрит с плесен. Но ако по някаква причина престанех да говоря, той веднага се осведомяваше:

— Свърши ли?

— Не още.

— Ами защо спря?

За французите казваше с въздишка:

— Прохладно живеят...

— Как тъй?

— Че виж, ние с тебе живеем в пек, в работа, а те — на хладинка.

И никаква работа нямат, само пият и се веселят — приятен живот!

— Те и работят.

— Бе от твоите истории това не личи — справедливо забеляза огнярят и изведнъж ми стана ясно, че в огромното множество от книгите, които бях прочел, почти не се споменава какво работят, с какъв труд живеят благородните герои.

— Я да си поспя аз малко — казваше Яков, като се изтягаше по гръб там, където седеше, и след минута засумтяваше ритмично.

През есента, когато бреговете на Кама станаха ръждиво-червени, дърветата се позлатиха, а полегатите лъчи на слънцето започнаха да побеляват, Яков неочаквано напусна парахода. Само един ден преди това той ми каза:

— В други ден ние с теб, рошльо рошав, ще стигнем в Перм, ще идем на баня, ще се понапарим по мерак, а оттам — ще му седнем в някоя кръчма с музика — приятно! Обичам да гледам как свири машинката.

Но в Сарапул на парахода се качи дебел мъж с повехнало женско лице без брада и мустаци. Топлият дълъг кафтан и каскетът с наушници от лисича кожа още повече засилваха приликата му с жена. Той веднага зае масата до кухнята, където беше по-топло, поиска прибор за чай и почна да пие жълтата вряла вода, без да си разкопчее кафтана и без да си свали каскета, като се потеше изобилно.

Есенните облаци неспирно ръсеха ситен дъжд и струваше ми се, че когато този човек бърше с карирана кърпа потта от лицето си, дъждът поутихва, а колкото повече нова пот го облива, толкова повече и дъждът се засилва.

Скоро при него дойде Яков и те взеха да разглеждат картата в календара — пътникът сочеше по нея с пръст, а огнярят спокойно рече:

— Какво пък! Все едно. Плюя на това.

— Ами добре — каза пътникът с тъничък глас и пъкна календара в отворената кожена торба до краката си.

Започнаха да пият чай, като си приказваха тихо.

Преди Яков да отиде на дежурство, попитах го какъв е този човек. Той се позасмя и отговори:

— Както изглежда, май че е гълъб — скопец, значи. От Сибир е, отдале-еко! Забавен, по карта живее...

Отдалечи се от мене, като стъпваше по палубата с черните си пети, твърди като копита, но отново се спря, почесвайки се по хълбока.

— Главих се работник при него, щом стигнем в Перм, ще сляза от парахода и — прощавай, рошльо рошав! С железницата се пътувало, после по река и още с коне; пет седмици май трябвало да се пътува, виж къде се е заврял човекът...

— Ти познаваш ли го? — попитах, учуден от неочакваното решение на Яков.

— Отде! Никогаж не съм го виждал, та нали по неговите места не съм живял...

На другата сутрин Яков, облечен в къса, омазнена полушубка, с лапатари на бос крак, с една сламена шапка на Мечо, начупена и без периферия, стискаше ръката ми с чугунените си пръсти и говореше:

— Хайде с мен, а? Той ще те вземе и теб, гълъбът де, ако му кажа; искаш ли да му кажа? Ще ти отрежат непотребното, пари ще ти дадат. За тях това е празник — да осакатят човека, за туй ще те дарят...

Скопецът стоеше до борда с бяло вързопче под мишницата и вторачено гледаше Яков с мъртвите си очи, тежък, подпухнал като удавник. Тихо го изпсувах, огнярят още веднъж стисна ръката ми.

— Остави го, плюй на това! Всеки на свой бог се моли, нас какво ни засяга? Хайде, сбогом! На добър час!

Така и си отиде Яков Шумов, клатушкайки се като мечка, и остави в сърцето ми тежко, сложно чувство — жал ми беше за огняря и ме беше яд на него; доколкото си спомням, завиждах му малко и тревожно си мислех: защо тръгна човекът нанякъде си?

И — какъв човек е Яков Шумов?

12

Късно през есента, когато параходът преустанови рейсовете си, постъпих като ученик в една иконописна работилница, но на другия ден господарката ми — кротка бабичка, която обичаше да си попейва, ми заяви с владимирски изговор:

— Сегинка дните са късички, вечерите — дълги, та заран ти ще отиваш в дюкяна, ще поработваш като прислужник, пък вечер се учи!

И ме даде под властта на дребничкия, бързоног продавач, млад мъж с хубаво, сладникаво лице. Всяка сутрин, в студената дрезгавина на разсъмването, тръгваме с него през целия град по спящата търговска улица Илинка към Долния пазар; там, на втория етаж на покритата чаршия, се помещава магазинът. Приспособен от килер, тъмен, с желязна врата и едно малко прозорче към терасата, покрита с ламарина, магазинът бе претъпкан с различни по големина икони, иконостаси, гладки и с „лоза“, книги с църковнославянско писмо, с жълта кожена подвързия. До нашия магазин имаше друг, в него търгуваше също с икони и книги чернобрад търговец, сродник на староверски книжник, прочут отвъд Волга, в керженските краища; при търговеца работеше неговият син — мършав и пъргав, на моите години, с малко сиво личице на старец, с подвижни миши очи.

След като отворехме магазина, аз трябваше да изтичам за вряла вода в кръчмата; след като се напиехме с чай — да почистя магазина, да избърша прахта от стоката и после — да стърча на терасата и да дебна купувачите да не влизат в магазина на съседа.

— Купувачът е глупак — уверено ми казваше продавачът. — На него му е все едно откъде ще купи, само да е евтино, а от стоката не разбира!

Като почукваше бързо дъсчиците на иконите и се хвалеше със своето тънко познаване на занаята, той ме учеше:

— От Мстърската школа са евтина стока, три вершка на четири — струва... шест вершка на седем — струва... Светците знаеш ли? Запомни: Бонифаций — против пиянство; великомъченица Варвара —

против зъбобол и внезапна смърт; Василий Блажени — против треска, против огненица... Богородиците знаеш ли? Ето: Скърбящата, Триръката, Абалацката-Знамение, Не ме оплаквай, майко, Успокой скръбта ми, Казанската, Покров, Седмострелната...

Бързо запомних цените на иконите според големината и школата, запомних различията в иконите на Богородиците, но ми бе трудно да запомня значението на светците.

Замислил съм се някой път за нещо, застанал пред вратата на магазина, а продавачът изведнъж почне да проверява знанията ми:

— Кой помага при тежко раждане?

Ако сбъркам, той презрително пита:

— За какво ти е тая глава?

Още по-трудно ми беше да каня купувачи; грозно нарисуваните икони не ми харесваха, неудобно ми беше да ги продавам. От разказите на баба аз си представях Богородица млада, хубава, добра; такава бе тя и по картинките в списанията, а иконите я изобразяваха стара, строга, с дълъг, крив нос и сковани ръчици.

В пазарните дни — сряда и петък — кипеше оживена търговия, на терасата непрекъснато идваха мъже и стари жени, понякога цели семейства все старообредци от Заволжието, недоверчиви и навъсени горски хора. Често пъти видиш как бавно — сякаш го е страх да не се провали — крачи в галерията тронав човек, увит в овчи кожух и дебел домашен шаяк — стане ти стеснително пред него, досрамее те. С голямо усилие се изпречиш на пътя му, мотаеш се в краката му в тежки ботуши и бръмчиш като комар.

— Какво обичате, уважаеми? Псалтири с допълнения и с обяснения, книги от Ефрем Сирийски, Кирилови, Устави, Часослови — заповядайте, хвърлете поглед! Всички икони, каквито желаете, на различни цени, от най-добри майстори, тъмни тонове! По поръчка рисуваме, когато речете; всички светци и Богородици! Може би желаете да поръчате поименна, семейна? Най-добрата работилница в Русия! Първата фирма в града!

Непроницаемият и загадъчен купувач дълго мълчи и ме гледа, сякаш съм куче, после изведнъж ме бутва встрани с непохватна ръка и отива в дюкяна на съседа, а моят продавач потрива големите си уши и мърмори сърдито:

— Изтърва го, тър-рговец!...

В дюкяна на съседа жужи мек, сладък глас, тече замайваща реч:

— Ний, драги, не търгуваме с овчи кожи или ботуши, а с божа благодат, която стои над сребро и злато и изобщо цена няма...

— Д-дявол! — шепне със завист и възхищение моят продавач — Майсторски хвърля прах в очите на селяндура! Учи се! Учи се!

Учех се добросъвестно — всяка работа трябва да се върши добре, щом си се заловил за нея. Ала не постигах големи успехи в примамването на купувачи и в търговията; тези навъсени, неприказливи селяни, старите жени, които приличаха на плъхове, всякога уплашени от нещо, оклюмали, будеха у мене жал, искаше ми се скришом да кажа на купувача истинската цена на иконата и да не му вземам добавъчни грошове. Всички те ми се струваха бедни, гладни и се чудех, като виждах, че тези хора плащат по три рубли и петдесет копейки за един псалтир — книгата, която купуваха най-често.

Те ме смайваха със своето познаване на книгите и достойнствата на рисуњка на иконите, а веднъж едно побеляло старче, което се мъчех да вкарам в дюкяна, кротко ми каза:

— Не ще е вярно, момко, че вашата работилница за икони била най-добрата в Русия — най-добрата е на Рогожин, в Москва!

Отдръпнах се посрамен, а той бавничко продължи нататък, без да се отбие и в дюкяна на съседа.

— Клъцна ли те? — ехидно попита продавачът.

— Вие не сте ми споменавали за работилницата на Рогожин...

Той почна да хока:

— Скитат се таквиз едни хрисими и всичко знаят проклетниците, всичко разбират, дъртите песове...

Хубавичък, охранен и самолюбив, той мразеше селяните и в добри моменти се оплакваше пред мене:

— Аз съм умен, обичам чистотата, хубавите миризми — тамян, одеколон, а при тези си качества съм длъжен да се кланям до пояс на смрадливите селяндури, за да дадат петаче печалба на господарката! Приятно ли ми е това? Какво представлява селянинът? Табашка вълна, земна въшка, а пък...

Той млъкваше огорчено.

На мене селяните ми харесваха, у всекиго от тях се чувствуваше нещо тайнствено, както у Яков.

Често пъти в магазина ще се намъкне тромава фигура с кафтан, облечен над полушубката, ще свали рунтавия си калпак, ще се прекръсти с два пръста, като гледа в ъгъла, където блещука кандило, и се старее да не досяга с очи неосветените икони, после мълком ще поразучи с поглед наоколо си и ще рече:

— Я ми дай псалтир с обяснения!

Запретнал ръкавите на кафтана си, той дълго чете първата кола, като мърда бледите си, до кръв напукани устни.

— По-стар няма ли?

— Старите струват по хиляда рубли, както знаете...

— Знаем.

Наплюнчил пръст, селянинът обръща страницата и там, където я е докоснал, остава тъмен отпечатък от пръста му. Продавачът гледа със злобен поглед темето на купувача и казва:

— Светото писание е винаги еднакво старо, господ не е изменял словото си...

— Знаем, чували сме! Господ не го е изменял, ама Никон го е изменил.

И като затваря книгата, купувачът мълком си отива.

Понякога тези горски хора спореха с продавача и ми беше ясно, че те познават писанието по-добре от него.

— Езичници блатни — мърмореше продавачът.

Виждах също така, че макар новата книга да не е по сърце на селянина, той се отнася към нея с уважение, докосва я предпазливо, сякаш книгата може да изхвъркне като птица от ръцете му. Беше ми много приятно да виждам това, защото и за мене книгата е чудо — в нея е затворена душата на оня, който я е написал; когато отворя книгата, аз освобождавам тази душа и тя тайнствено говори с мене.

Твърде често старците и бабите донасяха за продан старопечатни книги от предниконови времена или преписи на такива книги, красиво изпипани от монахините по Иргиз и Керженец; преписи на минеи, непоправени от Дмитрий Ростовски; древни икони, кръстове и медни сгъваеми икони с емайл, поморийски отливки, сребърни канчета, подарени на механджии от московски князе; всичко това се предлагаше тайнствено, предпазливо, скришом.

И моят търговец, и нашият съсед много зорко дебнеха такива продавачи и се мъчеха да си ги отнемат един другиму; като купуваха

старините за рубли и десетки рубли, те ги продаваха на панаира на богати старообредци за стотици.

Продавачът ме учеше:

— Внимавай за тези върколаци, за магьосниците, отваряй си очите на четири! Те носят късмет.

Когато се появи такъв продавач, моят началник ме пращаше да повикам книжника Пьотр Василич, познавач на старопечатните книги, икони и всякакви старини.

Той беше висок старец с дълга брада като на Василий Блажени, с умни очи и симпатично лице. Стъпалото на единия му крак беше отсечено, та ходеше, накуцвайки, с дълга тояга в ръката, зиме и лете с леко, тънко палто, подобно на расо, и кадифен каскет със странна форма, приличащ на тенджера. Бодър, изправен, когато влезеше в магазина, той отпускаше рамене, превиваше гръб, тихичко пъшкаше, кръстеше се често с два пръста и непрекъснато мънкаше молитви и псалми. Това благочестие и старческата му немощ веднага вдъхваха на продавача на иконата доверие към книжника.

— Каква сте я оплескали? — питаше старецът.

— Ами продава се една икона, донесе я човекът, казва, че била строгановска.

— Какво?

— Строгановска.

— Аха... Не чувам добре, заслони господ слуха ми от мерзостта на никонианските думи...

Свалил каскета си, той държи иконата хоризонтално, гледа рисунката надлъж, отстрани, направо; гледа дървения клин в дъската, като присвива очи и мърка:

— Безбожниците никониани, забелязали нашата любов към древното благообразие и коварно учени от дявола на фалшове разни — днес и светите икони подправят изкусно, ох, изкусно! Наглед иконата божем наистина е от строгановската или устюжката школа или пък суздалската, а взреш ли се с вътрешно око — фалша!

Щом каже „фалша“, значи, иконата е скъпа и рядка. Множество условни изрази показват на търговеца колко може да даде за иконата, за книгата; зная, че думите „униние и скръб“ значат — десет рубли, „Никон-тигърът“ — двадесет и пет; срамно ми е, като виждам как измамват продавача, но умелата игра на книжника ме увлича.

— Та никонианите, черни чада на Никон-тигъра, всичко могат да сторят, ръководени от сатаната — виж, че и грундът негли е истински, и одеянието от една и съща ръка е рисувано, ала образът, на — не е от същата четка, не е от същата! Пък старите майстори като Пимен Ушаков — той макар да е бил еретик, сам е рисувал цялата икона, и одеянието, и образа, сам е рендосвал дъската и грундирал, а днешните богомерзки хорица не могат това! По-рано иконописът е бил свято нещо, а сега е само художество, така си е, божи люде!

Накрая той туря внимателно иконата на тезгяха, слага си каскета и казва:

— Грехове.

Това значи — купувай!

Затънал в реката на медените му думи, смаян от знанията на стареца, продавачът на иконата пита почтително.

— А какво ще кажеш за иконата, уважаеми?

— Иконата е никонианска работа.

— Не може да бъде! На нея са се молили дедите и прадедите ми...

— Ама Никон е живял преди прадыдо ти.

Старецът приближава иконата до лицето на собственика и вече строго му внушава:

— Виж я каква е весела, мигар това е икона? Това е картина, сляпо художество, никонианска забава — в това произведение няма душа! Ще говоря ли аз неверни неща? Аз съм стар човек, преследван заради истината, скоро ще трябва да ида при бога, нямам сметка да си кривя душата!

Той излиза от магазина на терасата, умиращ от старческа слабост, оскърбен от недоверието към неговата преценка. Търговецът плаща за иконата няколко рубли, продавачът си отива, като се покланя ниско на Пьотр Василич; изпращат ме в кръчмата да взема вряла вода за чай; когато се връщам, намирам книжника бодър и весел; той разглежда внимателно покупката и учи моя началник:

— Гледай: иконата е строга, изкусно рисувана, със страх божи, в нея човешкото е отхвърлено...

— Ами от коя школа е? — пита продавачът, като сияе и подрипва.

— Рано е за теб да, знаеш това.

— А колко ще дадат познавачите?

— Не зная. Нека да я покажа на тоз-онзи...

— Ох, Пьотр Василич...

— Пък ако я продам — за теб петдесет, а горницата е моя!

— Ох...

— Ама не охкай...

Те пият чай и се пазарят безсрамно, като се гледат с очи на измамници. Продавачът цял е в ръцете на стареца, това е ясно; а когато старецът си отиде, той ще ми каже:

— Внимавай да не се раздрънкаш пред господарката за тази покупка!

След като се споразумяват за продажбата на иконата, продавачът пита:

— Ами какво новичко в града, Пьотр Василич?

Старецът оглажда брадата си с жълтата си ръка и разкрил мазните си устни, разказва за живота на богатите търговци: за търговски успехи, за гуляи, за болести, сватби, за изневери на съпруги и съпрузи. Той нахвърля тези тлъсти разкази бързо и умело, както добра готвачка — блини, и ги полива със съскащ смях. Кръгличкото лице на продавача потъмнява от завист и възторг, очите му са премрежени от мечтателна влага; той въздъхва и казва жално:

— Живеят хората! Пък, виж, аз...

— Всеки с късмета си — тътне басчето на книжника. — На едного ангели коват съдбата със сребърни чукчета, на другиго — сатаната, с тъпото на брадвата...

Този як, жилав старец знае всичко — целия живот на града, всички тайни на търговците, чиновниците, поповете и занаятчиите. Той е буден, като хищна птица, в него се е смесило нещо вълчо и лисичо; всякога ми се иска да го ядосам, но той ме гледа отдалеч и сякаш през мъгла. Струва ми се, че е обгърнат от бездънна пустота; ако пристъпиш по-близо до него, ще се сгромолясаш някъде. И чувствавам в него нещо сродно с огняря Шумов.

Макар че продавачът се възхищава в очите и зад гърба му от неговия ум, има моменти, когато и той, както и аз, иска да разсърди, да обиди стареца.

— Все пак ти си измамник за хората — неочаквано казва той и предизвикателно гледа стареца в лицето.

Старецът се подсмива лениво и отвърща:

— Само господ може без измама, а ний живеем между глупаци; ако не измамиш глупака — каква полза от него?

Продавачът се горещи:

— Та не всички селяни са глупаци, нали търговците произлизат от селяните!

— За търговците не говорим. Глупаците не живеят безчестно. Глупакът е свят, в него заложибите спят...

Старецът говори все по-лениво и това много ме дразни. Струва ми се, че е застанал на купчинка твърда земя, а около него е тресавище. Не можеш да го ядосаш, той е недостъпен за гнева или умее да го скрива дълбоко.

Но често се случваше той сам да почне да се закача с мене — ще пристъпи съвсем близо, ще се усмихне в брадата си и ще попита:

— Как го викаше ти френския съчинител — Подрисон ли?

Страшно ме ядосва този отвратителен навик да се изопачават имената, но като се въздържа засега отговарям:

— Понсон-де-Терай.

— Не трай?

— Не говорете глупости, не сте малък.

— Вярно, не съм малък. Какво четеш?

— Ефрем Сирин.

— Ами кой пише по-добре: твоите светски или този?

Мълча.

— Светските главно за какво пишат? — не престава той.

— За всичко, което се среща в живота.

— Значи, за кучета, за коне — дето се свиват, нали?

Продавачът се смее с глас, аз се ядосвам. Много ми е тежко и неприятно, но ако направя опит да се махна, продавачът ще ме спре:

— Къде?

А старецът ме изпитва:

— Я, грамотнико, проумей задачата: пред теб стоят хиляда голи човеци, петстотин жени и петстотин мъже, а между тях са Адам и Ева — как ще откриеш Адам и Ева?

Той дълго ме разпитва и най-последно тържествено обявява:

— Глупчо, ами че нали те не са родени, а са създадени, значи — нямат пъпове!

Старецът знае безброй такива „задачи“ и може да ти извади душата с тях.

През първите дни на дежурствата си в магазина бях разказвал на продавача съдържанието на няколко книги, които бях чел, и сега тези разкази се превърнаха в бич за мене: продавачът ги преразказваше на Пьотр Василиевич, като преднамерено ги преиначаваше и мръсно извращаваше. Старецът майсторски му помагаше в това с безсрамни въпроси; досадливите им езици заливаха с помия от срамни думи Евгения Гранде, Людмила, Хенрих IV.

Разбирах, че постъпват така не от злина, а от скука, ала от това не ми ставаше по-леко. Избълвали мръсотия, те се ровеха в нея като свини и грухтяха от наслада, че и петният и калят красивото — чуждо, странно и смешно за тях.

Цялата покрита чаршия, всичките ѝ обитатели, търговци и продавачи, живееха особен живот, пълен с детински глупави, но винаги жестоки забавления. Ако пристигнал от други краища селянин попиташе отде е по-близо да се иде на едно или друго място в града, винаги го пращаха в погрешна посока — това до такава степен бе станало навик на всички, че вече не доставяше удоволствие на измамниците. Ако хванеха два плъха, свързваха им опашките, пускаха ги на пътя и с удоволствие гледаха как се дърпат на различни страни и се хапят един друг; а някой път ще полеят плъха с газ и ще запалят. Връзваха за опашката на куче счупена желязна кофа; кучето в див страх, с вой и трясък лудо летеше нанякъде, а хората гледаха и примираха от смях.

Имаше много такива развлечения, като че ли всички хора — преди всичко селяните — съществуваха изключително за забава на покритата чаршия. В отношението към човека се чувствуваше постоянно желание да се подиграят с него, да му причинят болка, неудобство. И чудно бе, че книгите, прочетени от мене, мълчат за този непрестанен, остър стремеж на хората да се гаврят един с друг.

Едно такова забавление на покритата чаршия ми се струваше особено обидно и противно.

Долу, под нашия магазин, при търговеца на вълна и плъстени ботуши работеше продавач, който учудваше целия Долни пазар с лакомията си; неговият господар се хвалеше с това качество на своя

работник, както се хвалят със злината на куче или със силата на кон.
Често пъти той канеше съседите си търговци да се хванат на бас:

— Кой дава десет рубли? Обзалагам се, че за два часа Мишка ще излапа десет фунта бут!

Но всички знаеха, че Мишка е способен да направи това, и казваха:

— На бас не се хващаме, но шунка може да купим, нека плюска, ще погледаме.

— Само да дадат чисто месо, без кокали!

Ще поспорят малко и лениво и ето че от тъмния склад се измъква мършав, голобрад, скулест момък с дълго палто от дебело сукно, препасан с червен пояс, целият покрит с налепнали фъндъци вълна. Почтително свалил каскета от малката си глава, той мълчливо е вперил мътния поглед на дълбоко хлътналите си очи в кръглото лице на господаря си, наляно с божурена кръв и обрасло с дебели, твърди косми.

— Ще изплюскаш ли три оки бут?

— За колко време? — пита делово, с тънък глас Мишка.

— За два часа.

— Мъчно!

— Ами — мъчно!

— Ако може, две бирички!

— Хайде — казва господарят му и се хвали: — Да не мислите, че той на празен стомах — не, заранта омете близо два фунта кравай и на пладне обядва, както си е редно...

Донасят шунка, събират се зрители, все здравеняци търговци, плътно увити в тежките си шуби, приличащи на огромни топузи; хора с големи шкембета, а очите на всички са малки, с отоци от тлъстина и премрежени от сънливата влага на непреодолима скука.

Пъхнали ръце в ръкавите си, те заобикалят в тесен кръг гладника, въоръжен с нож и голям комат ръжен хляб; той се кръсти усърдно, сяда на чувал вълна, слага бута на един сандък до себе си и го измерва с празните си очи.

Като си отрязва тънка филия хляб и дебела — месо, гладникът грижливо ги туря една върху друга, поднася ги с две ръце към устата си — устните му треперят, той ги облизва с дългия си кучешки език, виждат се ситните му остри зъби — и с кучешки похват накланя муцуната си над месото.

— Почна!

— Гледайте часовника!

Всички очи делово са насочени към лицето на гладника, към долната му челюст, към кръглите бучици край ушите му; гледат как острата му брадичка равномерно се спуска и вдига и мудно споделят мисли:

— Като мечка дъни!

— Че ти виждал ли си мечка, когато яде?

— Аз да не живея в гората? Така се казва — нагъва, като мечка.

— Казва се — като свиня.

— Свинята свиня не яде...

Смеят се неохотно и веднага някой вещь поправя:

— Свинята плюска всичко — и прасенцата си, и сестра си...

Лицето на гладника постепенно потъмнява, ушите му стават сивосинкави, хлътналите му очи изскачат от орбитите си, той диша тежко, но брадичката му се движи все тъй равномерно.

— Напъвай, Михайло, време е! — подтикват го. Той неспокойно измерва с очи останалото месо, пие бира и пак мляска. Публиката се оживява и като поглеждат все по-често часовника в ръцете на господаря на Мишка, хората се предупреждават взаимно:

— Да не върне часовника назад — вземете му го! — Следи Мишка: да не пуска парчета в ръкава си! — Няма да го изплюска за определеното време!

Господарят на Мишка вика разпалено:

— Обзалагам се за двайсет и пет рубли! Мишка, да не ме подхлъзнеш!

Публиката го подклажда, но никой не приема баса.

А Мишка непрекъснато дъвче, дъвче, лицето му е заприличало на шунка, острият му хрущялест нос жално свири. Страх ме е да го гледам, струва ми се, че той ей сега ще изкрещи, ще заплаче:

„Милост...“

Или — ще се натъпче с месо до гуша, ще забие глава в краката на зрителите и ще умре.

Най-после той изяде всичко, облещи пияните си очи и захъхри уморено:

— Дайте ми да пия...

А господарят му гледа часовника си и мърмори:

— Закъсна, подлецът, четири минути...

Публиката го дразни.

— Жалко, че не се хванахме на бас — щеше да загубиш!

— И все пак звяр момче!

— Н-да, мястото му е в цирка...

— Ама как може господ да обезобрази човека, а?

— Хайде да прием чай ли, какво ли?

И се понасят като шлепове към кръчмата.

Искам да разбера какво събра тези тежки, чугунени хора около клетия момък, защо болезнената му лакомия ги забавлява.

Мрачно и скучно е в тясната галерия, задръстена с вълна, овчи кожи, кълчища, въжета, плъстени ботуши и сарашки стоки. От тротоара я отделят тухлени колони; недодялано дебели, те са оглозгани от времето, изпръскани с кал от улицата. Всички тухли и пролуките между тях навярно мислено са преброени хиляди пъти и завинаги са легнали в паметта като тежка мрежа с безобразните си мотиви.

По тротоара бавно вървят минувачите; по улицата полека се движат файтони, шейни със стока; отгатык улицата, в червения тухлен квадрат на двуетажните магазини, се простира площад, затрупан със сандъци, слама, омачкана амбалажна хартия, покрита с кален, изпотъпкан сняг.

Всичко това, заедно с хората, с конете, въпреки движението, изглежда неподвижно, лениво се върти на едно място, привързано за него с невидими вериги. Внезапно усещаш, че този живот е почти беззвучен, до онемяване беден на звуци. Скърцат плазове на шейни, блъскат се вратите на магазините, викат продавачите на банички, на гореща медовина, ала гласовете на хората звучат невесело, без сърце, те са еднообразни, с тях бързо свикваш и преставаш да ги забелязваш.

Погребално бумтят камбаните на църквите — този унил звън завинаги е заседнал в ухото. Той сякаш неспирно плува във въздуха над пазара, от сутрин до късна вечер, напластява се във всички мисли и чувства, ляга като потискаща медна утайка върху всички впечатления.

Скука, студена и дотеглива, лъха отвсякъде: от земята, покрита с мръсен сняг, от сивите преспи по стрехите, от червените тухли на сградите; скука се вие от комините като сив пушек и пъпли в сивичкото, ниско, пусто небе; скука излъчват конете, дъхат хората. Тя има своя миризма — тежка и смътна миризма на пот, лой, конопено

масло, печен без тава пирог и дим; тази миризма стяга главата като топъл, тесен калпак и просмукала се в гърдите, поражда странно опиянение, смътно желание да затвориш очи, да закрепещиш лудо, да хукнеш нанякъде и с все сила да блъснеш главата си в първата изпречила се стена.

Взираам се в лицата на търговците, охранени, преливащи от гъста, мазна кръв, изпощипани от студа и неподвижни, като в сън. Хората често се прозяват, зяпайки като риби, изхвърлени на сухия пясък.

През зимата търговията е слаба и в очите на търгащите липсва напрегнатият, хищен блясък, който през лятото ги поразкрасява и оживява. Тежките шуби стесняват движенията и превиват хората към земята; търговците говорят лениво, а когато се ядосат — препират се; мисля, че правят това нарочно само за да си покажат един другиму — живи сме!

Напълно ясно ми е, че скуката ги потиска, убива и само като безуспешна борба против нейната всепоглъщаща сила мога да си обясня жестоките и глупави развлечения на хората.

Понякога разговарям за това с Пьотр Василиевич. Макар че, общо взето, той се отнася към мене насмешливо, с подигравка, моята страст към книгите му харесва и от време на време той си разрешава да ми приказва поучително и сериозно.

— Не ми харесва как живеят търговците — казвам аз.

Намотал кичур от брадата си на дългия си пръст, той пита:

— А отде знаеш как живеят те? Или често им ходиш на гости? Тук, момче, е улица, а на улицата хората не живеят, на улицата те търгуват, или пък — минеш набързо по нея и — пак в къщи! На улицата хората излизат облечени, а под дрехите не се знае какви са, открито човек живее у дома си, между своите четири стени, а как живее там — това ти не знаеш!

— Ами нали мислите им са едни и същи — каквито тук, такива и у дома?

— Че кой може да знае какви са мислите на съседа му? — казва старецът с не особено силен, внушителен бас и строго се ококорва. — Мислите са като рой въшки: нямат чет и брой — разправят старите. Може човек, като си дойде в къщи, да падне на колене, па да заплаче и бога да моли: „Прости ми, господи, съгреших на свят твой ден!“ Може

пък къщата му да е манастир за него и да си живее там само с бога едничък? Така си е! Всяко паяче да си знае къошенцето — плети си паяжината и умей да си даваш сметка колко тежиш, че да те издържи...

Когато говори сериозно, гласът му звучи още по-ниско, побасово, сякаш съобщава важни тайни.

— Ето че ти разсъждаваш, а да разсъждаваш ти е рано, на твоите години не с ума се живее, а с очите! Следователно гледай, помни и си мълчи. Разумът е за делата, а вярата — за душата! Хубаво е, дето четеш книги, ала във всичко трябва да се знае мярка: някои стигат с четеното и до лудост, и до безбожие...

Струваше ми се, че той е безсмъртен — мъчно беше да си представя, че може да остарее, да се промени. Обичаше да разказва истории за търговци, за разбойници, за фалшификатори на пари, които са станали видни хора; аз вече бях чувал много такива истории от дядо, и дядо ги разказваше по-хубаво от книжника. Но смисълът на разказите беше един и същ — богатството винаги се е печелило с грях против хората и бога. Пьотр Василиев не жалеше хората, ала за бога говореше с топло чувство, като въздишаше и криеше очи.

— Та тъй и мамят бога, а пък той, божичко Исус, всичко вижда и плаче: люди мои, люди, злочести ми люди, ад ви чака!

Веднъж се реших да му напомня:

— Та нали и вие мамите селяните...

Това не го обиди.

— Какво е моето? — каза той. — Ще лапна три, пет рубли — и толкоз!

Когато ме завареше да чета, вземаше книгата от ръцете ми, придирчиво ме питаше за прочетеното и като се чудеше недоверчиво, казваше на продавача:

— Я го гледай — разбира книгите, дяволът!

И хубаво ме поучаваше:

— Слушай какво ти говоря, това ще ти е от полза! Кириловци е имало двама, и двамата — епископи; единият — александрийски, другият — ерусалимски. Първият е ратоборствувал против окаяния еретик Несторий, който учел безсрамно, че Богородица била човек и затова не ще да е родила бог, а е родила пак човек, по име и по дела Христос; сиреч — спасител на света; следователно трябвало да я

казваме не Богородица, а христородица — разбра ли? Това е наречено ерес! А ерусалимският Кирил се е борил против Арий-еретика...

Много се възхищавах на познаването му на църковната история, а той подръпваше брадата си с изнежена попска ръка и се хвалеше:

— В тази работа аз съм генерал; ходил съм в Москва за Троица на словесно пререkanie с язвителни учени никониани, попове и светски; аз, момко, дори и с професори разговори съм водил, да! Един поп тъй го смазах със словесен бич, че чак кръв му потече от носа — така си е!

Страните му се покриваха с руменина, очите му светваха.

Както изглежда, той смяташе кръвотечението от носа на противника си за връхна точка на своя успех, най-ярък рубин в златния венец на своята слава, и разказваше за това с наслада:

— Ху-убав поп, планина човек! Стои той пред аналоя, а от носа му кап, кап! И не вижда срама си. Лют поп беше, яко лев пустинни, гласът му — камбана! Пък аз — кротичко, и все в душата, и все между ребрата: с думите си като с шила я бода!... А той просто като гореща печка се нажежава от злоба еретическа... Ех, минали работи-и!

Често идваха и други книжници: Пахомий, човек с голямо шкембе, с омазнено палто, сляп с едното око, подпухнал и грухтящ; Лукиан, мъничък старец, охранен като мишка, приветлив и енергичен, и с него — едър, навъсен човек, който приличаше на кочияш, чернобрад, с безжизнено лице, неприятно, но красиво, с неподвижни очи.

Почти винаги те донасяха за продан стари книги, икони, кандилници, някакви чаши; понякога довеждаха продавачи — старица или старец отвъд Волга. Свършили работата си, те се настаняваха до тезгяха като гарги на синор, пиеха чай с колачета и бонбони и си разказваха за преследванията от страна на никонианската църква: тук — направили обиск, взели богослужбни книги; там — полицията закрила молитвен дом и дала под съд собствениците му по член 103. Този член 103 най-често беше тема на техните разговори, но те говореха за него спокойно, като за нещо неизбежно, подобно на студовете през зимата.

Думите — полиция, обиск, затвор, съд, Сибир — думи, които постоянно звучаха в разговорите им за преследването заради вярата, падаха на душата ми като горещи въглени и разпалваха симпатия и

съчувствие към тези старци; прочетените книги ме бяха научили да уважавам хората, които проявяват упоритост за постигането на своите цели, да ценя духовната твърдост.

Забравях всичко лошо, което виждах в тези учители за живота, чувствувах само спокойното им упорство, зад което — струваше ми се — е скрита непоколебимата вяра на учителите в тяхната правда, готовността им да понесат заради истината всички мъки.

По-късно, когато ми се случи да видя много такива и подобни пазители на старата вяра, и от народа, и от интелигенцията, разбрах, че това упорство е пасивност на хора, които няма къде да отидат, пък и не искат никъде да отидат, защото, здраво свързани с веригите на старите думи, на изживените понятия, те са се вцепенили в тези думи и понятия. Тяхната воля е неподвижна, неспособна да се развива с оглед на бъдещето и когато някакъв удар отвън ги събори от обичайното им място, те механично се търкалят надолу, както камък по стръмнина. Те се държат на своите постове край гробището на отживелите истини чрез мъртвата сила на спомените за миналото и болезнената си любов към страданието и гнета, но отнеме ли им се възможността да страдат, тогава те, опустошени, изчезват като облаци в прохладен ветровит ден.

Вярата, за която са готови с удоволствие и с огромно самолюбуване да пострадат, е безспорно силна вяра, но тя прилича на износена дреха — омазнена с всякакви нечистотии, тя само поради това е слабо достъпна за разрушителната работа на времето. Мисълта и чувствата са свикнали с тясната, тежка черупка на предразсъдъците и догмите и макар и обезкрилени, осакатени, те си живеят приятно и удобно.

Тази вяра по навик е едно от най-печалните и опасни явления в нашия живот; в сферата на тази вяра, както в сянката на каменна стена, всичко ново расте бавно, обезобразено и израства анемично. В тази мрачна вяра има твърде малко лъчи на любов, твърде много обида, озлобление и завист, винаги свързана с омраза. Огънят на тази вяра е фосфоресциращият блясък на гниенето.

Но за да се убедя в това, трябваше да изживея множество тежки години, много неща да срина в душата си, да изхвърля от паметта си. А по времето, когато за пръв път срещнах учителите за живота сред скучната и безсъвестна действителност, те ми се сториха хора с огромна духовна сила, най-добрите хора на земята. Почти всеки от тях

бе съден, бе лежал в затвора, бе изселван от различни градове, бе скитал по етапите с арестанти; всички те живееха предпазливо, всички се криеха.

Все пак аз виждах, че като се оплакват от „притеснение на духа“ от страна на никонианите, самите старци много охотно, дори с удоволствие се притесняват един друг.

Когато си пийнеше, едноокият Пахомий обичаше да се хвали със своята наистина поразителна памет — той знаеше някои книги „по пръст“, както евреинът-ешобитник знае талмуда — бутне с пръст на коя да е страница и от думата, върху която е попаднал пръстът му, Пахомий започва да казва по-нататък наизуст с мекичък, гъгнив глас. Той винаги гледа в земята и единственото му око шари по пода така тревожно, сякаш търси нещо загубено, много ценно. Най-често демонстрираше този номер с книгата на княз Мишецки „Руска лоза“ — особено добре знаеше „многогърпеливите и многомъжествени страдания на дивните и всехрабри мъченици“, а Пьотр Василиев непрекъснато се мъчеше да го хване в грешки.

— Глупости приказваш! Това не се е случило с Киприан Благоюродиви, а с Денис Целомудри.

— Какъв ти Денис! Дионисий се казва...

— Не се залавяй за думата!

— А ти не ме учи!

След малко двамата, подути от гняв, говорят, като се гледат втренчено:

— Чревоугодник си ти, дебелоока мутро, я какво чрево си пуснал...

Пахомий отговаря, сякаш смята на сметало.

— Пък ти си сластолюбец, козел, женкар.

Скрил ръце в ръкавите си, продавачът се усмихва ехидно и подстрекава пазителите на древното благочестие, като хлапащи:

— А така! Хайде пак!

Веднъж старците се сбиха. Пьотр Василиев с неочаквана сръчност наплеска другаря си по бузите, обърна го в бягство и като изтриваше уморено потта от лицето си, извика след бягащия:

— Мисли му — върху теб ще падне грехът! Ти, проклетнико, вкара в грях дланта ми, тю да ти се не види!

Той особено обичаше да укорява всички свои съмишленици, че не са достатъчно твърди във вярата и че непрекъснато изпадат в „нетовщина“.

— Абе вечно Алексаша ви мъти главите — то пък един петел запял!

Нетовщината го дразнеше и както изглежда, плашеше, но на въпроса: каква е същността на това учение! — той отговаряше твърде неясно:

— Нетовщината е най-черна ерес, в нея има само разум, а бог го няма! Ей на, както се чува, казаците вече не зачитали нищо освен библията, а библията е от саратовските немци, от Лютор, за когото е казано: „Името му е подобаващо: тъй като наистина — Лютор, лют който се казва, защото — люти, всичко е люто!“ Нетовците се наричат безделници, а също така штунда, и всичко това е дошло от Запад, от тамошните еретици.

Той потропваше със сакатия си крак и казваше студено и внушително:

— Ето кого трябва да преследва новобредствуващата църква, ето какво да руши и гори! А не нас — ние сме от крайвременната Рус, нашата вяра е истинската, източната, най-старата руска вяра, а всичко това е Запад, извратено свободомислие! От немците, от французите — какво хубаво има? Нали те през дванайсета година...

Той се увличаше и забравяше, че пред него стои хлапак, хващаше ме със здрава ръка за колана и като ту ме притегляше към себе си, ту ме отблъскваше, говореше красиво, развълнувано, пламенно и младежки:

— Лута се разумът човечески в дебрите на своите приумици, като свиреп вълк се лута той, покорен на дявола, и изтезава душицата човеческа, дар божи! Какво сте измислили, бесовски послушници! Богомилите, от които е наченала цялата нетовщина, са учили: сатаната бил син господен, по-стар брат на Исус Христос — виж докъде стигнали! Учили също: началството да се не слуша, работа да се не работи, жените и децата да се напуснат; на човека, казват, нищо му не трябва, никакъв ред, та нека човекът да живее както си иска, както му заповяда дяволът. Ей го, че пак е довтасал този Алексашка, о, червеи...

Случваше се в това време продавачът да ме накара да свърша нещо и аз оставях стареца, но той, седнал сам в галерията,

продължаваше да говори в празното пространство около себе си:

— О, безкрили души, о котета слепородени — камо бегу от вас?

И след това, отметнал глава, подпрял ръце на коленете си, дълго мълчеше и гледаше втренчено и неподвижно зимното сиво небе.

Той започна да се отнася към мене по-внимателно и нежно; когато ме завареше да чета, милваше ме по рамото и казваше:

— Чети, момче, чети, струва си! Мозъчец май имаш; жалко, че не зачиташ по-старите, на всички отвърщаш, мислиш ли, къде ще те докара това немирство? Това, момче, само в арестантските роти може да те закара. Чети книги, но помни — книгата си е книга, а ти мозъка си напъвай! Ето хлистовците имаха наставник Данило, та той стигнал до мисълта, че не били нужни нито старите, нито новите книги, събрал ги в един голям чувал и — във водата! Тъй... Това, разбира се, също е глупост! Ей го и Алексаша, кучешката глава, подстрекава...

Той все по-често споменаваше този Алексаша и веднъж, като дойде в дюкяна угрижен, мрачен, съобщи на продавача:

— Александър Василиев е тук, в града, вчера пристигнал! Търсих го, търсих, ама не го намерих. Крие се! Ще поседя, сигурно ще се отбие тук...

Продавачът отвърна недружелюбно:

— Аз нищо не зная, никого!

Старецът кимна и каза:

— Така и трябва: за теб всички хора са купувачи и продавачи, а други няма! Я почерпи чаец...

Когато донесох голям бакърен чайник с вряла вода, намерих в магазина гости: старчето Лукиан, което се усмихваше весело, а зад вратата, в тъмното къошенце, седеше нов човек, облечен с топло палто и високи плъстени ботуши, със зелен пояс и с калпак, неумело нахлупен до веждите. Лицето му беше неприятно, той изглеждаше тих и скромнен, приличаше на търговски служещ, който току-що е загубил мястото си и е много угнетен от това.

Пьотр Василиев говореше нещо строго и убедително, без да гледа към него, а той непрекъснато местеше калпака си с конвулсивно движение на дясната си ръка: вдигне ръка, сякаш се готви да се прекръсти, и бутне калпака нагоре, после — пак и пак, а като го килне почти до темето, отново сковано и непохватно го дръпва до веждите.

Този конвулсивен жест ме накара да си спомня смахнатия Игоша Смърт в джоба.

— Плават в нашата мътна рекичка разни риби и все повече мътят водата — каза Пьотр Василиев.

Човекът, който приличаше на търговски служещ, попита тихо и спокойно:

— Да не би мен да имаш пред вид?

— Ами, да речем, и теб...

Тогава човекът попита пак с нисък глас, но много сърдечно:

— Е, ами за себе си какво ще кажеш, човече?

— За себе си само на бога ще кажа — то си е моя работа...

— Не, човече, и моя работа е също — рече новият тържествено и силно. — Не извърщай лицето си от правдата, не се заслепявай съзнателно, това е голям грях пред бога и пред хората!

Харесваше ми, че нарича Пьотр Василиев човек, и ме вълнуваше неговият тих, тържествен глас. Той говореше така, както добрите попове четат „господи, владико на моя живот“, и непрекъснато се навеждаше напред, като се смъкваше от стола и размахваше ръка пред лицето си...

— Не ме осъждай, не съм по-нечист от теб в греха...

— Завря самоварът, зафуча — пренебрежително изрече старият книжник, а оня продължаваше, без да се спира на думите му:

— Само бог знае кой повече мъти изворите на светия дух, може това да е ваш грях, книжни, хартиени хора, а аз не съм книжен, не съм хартиен, аз съм прост, жив човек...

— Зная ти аз простотата, доста съм слушал!

— Вий забърквате хората, вий изкълчвате правдивите мисли, вий книжници и фарисеи... Аз какво говоря, кажи?

— Ерес! — каза Пьотр Василиев, а човекът движеше длан пред лицето си, сякаш четеше нещо писано на нея, и говореше пламенно:

— Мислите, че като прекарате хората от една кошара в друга, ще им сторите добро? А аз казвам — не! Аз казвам — освободи се, човеко! За какво ти е дом, жена и всичко твоє пред господа? Освободи се, човеко, от всичко, заради което хората се бият и колят един друг — от злато, сребро и всякакво имущество, защото е тлен и гнусотия! Не по земните поля ще се спаси душата, а в райските долини! Отдръпнете се от всичко, казвам аз, скъсайте всички връзки и въжета, съдерете

мрежата на този свят — това плетиво антихристово... Аз вървя по прав път, не си кривя душата, не приемам тъмния свят...

— А хляб, вода, дрехи — приемаш? Ами че нали божем това е мирско! — ехидно каза старецът.

Но и тези думи не засегнаха Александър, той продължаваше все по-задушевно и макар че гласът му звучеше тихо, струваше ми се, че тръби с медна тръба.

— Какво е безценно за теб, човеко? Само бог единствен е безценен; та застани пред него — очистен от всичко, изтръгни оковите земни от душата си и ще види господ: ти си сам, и той е сам! Така ще се приближиш до бога, това е единственият път към него! Ето къде е посочено спасението — баща-майка напусни, казано е, всичко напусни и дори окото, което те изкушава — извади! Заради бога унищожи себе си във вещите и се съхрани като дух, и ще пламне душата ти во веки веков...

— Пръждосвай се по дяволите — каза Пьотр Василиев и стана. — Мислех, че от миналата година си поумнял, пък ти — по-лошо...

Поклащайки се, старецът излезе от магазина на терасата; това обезпокои Александър и той попита учудено и бързо:

— Отиваш ли си? Ами... как тъй?

Но благодущният Лукиан намигна успокоително и рече:

— Нищо... нищо...

Тогавя Александър се нахвърли на него:

— Ето и ти, радетелю земни, също сееш скверни думи, а — какъв смисъл? Е да — трикратно алилуя, е да — удвоено...

Лукиан му се усмихна и също отиде на терасата, а той се обърна към продавача и каза уверено:

— Не могат да понасят моя дух, не могат! Изчезват яко дим от лицето на огъня...

Продавачът го погледна изпод вежди и отвърна сухо:

— Аз тези работи не ги проумявам.

Човекът като че ли се смути, нахлупи си калпака и измърмори:

— Че как може да не ги проумяваш? Това са такива работи... те искат да ги проумяваме...

Поседя малко мълчаливо, навел глава; после го извикаха старците и тримата си отидоха, без да се сбогуват.

Този човек пламна пред мене, подобно на огън в нощта, погоря ярко и угасна, като ме накара да почувствувам някаква правда в неговото отричане на живота.

Вечерта, издебнал сгодено време, с жар разказах за него на старши майстора в иконописната работилница, тихия и любезен Иван Ларионович; той ме изслуша и ми обясни:

— Бегун трябва да е, има такива сектари — нищо не признават.

— Ами как живеят?

— В бягство живеят, непрекъснато се скитат по земята, затова им е дадено името — бегуни. Земята и всичко отнасящо се към нея са ни чужди, казват те, а полицията ги смята опасни и ги преследва...

Макар че животът ми бе тежък, не можех да разбера: как е възможно да се бяга от всичко? В живота, който ме заобикаляше по това време, имаше много интересни, скъпи за мене неща и скоро Александър Василиев избледня в паметта ми.

Ала от време на време, в трудни моменти, той се явяваше пред мене: върви през полето, по сивия друм, към гората, отмята шапката си с конвулсивно движение на бялата си, несвикнала на работа ръка и бърбори:

— Аз вървя по правилен път, аз нищо не приемам! Връзките скъсай...

Заедно с него си спомнях баща си, както го беше сънувала баба: с орехова тояжка в ръката, а подире му тича пъстро куче и клати език...

13

Иконописната работилница се помещаваше в две стаи на голяма, до половината зидана къща; едната стая имаше три прозореца към двора и два — към градината; другата един прозорец към градината и един към улицата. Прозорците са малки, квадратни, стъклата им, шарени от старост, неохотно пропускат в работилницата оскъдната, разсеяна светлина на зимните дни.

Двете стаи са гъсто натъпкани с маси, на всяка маса работи приведен иконописец, на някои — по двама. От тавана се спускат на въженца стъклени кълба; напълнени с вода, те събират светлината на лампата и я отразяват върху квадратната дъска на иконата като бял, студен лъч.

В работилницата е горещо и задушно; работят двадесетина души „зографи“ от Палех, Холуй и Мстъора; всички са с басмени ризи с разкопчани яки, по дюшеклъчени гащи, боси или с лапатари. Над главите на майсторите се разстила сивосинкава пелена от изгоряла махорка, висне тежка миризма на безир, лак и развалени яйца. Бавно, като смола, се лее тъжна владимирска песен:

*Какви безсрамни са станали днес хората
пред хората момче девойче прелъсти...*

Пят и други песни, пак тъжни, но тази — най-често. Нейната провлечена мелодия не пречи да мислиш, не пречи да движиш тънката четчица от хермелинови косми по рисунката на иконата, да багриш диплите на „одеянието“ и да поставяш върху костеливите лица на светците тънките бръчици на страданието. Под прозорците чука с чукчето си гравьорът Гоголев — стар пияница с огромен син нос; в ленивата струя на песента непрекъснато се вмесва сухото чукане на чука — сякаш червей прояжда дърво.

Иконописът не увлича никого; някакъв лош мъдрец е раздробил работата на дълъг низ действия, лишени от красота, неспособни да събудят любов към работата, интерес към нея. Кривогледният дърводелец Панфил, зъл и язвителен, носи рендосаните от него и слепени кипарисови и липови дъски с различна големина; туберкулозният младеж Давидов ги грундира; другарят му Сорокин нанася „левкаса“ — основната боя; Миляшин прекопирва с молив рисуњка на оригинала; старият Гоголев позлатява и гравира винетки върху златото; майсторите по одеянието рисуват пейзажа и одеждите на иконата, след това тя, без лице и без ръце, стои до стената и чака работата на иконописците, които изографисват образа.

Много неприятно е да гледаш големите икони за иконостаси и олтарни двери, когато стоят до стената без лице, без ръце и крака — само металните обковки или броните и късичките ризки на архангелите. От тези пъстро изрисувани дъски вее мъртвило; липсва онова, което трябва да ги оживи, но то сякаш вече е съществувало и по чудо е изчезнало, като е оставило само тежките си обковки.

Когато „телцето“ е нарисувано от иконописеца на лицата, иконата се предава на майстора, който покрива с „глич“ релефните винетки; надписите се пишат пак от специален майстор, а лака слага лично управителят на работилницата Иван Ларионич, кротък човек.

Той има сиво лице, брадичката му е също сива, от тънки свилени косми, сивите му очи са някак особено дълбоки и печални. Усмивва се хубаво, ала на него не можеш да му се усмихнеш, стеснително ти е някак си. Прилича на иконата на Симеон Стълпник — също така сух и мършав е и неподвижните му очи гледат също тъй отвлечено някъде в далечината, през хората и стените.

Няколко дни след като бях постъпил в работилницата, майсторът по хоругвите, донският казак Капендюхин, хубав и много силен човек, си дойде пиан и здраво стиснал зъби, присвил сладникавите си женски очи, започна мълчаливо да бие всички с железните се пестници. Невисок, строен, той тичаше из работилницата като котарак между плъхове в изба: слисаните хора се криеха от него по ъглите и оттам си викаха един на друг:

— Удряй!

Иконописецът по лицата Евгений Ситанов успя да замае разлуделия се побойник, като го удари със столче по главата. Казакът

седна на пода и в миг го повалиха и вързаха с кърпи за лице, а той взе да ги гризе и къса със зъби на звяр. Тогава се вбеси Евгений — рипна на една маса и като притисна лакти до хълбоците си, пригответи се да скочи върху казака; висок, як, той неизбежно щеше да смачка със своя скок гръдния кош на Капендюхин, но в този момент до него изникна Ларионич с палто и калпак, закани се с пръст на Ситанов и каза на майсторите тихо и делово:

— Изнесете го в пруста, да изтрезнее...

Извлякоха казака от работилницата, подредиха масите и столовете и пак се заловиха за работа, като си подхвърляха кратки забележки за силата на другаря си и предричаха, че някой ден ще го убият при сбиване.

— Мъчно ще го убият — каза Ситанов много спокойно, както се говори за нещо добре познато.

Аз гледах Ларионич и смаян си мислех; защо тези силни, буйни хора тъй лесно му се покоряват?

Той показваше на всички как трябва да работят, дори най-добрите майстори на драго сърце слушаха съветите му; а Капендюхин учеше повече и по-словоохотливо от другите.

— Ти, Капендюхин, се наричаш живописец, това значи, че трябва да рисуваш живо, по италиански маниер. Живописца с блажни бои иска единство на топлите тонове, а пък ти ето че си сложил премного бяла боя и очите на Богородица са станали студени, зимни. Бузките са нарисувани румени като ябълки, а очите са им чужди. Пък и турени са неточно — едното е погледнало към носа, другото е бутнато към слепоочието и лицето станало не свято-чисто, а хитро, земно. Не мислиш ти за работата си, Капендюхин.

Казакът слуша, криви лице, после се усмихва безсрамно с женските си очи и казва с приятен глас, малко дрезгав от пианство:

— Ех, Ива-а-н Ларионич, бащице — не е това за мен работа. Аз съм роден музикант, а ме искат монах!

— С усърдие всяка работа може да се надмогне.

— Не, какво съм аз? За мен е кочияш да съм, па с вихрена тройка, ех...

И издал адамовата си ябълка, буйно подема:

*Ех, ще впрее-егна вихър тройка,
коне кестеняви,
па ще литна в нощта мразовита
право при свидна изгора!*

Иван Ларионович се усмихва покорно, намества очилата на сивия си, печален нос и се отстранява, а десетина гласа дружно подхващат песента, сливат се в мощен поток и сякаш вдигнали във въздуха цялата работилница, с отмерени тласъци я люлеят.

*Че конете сами знаят
либе де живее...*

Престанал да отделя жълтъците на яйцата, с по една черупка в ръцете, ученикът Пашка Одинцов приглася с великолепен дискант.

Опиянени от звуците, всички се прехласват, всички дишат с една гръд, живеят с едно чувство и под око наблюдават казака. Когато той пееше, работилницата го признаваше за свой властелин; всички се устремяваха към него и следяха широките му ръкомахания — той разперваше ръцете си, като че ли се готвеше да литне. Сигурен съм, че ако внезапно прекъснеше песента и викнеше: „Троши, чупи всичко!“ — всички, дори и най-солидните майстори, за няколко минути биха направили работилницата на трески.

Пееше рядко, ала властта на буйните му песни бе винаги еднакво замайваща и победна; колкото и мрачно да бе настроението на хората, той ги въодушевяваше и разпалваше, всички се напрягаха и в жарко сливане на силите се превръщаха в могъщ орган.

В мене тези песни будеха парещо чувство на завист към певеца, към неговата красива власт над хората; нещо ужасно вълнуващо нахлуваше в сърцето ми и го разширяваше до болка, искаше ми се да плача и да викам на пеещите хора:

„Обичам ви!“

Туберкулозният, жълт Давидов, целият обрасъл с кичури косми, също отваряше уста и странно заприличваше на току-що излюпено

гардже.

Весели, буйни песни се пееха само тогава, когато ги запяваше казакът, а по-често пееха унили и разлети за „безсрамните хора“, „А когато край гора-горица“ и за смъртта на Александър I: „Кога тръгна наш Лександра войската да си прегледа“.

Понякога по предложение на Жихарев, най-добрия иконописец по лицата в нашата работилница, правеха опит да пеят нещо църковно, ала това рядко излизаше сполучливо. Жихарев винаги се мъчеше да постигне някаква особена хармоничност, ясна само на него самия, и на всички пречеше да пеят.

Той беше човек на около четиридесет и пет години, слаб, плешив, с полувенец от черна, циганска къдрава коса, с дебели черни вежди, като мустаци. Острата гъста брадичка разхубавяваше много неговото изящно и мургаво, неруско лице, но под гърбавия му нос стърчаха твърди мустаци, излишни при неговите вежди. Сините му очи бяха различни: лявото — явно по-голямо от дясното.

— Пашка! — викаше той с теноров глас на другаря ми, ученика. — Я подкарай: „Хвалете!“ Народе, слушай!

Пашка избърсваше ръце в престилката си и започваше:

— „Хва-алете...“

— „... и-името господне“ — подемаха няколко гласа, а Жихарев тревожно викаше:

— Евгений — по-ниско! Пусни гласа си в самите недра на душата...

Ситанов зове глухо, сякаш бие бъчва:

— „Р-раби божи...“

— Не така-а! Тук трябва тъй да се изпее, че земята да се разтърси и вратите и прозорците сами да се разтворят!

Жихарев целият се гърчи в странна възбуда, чудноватите му вежди сноват нагоре-надолу по челото, гласът му прекъсва, а пръстите му свирят на невидими гусли.

— Раби божи — разбираш ли? — многозначително казва той. — Това трябва да се почувствува до ядката, през цялата люспа. Р-раби, хвалете господа! Как може вие, живи хора, да не го разбирате?

— Това ние никога не можем да го постигнем, както знаете — казва Ситанов вежливо.

— Абе да оставим!

Жихарев обидено се залавя за работа. Той е най-добрият майстор, може да рисува лица по византийски, по френски и „живописния“, по италиански маниер. Когато приема поръчки за иконостаси, Ларионич се съветва с него — той е тънък познавач на иконописните оригинали, всички скъпи копия на чудотворните икони — Фьодоровската, Смоленската, Казанската и други — минават през неговите ръце. Но като се рови в оригиналите, той роптае високо:

— Вързали са ни тези пусти първообрази... Правичката да си кажем: вързали са ни!...

Въпреки важното си положение в работилницата той е по-малко надменен от другите, отнася се любезно към учениците — към мене и към Павел, и иска да ни научи на занаята — с това не се занимава никой друг освен него.

Той мъчно може да бъде разбран; изобщо — тъжен човек, понякога по цяла седмица работи мълчаливо, като ням; гледа всички учудено и чуждо, сякаш за пръв път вижда хората, които познава. И макар че много обича пеенето, през тези дни не пее и дори като че ли не чува песните. Всички го наблюдават и си намигат към него. Той се е привел над полегато поставената икона, дъската ѝ стои в скута му, средата ѝ се опира на ръба на масата, тънката му четка грижливо изписва мрачното, затворено лице, самият той също е мрачен и затворен.

Внезапно заговаря ясно и обидено:

— Предтеча — какво значи това? Течъ по старому значи — вървя. Предтеча е предходник, а не нещо друго...

В работилницата става тихо, всички гледат под око Жихарев и се подсмиват, а в тишината звучат странни думи;

— Него трябва да го рисуваме не с овча кожа, а с крила...

— С кого говориш? — питат го.

Той мълчи, не чува въпроса или пък не желае да отговори, после — отново в изпълнената с очакване тишина се отронват думите му:

— Житията трябва да се знаят, а кой ги знае житията? Какво знаем ние? Живеем без криле... Къде е душата? Душата къде е? Първообразчета — да! — Има. А сърце — няма...

Тези гласно изречени мисли пораждат у всички, освен у Ситанов, подигравателни усмивки; почти винаги някой пошепва злорадо:

— В събота ще се запие...

Дългият, мършав Ситанов, младеж на двадесет и две години, с кръгло лице, без мустаци и вежди, печално и сериозно гледа в ъгъла.

Помня, след като свърши копието на Фьодоровската божа майка, струва ми се за Кунгур, Жихарев тури иконата на масата и каза високо, развълнувано:

— Завършена е майчицата! Яко чаша си ти — чаша бездънна, в която ще рукнат сега горчивите, сърдечни сълзи на света човешки...

И като метна на раменете си нечие палто, отиде в кръчмата. Младежите се разсмяха, засвиркаха; по-възрастните завистливо въздъгнаха след него, а Ситанов пристъпи до произведението му, погледна го внимателно и обясни:

— Разбира се, че ще се запие, защото му е жал да предаде работата си. Тази жалост не е достъпна за всички...

Пиянството на Жихарев започваше всякога в събота. Това като че ли не беше обикновената болест на работник-алкохолик; започваше така: сутринта той написваше писъмце и го изпращаше някъде по Павел, а преди обед казваше на Ларионич:

— Днес отивам на баня!

— За дълго ли?

— Е, господи...

— Ама моля ти се, най-късно до вторник!

Жихарев кимваше утвърдително с голия си череп, веждите му трепваха.

Дошъл си от баня, той се обличаше като франт, слагаше си бял нагръдник, кърпа на врата, спускаше над атлазената си жилетка дълга сребърна верижка и заминаваше мълчаливо, като заръчваше на мене и на Павел:

— За довечера разтребете работилницата по-хубаво; голямата маса да се измие и изтърка!

Настроението на всички ставаше празнично, всички се стягаха, четкаха, отиваха завчас на баня, вечеряха набързо; след вечеря идваше Жихарев с кесии мезета, бира и водка, а след него — една жена, почти уродливо едра във всичките си измерения. Висока беше към два метра, всички наши столове и столчета ставаха пред нея малки като играчки, дори дългият Ситанов изглеждаше момче до нея. Тя е много стройна, но гърдите ѝ се издигат като хълм към брадичката, движенията ѝ са бавни, несръчни. Надхвърлила е четиридесет години, ала кръглото ѝ,

неподвижно лице, с огромни конски очи, е свежо и гладко, малката ѝ уста е сякаш нарисувана, като у евтина кукла. С усмивка буташе на всички широката си, топла длан и говореше излишни думи:

— Здравейте. Студено е днес. Колко тежко мирише у вас. На боя мирише. Здравейте.

Приятно е да я гледаш — спокойна и силна като голяма пълноводна река, но в-думите ѝ има нещо сънотворно, всички те са ненужни и уморяват. Преди да изрече дума, тя се надуваше и още повече заобляше почти пурпурните си бузи.

Младежите се похилкват и шушукат:

— Ей, че великан!

— Камбанария!

Свила малките си уста, с ръце под гърдите, тя сяда до сложената маса, при самовара, и гледа всички поред с добрия поглед на конските си очи.

Всички се отнасят към нея с уважение, младите дори малко се плашат от нея — гледа момчето с жадни очи това едро тяло, ала когато погледът му срещне нейния плътно обгръщащ взор — момчето смутено свежда очите си. Жихарев също е вежлив към гостенката си, говори ѝ на „вие“, нарича я кумичка и когато я черпи, покланя ѝ се ниско.

— Ама не се безпокойте — сладко провлича тя, — какъв неспокоен сте наистина!

Самата тя живее, без да бърза, ръцете и се движат само от лактите до китките, а лактите ѝ са здраво притиснати до хълбоците. От нея лъха спиртна миризма на горещ хляб.

Заеквайки от възторг, старият Гоголев хвали хубостта на жената — сякаш псалт пее акатист, тя слуша с благосклонна усмивка, а когато той оплете думите, тя говори за себе си:

— А като мома не бяхме никак хубава, всичко това от женския живот го придобихме. Към трийсет години станахме такава забележителна, че дори и дворяни се интересуваха, един околийски предводител ни беше обещал каляска с чифт коне...

Капендюхин, пийнал, разчорлен, я гледа с ненавистен поглед и пита грубо:

— Това — за какво именно го беше обещал?

— Заради нашата любов, то се знай — обяснява гостенката.

— Любов — мънка Капендюхин смутено, — каква ти любов?

— Вие, такъв прекрасен левент, много добре знаете любовта — казва жената просто.

Работилницата се тресе от смях, а Ситанов мърмори на Капендюхин:

— Глупачка, ако не по-лошо! Такава можеш да обичаш само от преголяма мъка, както е известно на всички...

Той бледнее от ракията, по слепите му очи като перли е избила пот, умните му очи тревожно блестят. А старият Гоголев поклаща уродливия си нос, избърсва с пръсти сълзите от очите си и пита:

— Колко дечица си имала?

— Дете имахме едно...

Над масата виси лампа, зад ъгъла на печката — друга. Те дават малко светлина, в ъглите на работилницата са се събрали гъсти сенки, откъдето гледат недорисуваните, обезглавени фигури. В гладките сиви петна на мястото на ръцете и главите се мержелее нещо зловещо; повече от всякога ми се струва, че телата на светците тайнствено са изчезнали от пъстрите одежди, от тази изба. Стъклените кълба са вдигнати чак до тавана, висят там на куките в облаче дим и блещукат синкаво.

Жихарев неспокойно обикаля масата, кани всички да ядат и пият, голият му череп се навежда ту към този, ту към онзи, тънките му пръсти непрекъснато играят. Той е отслабнал, хищният му нос е станал по-остър; когато стои ребром към светлината, върху страната му ляга черна сянка от носа.

— Пийте, яжте, приятели — казва със звънлив тенор.

А жената пее свойски:

— Защо си правите труд, куме? Всеки си има ръка, има си апетит, никой не може да яде повече, отколкото му се яде!

— Отпочивай си, народе! — възбудено вика Жихарев. — Приятели мои, всички ние сме раби божи, хайде да изпеем „Хвалете името“...

Пеенето не върви; вече всички са се отпуснали, опили от яденето и от водката. В ръцете на Капендюхин се появява хармоника, младият Виктор Салаутин, черен и сериозен като вранче, е взел дайрето, движи пръст по опънатата кожа, кожата глухо бумти, буйно дрънкат звънчетата.

— Р-руската! — командува Жихарев. — Кумичке, моля!

— Ах — въздъхва жената и става, — колко сте неспокоен!

Излиза на свободното място и застава там здраво, като параклис. Облечена е с широка кафява пола и жълта батистена блуза, с алена кърпа на главата.

Лудешки вие хармониката, звънтят камбанките ѝ, дрънкат звънчетата, кожата на дайрето издава тежък, глухо въздишащ звук, неприятно е да слушаш това — сякаш човек се е побъркал и като пъшка и ридае, блъска чело в стената.

Жихарев не може да играе, той просто ситни с крака и потропва с токовете на силно лъснатите си ботуши, подскача като козел и все не в такт с увличащата музика. Краката му са като чужди, тялото му грозно се кълчи, той се мята като оса в паяжина или риба в мрежа — това е тъжно. Но всички, дори и пияните, внимателно гледат гърченето му, всички мълчаливо наблюдават лицето и ръцете му. Лицето на Жихарев изумително играе, става ту ласкаво и смутено, ту внезапно гордо и — сурово се въси; ето че той се учуди от нещо, ахна, затвори за миг очи, а като ги отвори, стана печален. Стиснал юмруци, промъкна се към жената и неочаквано ударил крак, падна на колене пред нея, широко разперил ръце, вдигнал вежди, сърдечно усмихнат. Тя го гледа отгоре надолу с блакосклонна усмивка и спокойно го предупреждава:

— Ще се изморите, куме!

Тя се опитва нежно да притвори очи, ала тези очи, големи като пендари, не се затварят и сбърчено, лицето ѝ добива неприятно изражение.

Тя също не може да танцува, само бавно люлее огромното си тяло и безшумно го мести от място на място. В лявата си ръка държи кърпа и лениво помахва с нея; дясната ѝ ръка е опряна на хълбока — това я прави да прилича на огромна кана.

А Жихарев обикаля тази каменна жена и противоречиво мени лицето си — струва ти се, че играят не един, а десет души, всичките различни: един — тих и покорен; друг — сърдит, вдъхващ страх; трети — самият той се бои от нещо и като охка тихичко, иска незабелязано да избяга от едрата, неприятна жена. Ето че се появи още един — озъбен, конвулсивно се превива като ранено куче. Този скучен, грозен танц поражда у мене тежко униние, буди лоши спомени за войниците, перачките и готвачките, за кучешките сватби.

В паметта ми изплуват тихите думи на Сидоров:

„В това нещо всички лъжат, то затуй е такава нещо, че всичките ги е срам, никой никого не обича, а просто — игра...“

Не искам да вярвам, че „всички лъжат в това нещо“ — ами тогава Кралица Марго? И Жихарев не лъже, разбира се. Зная, че Ситанов е обикнал „фльорца“, а тя го е заразила със срамна болест, но той не я бие за това, както го съветват другарите му, а ѝ е взел под наем стая, лекува я и винаги говори за нея някак особено топло и смутено.

Едрата жена непрекъснато се клати, като се усмихва безжизнено, и от време на време размахва кърпичката; Жихарев конвулсивно подскача около нея, аз гледам и си мисля: нима Ева, която е измамила бога, е приличала на този кон? В мене се поражда чувство на омраза към нея.

Безликите икони гледат от тъмните стени, до стъклата на прозорците се е прилепила тъмна нощ. Лампите горят мъждиво в задухата на работилницата; вслушвам се и — сред тежкия тропот и шума от гласовете се отделя бързото падане на капките вода от медния умивалник във ведрото с помията.

Колко различно е всичко това от живота, за който съм чел в книгите. Ужасно различно. Ето че най-последно на всички дотегна. Капендюхин бутна хармониката в ръцете на Салаутин и вика:

— Карай! С пълна пара!

Той танцува като Ванка Циганина — сякаш лети във въздуха; после въодушевено и изкусно танцуват Павел Одинцов, Сорокин; туберкулозният Давидов също мести крака по пода и кашля от праха, дима, силната миризма на водка и пушен салам, който винаги дъха на щавена кожа.

Играят, пеят, викат, но всеки помни, че се весели, и всички като че ли държат изпит един пред друг — изпит за ловкост и неуморност.

Пийналият Ситанов пита ту този, ту онзи:

— Мигар може да се обича такава жена, а?

Изглежда, че ей сега ще заплаче.

Ларионич понадига остриите кости на раменете си и му отговаря:

— Жена като жена — какво искаш?

Онези, за които говорят, незабелязано са изчезнали. Жихарев ще дойде в работилницата след два-три дни, ще отиде на баня и около две седмици ще работи в своя кът мълчаливо, важен, чужд на всички.

— Отидоха ли си? — пита Ситанов сам себе си и оглежда работилницата с тъжни синкавосиви очи. Лицето му е грозно, някак старческо, ала очите са ясни и добри.

Ситанов се отнася към мене приятелски — това дължа на дебелия тетрадка, в която имам записани стихове. Той не вярва в бога, но много мъчно е да се разбере — кой в работилницата освен Ларионич обича бога и вярва в него: всички говорят за него лекомислено, подигравателно, така, както обичат да говорят за господарката. И все пак, когато сядат да обядват и да вечерят, всички се кръстят, когато си лягат да спят — молят се, в празник ходят на църква.

Ситанов не прави нищо от това и го смятат безбожник.

— Няма бог — казва той.

— Ами откъде е произлязло всичко?

— Не зная...

Когато го попитах: как може да няма бог? — той ми обясни:

— Виждаш ли: бог е висина!

И вдигна над главата си дългата ръка, а после я спусна на седемдесет-осемдесет сантиметра от пода и каза:

— Човекът е низост! Така ли е? А казано е: „Човекът е създаден по образ и подобие божие“, както знаеш! А на какво прилича Гоголев?

Това ме оборва: нечистият и пиян старец Гоголев, въпреки възрастта си, върши греха на Онан; спомням си вятския войник, Ермохин, бабината сестра — какво богоподобно има в тях?

— Хората са свини, както се знае — казва Ситанов и веднага почва да ме утешава:

— Нищо, Максимич, има и добри, има!

С него беше леко, просто. Когато не знаеше нещо, откровено казваше:

— Не зная, не съм мислил за това!

Това също бе необикновено: преди да го срещна, бях виждал само хора, които всичко знаеха, за всичко говореха.

Чудно ми беше, когато виждах в тетрадката му, покрай хубавите стихове, които вълнуваха душата, множество мръсни стихотворения, будещи само срам. Когато му говорех за Пушкин, той ми сочеше „Гаврилиадата“, преписана в тетрадката му...

— Какво е Пушкин? Просто — шегаджия, а виж, Бенедиктов — той, Максимич, заслужава внимание!

И затворил очи, тихичко декламираше:

*О, ето на жена прекрасна
очарователната гръд...*

И, кой знае защо, особено наблягаше на три реда, като ги казваше с горда радост:

*Ала не би могъл и орлов взор
през този пламнал жар заслон
да мине — и във сърцето да проникне...*

— Разбираш ли?

Беше ми много неудобно да призная, че не разбирам на какво се радва.

Задълженията ми в работилницата бяха доста прости: сутрин, когато още всички спят, аз трябваше да приготвя самовара за майсторите, а докато те пиеха чай в кухнята, ние с Павел разтребвахме работилницата и отделяхме за боите жълтъците от белтъците, след това отивах на дюкяна. Вечер ме караха да стривам бои и „да се вглеждам в занаята“. Отначало аз „се вглеждах“ с голям интерес, но скоро разбрах, че почти всички заети с този раздробен на късове занаят, не го обичат и страдат от мъчителна скука.

Вечерите ми бяха свободни, аз разказвах на хората за живота на парахода, разказвах им разни истории от книгите и без да усетя, заех в работилницата някакво особено място — на разказвач и четец.

Скоро разбрах, че всички тези хора са виждали и знаят по-малко от мене; почти всеки от тях от дете е бил затворен в тясната клетка на занаята и оттогава стои в нея. От цялата работилница само Жихарев бе ходил в Москва, за която говореше внушително и мрачно:

— Москва на сълзи не вярва, там трябва да си отваряш очите!

Всички останали бяха ходили само в Шуй и Владимир; когато говореха за Казан, питаха ме:

— Ами там има ли много руси? И църкви ли има?

За тях Перм беше в Сибир; те не вярваха, че Сибир се намира отгатък Урал.

— Абе уралските бели риби и есетрите оттам ли ги докарват, от Каспийско море? Значи — Урал е на морето!

Понякога ми се струваше, че се подиграват с мене, като твърдят, че Англия се намирала накрай света, а Бонапарт произхождал от калужките дворяни. Когато им разказвах за неща, които сам бях виждал, те много-много не ми вярваха, но всички обичаха страшните приказки, заплетените истории; дори възрастните явно предпочитаха измислицата пред истината; добре виждах, че колкото по-невероятни са събитията, колкото повече фантазия има в разказа, толкова по-внимателно ме слушат хората. Изобщо действителността не ги

интересуваше и всички мечтателно надзъртаха в бъдещето, като не искаха да виждат бедността и грозотата на настоящето.

Това ме учудваше още повече, понеже вече доста остро чувствавах противоречието между живота и книгата; ето пред мене живи хора, а в книгите няма такива: няма ги Смурий, огняря Яков, бегуна Александър Василиев, Жихарев, перачката Наталия...

В сандъка на Давидов се намериха изпокъсани разкази от Голицински, „Иван Вижигин“ на Булгарин, едно томче от барон Брамбеус; аз прочетох всичко това на глас и то се хареса на всички, а Ларионич каза:

— Четенето отпъжда кавгите и врявата — това е хубаво!

Започнах ревностно да търся книги, намирах и почти всяка вечер четях. Това бяха хубави вечери; в работилницата е тихо, както нощем, над масите висят стъклени кълба — бели, студени звезди, лъчите им осветяват рошави и плешиви глави, сведени над масите; виждам спокойни, унесени лица, понякога прозвучава възглас за похвала на автора или героя на книгата. Внимателни и кротки, хората не приличат на себе си през тази часове; аз много ги обичам, и те също се отнасят добре към мене; чувствавах се на мястото си.

— С книгите при нас стана, както през пролетта, когато извадят зимните рамки и за пръв път разтворят прозорците на воля — каза веднъж Ситанов.

Трудно беше да намираме книги; не ни идваше наум да се запишем в библиотека, но аз все пак съумявах някак да набавям книжки, като ги изпросвах отвсякъде като милостиня. Веднъж началникът на пожарната команда ми даде един том от Лермонтов и тогава почувствах силата на поезията, могъщото ѝ влияние върху хората.

Помня, още от първите редове на „Демон“ Ситанов погледна книгата, после — лицето ми, остави четката на масата и като мушна дългите си ръце между коленете, заклати се усмихнат. Столът под него заскърца.

— По-тихо, братлета — каза Ларионич, остави и той работата си и се приближи до масата на Ситанов, където четях.

Поемата ме вълнуваше мъчително и сладко, гласът ми пресекуваше, не виждах добре редовете на стиховете, сълзи пълнеха очите ми. Ала още повече ме вълнуваше глухото, предпазливо

движение в работилницата, цялата тя бавно пъплеше и сякаш магнит привличаше хората към мене. Когато свърших първата част, почти всички стояха около масата, плътно притиснати един до друг, прегърнати, чумереха се и се усмихваха.

— Чети, чети — каза Жихарев и наведе главата ми над книгата.

Аз свърших книгата, той я взе, погледна заглавната ѝ страница, мушна я под мишницата си и заяви:

— Това трябва да се прочете още веднъж! Утре пак ще я прочетеш. Аз ще прибера книгата.

Отиде, заключи Лермонтов в чекмеджето на масата си и се залови за работа. В работилницата бе тихо, хората внимателно се разотиваха по масите си; Ситанов се приближи до прозореца, опря чело до стъклото и замря, а Жихарев, отново оставил четката, каза със строг глас:

— Виж, това е житие, раби божи... да!

Понадигна рамене, сви глава и продължи:

— Деймона аз мога даже да го нарисувам: в тяло — черен и космат, крилата му огненочервени — миний, а лицето, ръцете и нозете му — синкавобели, да речем, като сняг на месечина.

Чак до вечеря той се въртя на столчето си неспокойно и необичайно за него, движеше пръсти и говореше неясно за демона, за жените и за Ева, за рая и за това как са сгрешили светците.

— Всичко туй е истина! — твърдеше той. — Щом светците грешат с грешни жени, то се знай, демона го блазни да съгреши с чиста душа...

Слушаха го мълчаливо; навярно на всички, както и на мене, не им се приказваше. Работеха без сърце и поглеждаха към часовника, а когато удари девет, те дружно оставиха работата си.

Ситанов и Жихарев излязоха на двора и аз отидох с тях. Там Ситанов каза, като гледаше звездите:

*В простора хвърлени, се скитат
керваните от светила... —*

това не можеш да го измислиш!

— Никакви думи не помня — забеляза Жихарев, потрепервайки от острия студ. — Нищо не помня, а него го виждам! Чудно е — човек да ни накара дявола да съжалим? Нали ти е жал за него, а?

— Жал ми е — съгласи се Ситанов.

— Ето какво значи — човек! — незабравимо възкликна Жихарев.

В пруста той ме предупреди:

— Ти, Максимич, не казвай никому в магазина за тази книга; тя, не ще и дума, е забранена!

Зарадвах се: ето, значи, за какви книги ме е питал свещеникът на изповедта!

Вечеряха мудро, без обикновения шум и глъч, като че ли на всички се бе случило нещо важно, за което трябваше напрегнато да се помисли. А след вечеря, когато всички си легнаха, Жихарев извади книгата и ми каза:

— Я прочети това още веднъж! По-бавно, не бързай...

Няколко души мълчаливо станаха от леглата си, дойдоха при масата и насядаха около нея съблечени, подвили крака.

И пак, когато свърших четенето, Жихарев каза, като потропваше с пръсти по масата:

— Това е житие! Ах, демоне, демоне... виж ти, братко, а?

Ситанов се надвеси през рамото ми, прочете нещо, засмя се и каза:

— Ще си я препиша в тетрадката...

Жихарев стана и понесе книгата към масата си, но се спря и внезапно заговори обидено, с потрепващ глас:

— Живеем като слепи палета, не знаем кое за какво е — и на бога, и на демона непотребни! Какви раби божи сме. Йов е раб, а сам господ е говорил с него! Също и с Мойсей! На Мойсей дори името е дал той: Мой сей, значи — божи човек. А ние чии сме?...

Заклучи книгата и започна да се облича, като попита Ситанов:

— Ще дойдеш ли в кръчмата?

— Ще ида при моята — тихо отвърна Ситанов.

Когато те излязоха, легнах на пода при вратата, до Павел Одинцов. Той дълго се въртя, сумтя и изведнъж тихичко заплака.

— Какво ти е?

— Много ми е жал за всички — каза той, — та четвърта година живея с тях, познавам ги всичките...

На мене също ми беше мъчно за тези хора; ние дълго не заспахме и шепнешком приказвахме за тях, като откривахме у всекиго добри, хубави черти и във всички по нещо, което още повече засилваше детинската ни жал.

Ние с Павел Одинцов се разбирахме много добре; по-късно той стана добър майстор, но не за дълго — към тридесет години почна диво да пие, после го срещнах на Хитровия пазар в Москва като босяк и неотдавна научих, че умрял през време на тифуса. Ужас ме обзема, като си спомня колко добри хора загинаха глупаво през мое време! Всички хора се похабяват и — умират, това е естествено; но никъде те не се похабяват тъй страшно бързо, така безсмислено, както у нас, в Русия...

Тогава той беше хлапак с обла глава, една-две години по-голям от мене; чевръст, умничък и честен, даровит; добре рисуваше птици, котки и кучета и необикновено умело правеше карикатури на майсторите, като ги изобразяваше винаги пернати. Ситанов — като тъжен дъждосвирец на един крак, Жихарев — като петел с откъснат гребен, без перушина на темето, болния Давидов — като тревожна попадийка. Но най-добре му се удаваше старият гравьор Гоголев, като прилеп с големи уши, с иронична човка и малки крачета с по шест нокътя на всяко. От кръглото, тъмно лице гледаха белите кръгчета на очите, зениците приличаха на зърна леща и бяха поставени напреки на очите — това придаваше на лицето живо и много гнусно изражение.

Майсторите не се обиждаха, когато Павел им показваше карикатурите, но карикатурата на Гоголев правеше на всички неприятно впечатление и строго съветваха художника:

— Я по-добре я скъсай, че ще я види старецът и ще те смаже от бой!

Мръсен и прогнил, вечно пиян, старецът беше досадно благочестив, неизтощимо зъл и клеветеше цялата работилница пред продавача, когото господарката възнамеряваше да ожени за своята племенница и който поради това вече се чувствуваше господар на цялата къща и на хората. Работилницата го мразеше, но се страхуваше от него, затова се страхуваше и от Гоголев.

Павел бясно и всякак тормозеше гравьора, сякаш си бе поставил за цел да не дава на Гоголев нито минута покой. Аз също му помагах според силите си в това, работилницата се забавляваше с нашите немирства, почти винаги безмилостно груби, но ни предупреждаваха:

— Ще си изпатите, момчета! Ще ви изгони Кузка-бръмбарчето!

Кузка-бръмбарчето е прякорът на продавача, даден му от работилницата.

Предупрежденията не ни плашеха, ние боядисвахме лицето на заспалия гравьор; веднъж, когато спеше пиян, позлатихме носа му и той два-три дни не можа да изчисти златото от дупките на порестия си нос. Ала всеки път, когато успеехме да ядосаме стареца, аз си спомнях парахода, малкия вятски войник и ми ставаше тежко на душата. Въпреки възрастта си Гоголев беше все пак толкова силен, че често ни натупваше, нападнал ни неочаквано; ще ни набие, а после ще се оплаче на господарката.

Тя — също пияна всеки ден и поради това винаги добра и весела — се мъчеше да ни сплаши, тропаше с отеκληте си ръце по масата и викаше:

— Пак ли вилнеете, дяволи? Той е старичък, трябва да го зачитате! Кой му е налял в чашата фотоген вместо ракия?

— Ние...

Господарката се чудеше:

— Ах, божичко, пък още и признават! Ах, проклетници... Старците трябва да се уважават!

Тя ни пъдеше, а вечерта се оплакваше на продавача и той ми казваше сърдито:

— Ама как може: книжки четеш, дори светото писание и — такива лудории, а? Внимавай, брат!

Господарката беше самотна и трогателно жалка; често пъти ще се напие с плодов ликьор, ще седне до прозореца и — пее:

*Не ще пожали никой мене,
на никого не му е жал,
тъгата ми не знае никой,
кому да кажа таз печал.*

И като хлипа, провлича с треперлив старчески глас:

— Ю-у-у...

Веднъж я видях как дойде при стълбата с гърне варено мляко в ръцете, но ненадейно краката ѝ се подвиха, тя седна и се понесе надолу по стълбата, като се тръскаше тежко от стъпало на стъпало и не изпускаше гърнето от ръцете си. Млякото се изплискваше по роклята ѝ, а тя, протегнала ръце, ядосано викаше на гърнето:

— Какво правиш, върколако? Къде отиваш?

Не дебела, но отпуснато мека, тя приличаше на стара котка, която вече не може да хваща мишки, а натежала от ситост, само мърка и сладко си спомня за своите победи и удоволствия.

— Ето — казваше Ситанов, като се мръщеше замислено, — имаше голямо предприятие, хубава работилница, залягаше за това предприятие умен човек, а сега всичко отива на вятъра, всичко ще влезе в лапите на Кузка! Работихме, работихме, ама всичко било за чужд, байно! Помислиш за това и току в тиквата ти се скъса някаква пружинка — нищо не ти се ще, да вземеш да плюеш на цялата работа, па да легнеш на покрива, да лежиш цяло лято и да гледаш небето...

Павел Одинцов също бе усвоил тези мисли на Ситанов и като палеше цигара с маниера на възрастен, философствуваше за бога, за пиянството, за жените и за това, че всяка работа изчезва, едни правят нещо, а други рушат направеното, понеже не го ценят и не го разбират.

В такива моменти неговото остро, мило лице се сбръчкваше, застаряваше, той сядаше върху постелките на пода и прегърнал колене, дълго гледаше сините квадрати на прозорците, стряхата на бараката, затисната от преспи сняг, звездите по зимното небе.

Майсторите хъркат, мучат в съня си, някой бълнува задъхано, на високия одър изхравва остатъците от живота си Давидов. В ъгъла, тяло до тяло, се търкалят, оковани от съня и алкохола, „рабите божи“ Капендюхин, Сорокин и Першин; от стените гледат икони без лица, без ръце и нозе. Души ни тежката миризма на безир, развалени яйца и нечистотия, вкиснала се в цепнатините на пода.

— Колко ми е мъчно за всички! — шепне Павел. — Господи!

Тази жалост към хората все повече тревожи и мене. На нас двамата, както споменах вече, всички майстори ни се струваха добри хора, а животът бе лош, недостоен за тях, непоносимо скучен. През дните на зимните бури, когато всичко по земята — къщи, дървета — се тресеше, виеше, плачеше и биеха великопостно унили камбани, скуката нахлуваше в работилницата на вълни, тежка като олово, потискаше хората и убиваше в тях всичко живо, гонеше ги в кръчмата, при жените, които бяха също такова средство за забрава, както водката.

В такива вечери книгите не помагаха и тогава ние с Павел се мъчехме да развлечем хората със свои средства: мажехме си мутрите със сажди, с бои, разкрасявахме се с кълчища, играехме разни комедии, съчинени от нас, и геройски се борехме със скуката, като карахме хората да се смеят. Припомнил си „Предание за това, как един войник отгървал Петър Велики“, аз възпроизведох тази книжка в разговорна форма, качвахме се на одъра на Давидов и играехме там, като сечехме весело главите на въображаемите шведи; публиката се смееше гръмогласно.

Особено ѝ харесваше легендата за китайския дявол Цинг Ю-тонг; Пашка представяше нещастния дявол, който намислил да направи добро, а аз — всичко останало: хора от двата пола, предмети, добрия дух и дори камъка, на който си почивал китайският дявол в дълбоко униние след всеки от своите безплодни опити да стори добро.

Публиката се смееше с глас, а аз се чудех колко лесно човек можеше да я накара да се смее — тази леснина ме засягаше неприятно. — Ах, палячовци! — викаха ни. — Ах, поразници!

Но колкото повече време минаваше, толкова по-натрапчиво ми се струваше, че за душите на тези хора тъгата е по-близка от радостта.

У нас веселието никога не съществува и не се цени само за себе си, а преднамерено го вадят изпод миндера като средство да се намали руската сънлива тъга. Подозрителна е вътрешната сила на веселието, което се поражда не от само себе си, не защото иска да се породи, а идва само по призива на горестни дни.

И много често руското веселие неочаквано и неуловимо преминава в жестока драма. Играе човек, сякаш разкъсва вериги, които го свързват, и внезапно освободил в себе си небивало жесток звяр, в животинска мъка се нахвърля на всички и всичко къса, хапе, съсипва...

Това пресилено веселие, родено по външен подтик, ме дразнеше и възбуден до самозабрава, започнах да разказвам и да представям внезапно създадени фантазии — премного ми се искаше до пробудя истинска, свободна и лека радост у хората! Постигах нещо, хвалеха ме, чудеха ми се, но мъката, която като че ли успявах да разсея, отново бавно се съгъстяваше и засилваше, смазвайки хората.

Сивият Ларионич ласкаво казваше:

— Ама че шегаджия си, да те поживи господ!

— Смешник — подкрепяше го Жихарев. — Ти, Максимич, върви в цирка или в театъра, от теб сигур ще стане до-обър палячо!

От цялата работилница на театър ходеха — през коледните празници и на Сирница — само двама: Капендюхин и Ситанов; по-старите майстори сериозно ги съветваха да се очистят от този грях, като се окъпят на Богоявление в пробитата в леда дупка. Ситанов особено често ме убеждаваше:

— Зарежи всичко, учи се за актьор!

И развълнувано разказваше тъжния „Живот на актьора Яковлев“.

— Ето какво може да стане!

Той обичаше да разказва за кралица Мария Стюарт, като я наричаше „дяволица“, но най-много се възхищаваше от „Испанския благородник“.

— Дон Сезар де Базан е най-благородният човек, Максимич! Необикновен!

В самия него имаше нещо от „Испанския благородник“: веднъж на площада пред пожарната кула трима пожарникари биеха за развлечение един селянин; тълпа от тридесет-четиридесет души гледаше побоя и час по час хвалеше войниците. Ситанов се хвърли в боя, с юнашки удари на дългите си ръце изпосъбори пожарникарите, вдигна селянина и го бутна към хората, като извика:

— Отведете го!

А той остана, сам против трима; пожарната команда беше на десетина крачки, войниците можеха да повикат помощ и щяха да набият Ситанов, но за негов късмет пожарникарите се уплашиха и избягаха в двора.

— Кучета! — викна той след тях.

Всяка неделя младежите отиваха на юмручен бой при пазарището за дървен материал отвъд Петропавловските гробища, където се трупаха да се бият против работници от санитарния обоз и селяни от околните села. Работниците изправяха против града прославен боец — мордвин, великан с малка глава и болни очи, винаги в сълзи. Като бършеше сълзите си с мръсния ръкав на късия си кафтан, той стоеше пред своите, широко разкрячен, и добродушно подканяше:

— Ха излизайте, че е студено!

Против него от наша страна излизаше Капендюхин и мордвинът винаги го побеждаваше. Но окървавен, задъхан, казакът казваше:

— Да пукна, ама ще надвия мордвата!

В края на краищата това стана цел на живота му, той дори се отказа от водката, преди да си легне разтриваше със сняг тялото си, ядеше много месо и за да развие мускулите си, всяка вечер се кръстеше многократно с двупудова гира. Ала и това не му помагаше. Тогава зашил в ръкавиците си парчета олово и се похвалил на Ситанов:

— Сега — свършено е с мордвата!

Ситанов го предупредил строго:

— Махни ги, че инак ще те издам преди боя!

Капендюхин не му повярвал, но когато отидоха да се бият, Ситанов неочаквано каза на мордвина:

— Дръпни се, Василий Иванович, първо аз ще се счепкам с Капендюхин!

Казакът се изчерви силно и кресна:

— С теб няма да се бия, махай се!

— Ще се биеш — каза Ситанов и тръгна към него, като го гледаше в лицето със смазващ поглед.

Капендюхин запристъпва на място, свали ръкавиците от ръцете си, пъхна ги в пазвата си и бързо напусна боя.

И нашата, и противниковата страна бяха неприятно учудени; един достолепен човек сърдито каза на Ситанов:

— Никак не е редно, братче, къщните работи да се решават на публичен бой!

От всички страни напиреха към Ситанов, хокаха го, той дълго мълча, ала най-после каза на достолепния човек:

— Ами ако съм предотвратил убийство?

Достолепният човек веднага се досети и дори свали каскета си, като каза:

— Тогава от наша страна — благодарим ти!

— Само че ти, байно, не го раздрънквай!

— Защо? Капендюхин е рядък боец, а неуспехите озлобяват човека, ние разбираме! Ама сега преди боя ще вземем да преглеждаме ръкавичките му.

— Ваша работа!

Когато достолепният човек се отдалечи, нашите почнаха да хокат Ситанов:

— Що ти трябваше, върлино! Казакът щеше да надвие, а сега ето че ний ще сме бити...

Хокаха го дълго, досадливо, с удоволствие.

Ситанов въздъхна и каза:

— Ама че сте и вие, непрокопсаници...

И неочаквано за всички извика мордвина на двубой — той зае позиция, като размахваше весело юмруци и бърбеше шеговито:

— Ще се побъхтим, ще се постоплим...

Няколко души, хванати за ръце, изблъскаха с гърбовете си онези, които стояха зад тях — образува се широк, просторен кръг.

Бойците зорко се наблюдаваха и тъпчеха на място с десни ръце напред и леви — пред гърдите. Опитните хора веднага забелязаха, че Ситанов има по-дълга ръка от мордвина, стана тихо, от време на време изскърцваше снегът под краката на бойците. Някой не изтърпя напрежението и измънка жаловито и жадно:

— Че да бяха почнали...

Ситанов замаха с дясната ръка, мордвинът понадигна лявата си за защита и получи прав удар под лъжичката от лявата ръка на Ситанов, хлъцна, отстъпи и каза с удоволствие:

— Млад е, ама не е глупав!

Те заподскачаха един срещу друг и със замах стоварваха в гърдите си тежки пестници; след няколко минути и свои, и чужди възбудено викаха:

— По-живо, зографе! Нашари го, чекани!

Мордвинът беше много по-силен от Ситанов, но значително по-тежък от него, не можеше да удря така бързо и получаваше по два и три удара за един. Ала изглежда, че пребитото му тяло не страдеше много, той все подвикваше, подсмиваше се и неочаквано с тежък удар отдолу, под мишницата — изметна дясната ръка на Ситанов от рамото.

— Разтървавай — равен! — извикаха наведнъж няколко гласа и като развалиха кръга, хората разделиха бойците.

Мордвинът каза добродушно:

— Не е много силен, ама е сръчен зографът! Добър боец ще стане, казвам го пред всички.

Момчетата започнаха общ бой, а аз поведох Ситанов при фелдшера — специалист по наместване на кости; постъпката му го издигна още повече в очите ми, увеличи симпатията и уважението ми към него.

Изобщо той беше много правдив, честен и смяташе това като че ли за свое задължение, но разпуснатия Капендюхин майсторски му се присмиваше:

— Ех, Женя, живееш за пред хората! Лъснал си душата си, като самовар пред празник, и се хвалиш — я как ослепително блести! А пък душата ти е медна и с теб е много скучно...

Ситанов спокойно мълчеше и усърдно работеше или преписваше в тетрадката си стиховете на Лермонтов; за това преписване губеше всичкото си свободно време, но когато му предложих: „Нали имате пари, да бяхте си купили книгата!“ — той отговори:

— Не, по-добре да я препиша със собствената си ръка!

Написал страница с красивия си дребен почерк, със сложни завъртулки, докато чакаше да изсъхне мастилото, той тихичко четеше:

*Без съжаление, без жал
ще съзерцаваш ти света,
де няма щастие без печал,
ни дълготрайна красота...*

И казваше, примижал:

— Това е истина! Ех, че хубаво знае той истината!

Много ме учудваха отношенията между Ситанов и Капендюхин — когато си пийнеш, казакът винаги налиташе да се бие с другаря си, Ситанов дълго го придумваше:

— Махай се! Не налитай...

А после започваше да бие жестоко пияния, така жестоко, че майсторите, които се отнасяха към междуособните боеве като към зрелище, се намесваха в този бой и разтърваваха приятелите.

— Ако не спреш Евгений навреме, ще пребие човека, и себе си няма да пощади — казваха те.

Трезвен, Капендюхин също неуморно се подиграваше със Ситанов, като осмиваше страстта му към стиховете и нещастната му любов, като мръсно, но безуспешно се опитваше да събуди ревност. Ситанов слушаше подигравките на казака мълчаливо, безобидно, а понякога дори и сам се смееше заедно с Капендюхин.

Те спяха един до друг и нощем дълго си шепнеха за нещо.

Тези разговори не ми даваха мира — искаше ми се да знам за какво могат да приказват приятелски хора, които така не си приличат. Но когато се приближавах до тях, казакът ръмжеше:

— Какво искаш?

А Ситанов като че ли не ме виждаше.

Но веднъж ме повикаха и казакът попита:

— Максимич, ако беше богат, какво щеше да направиш?

— Щях да си купя книги.

— А после?

— Не зная.

— Ех! — ядосано ми обърна гръб Капендюхин, а Ситанов спокойно каза:

— Виждаш ли — никой не знае, ни старо, ни мало! Казвам ти: и богатството само за себе си е безполезно! Всичко иска някакво

приложение...

Попитах:

— За какво приказвате?

— Не ни се спи и нà, приказваме — отговори казакът.

По-късно, вслушал се в техните разговори, разбрах, че те говорят нощем за същото, за което хората обичат да говорят и денем: за бога, за истината, за щастието, за глупостта и хитростта на жените, за алчността на богатите и за това, че целият живот е объркан и неразбираем.

Всякога жадно слушах тези разговори, те ме вълнуваха, харесваше ми, че почти всички хора говорят едно и също: животът е лош, трябва да се живее по-хубаво! Но същевременно виждах, че желанието да се живее по-хубаво не налага никакви задължения, не изменя нищо в живота на работилницата, в отношенията на майсторите помежду им. Всички тези приказки, като осветяваха пред мене живота, разкриваха зад него някаква унила пустота и в тази пустота сякаш пращинки във водата на езеро при вятър, безредно и възбудено плават хората, същите онези, които твърдят, че тази блъсканица е безсмислена и ги обижда.

Разсъждавайки много и на драго сърце, те винаги съдеха някого, разкайваха се, хвалеха се, предизвикваха зли разпри за дребни неща и жестоко се обиждаха един друг. Мъчеха се да отгатнат какво ще стане с тях след смъртта, а до прага на работилницата, където стоеше ведрото за помията, беше изгнила една дъска, изпод дъските в тази влажна, гнила, мокра дупка лъхаше студ и миризма на вкисната пръст, от това мръзнеха краката; ние с Павел запушвахме тази дупка със сено и парцали. Често казваха, че дъската трябва да се смени, но — дупката ставаше все по-широка, по време на виелиците от нея духаше като от комин, хората настиваха, кашляха. Тенекиената въртележка на прозорчето за проветряване отвратително скърцаше, псуваха я цинично, ала когато аз я намазах с олио, Жихарев се послуша и каза:

— Не скрибуца прозорчето и — стана по-сुकно!

Когато си дойдеха от баня, лягаха си в прашните и нечисти легла — мръсотията и лошите миризми изобщо никого не възмуцаваха. Имаше множество отвратителни дреболии, които пречеха да се живее, те можеха лесно да се премахнат, но никой не правеше това.

Често казваха:

— Никой не жали хората — нито бог, нито те сами себе си...

Ала когато ние, аз и Павел, изкъпахме разядения от нечистотия и насекоми умиращ Давидов, взеха ни на подбив, събличаха ризите си и ни предлагаха да ги опощем, наричаха ни теляци и изобщо ни подиграваха така, сякаш бяхме направили нещо срамно и много смешно.

От Коледа чак до велики пости Давидов лежеше на одъра, кашляше продължително, плюеше долу парчета миризлива кръв и когато не улучваше ведрото с помията, кръвта цопваше на пода; нощем будеше хората с несвестни викове.

Почти всеки ден казваха:

— Трябва да го закараме в болницата!

Но най-напред излезе, че паспортът му бил просрочен; после той се пооправил, а накрая решиха:

— Така или иначе, скоро ще умре!

И самият той обещаваха:

— Скоро!

Беше кротък шегаджия и също винаги се мъчеше да пропъди жестоката скука в работилницата с шеги — ще провеси надолу тъмното си, костеливо лице и със свирещ глас провъзгласява:

— Народе, чуй гласа на възнесения на одъра...

И казваше в рими горчива безсмислица:

*Одърът е моят кът
и съм ранобудник пръв.
И насън, и наяве
на хлебарки съм мезе...*

— Не клюмва! — възхищаваше се публиката.

Понякога аз и Павел се качвахме при него — той се шегуваше пресилено:

— С какво да ви почерпя, скъпи гости? Пресничко паяче не желаете ли?

Умираще бавно и това много му бе дотегнало; казваше с искрена досада:

— Не умирам, и това си е!

Безстрашието му пред смъртта много плашеше Павел, той ме будеше нощем и шепнеше:

— Максимич, май че е умрял... Ще вземе да умре някоя нощ, а ние ще лежим под него, ах, господи! Страх ме е от мъртъвци...

Или казваше:

— Е, защо е живял, за какво? Двайсет години няма, а вече умира...

През една лунна нощ ме събуди и като гледаше уплашено с ококорени очи, каза:

— Слушай!

На одъра хъркаше Давидов, като говореше бързо и ясно:

— Я дай насама, дай-ай...

После се разхълца.

— Умира, бога ми, ще видиш! — вълнуваше се Павел.

Аз цял ден бях мъкнал сняг от двора на полето, бях много уморен, спеше ми се, но Павел ме молеше:

— Не заспивай, моля ти се, за бога, не заспивай!

И неочаквано скочи на колене и закрепця диво:

— Ставай, Давидов умря!

Някои и други се събудиха, от леглата се надигнаха няколко фигури, прозвучаха сърдити въпроси.

Капендюхин се качи на одъра и каза учудено:

— Май че наистина е умрял... нищо, че е топличък...

Стана тихо. Жихарев се прекръсти, уви се с одеялото и рече:

— Е, няма какво, царство му небесно!

Някой предложи:

— Да го изнесем в пруста...

Капендюхин слезе от одъра, погледна през прозореца.

— Нека полежи до заранта, той и жив на никого не пречеше...

Скрил глава под възглавницата си, Павел ридаеше.

А Ситанов не се събуди.

Топяха се снеговете в полето, топяха се зимните облаци в небето и падаха на земята като мокър сняг и дъжд; все по-бавно изминаваше слънцето своя дневен път, по-топъл ставаше въздухът, изглеждаше, че вече е дошло пролетното веселие, крие се дяволито някъде извън града в полята и скоро ще рукне в града. По улиците — червеникава кал, край тротоарите струят потоци, на Арестантския площад по местата, където снегът се е стопил, весело подскачат врабци. И у хората се забелязва врабешка суетливост. Над пролетната врява, почти неспирно от сутрин до вечер, се лее великопостно биене на камбани, люлее сърцето с леки тласъци — в този звън, както в думите на старец, е стаена горчивина, сякаш камбаните говорят за всичко със студено униние:

„Беше-е, беше това, беше-е...“

На моя имен ден работилницата ми подари малка, красиво нарисувана икона на Алексей — божи човек, и Жихарев внушително произнесе дълга реч, врявала се дълбоко в паметта ми.

— Кой си ти? — каза той, като движеше пръстите си, вдигнал вежди. — Просто хлапак, сираче тринайсетгодишно, пък аз съм близо четири пъти по-стар от теб и те хваля, одобрявам те, защото стоиш с лице към всичко, а не ребром! Тъй и стой всякога, това е хубаво!

Той говори за рабите божи и за божите човеци, но разликата между човеците и рабите остана неясна за мене, а вероятно и на него не му бе ясна. Говореше скучно, работилницата му се подсмиваше, аз стоях с иконата в ръце, дълбоко трогнат и смутен, и не знаех какво да правя. Най-после Капендюхин отегчено извика на оратора:

— Бе стига си го опявал, я го виж, чак ушите му посиняха.

После ме тупна по рамото и също ме похвали:

— Хубаво ти е това, че на всички хора си близък — ето кое ти е хубаво! И не да те бие човек, ами и да те нахока е трудно, дори и да има за какво!

Всички ме гледаха с добри очи и ласкаво осмиваха смущението ми, още малко — и навярно щях да се разрева от неочакваната радост, че се чувствавах човек, потребен за тези хора. А тъкмо тази сутрин в дюкяна продавачът бе казал на Пьотр Василиев, като бе кимнал към мене:

— Противен хлапак и за нищо негоден!

Както винаги, сутринта бях отишъл в магазина, но след пладне продавачът ми каза:

— Иди в къщи, свали снега от покрива на склада и изпълни ледника...

Той не знаеше, че съм именник; и бях сигурен, че никой не знае това. Когато свърши церемонията с поздравленията в работилницата, преоблякох се, изтичах на двора и се качих на покрива на бараката да срина дебелия, тежък сняг, изобилен тази зима. Но развълнуван, забравих да отворя вратата на ледника и съм я затрупал със сняг. Когато скочих на земята и видях грешката си, веднага се залових да изривам снега от вратата; влажен, той се бе слегнал здраво; дървената лопата едва го загребваше, желязна нямаше и счупих лопатата точно в момента, когато на вратичката се появи продавачът; потвърди се руската пословица — „Бедата върви по петите на радостта“.

— Тъ-ъй — насмешливо, каза продавачът и се приближи до мене. — Ама си и ти работник, дявол да те вземе! Като ще те фрасна по празната тиква...

Той замахна срещу мене с дръжката на лопатата, аз се отдръпнах и казах сопнато:

— Че да не съм се главил портиер при вас...

Той запокити пръта в краката ми, аз грабнах буца сняг и го улучих в лицето; той избяга, като пръхтеше, а аз оставих работата и отидох в работилницата. След няколко минути отгоре дотича годеницата му, вятърничава мома с пъпки по безизразното лице.

— Максимич, горе!

— Няма да ида — казах аз.

Ларионич попита тихо и учудено:

— Как тъй няма да идеш?

Разказах му какво се бе случило; той се намръщи загрижено и тръгна да се качи горе, като ми рече тихо:

— Ех, че си дързък, братче...

Работилницата загълча, чуха се хули против продавача; Капендюхин каза:

— Е, сега ще те изхвърлят!

Това не ме плашеше. Отношенията ми с продавача отдавна вече бяха станали нетърпими — той ме мразеше упорито и все по-остро, аз също не можех да го понасям, но исках да разбера защо се отнася така глупаво с мене.

Той пръскаше монети по пода на магазина; като метях, аз ги намирах и слагах на тезгяха в паничката, където оставяха грошове и копейки за просяците. Когато се досетих какво значат тези чести находки, казах на продавача:

— Напразно ми подхвърляте пари!

Той кипна и се развика непредпазливо:

— Да не си посмял да ме учиш, аз зная какво правя!

Но веднага се поправи:

— Как тъй напразно подхвърлям? Те сами падат...

Забрани ми да чета книги в дюкяна, като каза:

— Това не е за твоята уста лъжица! Да не се тъкмиш книжник да ставаш, готованино?

Той не спираше опитите си да ме хване с грошове и разбирах, че ако при метенето някоя монета се търколи в пролуките, ще бъде убеден, че съм я откраднал аз. Тогава още веднъж му предложих да остави тази игра, но същия ден, когато се връщах с вряла вода от кръчмата, чух как внушава на постъпилия неотдавна продавач на съседа:

— Подучи го да открадне псалтир — ние скоро ще получим псалтири, три коша...

Разбрах, че говорят за мене — когато влязох в дюкяна, двамата се смутиха, но и без този знак имах основания да ги подозирам в глупав заговор против мене.

Продавачът на съседа вече не за пръв път работеше при него; той минаваше за добър търговец, но страдаше от алкохолизъм; когато се

запиеше, собственикът на магазина го изпъждаше, а след това пак вземаше на работа този изтощен и слаб човек с хитри очи. Наглед кротък, покорен на всеки жест на господаря си, той винаги се подсмиваше в брадичката си с умничка усмивчица, обичаше да каже остра думичка и от него лъхаше онази отвратителна миризма, която е присъща на хора с развалени зъби, макар че неговите зъби бяха бели и здрави.

Веднъж много ме учуди: приближи се до мене с приветлива усмивка, но внезапно блъсна шапката ми и ме сграбчи за косата. Сбихме се, от галерията той ме бутна в магазина и все се мъчеше да ме събори върху големите иконостаси, оставени на пода — ако беше сполучил в това, щях да изпочупя стъклата, да повредя резбите и навярно щях да издраця скъпите икони. Беше много слаб и успях да го надвия, ала тогава, за най-голямо мое учудване, брадатият мъж заплака горчиво, като седеше на пода и бършеше разбития си нос.

А на другата сутрин, когато господарите ни отидоха някъде и ние останахме сами, той ми каза приятелски, разтривайки с пръст подутината между веждите си и под самото око:

— Да не мислиш, че по своя воля и желание се нахвърлих върху теб? Не съм глупак, знаех си, че ще ме набиеш — аз съм слаб човек, пияница. Ама господарят ми заповяда: „Дръпни му един пердах, вика, и гледай, докато се биете, той да направи повече поразии в техния магазин, все пак — щета за тях!“ А сам аз не бих се захванал — я виж как ми разкраси мутрата...

Повярвах му и ми дожаля за него, знаех, че влачи полугладен живот с жена, която го бие. Ала при все това го попитах:

— Ами ако те накарат да отровиш човек — ще го отровиш ли?

— Той ще ме принуди — каза продавачът тихичко, с жалка усмивчица. — Той може...

Наскоро след това ме попита:

— Виж какво, без грош съм, в къщи няма какво да плюскаме, жената се дърли — откъни, приятелю, от вашия склад някоя иконка, пък аз ще я продам, а? Ще откънеш ли? Или пък — псалтир?

Спомних си магазина за обувки, църковния пазач, помислих си: ще ме издаде този човек! Но трудно ми беше да откажа и му дадох една икона, ала не се реших да задигна псалтир, който струваше няколко рубли — това ми се стори голямо престъпление. Какво да се

прави? В морала винаги е скрита аритметика; свещената наивност на „Кодекса за углавните наказания“ много ясно издава тази малка тайна, зад която се притуля голямата лъжа на собствеността.

Когато чух, че моят началник вгълпява на този жалък човек да ме подучи да открадна псалтир, аз се уплаших. Ясно беше, че той знае как проявявам добрина за негова сметка и че продавачът на съседа му е казал за иконата.

Мерзостта на добрината за чужда сметка и гнусният капан, който ми готвеха — всичко заедно будеше у мене чувство на негодувание, отвращение към себе си и към всички. Няколко дни жестоко се измъчвах и чаках да пристигнат кошовите с книги; най-после те пристигнаха, аз ги подреждам в склада, при мене идва продавачът на съседа и ме моли да му дам един псалтир.

Тогава аз го питам:

— Ами ти каза ли на моя за иконата?

— Казах му — отговори той с унил глас. — Аз, братче, нищо не мога да скрия...

Това ме слиса, седнах на пода и опулих очи, а той бързо замънка, посрамен, страшно жалък:

— Виждаш ли, твоят сам се досети, тоест моят господар се досети и казал на твоя...

Стори ми се, че съм загубен — направили ми бяха клопка тези хора и сега ме чака колонията за малолетни престъпници! Щом като е така — все едно! Давиш ли се, поне да е надълбоко. Бутнах в ръцете на продавача един псалтир, той го скри под палтото си и си тръгна, но веднага се обърна и — псалтирът падна в краката ми, а човекът се отдалечи, като каза:

— Няма да го взема! Ще загине човек с тебе...

Не разбрах тези думи — защо ще загине с мене? Но бях много доволен, че не взе книгата. След това моят малък продавач почна да ме гледа още по-сърдито и подозрително.

Спомних си всичко това, когато Ларионич тръгна горе; той стоя там малко и се върна още по-омърлушен и по-мълчалив от всякога, а преди вечеря ми каза между четири очи:

— Молих ги да те освободят от дюкяна, да те върнат в работилницата. Не стана! Кузма не иска. Никак не те обича...

В къщи също имах враг — годеницата на продавача, прекалено лекомислена мома; с нея се задяваха всички младежи от работилницата, като я причаквах в пруста и я прегръщаха; тя не се сърдеше, а само изскимтяваше тихичко, като малко кученце. От сутрин до вечер дъвчеше, джобовете ѝ винаги бяха натъпкани с бисквити, с питки, челюстите ѝ непрекъснато се движеха — противно беше да гледаш безизразното ѝ лице с неспокойни сиви очички. На мен и на Павел тя задаваше гатанки, които всякога криеха някакъв груб цинизъм, казваше ни скоропоговорки, които се сливаха в неприлична дума.

Веднъж един от възрастните майстори ѝ каза:

— Ама че безсрамница си, момиче!

Тя отвърна нахално с думите на срамна песен:

*Щом момата е срамлива,
за невеста я не бива...*

За пръв път виждах такава мома, беше ми противна и ме плашеше с грубото си задиряне, а като виждаше, че задевките ѝ не са ми приятни, ставаше все по-натрапчива.

Един ден в мазето, когато аз и Павел ѝ помагахме да изпарва качетата от квас и краставици, тя ни предложи:

— Искате ли да ви науча да се целувате, момчета!

— Аз зная по-добре от теб — отвърна ѝ Павел със смях, а аз и казах да върви да се целува с годеника си, и го казах не твърде любезно. Тя се ядоса:

— Ах, какъв грубиянин! Госпожица любезничи с него, а той вири нос; виж ти, каква важна персона!

И притури, като ми се закани с пръст:

— Ама почакай, ще ти го върна!

Павел ме подкрепи и също ѝ каза:

— Годеникът ти ще ти даде да разбереш, ако се научи за лудориите ти.

Тя презрително смръщи пъпчивото си лице.

— Не ме е страх от него! С моята зестра ще намеря десет, много по-добри. Момата само преди сватбата може да си полудува.

И започна да се заная с Павел, а оттогава аз си спечелих в нейно лице неуморима клеветница.

В магазина ставаше все по-трудно, прочел бях всички църковни книги, вече не ме увличаха споровете и разговорите на книжниците — те говореха все за едно и също. Само Пьотр Василиев както преди ме привличаше със своето познаване на тъмния човешки живот, с уменията си да говори интересно и пламенно. Понякога ми се струваше, че точно такъв е обикалял по земята пророк Елисей, самотен и отмъстителен.

Но всеки път, когато говорех със стареца откровено за хората, за своите мисли, той, след като ме изслушваше доброжелателно, предаваше казаното от мене на продавача, който или обидно ми се присмиваше, или ядосано ме ругаше.

Веднъж казах на стареца, че понякога си записвам думите му в една тетрадка, в която вече имам записани разни стихове и сентенции от книгите; това изплаши много книжника, той бързо се наведе към мене и ме заразпитва тревожно:

— Ама защо го правиш? Не бива така, момче! За спомен ли? Не, остави това! Виж какъв си бил! Я ми дай тези записки, а?

Той дълго и настойчиво ме убеждава да му дам тетрадката или да я изгоря, а после зашушука сърдито с продавача.

Когато си отивахме в къщи, продавачът строго ми каза:

— Водел си някакви записки — та да не правиш това! Чу ли? С това се занимават само агентите.

Попитах непредпазливо:

— Ами Ситанов? И той си взема бележки.

— И той ли? Дангалак глупав...

И след като мълча дълго, предложи ми необикновено меко:

— Слушай, покажи ми твоята тетрадка, и на Ситанов също — ще ти дам половин рубла! Само че направи тъй, че Ситанов да не знае, тихомълком...

Вероятно бе сигурен, че ще изпълня желанието му, та без да каже нито дума повече, изтича пред мене с късите си крачета.

В къщи аз разказах на Ситанов за предложението на продавача. Евгений се намръщи!

— Не биваше да се издаваш... Сега той ще подучи някого да задигне тетрадките ни. Я ми дай твоята, аз ще я скрия... А теб скоро

ще те изхвърли, имай пред вид!

Бях сигурен в това и реших да напусна, щом баба се върне в града — тя прекара цялата зима в Балахна, повикана от някого да учи момичетата да плетат дантели. Дядо отново живееше в Кунавино, аз не ходех при него, а и той, когато идваше в града, не ме посещаваше. Веднъж се срещнахме на улицата — вървеше с тежка енотова шуба, важно и бавно, като поп; аз го поздравих, той ме погледна изпод дланта си и продума замислено:

— А, ти ли си бил... сега си зограф, тъй, тъй... Е хайде, върви, върви!

Отстрани ме от пътя си и все така важно и бавно тръгна нататък.

Баба виждах рядко; тя работеше неуморно, за да храни дядо, който заболяваше от старческо слабоумие, разправяше се с децата на вуйчовците ми. Особено много грижи й създаваше Саша, синът на Михаил, хубав младеж, мечтател и любител на книгите. Той работеше по бояджийските работилници и често се местеше от един господар при друг, а в промеждутъците висеше на врата на баба и спокойно чакаше тя да му намери ново място. На нейния гръб живееше и сестрата на Саша, нещастно омъжена за работник-пияница, който я биеше и пъдеше от къщи.

Когато се виждах с баба, аз все по-съзнателно се възхищавах от душата ѝ, но — вече чувствавах, че тази прекрасна душа е заслепена от приказките, не е способна да вижда, не може да разбере явленията на горчивата действителност и моите тревоги, моите вълнения са ѝ чужди.

— Трябва да се търпи, Ольоша!

Това бе всичко, което можеше да ми каже в отговор на разказите ми за безобразията в живота, за мъките на хората, за тъгата — за всичко, което ме възмущаваше.

Аз бях зле нагоден за търпение и ако понякога проявявах тази добродетел на добичето, на дървото и камъка — проявявах я, за да се изпитам сам, за да зная своя запас от сили, степента на издръжливостта си на земята. Често пъти момчетата, поради глупаво юначество, от завист към силата на възрастните, се мъчат да вдигат и вдигат тежести, прекалено големи за техните мускули и кости, опитват се самохвално, като възрастни здравеняци, да се кръстят с двупудови гири.

Аз също правех всичко това в прекия и преносния смисъл, физически и духовно, и само по някаква случайност не се пресилих до смърт, не се осакатих за цял живот. Защото нищо не осакатява човека така страшно, както го осакатява търпението, покорството пред силата на външните условия.

И ако в края на краищата все пак легна в земята осакатен, ще кажа — с известна гордост — в последния си час, че добрите хора близо четиридесет години полагаха сериозни грижи да обезобразят душата ми, ала упоритият им труд не бе твърде успешен.

Все по-често ме обземаше буйно желание да лудувам, да развличам хората, да ги карам да се смеят. Това ми се удаваше, аз умеех да разказвам за търговците от Долния пазар, като ги изобразявах нагледно; представях как селяни и селянки продават и купуват икони, как изкусно ги мами продавачът, как спорят книжниците.

Работилницата се тресеше от смях, често пъти майсторите оставяха работата си и гледаха представленията ми, но винаги след това Ларионич ме съветваше:

— По-добре играй след вечеря, че пречиш на работата...

Свършил „представлението“, чувствувах лекота, сякаш бях хвърлил товар, който ме е обременявал; за половин, за един час главата ми приятно се изпразваше, а след това отново ми се струваше, че е пълна с остри, дребни гвоздеи, че те пъплят там и се нагорещяват.

Около мен възвираше някаква мръсна каша и чувствувах, че полека-лека се разварявам в нея.

Мислех си:

„Нима целият живот е такъв? И аз ли ще живея така, както тези хора, не ще ли намеря, не ще ли видя нищо по-добро?“

— Сприхав ставаш, Максимич — казваше ми Жихарев, като ме поглеждаше внимателно.

Ситанов често ме питаше:

— Какво има?

Не можех да отговоря.

Животът упорито и грубо заличаваше в душата ми своите най-хубави писмена и злобно ги заменяше с някаква ненужна смет — аз ядовито и настойчиво се противях на неговото насилие, плавах по същата река, както всички, ала за мене водата беше по-студена и не ме

държеше така лесно, както другите — понякога ми се струваше, че потъвам в някаква дълбина.

Хората се отнасяха към мене все по-добре, не ми крещяха както на Павел, не ме командуваха, обръщаха се към мене с бащиното ми име, за да подчертаят уважението си. Това — хубаво, но мъчително беше да виждам колко много пият водка те, колко отвратителни са в пиянството си и колко болезнено е отношението им към жената, макар да разбирах, че водката и жената са единствените забавления в този живот.

Често си спомнях с тъга, че дори умната и смела Наталия Козловская също наричаше жената забавление.

Ала какво е тогава баба? И Кралица Марго?

За Кралицата си спомнях с чувство, близко до страх — тя бе така чужда на всичко, сякаш я бях сънувал.

Започнах премного да мисля за жените и вече решавах въпроса: дали пък да ида следващия празник там, където ходят всички? Това не беше физическо желание — бях здрав, и погнусен, но понякога до лудост ми се искаше да прегърна някое гальовно и умно същество и откровено, безкрайно дълго да говоря, както пред майка, за тревогите на душата си.

Завиждах на Павел, когато нощем ми говореше за любовта си с прислужницата от отсрещната къща.

— Чудна работа, братче: до преди един месец я замерях със сняг, тя не ми харесваше, а сега седиш на пейчицата, притиснеш се до нея — нямаш нищо по-мило!

— За какво приказвате?

— За всичко, разбира се. Тя на мен — за себе си, пък аз на нея — също за себе си. Е, целуваме се... Само че тя е честна... Тя, братче, е чудно хубава!... Ама ти пушиш като стар войник!

Пуших много; тютюнът ме опиваше и притъпяваше неспокойните мисли, тревожните чувства. Водката за мое щастие ме отвращаваше с миризмата и вкуса си, а Павел пиеше с удоволствие и когато се напиеше, плачеше жално:

— У дома искам, у дома! Пуснете ме да си ида...

Доколкото си спомням, той беше сирак; майка му и баща му бяха умрели отдавна, братя и сестри нямаше, от седем-осемгодишен живееше у чужди хора.

В това настроение на тревожна неудовлетвореност, разпалвана още повече от призивите на пролетта, реших отново да постъпя на параход и като сляза в Астрахан, да избягам в Персия.

Не помня защо именно в Персия, може би само защото много ми харесваха персийските търговци на нижегородския панаир: седят такива едни каменни идоли, изложили на слънце боядисаните си бради, и спокойно си пушат наргилетата, а очите им — големи, тъмни, всезнаещи.

И навярно щях да избягам някъде, но на Великден, когато една част от майсторите си бяха отишли по домовете, в своите села, а останалите пиянствуваха, като се разхождах в слънчевия ден из полето над Ока, срещнах моя господар, племенника на баба.

Той вървеше с леко сиво палто, с ръце в джобовете на панталоните си, с цигара в зъбите, килнал шапка на тила си; симпатичното му лице ми се усмихваше приятелски. Имаше подкупващия вид на свободен и весел човек и освен нас двамата в полето нямаше никого.

— А, Пешков, Христос възкресе!

Целунахме се три пъти, той ме попита как съм и аз откровено му разказах, че работилницата, градът и изобщо всичко ми е дотегнало и съм решил да замина за Персия.

— Зарежи — каза той сериозно. — Каква ти Персия, дявол да го вземе? Знам го аз това, братче, на твоите години и на мен ми се искаше да се запиля по дяволите...

Харесваше ми, че така юнашки се праща по дяволите; в него искреше нещо хубаво, пролетно, целият той беше шапка на тояга.

— Пушиш ли? — попита и ми поднесе сребърна табакера с дебели цигари.

Е, това вече ме победи окончателно!

— Виж какво, Пешков, я ела пак при мен! — предложи той. — Аз, братче, тази година имам договори за панаира за около четиридесет хиляди — разбираш ли? Та ще те настаня на панаира; ще ми бъдеш като десетник, ще приемаш всички материали, ще следиш всичко да пристига навреме и да не крадат работниците. Съгласен ли си? Заплата — пет месечно и петак за обед! Жените нямат нищо общо с теб, сутрин излизаш, вечер се връщаш; жените — настрана! Само не

им казвай, че сме се видели, а просто ела на Томина неделя и — толкоз!

Разделихме се като приятели, на прощаване той ми стисна ръката и дори, като си отиваше, отдалеч ми помахаша приветливо с шапката си.

Когато казах в работилницата, че напускам, това предизвика най-напред у повечето от майсторите ласкаещо ме съжаление, особено се развълнува Павел.

— Абе помисли — каза той с укор, — как ще живееш с разни селендури след нас? Дърводелци, бояджии... Ама си и ти! Това се казва — от кон, та на магаре...

Жихарев мърмореше:

— Рибата търси де е по-дълбоко, добрият юнак — де е по-лошо...

Изпращането, уредено ми от работилницата, бе тъжно и отегчително.

— Разбира се, трябва да се опита и едно, и друго — каза Жихарев, жълт след пиянството. — Ама по-добре веднага и по-здраво да се заловиш за нещо...

— И вече за цял живот — тихо добави Ларионич.

Но чувствувах, че говорят пресилено и като че ли по задължение — нишката, която ме свързваше с тях, някак изведнъж прогни и се скъса.

На одъра се въртеше пияният Гоголев и хъхреше:

— Р-река ли — всички ще пратя в затвора! Зная тайната! Кой тук вярва в бога? Аха-а...

Както винаги до стените са опрени безлики недовършени икони, до тавана са прилепнали стъклените кълба. Отдавна вече не работеха на лампа и не използваха кълбата, те бяха покрити от сив слой сажди и прах. Всичко наоколо се е врязало така дълбоко в паметта ми, че и със затворени очи виждам в мрака цялото мазе, всички тези маси, бурканчета с бои по первазите на прозореца, снопчета четки, иконите, ведрото с помията в ъгъла, под медния умивалник, приличащ на пожарникарска каска, и увисналия от одъра бос крак на Гоголев, син като крак на удавник.

Искаше ми се по-скоро да си отида, но в Русия обичат да удължават тъжните минути; когато се разделят, хората сякаш отслужват заупокойна литургия.

Жихарев сви вежди и ми каза:

— А тази книга, „Демон“, не мога да ти я върна — искаш ли да получиш двайсет копейки за нея?

Книгата беше моя собственост — старият началник на пожарната команда ми я бе подарил, свидно ми беше да дам Лермонтов. Но когато, малко обиден, отказах парите, Жихарев спокойно пъкна монетата в кесията си и заяви твърдо:

— Както искаш, но книгата не давам! Тази книга не е за теб, тя е такава книга, че лесно може и в грях да те вкара...

— Ама тя се продава в книжарницата, аз видях! Но той ми каза извънредно убедително:

— Това нищо не значи, в магазините се продават и пистолети...

Така и не ми върна Лермонтов.

Когато се качих горе да се сбогувам с господарката, в пруста срещнах нейната племенница, тя попита:

— Разправят, че напускаш!

— Напускам.

— Да не беше напуснал, щяха да те изхвърлят — съобщи ми тя не твърде любезно, но съвсем искрено.

А пияната господарка каза:

— Сбогом, прави каквото знаеш! Ти си лошо момче, дръзко! Макар че аз нищо лошо не съм видяла от теб, всички казват, че си лош!

И неочаквано заплака и рече през сълзи:

— Да беше жив покойният, сладкото ми мъжленце, милата ми душичка, щеше да ти дръпне един пердах, да те набъхти, ама щеше да те остави, нямаше да те изпъди! А сега всичко е тръгнало другояче, за най-малко нещо — въ-ън, марш! Ох, а къде ли ще се денеш ти, момче, на какво ще се опреш?

Пътувам с господаря с лодка по улиците на панаира, между зидани дюкяни, залени от придошлите реки до втория етаж. Аз съм на греблата; седнал на кърмата, господарят управлява неумело, като потапя дълбоко във водата веслото; лодката тромаво лъкатуши и свива от една улица в друга по тихата, потънала в тежък размисъл вода.

— Ех, висока е сега водата, дявол да я вземе! Ще забави работата — мърмори господарят, като си пуши пурата; нейният дим мирише на изгоряло сукно.

— По-полека! — изплашено вика той. — Към фенера отиваме!

Оправи лодката и загълча:

— Ама че лодка са ми дали, негодниците!...

Той ми показва местата, където след спадането на водите ще започне работа по ремонта на магазините. Избръснат до синьо, с подстригани мустаци и пура в устата, той не прилича на предприемач. Облечен е с кожена куртка, високи до коленете ботуши, на рамото му виси ловджийска чанта, в краката му стърчи скъпа двуцевка „Лебел“. Час по час неспокойно мести кожената си фуражка — нахлупи я, издуе устни и загрижено се оглежда; килне я на тила си, подмлади се и се усмихва под мустак, мисли си нещо приятно — и не ти се вярва, че има много работа, че бавното спадане на водата го тревожи — в него се рее вълна от някакви явно неделови мисли.

А аз съм потиснат от тихо учудване: тъй странно е да виждам този мъртъв град, правите редици от сгради със затворени прозорци — град, целият залян от вода и плуващ сякаш край нашата лодка.

Небето е сиво. Слънцето се е залутало сред облаците и само от време на време прозира през тяхната мътилка като голямо, сребърно петно, както през зимата.

Водата също е сива и студена; не се чувствава, че тече; тя сякаш е замръзнала, заспала заедно с празните къщи, с редиците от магазини, боядисани в мръсножълт цвят. Когато през облаците надникне беззникавото слънце, всичко наоколо леко просветва, водата отразява

сивото платно на небето — нашата лодка виси във въздуха между две небеса; тухлените сгради също се поизправят и едва забележимо плуват към Волга, към Ока. Около лодката се люлеят изпочупени бъчви, сандъци, кошници, трески и слама, понякога като мъртва змия преминава върлина или греда.

Тук-там прозорците са отворени, по покривите на дюкяните съхне бельо, стърчат плъстени ботуши; от един прозорец жена гледа сивата вода, за върха на чугунения стълб на галерията е вързана лодка, водата отразява червените ѝ бордове мазно и месесто.

Господарят кимва към тези признаци на живот и ми обяснява:

— Тук живее пазачът на панаира. Измъкне се през прозореца на покрива, качи се в лодката и заминава, следи — няма ли някъде крадци? А ако няма крадци — той краде...

Говори лениво, спокойно, като мисли за нещо друго. Наоколо е тихо, пусто и невероятно, като насън, Волга и Ока са слети в огромно езеро; в далечината, върху рошава височина, пъстрее градът, потънал в градини, още тъмни, ала пъпките на дърветата вече са набъбнали и градините загръщат къщите и църквите в зеленикава топла шуба. Над водата се стеле плътен звън на великденски камбани, чува се как ехти градът, а тук сме като в изоставени гробища.

Лодката ни се върти между две редици черни дървета, носим се по Главната улица към Старата катедрала. Пурата дразни господаря, като застила очите му с лют дим, лодката непрекъснато се блъска с нос или борд в стъблата на дърветата — господарят ядосано се чуди:

— Такава мръсна лодка!

— Ами вие не управлявайте.

— Че как може? — мърмори той. — Щом в лодката са двама, винаги единият гребе, другият управлява. Ето — виж: Китайските магазини...

Аз отдавна зная панаира на пръсти; зная и тези смешни магазини със странни покриви; в ъглите на покривите седят, кръстосали нозе, гипсови фигури на китайци; едно време аз и другарите ми ги замеряхме с камъни и главите и ръцете на някои китайци са счупени именно от мене. Но аз вече не се гордея с това...

— Тъпотия — казва господарят, като сочи магазините. — Да бяха ми дали на мен да строя това...

Той свирка и отмества фуражката на тила си.

А на мене, кой знае защо, ми се струва, че той би построил този зидан град също тъй скучно, на същото ниско място, заливано всяка година от водите на двете реки. И би измислил и Китайските магазини...

Като хвърля пурата си във водата, той плюе с отвращение подир нея и казва:

— Скучно, Пешков! Скучно. Образовани хора няма, няма с кого да поговориш. Прииска ти се да се похвалиш, но пред кого? Няма хора. Все дърводелци, зидари, простаци, мошеници...

Той гледа вдясно, към бялата джамия, красиво извисила се от водата на хълма, и продължава, сякаш си спомня нещо забравено:

— Почнах да пия бира, пури пуша, живея като немец. Немците, братче, са делови хора. Бирата е приятно нещо, ама с пурите още не съм свикнал! Опушиш се, жената мрънка: „Какво воняш като сарач!“ Да, братче, живеем, извъртаме се... Я карай сам...

Сложил веслото на борда, той взема пушката и стреля в китаеца на един покрив — китаецът не пострада, сачмите поръсиха стряхата и стената и вдигнаха във въздуха облачета прах.

— Не уцелих — без съжаление признава стрелецът и отново поставя патрон в пушката.

— Как си с момичетата — отговя ли? Не? Пък аз на тринайсет години вече се влюбвах...

Той разказва подобно на сън историята на първата си любов към прислужницата на архитекта, у когото живеел като ученик. Тихичко блиска сивата вода, като мие ъглите на сградите, отвъд катедралата матово блести водната пустиня, тук-там над нея се издигат черните клони на върбалака.

В иконописната работилница често пееха семинарската песен:

*Море синьо,
море бурно...*

Страшно скучно трябва да е това синьо море...

— През нощта не спях — разправя господарят. — Често пъти вдигна се от леглото и застана пред вратата ѝ, треперя като кученце —

къщата беше студена! Нощем я посещаваше господарят, можеше да ме завари, ама аз не се боях, да...

Той говори замислено, сякаш оглежда стара, износена дреха — може ли да се облече още веднъж, или не?

— Тя ме забеляза, смили се, отвори вратата и вика: „Ела, глупчо...“

Бях слушал много такива разкази, те ми бяха омръзнали, макар че в тях имаше приятна черта — за първата си „любов“ почти всички хора говореха без хвалба, не мръсно, а често така топло и тъжно, че аз разбирах: това е било най-хубавото в живота на разказвача. И за мнозина като че ли само това бе хубавото.

Като се смее и клати глава, господарят възкликва с почуда:

— А на жена си не можеш да кажеш това, в никой случай! Е, какво толкова има тук? А не можеш да й го разкажеш! Ама че работа...

Той разказва не на мене, а на самия себе си. Ако мълчеше той, щях да говоря аз — в тази тишина и пустота трябва да говориш, да пееш, да свириш на хармоника, инак завинаги ще потънеш в дълбок сън сред мъртвия град, удавен в сивата, студена вода.

— Преди всичко — не се жени рано! — поучава ме той. — Женитбата, братче, е извънредно сериозно нещо! Може да живееш където щеш и както щеш — твоя воля! Живей в Персия — като мюсюлманин, в Москва — като стражар, тегли, кради — всичко може да се поправи! А съпругата, братче, е като времето, нея не можеш да я поправиш... не! Тя, братче, не е ботуш да го събуеш и хвърлиш...

Лицето му се промени, той гледаше сивата вода, свъсил вежди, търкаше с пръст гърбавия си нос и мънкаше:

— Н-да, братче... Отваряй си очите! Да речем — ти на всички страни се огъваш, но всякога стоиш прав... ама все пак — за всекиго е поставен специален капан...

Влизаме в храсталака на Мешчерското езеро, то се е сляло с Волга.

— По-полека гребите — шепне господарят и насочва пушката си към храстите.

Застрелял няколко мършави дъждосвирци, той командува:

— Да идем в Кунавино! Аз ще остана там до вечерта, а ти ще кажеш в къщи, че съм се забавил с доставчиците...

Свалям го на една улица в предградието, също наводнено от придошлите реки, връщам се през панаира на Стрелка, завързвам лодката и седнал в нея, гледам сливането на двете реки, града, параходите, небето. Небето, като пухкаво крило на огромна птица, е осеяно с бялата перушина на облаците. В сините бездни между облаците се появява златното слънце и с един поглед към земята променя всичко по нея. Всичко наоколо се движи бодро и сигурно, бързото течение на реката леко носи неизброимите звена на саловете; по саловете здраво стоят брадати селяни, движат дългите гребла и си крещят един на друг, към минаващия параход. Малкият параход влачи срещу течението празен шлеп, реката го отнася, клати го, той върти носа си като щука и пухти, упорито опрял колела във водата, която лети стремително срещу него. На шлепа, провесили крака през борда, седят рамо до рамо четирима селяни — единият с червена риза — и пеят песен; думите не се чуват, но аз зная песента.

Струва ми се, че тук, по живата река, аз зная всичко, всичко ми е близко и всичко мога да разбера. А наводнения град зад мене е лош сън, хрумване на господаря ми, също тъй необяснимо, както самият той.

Нагледал се до насита на всичко, аз се връщам в къщи с чувството, че съм възрастен човек, способен за всякаква работа. По пътя гледам Волга от възвишението на градската крепост — отдалеч, от височината, земята изглежда огромна и обещава да ти даде всичко, каквото пожелаеш.

У дома имам книги; в квартирата, където живееше Кралица Марго, сега се е настанило голямо семейство: пет госпожици, една от друга по-хубави, и двама гимназисти — тези хора ми дават книги. Аз жадно чета Тургенев и ми е чудно колко ясно, просто и прозрачно, както през есента, е всичко у него, колко чисти са неговите хора и колко хубаво е всичко, което той кротко възвестява.

Чета „Бурса“ от Помяловски и пак съм учуден: това странно прилича на живота в иконописната работилница; така добре познато ми е отчаянието на скуката, което прелива в диво буйство.

Обичах да чета руски книги, в тях винаги се чувствуваше нещо познато и скръбно, сякаш между страниците скрито е заглъхнал великопостен звън на камбани — едва отвориш книгата, и той вече звучи тихичко.

„Мъртви души“ прочетох без желание; „Записки от мъртвия дом“ — също; „Мъртви души“, „Мъртвият дом“, „Смърт“, „Три смърти“, „Живи мощи“ — това еднообразие в заглавията на книгите неволно правеше впечатление и будеше смътна неприязън към такива книги. „Знамение на времето“, „Стъпка по стъпка“, „Какво да се прави?“, „Хроника на село Смурино“ — също не ми харесаха, както и всички книги от този род.

Но много ми харесаха Дикенс и Валтер Скот, тези автори четях с невъобразима наслада, по два-три пъти една и съща книга. Книгите на Валтер Скот приличаха на празнична литургия в богата църква — малко дълго и скучно, но винаги тържествено; Дикенс е останал за мене писател, пред когото почтително се прекланям — този човек изумително е проумял най-трудното изкуство — да обичаш хората.

Всяка вечер на външната стълба на къщата се събираше голяма компания: братята К., техните сестри, дванадесет-петнадесет годишни момичета; чипоносият гимназист Вячеслав Семашко; понякога идваше госпожица Птицина, дъщеря на някакъв важен чиновник. Говореха за книги, за стихове — това беше близко и ясно и на мене, бях чел повече от всички тях. Но по-често си разказвах за гимназията, оплаквах се от учителите; като слушах разказите им, чувствавах се по-свободен от другарите си, много ме учудваше силата на тяхното търпение, ала все пак им завиждах — те се учат!

Другарите ми бяха по-големи от мене, но струваше ми се, че аз съм по-възрастен, по-зрял и по-опитен от тях; това ме смущаваше малко — искаше ми се да се чувствавам по-близък с тях. Идвах си в къщи късно вечер, потънал в прах и кал, пълен с впечатления, различни по характер от техните впечатления, всъщност — твърде еднообразни. Те много говореха за госпожици, влюбвах се ту в една, ту в друга, мъчеха се да съчиняват стихове; често пъти в тази работа имаха нужда от моята помощ, аз на драго сърце се упражнявах в стихоплетство, лесно намирах рими, но кой знае защо, стихотворенията ми винаги излизаха хумористични, а госпожица Птицина, за която най-често бяха предназначени стихотворенията, непременно сравнявах със зеленчуци — с глава лук.

Семашко ми казваше:

— Че какви стихове са това? Това са обущарски пирони.

Като не исках в нищо да изоставам от тях, аз също се влюбих в госпожица Птицина. Не помня в какво се изразяваше това у мене, но свърши зле; по плесенясалата зелена вода на Звездни вир плуваше една дъска и аз поканих госпожицата да я повозя с нея. Тя се съгласи, аз докарах дъската до брега и се качих на нея — сам ме държеше добре. Но когато разкошно облечената госпожица, цялата в дантели и кордели, грациозно стъпи на другия край, а аз гордо се отблъснах с една тояга от земята, проклетата дъска заигра под нас и госпожицата цамбурна във вира. Аз рицарски се хвърлих след нея и бързо я измъкнах на брега — уплахата и зелената тиня на вира бяха унищожили красотата на моята дама!

Тя ми се заклани с мокро пестниче и викна:

— Ти нарочно ме събори във водата!

И като не повярва в искреността на оправданията ми, от този ден започна да се отнася враждебно към мене.

Изобщо животът ми в града не беше много интересен; старата господарка се отнасяше към мене неприязнено, както по-рано; младата ме гледаше подозрително; Викторушка, още повече поръждавял от луничките, се цупеше на всички, неизлечимо обиден от нещо.

Господарят имаше много чертожна работа, понеже не можеше да смогва само с брат си, той повика за помощник втория ми баща.

Един ден аз си дойдох от панаира рано, към пет часа, и като влязох в трапезарията, видях забравения от мене човек на масата, на която пиеха чай, до господаря. Той ми протегна ръка.

— Добър ден...

Слисах се от изненада, мигом като пожар лумна миналото, парна сърцето ми.

— Чак се уплаши — викна господарят...

Вторият ми баща ме гледаше с усмивка на страшно слабото си лице; тъмните му очи бяха станали още по-големи, целият той беше посърнал, смазан. Мушнах ръката си в тънките му, горещи пръсти.

— Ами ето че пак се срещнахме — каза той, като покашляше.

Излязох си отмалял, сякаш пребит.

Между нас се установиха някакви внимателни и неясни отношения — той ме назоваваше със собственото и бащиното ми име, говореше с мене като с равен.

— Когато идете в магазина, купете ми, моля, четвърт фунт тютюн „Лаферм“, сто гилзи „Викторсон“ и един фунт варен салам...

Парите, които ми даваше, винаги бяха неприятно стоплени от горещата му ръка. Ясно беше, че е туберкулозен и няма да го бъде. Той знаеше това и казваше със спокоен, слаб бас, като усукваше острата си черна брадичка:

— Аз страдам от почти неизлечима болест. Впрочем, ако консумираш много месо, може да оздравееш. Може би ще оздравея.

Ядеше невероятно много, ядеше и пушеше цигари, като ги махаше от устата си само когато се хранеше. Всеки ден му купувах салам, шунка, сардели, но сестрата на баба казваше уверено и, кой знае защо, злорадо:

— Смъртта с лакомства не можеш насити, тя се не лъже, не!

Господарите се отнасяха към втория ми баща с обидно внимание и настойчиво го съветваха да опита едно или друго лекарство, но зад гърба му го подиграваха.

— Дворянин! Трохите, вика, трябва по-често да се смятат от масите, мухите, значи, се развъждат от трохите — разправяше младата господарка, а бабата ѝ пригласяше:

— Как не, дворянин! Рединготчето му цялото се протрило, лъснало се, а той все още го бръска с четката. Префърцунен — да няма пращинка!

А господарят сякаш ги утешаваше:

— Потрайте, зверове-кокошки, той скоро ще умре!...

Това безсмислено враждебно отношение на еснафите към дворянина неволно ме сближаваше с втория ми баща. Мухоморката също е отровна гъба, но поне е красива!

Задушавайки се между тези хора, вторият ми баща приличаше на риба, случайно попаднала в курник — глупаво сравнение, както бе глупав целият този живот.

Започнах да откривам в него черти на Хубава работа — незабравим за мене човек; него и Кралицата аз кичех с всичко най-хубаво, което ми даваха книгите, на тях дарявах най-чистото в мене, всичките си фантазии, пораждани от четенето. Вторият ми баща беше също такъв чужд и необичан човек, както Хубава работа. Той се държеше с всички в къщи еднакво, никога не заговорваше пръв, отговаряше на въпросите някак особено вежливо и кратко. Много ми

харесваше, когато учеше господаря: стои до масата, превит на две, и като потропва със сухия си нокът по дебелия хартия, спокойно внушава:

— Тук ребрата трябва да се свържат с ключ. Това ще унищожи силата на налягането върху стените, иначе ребрата ще пропукват стените.

— Вярно, дявол да го вземе! — мърмореше господарят, а жена му казваше, когато вторият ми баща си отиде:

— Просто чудно ми е как му позволяваш да те учи!

Кой знае защо, тя особено много се дразнеше, когато след вечеря вторият ми баща чистеше зъбите си и се жабуреше, издал острата си адамова ябълка.

— Според мен — с кисел глас казваше тя — за вас, Евгений Василич, е вредно така да извивате главата си!

Той питаше, вежливо усмихнат:

— Защо именно?

— Ами... просто тъй...

Той почваше да чисти с кокалена пръчица синкавите си нокти.

— Виж го ти, пък и ноктите си чисти! — вълнуваше се господарката. — Умира, ама и той барабар с всички...

— Ехе-хе! — въздишаше господарят. — Колко глупост се е насъбрала у вас, зверове-кокошки...

— Ама ти какви такива ги приказваш? — възмущаваше се съпругата му.

А бабата нощем пламенно се оплакваше на бога...

— Господи, ето че ми окачиха на врата този, гнилия, а Викторушка — пак настрана...

Викторушка бе започнал да подражава на втория ми баща — бавната му походка, сигурните движения на господарските му ръце, умението му някак особено пищно да връзва връзката си и да яде изкусно, без да мляска. Той час по час питаше грубо:

— Максимов, как е на френски — коляно?

— Аз се казвам Евгений Василиевич — спокойно припомняше вторият ми баща.

— Добре де! Ами — гърди!

На вечеря Викторушка командуваше майка си:

— Ма мер, доне муазанкор^[1] солено говеждо!

— Ах ти, францужойче — изпаднаше в умиление бабата.

Вторият ми баща невъзмутимо, като глухоням ядеше месо, без да поглежда никого.

Веднъж големият брат каза на по-малкия:

— Сега, Виктор, като научи френски, трябва да си вземеш любовница...

Помня, това беше единственият път, когато вторият ми баща се усмихна мълчаливо.

А господарката възмутено хвърли лъжицата на масата и викна на мъжа си:

— Как не те е срам пред мен да говориш мръсотии!

Понякога вторият ми баща идваше при мене в черното антре; там спях под стълбата за тавана; на стълбата, срещу прозореца, четях книги.

— Четете ли? — питаше той, като издишваше дим; в гърдите му съскаха главни. — Какво е това?

Показвах книгата.

— Ах — казваше той, хвърлил поглед върху заглавната страница, — струва ми се, че съм чел това! Ще запушите ли?

Пушихме и поглеждахме през прозореца мръсния двор; той казваше:

— Много жалко, че не можете да се учите, изглежда, че имате способности...

— Ето уча се, чета...

— Това е малко, нужни са училище, система...

Искаше ми се да му кажа:

„Вие, господине мой, сте имали и училище, и система, ала — каква полза?“

Но той, сякаш доловил мислите ми, добавяше:

— При наличие на характер училището възпитава добре. Само много подготвени хора могат да движат живота...

Неведнъж ме съветваше:

— По-добре да бяхте се махнали оттук, не виждам тук смисъл и полза за вас...

— Харесват ми работниците.

— А... Какво именно?

— С тях е интересно.

— Може би...

А веднъж каза:

— Какви гадини са всъщност тези наши господари, гадини...

Припомнил си как и кога бе изрекла тази дума майка ми, аз неволно се дръпнах от него — той се усмихна и попита:

— Не мислите ли така?

— Мисля.

— Е, да... Виждам.

— Господарят все пак ми харесва...

— Да, той като че ли е добър човек... Но — смешен.

Искаше ми се да говоря с него за книги, но той, както изглежда, не обичаше книгите и често ме съветваше:

— Не се увличайте, в книгите всичко е много преувеличено, изопачено по един или друг начин. Мнозинството от пишещите са хора като нашия господар — дребни хора.

Подобни съждения ми се струваха смели и ме подкупваха.

Един път той ме попита:

— Чели ли сте Гончаров?

— Фрегата „Палада“.

— „Палада“ е много скучна. Но изобщо Гончаров е най-умният писател в Русия. Съветвам ви да прочетете романа му „Обломов“. Това е най-правдивата и най-смелата му книга. И изобщо в руската литература — най-хубавата книга...

За Дикенс казваше:

— Това са бабини деветини, уверявам ви... Обаче в притурките на вестник „Новое время“ се помества нещо много интересно — „Искушението на свети Антони“, — прочете го! Вие, струва ми се, обичате църквата и всичко това, църковно? „Искушението“ ще бъде полезно за вас...

Той сам ми донесе връзка притурки и аз прочетох мъдрото произведение на Флобер; то ми напомни безбройните жития на светци, някои неща от разказите на книжника, но не ми направи особено дълбоко впечатление; много повече ми харесаха поместените до него „Мемоари на звероукротителя Упилио Файмали“.

Когато признах това пред втория си баща, той спокойно забеляза:

— Значи, за вас е още рано да четете такива неща! Но — не забравяйте тази книга...

Понякога той седеше дълго с мене, без да продума нито дума, само покашлюваше и непрекъснато пушеше. Красивите му очи тревожно блестяха. Аз скришом го наблюдавах и забравях, че този човек, който умираше така честно и просто, без да се оплаква, някога беше близък на майка ми и я оскърбяваше. Знаех, че живее с някаква шивачка, и мислех за нея с недоумение и съжаление: как не я е гнус да прегръща тези дълги коси, да целува тази уста, от която лъха тежка миризма на гнило? Също като едно време Хубава работа, вторият ми баща неочаквано казваше нещо много свое:

— Обичам хрътките, глупави са, но ги обичам. Много са хубави. Хубавите жени често са глупави...

С известна гордост си мислех:

„Ако познаваше Кралица Марго!“

— Лицата на всички хора, които живеят дълго в една къща, стават еднакви — каза веднъж той; записах това в тетрадката си.

Чаках тези сентенции като благодат — приятно ми беше да чувам необикновени словосъчетания в дом, където всички говореха с безцветен език, закостенял в изтъркани, еднообразни форми.

Вторият ми баща никога не говореше с мене за майка ми, дори като че ли никога не произнесе името ѝ, това много ми харесваше и пораждаше у мене чувство, близко до уважение към него.

Веднъж го попитах за бога — не помня какво именно; той ме погледна и каза много спокойно:

— Не зная. Аз не вярвам в бога.

Спомних си за Ситанов и му разказах за него, а вторият ми баща ме изслуша внимателно и забеляза все тъй спокойно:

— Той разсъждава, а който разсъждава, все пак вярва в нещо... Аз просто не вярвам!

— А нима това е възможно?

— Че защо не? Ето виждате — не вярвам...

Виждах едно — той умира. Едва ли изпитвах състрадание към него, но за пръв път почувствувах остър и естествен интерес към умиращ мой ближен, към тайната на смъртта.

Ето седи човек, докосва ме с коляното си, горещ, мислещ, уверено разпределя хората според отношението си към тях; говори за всичко, като че ли има власт да съди и решава — в него има нещо, което ми е нужно, или нещо, което откроява ненужното за мене. Той е неразгадаемо сложно същество, хранилище на безкраен вихър от мисли; както и да се отнасям аз към него, той е част от самия мене, живее някъде в мене, аз мисля за него и сянка от душата му пада върху моята душа. Утре той целият ще изчезне, целият с всичко, което е скрито в главата, в сърцето му, което — струва ми се, — мога да чета в хубавите му очи. Когато изчезне, ще се скъса една от живите нишки, които ме свързват със света, ще остане споменът, но — той цял е в мене, завинаги ограничен, неизменен. А живото, променливото — ще се изгуби...

Ала това са мисли, а зад тях лежи неизразимото с думи, което ги ражда и храни, което властно подбужда да се вглеждаш в явленията на живота и от всяко от тях иска отговор — защо?

— Струва ми се, че скоро ще легна, знаете ли — каза вторият ми баща в един дъжделив ден. — Такава глупава слабост! И нищо не ми се иска...

На другия ден през време на вечерния чай той особено старателно смяташе от масата и от коленете си трохите, отстраняваше нещо невидимо от себе си, а старата господарка го гледаше изпод вежди и шепнеше на снаха си:

— Гледай — пощи се, чисти се...

След два-три дни той не дойде на работа, а после старата господарка ми бутна голям бял плик и каза:

— Я дръж, още вчера го донесе една женица къде пладне, ама забравих да ти го дам. Хубава булчица, но каква ти се пада — не зная!

В плика на болнична бланка пишеше с едри букви:

„Ако ви остане свободно време, елате да се видим. Аз съм в Мартиновската. Е. М.“

На другия ден сутринта седях в болничната стая, на леглото на втория ми баща; той беше по-дълъг от леглото и краката му, в сиви смъкнати чорапи, стърчаха през пръчките на таблото. Хубавите му очи неспокойно блуждаеха по жълтите стени, спираха се върху лицето ми и върху малките ръце на девойката, която седеше на едно столче до леглото откъм главата му. Тя бе сложила ръцете си на възглавницата му и той, разтворил уста, търкаше страната си в тях. Девойката беше пълничка, с гладка тъмна рокля; по овалното ѝ лице бавно се стичаха сълзи; мокрите ѝ сини очи непрекъснато гледаха лицето на втория ми баща, острите му кости, големия, изострен нос и тъмната му уста.

— Свещеник трябва — шепнеше тя, — ама той не иска... нищо не разбира...

И като махна ръцете си от възглавницата, притисна ги до гърдите си, сякаш за молитва.

За миг вторият ми баща се свести, погледна тавана, строго намръщен и като че ли си спомняше нещо, после помръдна към мене мършавата си ръка.

— Вие ли сте? Благодаря. Ето, виждате... Много глупаво се... чувствавам...

Това го измори, той затвори очи; помилвах дългите му студени пръсти със сини нокти, девойката тихо помоли:

— Евгений Василиевич, съгласете се, моля ви!

— Ето — запознайте се — продума той, като я посочи с очи. — Мил човек.

Млъкна и все по-широко заразтваря уста и изведнъж нададе вик дрезгаво, като гарван; размърда се на леглото, събори одеялото, затършува около себе си с голите си ръце, девойката също извика и заби глава в измачканата възглавница.

Вторият ми баща умря бързо; умря и веднага се разхубави.

Излязох от болницата под ръка с девойката. Тя залиташе като болна, плачеше. В ръката си държеше смачкана на топка кърпичка; като я допираше ту до едното, ту до другото си око, свиваше

кърпичката все по-стегнато и я гледаше така, сякаш ѝ беше най-скъпото и последното.

Изведнъж се спря, притисна се до мене и каза с укор:

— И зимата не дочака... Ах, господи, господи, че какво е това?

После ми протегна ръката си, мокра от сълзи:

— Сбогом. Той много ви хвалеше. Погребението ще бъде утре.

— Да ви изпратя ли до къщи?

Тя се огледа.

— Че защо? Сега е ден, не е нощ.

От ъгъла на пресечката погледнах след нея — вървеше бавничко, като човек, който няма закъде да бърза.

Бе август, от дърветата вече капеха листа.

Нямах време да изпратя втория си баща на гробищата и никога вече не видях тази девойка...

---

[1] Майко, дайте ми още (изопачен френски). ↑

Всяка сутрин в шест часа отивах на работа, на панаира.

Там ме посрещаха интересни хора: дърводелецът Осип, белокос, приличащ на Николай Угодник, сръчен работник с остър език; гърбавият майстор на покривите Ефимушка; благочестивият зидар Пьотр, замислен човек, също подобен на светец; мазачът Григорий Шишлин, русобрад, синеок хубавец, който блестеше с тиха доброта.

Познавах тези хора от втория период на живота ми у чертожника; по-рано те идваха всяка неделя в кухнята, достолепни, важни, с приятен говор, с нови за мене, апетитни думи. Всички тези солидни селяци ми се струваха тогава изцяло добри; всеки беше своеобразно интересен, всички благоприятно се различаваха от злобните, лукави и пияни еснафи в предградието Кунавино.

Най-много ми харесваше тогава мазачът Шишлин, дори го помолих да ме вземе в своя артел, но той ми отказа меко, като почесваше златната си вежда с белия си пръст:

— Рано е за теб, нашата работа е трудна, почакай година, две...

После бързо вдигна хубавата си глава и попита:

— Или не ти е цвете животът? Е, нищо, потрай, свий се по-здраво в себе си и тогава — ще изтраеш!

Не зная дали ми помогна този добър съвет, но го запомних с благодарност.

Те и сега идваха при моя господар всяка неделя сутрин, разполагаха се по пейките около кухненската маса и докато чакаха господаря, разговаряха интересно. Господарят шумно и весело се здрависваше с тях, стискаше яките им ръце и сядаше в почетния кът. Появяваше се сметало, пачка пари, мъжете слагаха на масата своите сметки, смачкани бележници — започваше разплащането за седмицата.

Като пускаше шеги и закачки, господарят се мъчеше да ги изиграе, а те — него; понякога люто се спречкваха, но по-често — дружно се смееха.

— Ех, мили човече, шмекер си се родил! — казваха селяците на господаря.

Той отговаряше, като се подсмиваше смутено:

— Ама и вие, зверове-кокошки, не сте малки ментарджии!

— Та как иначе, друже? — признаваше Ефимушка, а строгият Пьотр казваше:

— Каквото откраднеш — с това и поминуваш, а каквото изчукаш — то е за бога и царя...

— Ами затуй и на мен ми се ще да ви метна! — смееше се господарят.

Те го подкрепяха добродушно:

— Да ни замъкнеш, значи?

— Да ни хързулнеш?

Григорий Шишлин, притиснал с ръце на гърдите буйната си брада, молеше напевно:

— Братлета, абе хайде просто работа да вършим, без измама? Нали ако живеем честно — колко хубаво, спокойно е тогаз, а? Мили хора, а?

Сините му очи помръкнаха и овлажняваха; в такива моменти той беше чудно хубав; молбата му като че ли смущаваше малко всички, всички засрамено извърщаха очи от него.

— Селянинът мами на дребно — мърмореше с въздишка благообразният Осип, сякаш оплакваше селянина.

Навъсеният зидар, привел над масата изгърбените си плещи, казваше дебело:

— Грехът е като блато: колкото по-навътре, толкова по-лесно затъваш!

И в тон с техните думи господарят мънка:

— Че аз какво толкова? Каквото повикало, такова се и обадило...

След като пофилософствуват, пак се опитват да се измамят един друг, а като уредят сметките си, потни и капнали от напрежение, отиват в кръчмата да пият чай и поканват и господаря да иде с тях.

На панаира аз трябваше да следя тези хора да не крадат пирони, тухли и дъски; всеки от тях, освен работата си при моя господар, имаше свои договори и всеки гледаше да отмъкне нещо под носа ми за частните си работи.

Посрещнаха ме приветливо, а Шишлин каза:

— Помниш ли, като искаше да те взема в моя артел? А сега — я какъв големец си станал, ще ми бъдеш началник, а?

— Хайде, хайде — задяваше ме Осип, — дебни и пази, боже помози!

Пьотр недружелюбно подметна:

— Пратили млад жерав да командува стари мишоци...

Моите задължения страшно ме смуцаваха; срамувах се от тези хора — те всички като че ли знаеха нещо особено, хубаво, което никой освен тях не знаеше, а аз трябва да се отнасям към тях като към крадци и измамници. Отначало ми беше трудно с тях, но Осип скоро забеляза това и веднъж ми каза между четири очи:

— Виж какво, момче, не се цупи, няма смисъл — разбра ли?

Естествено аз нищо не разбрах, но почувствувах, че старецът вижда колко глупаво е моето положение, и между нас бързо се създадоха откровени отношения.

Той ме поучаваше в някое кътче:

— Между нас, ако искаш да знаеш, главният крадец е зидарят Петруха; той е човек с голяма челяд, стръвен. За него си отваряй очите — нищо не подминава, всичко му влиза в работа: фунт пирони, десет тухли, чувал вар — всичко дай насам! Добър човек е, набожен, със строги възгледи и грамотен, ама обича да краде! Ефимушка — за жените живее, той е хрисим и за теб е безопасен. И той е умен, на гърбавите всякога им сече пипето! А, виж, Григорий Шишлин — той е малко смахнат, той не само чуждо няма да вземе, ами да би могъл своето да даде! Работи съвсем на вятъра, него всеки може да го излъже, а той — не може! Слепешката кара...

— Той добър ли е?

Осип ме погледна някак отдалеч и каза незабравими думи:

— Вярно, добър е! За ленивия най-лесното нещо е да бъде добър; добрината, момче, не ще ум...

— Е, ами ти самият? — попитах Осип.

Той се позасмя и отговори:

— Аз съм като мома — кога, стана стара жена, тогаз ще кажа за себе си, потрай засега! Ако ли не — с ума си подири де съм скрит — ха, подири де!

Той обръщаше надолу с главата всичките ми представи за него и за приятелите му. Мъчно можех да се съмнявам в истинността на

неговите отзиви — виждах, че Ефимушка, Пьотр, Григорий смятат благообразния старец за по-умен и по-вещ от самите тях във всички житейски работи. За всичко се съветваха с него, изслушваха съветите му внимателно, по всякакъв начин му засвидетелстваха почит.

— Бъди добър, посъветвай ни — молеха го те; но след една такава молба, когато Осип се отдалечи, зидарят тихо каза на Григорий:

— Еретик.

А Григорий се усмихна и добави:

— Палячо.

Мазачът приятелски ме предупреждаваше:

— Умната, Максимич, със стария трябва да бъдеш внимателен, той завчас ще те омотае! Такива едни зъбати старчета — какви са опасни, пазил те бог!

Аз нищо не разбирах.

Струваше ми се, че най-честният и благочестив човек е зидарят Пьотр; той говореше за всичко кратко и внушително, мисълта му най-често се спираше на бога, ада и смъртта.

— Ех, момчета-братлета, както щещ се бърхти, на каквото щещ се надявай, ала ковчегата и гробищата никои не ще избегне!

Непрекъснато го болеше коремът и имаше дни, когато никак не можеше да яде; дори залъче хляб го караше да се гърчи от болки и предизвикваше мъчително гадене.

Гърбавият Ефимушка изглеждаше също много добър и честен, но винаги смешен, често пъти глуповат, дори побъркан, като обзет от тиха лудост. Той постоянно се влюбваше в различни жени и за всички говореше с едни и същи думи:

— Право да ви кажа: не е жена, ами цвете в сметана, бо-о-га ми!

Когато оперените кунавински еснафки идваха да мият пода в магазините, Ефимушка слизаше от покрива и застанал в някое къошенце, мъркаше, присвил сивите си живи очи и разтегнал голямата си уста до ушите.

— Я каква напращяла булчица ми е пратил господ; такава радост ме слетя; бре, че цвете в сметана — та как ли да благодаря на съдбата за този подарък? Ами че от такава красота аз жив ще изгоря!

Отначало жените му се присмиваха и си подвикваха:

— Я гледайте как се разтапя гърбавият, леле мале!

Подигравките ни най-малко не засягаха Ефимушка, скулестото му лице ставаше сънливо, той говореше, сякаш бълнува, сладки думи се лееха като опиващ поток и явно омайваха жените. Най-подир някоя по-стара смаяно казваше на другарките си:

— Вижте как чезне човекът — досущ млад момък!

— Като птица пее...

— Или като просяк в притвора — не отстъпваше вироглавата.

Но Ефимушка не приличаше на просяк; той стоеше здраво, като дълбоко вкоренен пън, гласът му звучеше все по-мамето, думите ставаха по-съблазнителни, жените ги слушаха мълчаливо. Той наистина като че ли се разтапяше от нежни, упойващи слова.

Свършваше така, че на следобедната закуска или след работа той изумено казваше на другарите си, като поклащаше тежката си, груба глава:

— Брех, пък каква женичка сладка и мила — пръв път в живота си докосвам такава!

Когато разказваше за своите победи, Ефимушка не се хвалеше, не се подиграваше с победената, както правеха винаги другите, само радостно и благодарно изпадаше в умиление, а сивите му очи учудено се разширяваха.

Осип поклащаше глава и възкликваше:

— Ах ти, неизтощим мъж! Коя годинка подбра?

— А че къде четирийсе и четирите съм. Но това нищо не е! Днес станах с четири-пет години по-млад, като в река се окъпах, в жива вода, целият закрепнах, сърцето ми е спокойно! Ама все пак какви жени има, а?

Зидарят строго му казваше:

— Като минеш петдесетте, мисли му да не ти излязат горчиво-солени мръсните навици!

— Безсрамник си ти, Ефимушка — въздишаше Григорий Шишлин.

А на мене ми се струваше, че хубавецът ревнува успеха на гърбавия.

Осип гледаше всички изпод равничко извитите си сребърни вежди и се шегуваше:

— Всяка Машка си е бамбашка, една обича паници и тави, друга — чапрази, обици, ала всички Машки ще станат дъртляшки...

Шишлин беше женен, но невестата му бе останала на село и той също се заглеждаше в миячките. Те всички бяха лесно достъпни, всяка „припечелваше допълнително“; в гладното предградие се отнасяха към този род печалби също тъй просто, както към всяка друга работа. Но хубавият мъж не закачаше жените, а само ги гледаше отдалеч, с особен поглед, сякаш съжаляваше някого — себе си или тях. А когато те самите почваха да го задирят и да го съблазняват, той се подсмиваше смутено и се отдалечаваше...

— Я се махайте...

— Какво правиш, особняко? — чудеше се Ефимушка. — Бива ли да изтърваваш случая?

— Аз съм женен — напомняше Григорий.

— Ама мигар жена ти ще научи?

— Жената всякога ще научи, ако си живял нечестно, нея, братче, не можеш да я излъжеш!

— Ама как ще научи?

— Не ми е известно как, но трябва да научи, ако самата тя живее честно. Пък ако аз живея честно, а тя съгреси — аз ще науча за нея...

— Ама как бе? — вика Ефимушка, но Григорий спокойно повтаря:

— Не ми е известно.

Майсторът на покриви възмутено разперва ръце.

— Виж, моля ти се! Честно, неизвестно... Ама си и ти, умник!

Работниците на Шишлин, седем души, се държаха с него просто и не го чувствуваха господар, а зад гърба му го наричаха теле. Когато дойдеше на работа и видеше, че те мързелуват, той грабваше маламашката и лопатата и сам майсторски се залавяше за работа, като подвиक्ваше приветливо:

— По-чевръсто, момчета, по-чевръсто!

Веднъж, изпълнявайки гневната заръка на моя господар, аз казах на Григорий:

— Лоши работници имаш...

Той като че ли се учуди:

— Тъй ли?

— Тази работа трябваше да я свършат още вчера преди пладне, а те и днес няма да смогнат...

— Вярно, няма да смогнат — съгласи се той и като помълча, предпазливо каза:

— Аз, не ще и дума, виждам, ама ми е стеснително да ги тикам — нали са ми все свои, от едно село сме. Пък, помисли и това: заповядано е от бога — с пот на челото яж хляба, така че — за всички е заповядано, за теб, за мен. А ние с теб работим по-малко от тях, та май че е неудобно да ги тикаме...

Той живееше в унес; върви по пустите улици на панаира, и ненадейно се спира на някой мост по Околовръстния канал, дълго стои до парапета и гледа водата, небето, далечината отвъд Ока. Настигнеш го, запиташ:

— Какво правиш?

— А? — пробуден, смутено се усмихва той. — Нищо... поспрях, погледах малко...

— Хубаво е стъкмил бог всичко, братко — често казваше той. — Небенцето, земята, реки текат, параходи бързо плават. Качиш се на парахода и — където щеш: в Рязан или в Рибинск, в Перм, до Астрахан! В Рязан съм ходил, нищо особено — градче, ама скучно, по-скучно от Нижни; нашият Нижни е чудо град, весел! И Астрахан е по-скучен. В Астрахан, главно, има много калмици, пък аз не обичам това. Не обичам никакви мордвини, тези калмици, персийци, немци и разни нищо и никакви народи...

Той говори бавно, думите му внимателно търсят съмишленик и винаги го намират в зидаря Пьотр.

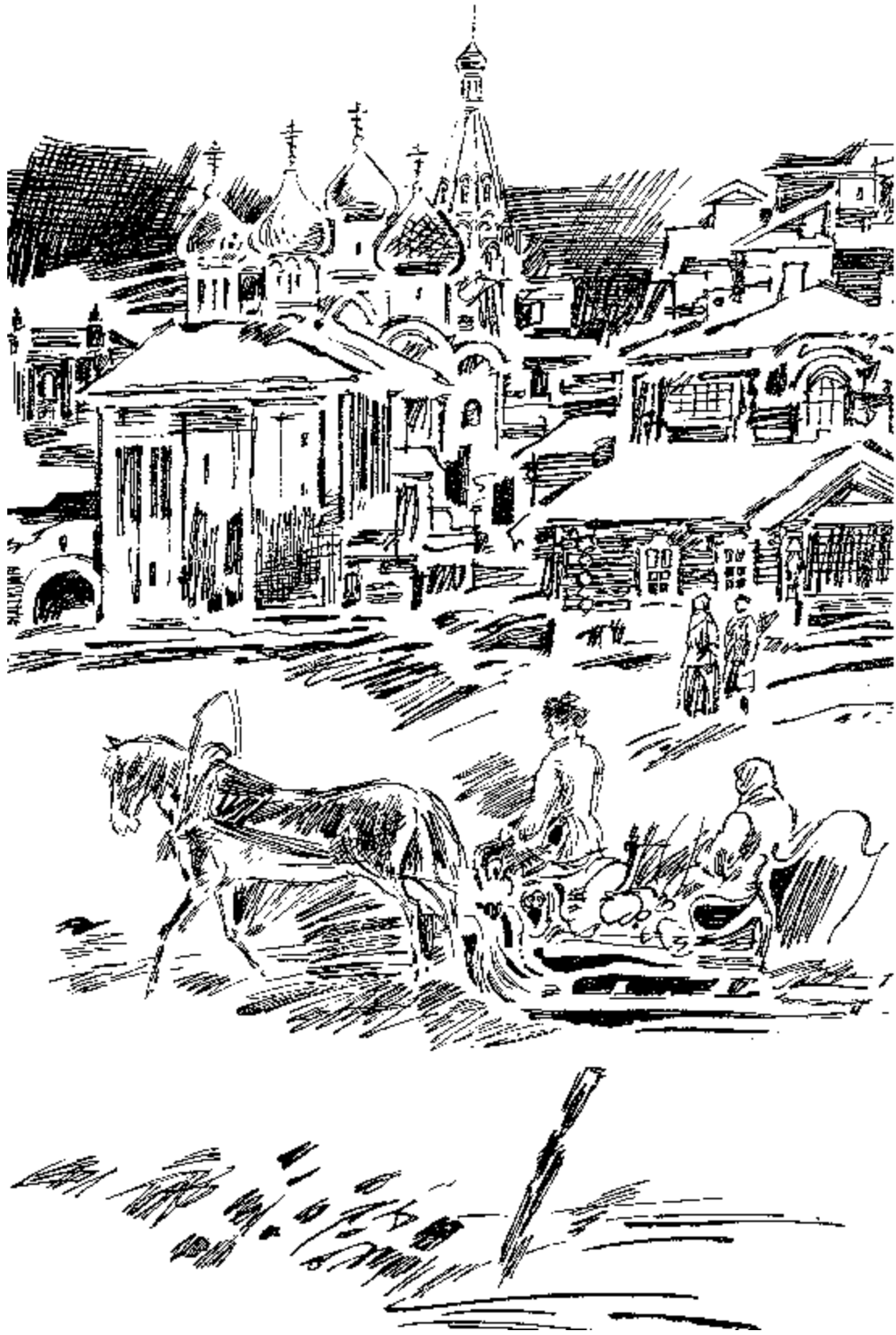
— Не са народи те, а извънроди — уверено и ядно говори Пьотр, — извън Христа са се родили, извън Христа вървят...

Григорий се оживява, сияе.

— Така ли е, не е ли, ама аз, братлета, обичам чистия народ, руския, та окото да е право! Чифутите също не ги обичам и дори не разбирам, за какво са му на бога тези нищо и никакви народи? Премъдро е стъкмено...

Зидарят мрачно прибавя:

— Премъдро, ама май има množко излишно!...

Осип се вслушва в думите им и се намесва присмехулно и язвително:

— Има излишно, ей на̀ — тези ви приказки са досущ излишни! Ама че сте и вие, секта! За бой сте всички вие.

Осип се държи настрана, но не може да се разбере с какво е съгласен и против какво ще спори. Понякога изглежда, че е равнодушно съгласен с всички хора, с всички техни възгледи; но често виждаш, че всички са му дотегнали, че гледа на хората като на слабоумни и казва на Пьотр, Григорий и Ефимушка:

— Ама че сте и вие, прасета гуреливи...

Те се позасмиват, не много весело и охотно, но все пак се засмиват.

Господарят ми плащаше за храна по пет копейки на ден; те не стигаха и аз гладувах по малко; като виждаха това, работниците ме канеха да закувам сутрин и следобед с тях, а от време на време и доставчиците ме викаха в кръчмата да пия чай. Приемах на драго сърце, беше ми приятно да седя между тях, да слушам бавния им говор, необикновените разкази; на тях им правеше удоволствие моята начетеност в църковните книги.

— Здравата си се накълвал от книжките, претъпкал си гушата — казваше Осип, загледал ме внимателно със сините си като метличина очи; тяхното изражение мъчно може да се долови — зениците му винаги като че ли се топят, чезнат.

— Пази го това, поприкътвай, ще ти послужи; когато пораснеш — стани монах, със слово да тешиш народа, или пък — милионер...

— Мисионер — поправи го зидарят, кой знае защо, с обиден глас.

— Какво? — пита Осип.

— Мисионер се вика, нали знаеш! И не си глух...

— Добре де, мисионер, с еретиците да спориш. Или пък направо пиши се еретик — и то е доходна професия! Имаш ли ум, и с ерес може да поминеш...

Григорий се смее смутено, а Пьотр казва в брадата си:

— Абе и магьосниците също не живеят зле, безбожници разни...

Но Осип веднага възразява:

— Няма грамотни магьосници, на магьосника грамотността не му върши работа...

И ми разказва:

— Ето, виж и чуй: имаше в нашата община един сиромаш, Тушка го викаха, западнал човечец, развей-плява; живееше като перо, насамнатам, дето го духне вятърът, и — нито работник, нито безделник! Та тръгна той еднъжка, от нямане какво да прави, на поклонение и се скита две години време, а после току цъфна в нов вид: косата му до раменете, на главата — калугерска шапчица, на снагата — избеляло памучно расо: гледа всички като риба и упорито предлага: покайте се, трижди проклети! Че защо да не се покаят хората, а най-вече — жените! И работата се нареди: Тушка — сит, Тушка — пиан, Тушка — предоволен от жените...

Зидарят троснато го прекъсна:

— Та мигар това е важното — че е сит и пиан?

— Какво друго?

— Важното е словото!

— Е, в словата му не съм вниквал — със слова и самият аз съм пребогат.

— Достатъчно добре го знаем ние Тушников, Дмитрий Василич — обидено казва Пьотр, а Григорий мълчаливо е навел глава и гледа чашата си.

— Аз не споря — примирително заявява Осип. — Всичко туй го разправам на нашия Максимич за различните друмища към кокала...

— Някои друмища и до затвора водят...

— Случва се! — съгласява се Осип. — Не по всяка пътека ще прокопса човекът — трябва да знае де да свие...

Той винаги лекичко дразни благочестивите люди — мазача и зидаря; може би не ги обича, но ловко прикрива това. Изобщо отношението му към хората е неуловимо.

С Ефимушка се държи като че ли по-меко, по-благо. Гърбавият не подхваща разговори за бога, за правдата, за сектите, за злочестината на човешкия живот — любими теми на неговите другари. Сложил стола си ребром към масата — за да не пречи облегалото на гърбицата му, той спокойно пие чай, чаша след чаша, но изведнъж наостря уши, оглежда задимената стая, вслушва се в несвързания глъч, скача и бързо изчезва. Това значи, че в кръчмата е дошъл някой, на когото Ефимушка е длъжник, а той има най-малко десет души кредитори и понеже някои го бият, бяга, та да му е мирна главата.

— Сърдят се, чешитите — недоумява той, — ами че аз да имам пари, мигар нямаше да им ги върна?

— Ах, клето дърво изсъхнало... — напътствува го Осип.

Понякога Ефимушка дълго седи замислен, нищо не вижда и не чува; скулестото му лице се смекчава, добрите му очи гледат още по-благо.

— За какво се замисли, момко? — питат го.

— Мисля си — де да бях богат, ех — щях да се ожения за най-чистокръвна дама, за дворянка, бога ми, за полковнишка щерка, да речем, господи, как щях да я обичам! Жив бих изгорял до нея... Защото, братлета, правех аз еднъжка покрива във вилата на един полковник...

— И той имал дъщеря вдовица — чували сме го това! — прекъсна го недружелюбно Пьотр.

Но Ефимушка разтърква с длани коленете си, поклаща се, като дълбае с гърбицата си въздуха, и продължава:

— Излезе тя някой път в градината, цялата бяла, снажна, гледам я аз от покрива и — за какво ми е слънчицето, и — за какво ми е белият свят? Ей тъй, като гълъб бих литнал в нозете й! Просто — цветете небесно в сметана! Та с такваз госпожа — ако ще, цял живот нощ да е!

— А какво щяхте да плюскате? — строго пита Пьотр, но това не смуцава Ефимушка.

— Господи! — възкликва той. — Че колко ли ни трябва? При това тя е богата...

Осип се смее:

— Кога бре, Ефимушка, ще се прахосаш в тез работи прахоснико?

Ефимушка не говори за нищо друго освен за жени и като работник не е еднакъв — ту работи отлично, спори му, ту работата не му върви, дървеният му чук съединява ламарината на билото лениво, небрежно и оставя дупки. Той винаги дъха на масло, на мас от морски животни; но си има своя миризма, силна и приятна, която напомня миризмата на току-що отсечено дърво.

С дърводелеца е интересно да говориш за всичко; интересно, но не много приятно — неговите думи винаги тревожат сърцето и мъчно може да се разбере кога говори сериозно и кога се шегува.

А с Григорий най-хубаво е да говориш за бога, той обича това и тук е упорит.

— Гриша — питам го, — ами знаеш ли, че има хора, които не вярват в бога?

Той спокойно се усмихва:

— Как тъй?

— Разправят: нямало бог!

— О! Виж какво било! Зная това.

И като отпъжда с ръка невидима муха, продумва:

— Помниш ли, още цар Давид е казал: „Рече безумецът в сърцето си: няма бог“ — виж кога още са говорели това безумните! Без бога никак не може да минем...

Осип като че ли е съгласен с него:

— Я отнеми на Петруха бога — ще ти даде да разбереш!

Хубавото лице на Шишлин става строго; като рови брадата си с пръсти със засъхнала по ноктите вар, той тайнствено казва:

— Бог е вселен във всяка плът; съвестта и цялото вътрешно ядро е дадено от бога!

— Ами греховете?

— Греховете са от плътта, от сатаната! Греховете са отвън, като шарката, нищо повече! Греси най-тежко онзи, който мисли много за греха; не споменавай греха — и няма да съгресиш! Мислите за греха ги внушава сатаната, стопанинът на плътта...

Зидарят се съмнява:

— Нещо като че ли не е така.

— Така е! Бог е безгрешен, а човекът е негов образ и подобие. Греси образът, плътта; а подобие то не може да греси, то е подобие, дух.

Той се усмихва победоносно, а Пьотр мърмори:

— Това май не е както трябва...

— А според теб — пита Осип зидаря, — ако не съгресиш, няма да се разкаеш, ако не се разкаеш, няма да се спасиш?

— Така май е по-сигурно! Дявола ако забравиш, от бога ще се откажеш, казваха старите...

Шишлин пие рядко и се напива от две чашки; тогава лицето му става розово, очите — детински, гласът му пее.

— Братленца, мои, колко хубаво е всичко! Ето че живеем, работим по малко, сити сме, слава богу — ах, колко е хубаво!

Той плачеше, сълзите се стичаха по брадата му и блещукаха върху свилата на космите като стъклени маниста.

Неговите чести хвалебствия на живота и тези стъклени сълзи ми бяха неприятни — моята баба хвалеше живота по-убедително, по-просто, не тъй дотегливо.

Всички подобни разговори ме държаха в постоянно напрежение и будеха смътна тревога. Вече бях прочел много разкази за селяни и виждах колко рязко се отличава книжният селянин от живия. В книжките всички селяни са нещастни; добри и лоши, те всички са победни на думи и мисли от живите. Книжният селянин говори по-малко за бога, за сектите, за църквата — повече за началството, за земята, за правдата и за теглилата на живота. За жените говори също по-малко, не толкова грубо, по-дружелюбно. За живия селянин жената е забавление, но опасно забавление, с жената винаги трябва да се хитрува, инак тя ще надделее и ще обърка целия живот. Селянинът от книжките е или лош, или добър, но всякога е целият тук, в книжката; а живите селяни са нито добри, нито лоши, те са необикновено интересни. Колкото и да се е изказал пред тебе живият селянин, винаги се чувствава, че в него е останало още нещо, но останалото е само за него и може би тъкмо това неизказаното, скритото е най-важното.

От всички книжни селяни най-много ми беше харесал Пьотр от „Дърводелският артел“; прииска ми се да прочета този разказ на моите приятели и занесох книгата на панаира. Често ми се случваше да нощувам в един или друг артел; понякога — защото не ми се искаше да се връщам в града по дъжд, по-често — понеже през деня се изморяхах и не ми стигаха силите да си ида в къщи.

Когато казах, че имам една книга за дърводелци, това живо заинтересува всички, а особено Осип. Той взе книгата от ръцете ми и я прелисти, като поклащаше недоверчиво иконописната си глава.

— Бе май че наистина за нас пише! Виж ги, дяволите! Кой я е писал — някой господин ли? Е, тъй си и мислех. Господата и чиновниците за всичко ги бива! Дето господ не се усеща, там чиновникът ще го измисли; те затуй и съществуват...

— Непредпазливо говориш за бога, Осип — забеляза Пьотр.

— Няма значение! За господ моите думи са по-маловажни, отколкото за мен снежинка или дъждовна капка на голото ми теме. Ти не се кахъри, не можем ние с теб да досегнем бога...

Изведнъж той се разбесня, като пръскаше остри думички подобно на кремък — искри и сякаш с ножица режеше с тях всичко, което му противоречеше. Няколко пъти през деня питаше:

— Четем ли, Максимич? Е, хубаво, хубаво! Добре е измислено.

След работа отидохме да вечеряме в неговия артел, а след вечеря дойдоха Пьотр със своя работник Ардальон и Шишлин с момъка Тома. В бараката, където спяха хората от артела, запалиха лампа и аз зачетох; слушаха мълчаливо, без да помръдват, но скоро Ардальон каза сърдито:

— Е, стига ми толкова!

И си отиде. Пръв заспа Григорий, учудено отворил уста; след него заспаха дърводелците, но Пьотр, Осип и Тома се приближиха до мене и слушаха напрегнато.

Когато свърших четенето, Осип веднага загаси лампата — по звездите беше вече към полунощ.

Пьотр попита в тъмнината:

— Че за какво е написано това? Против кого?

— Сега — да спим! — каза Осип, като събуваше ботушите си.

Тома мълчаливо се отдалечи.

Пьотр повтори настойчиво:

— Казвам — срещу кого е написано това?

— Абе те си знаят! — продума Осип, като си лягаше на нара.

— Ако е против мащехите, тогава това е съвсем вятър работа: от това мащехите няма да станат по-добри — упорито говореше зидарят. — А против Пьотр — пак е нахалост: той е грешил, на него ще му се дири сметка! За убийство — в Сибир, и толкоз! Книжката е ненужна при такъв грях... ненужна е негли, а?

Осип мълчеше. Тогава зидарят добави:

— Нямаат си работа, та разнищват чуждите работи! Като жени на седянка. Хайде лека нощ, трябва да спим...

Той спря за миг в синия квадрат на отворената врата и попита:

— Осип, ти какво мислиш?

— Аха? — обади се сънено дърводелецът...

— Е, добре, спи...

Шишлин се бе повалил на едната си страна там, където седеше. Тома легна на смачканата слама до мене. Предградието спеше, отдалеч долитаха изсвирвания на локомотиви, тежък тътен на чугунени колела, дрънчене на буфери. В бараката хъркаха многогласно. Беше ми неприятно — очаквах някакви разговори, а нямаше нищо...

Но изведнъж Осип заговори тихо и ясно:

— Вие, момчета, не вярвайте на нищо от това, вие сте млади, дълго ще живеете, събирайте свой разум! Своят ум важи колко две чужди глави! Тома, спиш ли?

— Не — обади се веднага Тома.

— Това е то! И двамата сте грамотни, затова четете, ала на въдица се не ловете. Те всичко могат да напечатат, тази работа е в техни ръце!

Той спусна краката си от нара, подпря се с ръце на ръба на дъската и като се наведе към нас, продължи:

— Книжката как трябва да я разбираме? Книжката е донесение против хората! Гледайте, санким, какъв е човекът, дърводелец или друг някой, а виж, господарят — той е друг човек! Книжката не се пише току-тъй, а в нечия защита...

Тома каза дебело:

— Пьотр правилно е убил предприемача!

— Е, това не бива, никога не е правилно да се убива човек. Зная, ти не обичаш Григорий, само че остави тия мисли. Ние всички сме средна ръка хора, днес съм господар, утре — пак работник...

— Не го казах за теб, чичо Осип...

— Все едно...

— Ти си справедлив.

— Почакай, ще ти обясня за какво е написано съчинението — пресече Осип ядните думи на Тома, — това е много хитро съчинение! Ето на — помещчика без селянина, ето — селянина без помещчика! Сега гледай: и на помещчика му е зле, ама и на селянина не му е добре. Помещчикът е западнал, оглупял, а селянинът е станал самохвалко, пияница, хилав, чувствува се докачен — ето какво става! А в крепостно време с помещчиците е било, значи, по-добре: господарят се е притулвал зад селянина, селянинът — зад господаря, и двамата си карали сито, спокойни... Не споря, вярно, при господарите се живееше по-спокойно — на господарите не им отърва, ако селянинът е беден; за

тях е добре, ако той е богат, ама да не е умен, ето какво им изнася на тях. Аз зная това, зер самият аз съм прекарал близо четиридесет години в крепостничество, на моята кожа много е написано.

Спомнях си, че също така говореше за господарите коларят Пьотр, който се закла, и ми беше много неприятно, че мислите на Осип съвпадат с мислите на оня зъл старец.

Осип бутна с крак коляното ми и продължи:

— Книжките и разните съчинения трябва да се проумяват! Никой нищо не прави току-тъй, само изглежда, че уж е току-тъй. И книжките не ги пишат току-тъй, а за да мътят главите. Всичко се върши с ум, без ум ни брадва сече, ни терлик се плете...

Той говори дълго, лягаше си и пак скачаше, като сипеше тихичко римуваните си поговорки, в мрак и тишина.

— Говори се: за селяка господата са чужди хора. И това не е вярно. Ние сме също такива господа, ала от опаката страна; то се знай, господарят се учи от книжките, а аз — от грешките, и на господаря му е по-бял задникът, това е цялата разлика. Не-е, момчета, време е светът да заживее по нов начин, пък съчиненията трябва да ги зарежем, да ги оставим. Нека всеки да се попита: аз какво съм? Човек. А той какво е? Пак човек. Та какво сега: да не би бог да иска от него копейка повече? Не-е, по данъка и двамината сме равни пред бога...

Най-после, на разсъмване, когато зората угаси всички звезди, Осип ми каза:

— Видя ли как мога да съчинявам аз? Я какво наприказвах — дето никогъж не съм го и мислил! Вие, момчета, не ми хващайте вяра, това го разправях повече от безсънието, отколкото сериозно. Лежиш, лежиш, па току измислиш нещо за разговорка: „Имало едно време една врана, летяла тя от полето до планината, от синора до междата, живяла си тъй, докле взе господ, че я прокле: враната умряла и се скапала!“ Какъв е тук смисълът? Няма никакъв смисъл... Я да поспим: скоро ще трябва да ставаме...

Както на времето огнярят Яков, Осип се разрасна широко в очите ми и закри за мене всички хора. В него имаше нещо много сродно с огняря, но същевременно той ми напомняше дядо, книжника Пьотр Василиев, готвача Смурий и като приличаше на всички хора, здраво заседнали в паметта ми, оставяше в нея своя дълбока следа, вяждаше се там, както окис в медта на камбана. Явно беше, че той има два начина на мислене: денем, на работа, пред хората, неговите живи, прости мисли са делови и по-ясни, отколкото онези, които го спохождат през време на почивка, вечер, когато отива с мене в града, при кумата си, продавачка на палачинки, и нощем, когато не му се спи. Той има особени, нощни мисли, разностранни, като пламъка във фенер. Те хубаво блещукат, ала — къде е истинското им лице, коя страна на една или друга мисъл е по-близка и по-скъпа на Осип?

Той ми изглеждаше много по-умен от всички хора, които бях срещал някога, аз обикалях около него в същото настроение, както около огняря Яков — иска ми се да опозная, да разбера човека, но той се изплъзва, извърта се и е неуловим. В какво е скрита неговата правда! На какво може да му се вярва?

Спомням си, че ми бе казал:

„Сам подири де съм скрит, ха, подири де!“

Самолюбието ми е засегнато, но в мене е засегнато нещо повече от самолюбието — за мен е жизнено необходимо да разбера стареца.

Въпреки цялата си неуловимост той е неизменен. Струва ми се, че още сто години да живее, винаги ще си остане същият, непоклатимо ще се запази между поразително непостоянните хора. Книжникът пораждаше у мене също такава впечатление на устойчивост, но то не ми беше твърде приятно; устойчивостта на Осип е друга, тя е по-приятна.

Непостоянството на хората много силно бие на очи, техните акробатически скокове от едно положение в друго ме объркваха; вече се изморях да се чудя на тези необясними скокове и малко по малко

те гасяха живия ми интерес към хората, смущаваха любовта ми към тях.

Веднъж, в началото на юли, на мястото, където работехме, стремглаво пристигна раздрънкана бричка; на капрата седеше и хълцаше мрачно пиян колар, брадат, без шапка и с разбита устна; в бричката се беше излегнал пиян Григорий Шишлин, държеше го под ръка дебела, румена мома със сламена шапка с яркочервена фльонга и стъклени вишни, с чадър в ръката и с галоши на бос крак. Като размахваше чадъра и се клатушкаше, тя се смееше високо и крещеше:

— Ама дяволи! Панаирът не е открит, няма панаир, а те ме карат на панаира!

Посърнал, раздърпан, Григорий се свлече от бричката, седна на земята и със сълзи заяви на нас, зрителите.

— Н-на колене стоя — премного съгреших! Помислих и съгреших — ето! Ефимушка казва: Гриша! Гриша, казва... Той вярно казва, а вие ми простете! Аз мога всички ви да нагостя. Той вярно казва: веднъж живеем... повече от веднъж не може...

Момата се заливаше от смях, тропаше с крака и галошите ѝ се изхлузваха, а коларят начумерено викаше:

— По-скоро да тръгваме нататък! Вряваджии, да тръгваме, коня не го сдържа!

Конят, стара, грохнала кранта, потънала в пяна, стоеше като закован, а всичко заедно бе непоносимо смешно. Работниците на Григорий просто примираха от смях, като гледаха драгоманина си, неговата гиздава дама и подлуделия колар.

Само Тома не се смееше, стоеше на вратата на магазина до мене и мърмореше:

— Пусна му края, свинята... А в село си има жена, ху-убава булка!

Коларят непрекъснато подканяше да тръгват, момата слезе от бричката, приповдигна Григорий, намести го в краката си, после махна с чадъра и викна:

— Карай!

Като се подиграваха добродушно с драгоманина си и му завиждаха, хората се заловиха за работа по команда на Тома; изглежда, че на него му бе неприятно да вижда Григорий смешен.

— И това ми било драгоманин! — мърмореше той. По-малко от месец остана да работим, ще си идем на село... Не изтрая...

Яд ме беше за Григорий — тази мома с вишните бе така обидно безсмислена до него.

Често си мислех: защо Григорий Шишлин е драгоманин, а Тома Тучков — работник?

Як, бял момък, кърдрос, с орлов нос и сиви, умни очи на кръглото лице, Тома не приличаше на селянин — ако се облечеше хубаво, би минал за търговски син от добро семейство. Беше навъсен човек, говореше малко и делово. Грамотен, той водеше сметките на предприемача, правеше ведомостите, умееше да накара другарите си да работят както трябва, ала самият той работеше без сърце.

— Всичката работа никога се не свършва — говореше той спокойно. За книгите се изказваше с пренебрежение: — Всичко може да се издаде, аз мога да ти съчиня каквото поискаш, това е празна работа...

Но във всичко се вслушваше внимателно и ако нещо го интересуваше, разпитваше подробно и настойчиво, като мислеше винаги за нещо свое и всичко мереше със своя мярка.

Веднъж казах на Тома, че би трябвало той да е предприемач, но той отвърна лениво:

— Да се боравеше с хиляди наведнъж, пак иди-дойди... Ама за грошове да се разправяш с хората — все едно да преливаш от пусто в празно. Не, аз ще погледам, погледам, па ще ида в манастир, в Оранки. Хубав съм, снажен, белки ме хареса някоя търговка, вдовица! Има такива случаи — на един момък сергачанин за две години му излезе късметът, па още и за мома се ожени, тукашна, от града; разнасяли икона по къщите и тя му хвърлила око...

Говореше обмислено — знаеше много разкази, как послушничеството в манастир е извеждало хората на лек път. Неговите разкази не ми харесваха, не ми харесваше и насоката на мислите му, но бях сигурен, че ще отиде в манастир.

Панаирът се откри и неочаквано за всички Тома постъпи келнер в една кръчма. Не може да се каже, че това зачуди другарите му, но всички те почнаха да се държат жестоко подигравателно с момъка: всеки празник, когато се канеха да пият чай, те си казваха един на друг и се подсмиваха:

— Хайде при нашето кръчмарче!

А дошли в кръчмата, викаха господарски:

— Ей, момче! Къдравия, ела насам!

Той идваше и питаше, поизправил глава:

— Какво ще заповядате?

— Не позна ли познатите си?

— Нямам време за познанства...

Той чувствуваше, че другарите му го презират, искат да си поиграят с него и ги гледаше с отегчено-очакващи очи; лицето му се сковаваше, но като че ли говореше:

„По-скоро де, присмивайте се или там...“

— Бакшиш да ти дадем ли? — питаха го; нарочно дълго тършуваха в кесиите си и не му даваха нито копейка.

Попитях Тома:

— Как тъй — тъкмеше се за монах, а стана слуга?

— Не съм се тъкмил за монах — отговори той, — а слуга няма да съм дълго...

След три-четири години го срещнах в Царицин, все още келнер в кръчма; а по-късно прочетох във вестника, че Тома Тучков е арестуван при опит за кражба чрез взлом.

Особено ме порази историята на зидаря Ардальон — най-стария и най-добрия работник в артела на Пьотр. Този четиридесетгодишен селянин, чернобрад и весел, също неволно пораждаше въпроса: защо не той, а Пьотр е драгоманин? Водка пиеше рядко и почти никога не се напиваше докрай; работата си познаваше прекрасно, работеше с любов, тухлите летяха в ръцете му като червени гълъби. До него болният и омърлушен Пьотр изглеждаше съвсем ненужен в артела; той казваше за работата:

— Строя за хората къщи тухлени, да се сдобия с ковчег дървен...

Ардальон редеше тухлите с весел жар и подвикваше:

— Де бре, юнаци, работете, за слава божия!

И разказваше на всички, че идната пролет щял да иде в Томск, там зет му бил сключил договор за голям строеж — да гради църква, та го викал за десетник.

— За мен въпросът е решен. Обичам да строя църкви! — казваше той и ми предлагаше: — Хайде с мен! В Сибир, братко, за грамотния е много лесно, там грамотността е коз!

Аз се съгласявах и Ардальон викаше победоносно:

— На, виждаш ли! Голямо нещо е това, не е шега...

Към Пьотр и Григорий се отнасяше с добродушна насмешка, като възрастен към деца, и казваше на Осип:

— Перковци, все разума си показват един другиму като че ли играят на карти. Единият — виж, каже, каква карта имам аз, другият — пък у мен, дума, ето ги козовете!

Осип неопределено подмята:

— Че как иначе? Перченето е човешко, всички моми гърдите си пъчат...

— Все — ох, та ох, бог, та бог, ама си трупат парички! — не мирясваше Ардальон.

— Абе Гриша няма да натрупа...

— Аз за моя говоря. Да беше се пръждосал с бога в гората, в пустинята... Ех, додея ми тук, ще ида пролетес в Сибир...

Работниците завиждаха на Ардальон и казваха:

— Да имаме такъв застъпник, като зетя, и нас нямаше да ни дострашее от Сибир...

И внезапно Ардальон изчезна. В неделя излезе от къщи и тричетири дни никой не знаеше къде е.

Правеха се тревожни предположения:

— Да не го е претрепал някой?

— Или да се е къпал и да се е удавил?

Но дойде Ефимушка и смутено съобщи:

— Удари го на живот Ардальон!

— Защо лъжеш? — недоверчиво извика Пьотр.

— Удари го на живот, запи се. Просто като плевник пламна баш отвътре. Га че е умряла милата му невеста...

— Той е вдовец! Къде е?

Пьотр ядосано тръгна да спасява Ардальон, но той го набил.

Тогава Осип силно сви устни, пъхна ръце дълбоко в джобовете си и каза:

— Я аз да ида да видя — защо тъй? Свестен човек е...

Помъкнах се с него.

— Това е човекът — говореше Осип по пътя, — живее, живее, уж всичко е наред, па току навиря опашка и запраши през просото. Гледай, Максимич, учи се...

Отидохме в един от евтините домове на „веселото село Кунавино“, посрещна ни хитра бабичка. Осип пошушука с нея и тя ни заведе в празна, малка стаичка, тъмна и мръсна като обор. На леглото спеше просната едра, дебела жена; бабата я бухна с юмрук по хълбока и каза:

— Излез! Ей, жабо, излез!

Жената уплашено скочи, като разтъркваше лицето си с длани и питаше:

— Господи! Кой е този? Какво става?

— Агенти дойдоха — строго каза Осип; жената охна и изчезна, а той плю след нея и ми обясни:

— От агентите се плашат повече от дявола...

Бабата свали от стената едно малко огледало и повдигна парче от тапетите.

— Вижте — този ли е?

Осип погледна през пролуката в стената.

— Същият! Изкарай момата оттам...

Погледнах и аз през пролуката: в също такава тясна дупка, като тази, в която се намирахме, на дъската на прозореца, плътно закрит в капаци, гореше тенекиена лампа и до нея стоеше гола татарка с полегати очи и скъсяваше ризата си. Зад нея, на две възглавници в леглото, се извишаваше подпухналото лице на Ардальон, стърчеше черната му, разрошена брада. Татарката трепна, навлече си ризата, мина покрай леглото и ненадейно се появи в нашата стая.

Осип я погледна и пак плю:

— У, безсрамница!

— Ти сама дърт глупак — отвърна тя, като се смееше.

И Осип се засмя и ѝ се закани с пръст.

Минахме в стаичката на татарката, старецът седна на леглото в краката на Ардальон и дълго го буди безуспешно, а той мънкаше:

— Добре де... почакай, ще вървим...

Най-последно се събуди, диво изгледа Осип, мене и като затвори червените си очи, изломоти:

— Е, е...

— Какви ги вършиш? — каза Осип спокойно, без укор, но мрачно.

— Разпасах си пояса — обясни Ардальон, като хъркаше и кашляше.

— Защо тъй?

— Ами тъй...

— Не е хубаво невям...

— Какво ти хубаво...

Ардальон взе от масата начената бутилка водка и почна да пие направо от шишето, после предложи на Осип:

— Искаш ли? Тук сигур има и мезе...

Старецът сипа в устата си водка, глътна я, намръщи се и внимателно задъвка залък хляб, а помръкналият Ардальон редеше вяло:

— Ето, свързах се с една татарка. Ама за всичко е крив Ефимушка — татарката, вика, е млада, сираче от Касимов, тръгнала за панаира.

От стената весело казаха на изкълчен език:

— Татарка — чуду! Като млад кокоска. Изпъди му, то не е твойта баста...

— Ей тази е — промърмори Ардальон, като гледаше тъпо стената.

— Видях — каза Осип.

Ардальон се обърна към мене:

— Виж каква я свърших, братко...

Очаквах, че Осип ще вземе да кори Ардальон, да го учи, а той засрамено ще се разкайва. Но не се случи нищо подобно — те седяха един до друг, рамо до рамо и приказваха спокойно с кратки думи. Много мъчно ми беше да ги виждам в тази тъмна, мръсна дупка; татарката говореше през пролуката в стената смешни думи, но те не ги слушаха. Осип взе от масата една риба, поотупа я в ботуша си, почна да я бели старателно и попита:

— Всичките си пари ли пръсна?

— Петруха има да ми дава...

— Внимавай — ще се справиш ли? Да можеш да заминеш сега за Томск...

— Абе, в Томск...

— Да не си се отказал?

— Да ме викаха чужди.

— Че какво?

— А то — сестра ми, зетят...

— Е?

— Не е твърде приятно да си подчинен на свои...

— Подчинението навред е еднакво.

— Все пак...

Те приказваха така приятелски сериозно, че татарката престана да ги закача, влезе в стаята, мълчаливо откачи роклята си от стената и изчезна.

— Млада е — каза Осип.

Ардальон го погледна и рече без яд:

— Всичко направи Ефимушка, размирникът. Само за жени мисли... А татарката е весела, все щуротии върши...

— Умната — да не се отплеснеш — предупреди го Осип и като дояде рибата, взе да се сбогува.

На връщане попитах Осип:

— Защо ходи при него?

— Ами да погледам. Познат човек. Мно-ого такива случаи съм виждал — живее, що живее човек, па току като от тъмница изхвъркне — повтори той вече казаното по-рано. Трябва да се пазим от водчицата!

Ала след малко каза:

— А без нея е скучно!

— Без водката ли?

— Ами да! Пийнеш, па сякаш по друга земя тръгнеш...

Ардальон се отплесна. След няколко дни той дойде на работа, но скоро пак изчезна, а през пролетта го срещнах между босяците — трошеше леда около шлеповете в залива. Срещнахме се приятелски и отидохме в кръчмата да прием чай, а докато пиехме, той се хвалеше:

— Помниш ли какъв работник бях, а? Право да си кажа — в работата си бях майстор! Стотици можех да изкарам...

— Ама — не изкара.

— А — не изкарах! — с гордост викна той. — Плюя аз на работата!

Държеше се разюздано, хората в кръчмата се вслушваха с внимание в хапливите му думи.

— Помниш ли какво казваше за работата кроткият крадец Петруха? За хората — къща тухлена, за себе си — ковчег дървен. Това ти е цялата работа!

Казах:

— Петруха е болен, плаши се от смъртта.

Но Ардальон извика:

— Аз също съм болен, на мен може би ми се стяга душата!

Често в празник аз слизах от града на улица Милионна, където намираха подслон босяците, и виждах колко бързо Ардальон става свой човек в „златната рота“. Само преди година весел и сериозен, сега той бе станал някак креслив, бе придобил особена, клатушкаща се походка, гледаше хората закачливо, сякаш предизвикваше всички на спор и бой, и непрекъснато се хвалеше:

— Виж как ме срещат хората — тук аз съм като атаман!

Той гощаваше босяците, без да му е свидно за спечелените пари, в свадите заставаше на страната на слабия и често се провикваше:

— Момчета, не е правилно! Трябва да постъпваме правилно!

Така го бяха и нарекли — Правилния, и това много му допаднаше.

Аз усърдно се вглеждах в хората, гъсто натъпкани в стария и мръсен, зидан чувал на улицата. Всички бяха люде, откъснали се от живота, но като че ли те си бяха създали свой живот, независим от господари и весел. Безгрижни, смели, те ми напомняха дядовите разкази за бурлаците, които лесно ставали разбойници и отшелници. Когато нямаше работа, те не отбягваха дребните кражби от шлеповете и параходите, но това не ме смущаваше — виждах, че целият живот е прошит с кражба, както старият кафтан — със сиви конци, и същевременно виждах, че понякога тези хора работят с огромно увлечение, без да жалят сили, както се случваше при бързо товарене, при пожари, през време на ледохода. И изобщо те живееха по-празнично от всички други хора.

Но когато забеляза дружбата ми с Ардальон, Осип бащински ме предупреди:

— Виж какво, душо моя, клето дърво изсъхнало, ти какво толкова се сближи с Милионната? Внимавай да не си навредиш...

Обясних му, както можех, че тези хора ми харесват — живеят без работа, весело.

— Като птиците небесни — прекъсна ме той с присмехулна усмивка. — Така е затуй, защото са мързеливци, нищожества, за тях работата е мъка!

— Че пък какво е работата? Казва се: с труд от зори до мрак никой не е станал богат!

Лесно ми беше да кажа това — много често чувах тази поговорка и чувствувах колко вярна е тя. Но Осип се ядоса и ми кресна:

— Кой казва това? Глупаците и лентяите, а ти, пале, не трябва да ги слушаш! Я виж ти! Тези глупости се говорят от завистниците, несретниците, а ти първо чакай да ти пораснат крилата, че тогаз литни в небесата! Пък за твоята дружба ще прощаваш, ама ще обадя на господаря!

И му обади. Господарят ми каза още пред него:

— Остави я Милионната, Пешков! Там живеят крадци, проститутки и оттам се отива в затвора, в болницата. Зарежи я!

Започнах да крия посещенията си на Милионната, но скоро бях принуден да се откажа от тях.

Веднъж седях с Ардальон и неговия другар Бебето на покрива на бараката в двора на един от нощните приюти; Бебето ни разказваше забавно как се е мъкнал пеш от Ростов на Дон за Москва. Той беше войник-сапъор, кавалер на Георгиевския кръст, сакат — през турската война му бяха строшили коляното. Нисък, широкоплещест, Бебето бе страшно силен в ръцете — безполезна за него сила, понеже не можеше да работи поради своята сакатост. Вследствие на някаква болест му бяха окапали космите по черепа и по лицето — главата му наистина приличаше на главата на новородено.

Като святкаше с ръждивите си очи, той разправяше:

— И ето: Серпухов; в градинката пред една къща седи поп; отче, думам, дайте нещичко на турския герой...

Ардальон поклаща глава и казва:

— Карай, карай, лъжи...

— Че защо ще лъжа? — пита Бебето, без да се обижда, а моят приятел мърмори поучително и лениво:

— Неправилен човек си ти! Трябва да молиш да те назначат пазач, куците винаги са пазачи, а ти се шляеш залудо и все лъжеш...

— Ама аз лъжа, за да се посмеем бе, за развеселяване...

— Ти трябва на себе си да се смееш.

На двора, тъмен и мръсен, макар че времето бе сухо, слънчево, се появи жена и викна, като разтърсваше някаква дрипа:

— Кой ще купи една пола! Ей, приятелки...

От цепнатините на къщата се заизмъкнаха жени и наобиколиха плътно продавачката; аз веднага я познах — беше перачката Наталия! Скочих от покрива, но тя, дала полата за първата цена, вече бавно си отиваше от двора.

— Здравей! — поздравих я радостно, като я настигнах на улицата.

— А друго какво ще кажеш? — попита тя и ме погледна под око — и изведнъж се спря и викна сърдито:

— Господи помилуй! Ти какво търсиш тук?...

Нейното изплашено възклицание ме трогна и смути; разбрах, че тя се изплаши за мене; страх и учудване така ясно се изписаха на умното ѝ лице. Обясних ѝ набързо, че не живея на тази улица, а само понякога идвам да погледам.

— Да погледаш ли?! — насмешливо и ядно извика тя. — Ами какво, къде гледаш! На минувачите в джобовете и на жените в пазвите ли?

Лицето ѝ бе посърнало, под очите ѝ лежаха плътни сенки, устните ѝ висяха вяло.

Тя се спря пред вратата на кръчмата и каза:

— Ела, ще те почерпя чай! Облечен си чистичко, не по тукашно, ама нещо не ти вярвам...

Но в кръчмата като че ли ми повярва и докато наливаше чай, унило заразправя, че се е събудила едва преди един час и още не е пила и не е яла.

— А вчера си легнах пияна-заляна, вече и не помня: къде съм пила, с кого?

Беше ми мъчно за нея, стеснително пред нея и ми се искаше да я попитам — къде е дъщеря ѝ? А тя, като си пийна водка и горещ чай, заговори познато оперено, грубо, както всички жени от тази улица; но когато я попитах за дъщеря ѝ, веднага изтрезня и кресна:

— А ти защо искаш да знаеш? Не, мили, дъщеря ми няма да докопаш, не!

Пи пак и ми разказа:

— Дъщеря ми няма какво да прави с мен. Аз какво съм? Перачка. Каква майка съм й? Тя е образована, учена. Това е то, братко! И замина при своя богата приятелка, уж за учителка...

После помълча и тихо попита:

— Виж ти! Перачката не ви е приятна, така ли? Ами флърцата приятна ли вие?

Че е „флърца“, аз естествено веднага бях разбрал — на улицата нямаше други жени. Но когато тя самата го каза, от срам и жал към нея сълзи бликнаха в очите ми, сякаш ме парна с това признание — тя, доскоро още такава смела, независима, умна!

— Ама че си и ти! — каза тя, като ме погледна и въздъхна. — Я си отивай отук! И те моля, и те съветвам — не се ври тук, ще пропаднеш!

После тихичко и сякаш сама на себе си заговори рязко, наведена над масата и рисувайки нещо с пръст по таблата:

— Но, какво те интересуват теб моите молби и съвети? Щом родната ми дъщеря не ме послуша. Викам й: „Не можеш да зарежеш родната си майка, как може?“ А тя: „Ще се обеса“ — казва. Замина за Казан, искала да се учи за акушерка. Е, добре... Добре... Ами аз какво да правя? Ами аз — ей така... За какво да се лепна?... Ами — за случайния човек...

Млъкна и дълго мисли нещо, беззвучно мърдайки устни, и изглежда, че ме забрави. Ъглите на устните й увиснаха, устата й се изви като сърп и беше мъчително да гледаш как потръпва кожата на устните и трепетните бръчки безмълвно говорят нещо. Лицето й беше детинско, обидено. Изпод забрадката й бе изскочил кичур коса и лежеше върху бузата, посвит зад малкото ухо. В чашата изстинал чай капна сълза; забелязала това, жената отмести чашата и силно стисна очи, изцеди още две сълзици, после избърса лицето си със забрадката.

Не ми стигна търпение да седя повече с нея и станах тихо.

— Сбогом!

— А? Върви, върви по дяволите! — махна с ръка тя, без да ме погледне, навярно забравила кой е с нея.

Върнах се на двора, при Ардальон — той искаше да идем да ловим раци, а на мене ми се искаше да му разкажа за тази жена. Но него и Бебето вече ги нямаше на покрива; докато ги търсех из

лабиринта на двора, на улицата екна врява от скандал, обикновен за нея.

Излязох навън и веднага се сблъсках с Наталия — като хълцаше, бършеше със забрадката разкървавеното си лице и с другата ръка оправяше разрошените си коси, тя вървеше слепешком по тротоара, а подире ѝ крачеха Ардалъон и Бебето; Бебето казваше:

— Прасни я още веднъж, прасни я!

Ардалъон настигна жената и размаха юмрук: тя се обърна с гърди към него; лицето ѝ бе страшно, очите ѝ пламтяха от омраза.

— Н-на, бий! — викна тя.

Вкопчих се в ръката на Ардалъон, той ме изгледа учудено.

— Какво искаш?

— Не я закачай — едва можах да му кажа.

Той се разсмя гръмогласно.

— Тя любовница ли ти е? Леле, леле, Наташче, лапна нашто монахче!

Бебето също се смееше с глас и се тупаше по бедрата; те дълго ме пържиха в гореща кал — това беше мъчително! Но докато правеха това, Наталия си отиде, а аз не изтърпях най-последно, ударих с глава Бебето в гърдите, съборих го и избягах.

От този ден дълго не се вестих на Милионната, но още веднъж видях Ардалъон — срещнах го на сала.

— Къде се загуби? — радостно попита той.

Когато му казах, че ми е противно да си спомня как би Наталия и ме обиди мръсно, Ардалъон се засмя добродушно.

— Та мигар това не беше наистина? Ами че ние на шега те миросахме! Пък нея — защо да не я бием, щом е флорца? Хората жените си бият, а таквиз хич ги и не жалят! Само че всичко това е празна работа! Нали знам — юмрукът не е наука!

— Че на какво ще я учиш ти? С какво си по-добър?...

Той ме прегърна през раменете, раздруса ме и каза присмехулно:

— Точно това е нашето безобразие — че никой от никого не е по-добър... Аз, братко, всичко разбирам — и от лицето, и от опакото, всичко! Не съм пън...

Беше малко пийнал, весел, гледаше ме с ласкавото съжаление на добър учител към несхватлив ученик...

От време на време срещях Павел Одинцов; той беше станал още по-оперен, обличаше се контешки, говореше с мене снизходително и непрекъснато ме упрекваше:

— За каква работа се залови — ще пропаднеш! Тези селяци...

После тъжно разказваше новини из живота на работилницата.

— Жихарев все върти любов с онази крава; Ситанов, види се, страда; взе да пие без мярка. А Гоголев го изядоха вълци; замина си за коледните празници на село, а там, пиян, вълците го излапали!

И като се заливаше от весел смях, Павел съчиняваше смешки:

— Изяли го и — също до един се напили! Станали весели — ходят из гората на задните си лапи, като дресирани кучета, и вият, а на другия ден — всички изпукали!...

Слушах и също се смеех, но чувствавах, че работилницата с всичко, което бях изживял там, е далеч от мене. Това беше малко тъжно.

19

През зимата на панаира почти нямаше работа; в къщи бях натоварен, както и преди, с многобройни дребни задължения; те ми погълщаха целия ден, но вечерите оставаха свободни, пак четях на глас на господарите си неприятните ми романи от „Нива“, от „Московский листок“, а нощем се занимавах с четене на хубави книги и се опитвах да пиша стихове.

Веднъж, когато жените отидоха на църква, а господарят остана в къщи поради неразположение, той ме попита:

— Виктор разправя на смях, че уж ти, Пешков, си пишел стихове — да не би да е вярно? Я почети!

Беше ми неудобно да откажа и му прочетох няколко стихотворения; изглежда, че те не му харесаха, но все пак той каза:

— Карай, карай! Може да станеш Пушкин; чел ли си Пушкин?

*Таласъм ли тук погребват,
или вещица се жени?*

По негово време още са вярвали в таласъми, е, той самият сигурно не е вярвал, а просто се е шегувал! Да-а, братко — замислено провлече той, — би трябвало да се учиш, ама си закъснял! Дявол те знае как ще живееш... Пък тетрадката си крий по-дълбочко, че ще те емнат жените и ще се глумят... Жените, братче, обичат да те кльцнат в сърцето...

От известно време господарят бе станал тих, замислен и непрекъснато се озърташе плахо, а звънецът го плашеше; понякога неочаквано кипваше болезнено за дребни неща, крещеше на всички и бягаше от къщи, а късно през нощта се връщаше пиян... Чувствуваше се, че в живота му се е случило нещо, което никой, освен него, не знае, разстроило е сърцето му и сега той живее неуверено, без желание, а някак тъй, по навик.

Всеки празник от обед до девет часа отивах да се разхождам, а вечер седях в кръчмата на улица Ямская; собственикът на кръчмата, дебел и винаги потен човек, много обичаше пеенето, певците от почти всички църковни хорове знаеха това и се събираха при него; той ги черпеше заради песните с водка, бира и чай. Хористите са пияници и безинтересни хора; те пееха без сърце, само за почерпката, и почти винаги религиозни песни, а понеже благочестивите пияници смятаха, че кръчмата не е място за религиозни песни, кръчмарят ги канеше в стаята си, а аз можех да слушам пеенето само през вратата. Но в кръчмата често пееха селяни и работници — кръчмарят сам търсеше певци из града, разпитваше за тях пристигналите в пазарни дни селяни и ги канеше в кръчмата.

Певецът винаги сядаше на стол пред тезгяха на бюфета, под бурето с водка — главата му се очертаваше върху дъното на бурето, като в кръгла рамка.

Най-добре и всеки път някакви особено хубави песни пееше дребничкият, мършав сарач Клешчов, човек повехнал, смачкан, обрасъл с кичури червеникави косми; нослето му лъщеше като на мъртвец, малките му, сънливи очички бяха неподвижни.

Ще ги затвори той някой път, ще опре тил в дъното на бурето и изпъчил гърди, с тих и слаб, но всепобеждаващ тенор ще подкара ситно:

*Ех, паднала ми е мъгла над поле широко,
па ми е застлала друмища далечни...*

Тогава ставаше, облегал кръст на тезгяха, извит назад, и редеше сърдечно, вдигнал лице към тавана:

*Ех, къ-де, къде ли да отида,
пъ-ът просторен де ли да подиря?*

Гласът му бе малък, но — неуморен; той пронизваше глухия, смътен глъч на кръчмата като сребърна струна, горестните думи,

стонове и провиквания покоряваха всички — дори пияните ставаха смаяно сериозни и мълком гледаха масата пред себе си, а на мене сърцето ми се късаше, преливащо от онова могъщо чувство, което хубавата музика винаги буди, докоснала вълшебно глъбините на душата.

В кръчмата ставаше тихо, като в църква, а певецът е като добър свещеник. Той не проповядва, а наистина от все сърце честно се моли за целия човешки род; честно, на глас мисли за всички скърби в мизерния живот на хората. Отвсякъде го гледат брадати човеци, върху животинските лица унесено мигат детски очи; от време на време някой въздъхне и това добре подчертава победната сила на песента. В такива моменти винаги ми се струваше, че всички хора живеят фалшив, измислен живот, а истинският човешки живот е именно този!

Седи в къта дебеломутрестата продавачка Лисуха, пропаднала жена, отдала се на безсрамно блудство; скрила е глава в тлъстите си рамене и плаче, тихичко мие със сълзи наглите си очи. Близо до нея е отпуснал гърди на масата мрачният октавист Митрополски, космат мъжага, който прилича на лишен от званието си дякон, с огромни очи на пияното лице; той гледа чашата с водка пред себе си, взема я, поднася я към устата си и пак я оставя на масата, внимателно и безшумно — кой знае защо, не може да пие.

И всички хора в кръчмата са притаили дъх, сякаш се вслушват в нещо отдавна забравено, което им е било скъпо и близко.

Когато Клешчов свършеше песента и седнеше скромно на стола, кръчмарят му поднасяше чаша водка и казваше с усмивка на удоволствие:

— Абе не ще и дума — хубаво е! И макар че ти не толкова пееш, колкото разказваш, все пак — майстор си, няма що! Друго никой няма да рече...

Клешчов бавно изпиваше водката, покашляше се предпазливо и казваше тихо:

— Всеки, който има глас, може да пее, ала да покажеш каква душа се таи в песента — това само на мен е дадено!

— Е, все пак не се хвали!

— Не се хвали, който няма с какво — все тъй тихо, но още по-упорито казваше певецът.

— Нависоко се слагаш, Клешчов! — ядосано се провиква кръчмарят.

— По-високо от душата си не се слагам...

А в ъгъла ревеше мрачният октавист:

— Какво разбирате от пеенето на този безобразен ангел вий, червеи, вий, плесен?

Той винаги и с всички беше на различно мнение, с всички спореше, всички изобличаваше и за това почти всеки празник го биеха жестоко и хористите, и всеки, който можеше и който искаше.

Кръчмарят обича песните на Клешчов, но не може да понася самия певец; на всички се оплаква от него и явно се стреми да унижи сарача, да го подиграе; това знаят и постоянните посетители на кръчмата, и самият Клешчов.

— Добър певец е, ама горделив и трябва да му смачкаме фасона — казва той и някои гости се съгласяват с него.

— Вярно, надут човек е!

— За какво се надува? Гласът е от бога, не го е придобил сам! Пък и голям глас ли има? — упорито твърди кръчмарят.

Единодушната публика му приглася:

— Вярно, той глас няма, а повече умение.

Веднъж, когато певецът охладня и си отиде, кръчмарят почна да придумва Лисуха:

— Де да искаше, Мария Евдокимовна, да си поиграеш с Клешчов, да го повъртиш мъничко, а? Какво ти струва?

— Да бях по-млада — каза продавачката и се позасмя.

Кръчмарят викна разпалено и високо:

— Какво могат младите? А ти — заеми се! Да погледаме как ще се усуче около теб! Да го накараш да страда — ех, че ще запее, а? Заеми се, Евдокимовна, ще съм ти благодарен, е?

Но тя не се заемаше. Едра и дебела, свела очи и подръпвайки с пръсти ресните на шала върху гърдите си, казваше монотонно и лениво:

— За туй нещо трябва млада. Да бях по-млада, е — нямаше да му мисля...

Почти винаги кръчмарят се стараеше да напие Клешчов, но той, след като изпееше две-три песни и изпиеше за всяка по чаша,

грижливо увиваше гърлото си с плетен шал, нахлупваше здраво каскета върху щръкналите коси на главата си и си отиваше.

Често пъти кръчмарят търсеше съперници на Клещчов; ще изпее сарачет песента, а той ще го похвали и ще каже развълнувано:

— Впрочем тук е дошъл още един певец! Я, моля, проявете се!

Певецът понякога показваше хубав глас, но не зная случай някой от съперниците на Клещчов да е пял също така просто и от сърце, както можеше да пее този дребничък, невзрачен сарач...

— Н-нда — казваше кръчмарят с известно съжаление, — не ще и дума, хубава е-е! Главното тук е гласът, а колкото за душа...

Публиката се подсмиваше:

— Не, види се, никой не може да бие сарача!

А Клещчов поглеждаше всички изпод червеникавите кичури на веждите си и спокойно и вежливичко казваше на кръчмаря:

— Играете си. Като мен певец няма да намерите, защото моята дарба е от бога...

— Всички сме от бога!

— Ще се разорите да черпите ракия, но няма да намерите...

Кръчмарят почервенияваше и мърмореше:

— Нищо се не знае, нищо се не знае...

А Клещчов настойчиво му доказваше:

— Още ще ви кажа, че пеенето не е бой на петли например...

— Абе зная аз! Какво ми врънкаш?

— Не ви врънкам, а само доказвам: ако песента е забава, това е от лукавия!

— Стига де! По-добре изпей още нещо...

— Винаги мога да пея, па дори и когато спя — съгласяваше се Клещчов, окашляше се предпазливо и запяваше.

И всичко дребнаво, цялата смет от думи и намерения, всичко просташко, кръчмарско — изчезваше по чудо като дим; струя от друг живот — мечтателен, чист, пълен с любов и тъга — облъхваше всички.

Завиждах на този човек, страстно му завиждах за таланта, за властта му над хората — той така прекрасно използваше тази си власт! Искаше ми се да се запозная със сарача, дълго да говоря за нещо с него, ала не се решавах да се доближа — Клещчов гледеше всички с безличнаваите си очи така странно, сякаш не виждаше никого пред себе си.

И в него имаше нещо, което ми беше неприятно и ми пречеше да го обикна — а искаше ми се да обичам този човек не само тогава, когато, пееше. Беше ми неприятно да гледам как по старешки нахлупва каскета на главата си и как на показ пред всички увива врата си с червен плетен шал, за който казваше:

— Оплете ми го изгората, момиче едно...

Ако не пееше, той се надуваше важно, потриваше с пръст мъртвия си, измръзнал нос, а на въпросите отговаряше лаконично, без желание. Когато седнах веднъж до него и го попитах нещо, той каза, без да ме погледне:

— Махай се, момче!

Много повече ми харесваше октавистът Митрополски; когато дойдеше в кръчмата, той отиваше в ъгъла с походката на човек, който носи тежък товар, отместваше стола с ритник и сядаше, като разпростираше лакти на масата и слагаше голямата си, рошава глава върху дланите. Мълчаливо изпиваше две-три чаши и се изкашляше гръмко; всички трепваха и се обръщаха към него, а той, подпрял брадичка на дланите си, гледаше предизвикателно хората; гривата от нечесана коса обсипваше диво подпухналото му, кафяво лице.

— Какво гледате? Какво виждате? — запитваше изведнъж с ехтящи думи.

Понякога му отговаряха:

— Таласъм виждаме!

Имаше вечери, когато пиеше мълчаливо и мълчаливо си отиваше, като тътреше тежко краката си, но няколко пъти го чух да изобличава хората, имитирайки пророк:

— Аз съм на бога мой неподкупен слуга и изобличавам ви, яко Исая! Горко на града Ариил, дете мерзавци и мошеници и всякакъв измет безобразен пребивават в калта на низките си възделения! Горко на корабните крила на земята, защото те носят по пътищата на вселената отвратителни хорица — разбирам ви, пияници, ненаситници, утайката на този свят — вие чет нямате, нечестивци, и не ще ви приеме земята в недрата свои!

Гласът му кънтеше така, че дори стъклата на прозорците звънтяха — това много се харесваше на публиката и тя често хвалеше пророка:

— Здравата дръсти, рунтавият пес!

С него беше лесно да се запознае човек — стига само да му предложи почерпка; той искаше шише водка и порция говежди чер дроб с червен пипер, любимото му ядене; то раздираше устата и всички вътрешности. Когато го помолих да ми каже какви книги трябва да чета, той ми отговори свирепо и направо с въпрос:

— Защо да четеш?

Но умиловивен от моето смущение, избоботи:

— Еклезиаста чел ли си?

— Чел съм го.

— Еклезиаста чети! Повече — нищо. Там е цялата мъдрост на света, само овните на квадрат не я разбират — сиреч никой не я разбира... Ти кой си — пееш ли?

— Не.

— Защо? Трябва да пееш. Това е най-глупавото занятие.

От съседната маса го попитаха:

— А ти самият пееш ли?

— Да, аз съм безделник! Е?

— Нищо.

— Не е ново. На всички е известно, че в тиквата ти няма нищо. И никога нищо няма да има. Край!

С този тон той говореше с всички и с мене, разбира се; макар че след две-три почерпвания почна да се държи с мене по-меко и дори веднъж каза с отсянка на учудване:

— Гледам те, и не разбирам: какво си, кой си и защо си? А впрочем — върви по дяволите!

Към Клешчов се отнасяше странно: слушаше песните му с несъмнена наслада, дори понякога с топла усмивка, но не завързваше познанство с певица и говореше за него грубо, презрително:

— Той е дръвник! Умее да диша, разбира какво пее, но все пак е магаре!

— Защо?

— По начало.

Искаше ми се да поприказвам с него, когато е трезвен, но трезвен той само мучеше и гледаше всички със замаяни, тъжни очи. Бях научил от някого, че този винаги пиян човек се е учил в казанската академия и можел да стане архиерей — не повярвах това. Ала веднъж,

когато му разказвах за себе си, споменах името на епископ Хрисант; октавистът тръсна глава и каза.

— Хрисант ли? Знам го. Мой учител и доброжелател. В Казан, в академията — помня! Хрисант значи — златен цвят, както вярно е казано у Памва Беринда. Да, той беше златоцветен, Хрисант!

— Ами кой е този Памва Беринда? — попитах, но Митрополски отвърна късо:

— Не е твоя работа.

В къщи записах в тетрадката си: „Непременно да прочета Памва Беринда“ — сторило ми се бе, че именно у този Беринда ще намеря отговор на многото въпроси, които ме тревожеха.

Хористът много обичаше да си служи с някакви неизвестни на мене имена, със странни съчетания от думи; това страшно ме дразнеше.

— Животът не е Анисия! — казваше той.

Питах:

— Коя е тази Анисия?

— Полезна — отговаряше той и недоумението ми го забавляваше.

Тези думички и това, че е учил в академията, ме караха да мисля, че знае много, и ми беше твърде обидно, дето не иска да говори за нищо, а ако говори — говори неразбрано. А може би аз не умеех да го попитам?

И все пак той оставяше нещо в душата ми: харесваше ми пиянската смелост на изобличенията му, изградени в духа на пророк Исая.

— О, сган и смрад на земята! — ревеше той. — Най-лошите между вас са на почит, а най-добрите — преследвани; ще дойде страшният ден и ще се каете за това, ала ще бъде късно, късно!

Като слушах този рев, спомних си Хубава работа, перачката Наталия, погинала така обидно и лесно, Кралица Марго сред рояк мръсни сплетни — вече имаше какво да си спомня...

Краткото ми познанство с този човек завърши смешно.

През пролетта го срещнах на полето, при лагерите — крачеше като камила, поклащайки глава, самотен, подпухнал.

— На разходка ли? — попита той дрезгаво. — Да вървим заедно. Аз също се разхождам. Аз, брайно, съм болен, да...

Изминахме няколко крачки мълчаливо и внезапно в един изкоп за палатка видяхме човек: той седеше на дъното на трапа, наведен встрани, облегал рамо на стената на изкопа, от едната страна палтото му се беше дръпнало над ушите, сякаш е искал да го съблече и не е могъл.

— Пиян — реши певецът и се спря.

Но под ръката на човека върху младата трева се търкаляше голям револвер, близо до него — фуражка, а до нея едва начената бутилка водка — празната ѝ шийка се бе заровила в зелените стръкчета трева. Лицето на човека бе свенливо скрито под палтото.

Около една минута стояхме мълчаливо, после Митрополски, широко разкрячен, каза:

— Застрелял се е.

Веднага бях разбрал, че човекът не е пиян, а мъртъв, но това бе така неочаквано, че не ми се искаше да вярвам. Помня, не чувствавах нито страх, нито жал, като гледах големия, гладък череп, подал се изпод палтото, и синьото ухо — не ми се вярваше, че човек може да се самоубие в такъв ласкав пролетен ден.

Октавистът разтъркваше силно с длан небръснатите си бузи, сякаш му беше студено, и хъхреше:

— Възрастен. Избягала е жена му или е прахосал чужди пари...

Той ме изпрати в града да повикам полиция, а сам седна на ръба на изкопа и спусна крака в него, като се гушеше зиморничаво в изтърканото си палто. Съобщих за самоубиеца на един стражар и бързо се върнах обратно, но през това време октавистът бе доизпил водката на мъртвия и ме посрещна, размахал празната бутилка.

— Ето кое го е погубило! — реवेशе той и като удари яростно бутилката в земята, строши я на парчета.

Подир мене дотича стражарят, надзърна в трапа, свали фуражката, прекръсти се нерешително и попита певеца:

— Ти кой си?

— Не е твоя работа...

Полицаят помисли и попита по-вежливо:

— Как може тъй — тук има мъртвец, а вие сте пиян?

— Аз двамайсет години съм пиян! — гордо каза певецът и се тупна с длан в гърдите.

Бях сигурен, че ще го арестуват за изпитата водка. От града тичаха хора, пристигна с кабриолет строгият квартален полицейски надзирател, слезе в изкопа и като понадигна палтото на самоубиеца, взря се в лицето му.

— Кой пръв го видя?

— Аз — каза Митрополски.

Кварталният го погледна и провлече зловещо:

— А-а, здрасти, господине мой!

Събрали се бяха зрители, десетина-петнадесет души; запъхтени, възбудени, надничаха в ямата, въртяха се над нея; някой извика:

— Той е чиновник от нашата улица, познавам го!

Октавистът стоеше пред кварталния, свалил каскета си, олюляваше се и спореше с него неясно, глухо подвиквайки някакви думи; после кварталният го блъсна в гърдите, той залитна и седна; тогава полицаят бавно извади от джоба си въженце и върза с него ръцете на певеца, които той привично и покорно бе прибрал зад гърба си, а кварталният завика сърдито на зрителите: — Марш! Обесници...

Дотича още един старичък стражар с мокри зачервени очи, зяпнал от умора, хвана края на въженцето, с което бе вързан октавистът, и полекичка го поведе към града.

Тръгнах си и аз от полето, угнетен; в паметта ми като звънко ехо кънтяха бичуващи думи:

„Горко на града Ариил!...“

А пред очите ми — потискаща картина: полицаят, без да бърза, измъкна от джоба на шинела си въженце, а страшният пророк покорно е сложил червените си, космати ръце зад гърба и е скръстил китките им така привично, умело...

Скоро узнах, че пророкът е изселен от града по етапен ред. А след него изчезна Клешчов — оженил се изгодно и се преселил в провинцията, където отворил сарашка работилница.

... Аз така усърдно хвалех пред господаря си песните на сарача, че той каза веднъж:

— Трябва да идем, да послушаме...

И ето го, че седи на масата срещу мене, смаяно вдигнал вежди, широко разтворил очи.

По пътя към кръчмата ми се присмиваше и в кръчмата отначало непрекъснато се подиграваше на мене, на публиката и на задушливите миризми. Когато сарачът запя, той се усмихна насмешливо и взе да налива бира в чашата си, но я наля до половина, спря се и каза:

— Охо... поврага!

Ръката му затрепера, той бавно остави бутилката и заслуша напрегнато.

— Д-да, братче — каза той с въздишка, когато Клешчов свърши песента, — наистина — пее... дявол да го вземе! Дори ми стана горещо.

Сарачът запя пак, отметнал глава, загледан в тавана:

*Тръгнало е през поле широко
от село богато девойче сирото...*

— Пее — измърмори господарят, като клатеше глава и се подсмиваше.

А Клешчов кърши глас, като свирка:

*И му отговаря хубава мома:
— Никому ненужна, сама съм в света...*

— Хубаво — шепне господарят и мига със зачервени очи, т-тю, поврага... хубаво!

Гледам го и се радвам; а ридаещите думи на песента, победили шума в кръчмата, звучат все по-силно, по-красиво, по-сърдечно:

*В село саможиво животът тече,
никой на седенки мене не зове,
бедна съм и нямам гиздава премяна,
кой ли ще ме вземе майци си отмяна?
Иска ме вдовец, къщата му да въртя —
аз глава не скланям пред таз орис зла!...*

Господарят ми безсрамно заплака — седи, навел глава, и подсмърча с гърбавия си нос, а в скута му капят сълзи.

След третата песен той каза, развълнуван и сякаш смазан:

— Не мога повече да седя тук — задушавам се, пък и миризмите, поврага... Да си вървим!...

Но на улицата предложи:

— Хайде да идем в ресторант, Пешков, ще хапнем и изобщо... Не ми се прибира!...

Без да се пазари, качи се в една шейна и мълча по целия път, а в ресторанта зае маса в ъгъла и веднага започна тихо, като се озърташе, с ядна тъга:

— Попари ме този козел... Така ме разтъжи... Не, ето ти четеш, разсъждаваш, а кажи ми — каква е тази дяволщина? Живееш, живееш, четиридесет години си живял, жена, деца, пък няма с кого да поприказваш. Някой път така би разтворил душата си, така би заговорил за всичко, а — няма с кого! Заговориш с нея, с жена си — не разбира... А и на нея какво ѝ е? Има си децата... е, домакинството, работата! Тя е чужда на душата ми. Жената е приятел до първото дете... както му е редът. Пък и моята изобщо... ама ти сам виждаш... ни да посвири, ни да поиграе... неодушевено месо, дявол ви взел! Мъка, братче...

Той трескаво пи студена, горчива бира, помълча, като рошеше дългата си коса, и отново заговори:

— Изобщо, братче, хората са мръсни твари! Ето ти там приказваш със селяците, туй-онуй, разбирам, има твърде много неправилни, долни неща — така е, братче... Всички са крадци! Ама да не мислиш, че думите ти хващат място? Ни най-малко! Да. Те — Пьотр, Осип — са мошеници! Те всичко ми казват — и как ме хулиш, и всичко... Какво, братче?

Мълчах слисан.

— Това е то! — каза господарят и се усмихна под мустак. — Ти с право мислеше да заминеш в Персия, там поне нищо няма да разбереш — чужд език! А на родния ти език — само подлости!

— Осип ли ви разправя за мен? — попитах аз.

— Ами да! А ти какво си мислеше? Той разправя най-много, дрънкалото. Той, братче, е дявол... Не, Пешков, думите ти не хващат място. Правда ли? Че за какъв дявол ти е? Тя е също като есенен сняг

— падне върху калта и се стопи. Калта стане повече. По-добре си мълчи...

Той пиеше бира чаша след чаша и без да се напива, говореше все по-бързо, ядосано:

— Пословицата казва: думата не е длето, а мълчанието е злато. Ех, братче, мъка, мъка!... Той вярно пееше: „В село саможиво животът тече“. Сиротност човешка...

Озърна се, сниши глас и каза:

— Виж — намерил си бях комай... сърдечен приятел — една жена срещнах, вдовица, мъжът ѝ осъден на заточение в Сибир за фалшификация на пари — лежи тук, в затвора. Запознах се с нея... пукната пара няма, та такава, знаеш... сводницата ме запозна с нея... Вглеждам се — ама че мил човек! Хубавица, знаеш, млада... просто — чудо! Един път, два пъти... после ѝ казвам: „Как може тъй, казвам, мъжът ти — мошеник, самата ти живееш непочтено — пък защо си тръгнала за Сибир подире му?“ А тя, виждаш ли, отива подир него, на заселване, да-а... И виж, тя ми каза: „Какъвто ще да е, казва, аз го обичам, за мен е добър! Може зарад мен да е съгрешил? А аз греша с теб — зарад него, на него, казва, му трябват пари, той е дворянин и е свикнал да живее добре. Да бях, казва, сама, щях да живея честно. Вие, казва, също сте добър човек и много ми харесвате, само че не говорите с мен за това...“ Поврага!... Дадох ѝ всичко, каквото имах у себе си — осемдесет рубли и нещо, — и казвам: „Извинете, казвам... не мога повече с вас, не мога!“ Отидох си, да — виж...

Помълча и внезапно опил се, клюмнал, избърбори:

— Шест пъти бях при нея... Не можеш да си представиш какво е това! Може би още шест пъти отивах до квартирата ѝ... да вляза — не се решавах... не можах! Сега тя замина...

Той сложи ръце на масата и каза шепнешком, като мърдаше пръсти:

— Не дай боже пак да я срещна... не дай боже! Тогава — всичко по дяволите! Да си вървим... да си вървим!

Тръгнахме; той се олюляваше и мърмореше:

— Такива работи, братче...

Историята, която ми разказва, не ме учуди — отдавна ми се струваше, че ще му се случи нещо необикновено.

Но бях много угнетен от всичко, което той каза за живота, особено от думите му за Осип.

Три години прекарах като „десетник“ в мъртвия град, сред празните постройките и наблюдавах как работниците през есента рушат неугледните зидани дюкяни, а през пролетта градят също такива.

Господарят усърдно се грижеше да заслужи добре неговите пет рубли. Ако в магазина настилаха наново пода, аз трябваше да изгреба по цялата му площ пръстта на един аршин дълбочина; босяците вземаха за тази работа една рубла, аз не получавах нищо, но зает с това, не успявах да следя дърводелците, а те отвинтваха бравите и дръжките на вратите и крадяха разни дреболии.

И работници, и доставчици всякак се мъчеха да ме измамят, да откраднат нещо, правеха това почти открито, сякаш се подчиняваха на скучно задължение, и никак не се сърдеха, когато ги изобличавах, но като не се сърдеха, чудеха се:

— Стараеш се за някакви си пет рубли, колкото за двацет, смешно е да те гледа човек!

Изтъквах пред господаря, че печелейки от моя труд рубла, винаги губи десет пъти повече, но той ми намигаше и казваше:

— Добре, добре, хитрувай!

Разбирах, че ме подозира като съучастник в кражбите, това пораждаше у мене отвращение към него, но не ме обиждаше; такъв е редът: всички крадат и сам господарят също обича да взема чуждото.

Когато оглеждаше след панаира магазините, които бе взел за ремонт, и видеше забравен самовар, съдове, килим, ножица, а понякога сандък или топ стока, господарят се подсмиваше и казваше:

— Направи списък на вещите и занеси всичко в склада!

А от склада закарваше вещите у дома си, като ме караше по няколко пъти да преправям описа им.

Аз не обичам вещите, нищо не ми се искаше да имам, дори книгите ме стесняваха. Не притежавах нищо освен малкото томче на Беранже и песните на Хайне; имах желание да си набавя Пушкин, но единственият букинист в града, зло старче, искаше за него прекалено

много. Мебелите, килимите, огледалата и всички неща, които задръстваха жилището на господаря, не ми харесваха, дразнеха ме с тежката си неугледност и с миризмите на боя и лак; изобщо стаите на господарите не ми харесваха, приличаха ми на сандъци, натъпкани с ненужни, излишни вещи. И ми беше противно, че господарят мъкне от склада чужди вещи и непрекъснато увеличава ненужното около себе си. В стаите на Кралица Марго също бе тясно, но затова пък — красиво.

Изобщо животът ми се струваше объркан, безсмислен, в него имаше премного глупави работи. Ето ние строим наново магазините, а през пролетта излезлите от бреговете си реки ще ги наводнят, ще изкорубят подовете, ще изпотрошат външните врати; ще спадне водата — ще загният гредите. Година след година десетилетия наред водата залива панаира, поврежда сградите, паважа, тези непрекъснати потоци нанасят огромни загуби на хората и всички знаят, че те няма да престанат от само себе си.

Всяка пролет ледоходът прерязва шлепове, десетки малки кораби — хората се потюкват и — строят нови, а ледоходът отново ги руши. Какво безсмислено тъпчене на едно и също място!

Питам за това Осип, той се чуди и се смее с глас.

— А ти, драко, виж го за какво се хванал! Че теб какво ти влиза в работа всичко това? Теб какво те е грижа, а?

Но веднага казва по-сериозно, ала без да угаси насмешливото пламъче в сините си, не по старчески ясни очи:

— Ти уместно си забелязал това! Макар че нямаш полза от него, може пък да ти послужи! Ами забележи още нещо...

И разправя със сухички думи, като ги поръсва щедро с остроумни поговорки, неочаквани сравнения и всякакви шеги:

— Ето — хората се оплакват: земята е малко, а Волга през пролетта изтръгва бреговете, отнася земя, наслоява я в коритото си и образува плитчини; тогава други се оплакват: Волга става плитка! Пролетните потоци и летните дъждове изравят дерета — и пак земя отива в реката!

Той говори без съжаление, без яд, а сякаш наслаждавайки се, че познава оплакванията от живота, и макар думите му хармонично да пригласят на моите мисли — неприятно ми е да ги слушам.

— А още забележи — пожарите...

Спомням си, че май нямаше лято, през което да не горят горите отвъд Волга; всяка година през юли небето е забулено от мътножълт пушек; кървавочервеното слънце, изгубило лъчите си, гледа земята като болно око.

— Горите са нищо — казва Осип, — те са господарски, държавен имот; селянинът няма гори. Градове горят — това също не е кой знае какво: в градовете живеят богаташи, тях няма защо да ги жалим! Ами виж селата, селцата — колко села ще изгорят за едно лято! Може би най-малко сто — ей това е загуба!

Той тихичко се смее.

— Има блага, ама де ти вещица! И според двама ни излиза, че май човек работи не за себе си, не за земята, а за огъня и водата!

— Защо пък се смееш?

— Че какво от това? Пожар със сълза се не гаси, а от сълзите реките по-силно прииждат.

Зная, че този благообразен старец е най-умният човек от всички, които съм срещал, но какво именно обича той, какво мрази?

Мисля за това, а той продължава да притуря в моя огън сухи думички.

— Ами виж колко малко хора пазят силата — и своята, и чуждата, а? Я как те мори теб господарят? А водчицата колко струва на света? Невъзможно е да се пресметне, това е по-високо от всеки учен ум... Къща изгори — друга може да се построи, но когато добър човек погива нахалост — това не може да се поправи! Ардальон, да речем, или пък Гриша — гледай как пламна човекът! Глуповат е, ама е сърдечен човек, Гриша де! Дими като сноп слама... Жените са го налетели, както червеи — убития в гората.

Питам го — безобидно, с любопитство:

— Защо обаждаш на господаря мислите ми?

Спокойно и дори ласкаво той ми обяснява:

— Ами за да знае какви пакостни мисли имаш; той трябва да те учи; кой ще те поучи, ако не господарят? Не му ги казвам от злина, а защото ми е жал за теб. Ти не си глупаво момче, ала дяволът ти мъти кратуната. Открадни — ще премълча, при уличниците ходи — пак ще премълча, и да си посръбнеш — няма да кажа! Но за твоите дързости винаги ще обадя на господаря, тъй да знаеш...

— Няма да приказвам с теб!

Той помълча, като чоплеше с нокът смолата от дланта си, после ме погледна с приветливи очи и каза:

— Лъжеш, все едно ще приказваш! С кого другиго ще приказваш? Та няма с кого...

Чистичък, спретнат, Осип изведнъж ми заприличва на огняря Яков, равнодушен към всичко.

Понякога той ми напомня книжника Пьотр Василиев, понякога — коларя Пьотр, от време на време у него се появява нещо общо с дядо ми — така или иначе, той прилича на всички старци, които съм срещал. Те всички бяха необикновено интересни старци, но аз чувствавах, че с тях не може да се живее — тежко и противно е. Те като че ли разяждат душата, умните им думи покриват сърцето с червеникава ръжда. Осип добър ли е? Не е. Лош ли е? Също не. Умен е — това ми е ясно. Но като ме учудваше със своята гъвкавост, този ум ме смразяваше и в края на краищата започнах да чувствавам, че какъвто и да е, той ми е враждебен.

В душата ми кипваха черни мисли:

„Всички хора са чужди един на друг, въпреки любезните думи и усмивки, а и на земята всички са чужди, като че ли никой не е свързан с нея със здраво чувство на любов. Едничка само баба обича да живее и всичко обича. Баба и чудесната Кралица Марго.“

Понякога тези и подобни мисли се сгъстяваха като тъмен облак, животът ми ставаше задушен и тежък, но — как иначе да живея, къде да отида? Дори нямаше с кого да говоря освен с Осип. И аз все често говорех с него.

Той изслушваше пламенните ми брътвежи с явен интерес, разпитваше ме, като се стремеше да разбере нещо, и казваше спокойно:

— Кълвачът е инат, ама не буди страх, никой не се плаши от него! От душа и сърце те съветвам: я иди в манастир, ще поживееш там, докато възмъжееш — ще тешиш богомолците с хубави беседи, ти ще си спокоен, а за монасите ще бъде доходно! От душа и сърце те съветвам! За мирските работи, види се, не си кадърен, знам ли...

В манастир не ми се отиваше, но чувствавах, че съм се объркал и се въртя в омагьосания кръг на необяснимото. Изпълваше ме тъга. Животът ми бе заприличал на есенна гора — гъбите са преминали вече, няма какво да правиш в пустата гора и струва ти се, че я познаваш из корен.

Не пиех водка, не ходех с момичета — книгите ми заменяха тези два вида опиянение на душата. Но колкото повече четях, толкова по-трудно ми бе да живея така безсмислено и ненужно, както ми се струваше, че живеят хората.

Току-що бях навършил петнадесет години, но понякога се чувствавах възрастен човек; вътрешно бях някак набъбнал и натезжал от всичко, което бях преживял и прочел, за което мислех тревожно. Когато надзърнех в себе си, виждах своето хранилище на впечатления подобно на тъмен килер, нагъсто и как да е наблъскан с разни неща. Нямах нито сили, нито умение да ги сложа в ред.

И всички тежести, въпреки тяхното изобилие, бяха нестабилни, клатеха се и ме полюшваха, както водата люшка неустойчиво закрепен съд.

Гнусливо мразех нещастията, болестите, оплакванията; когато видех нещо жестоко — кръв, побои, дори когато с думи се гавреха с човек — това пораждаше у мене органическо отвращение; то бързо се

превръщаше в някаква студена ярост и самият аз се биех като звяр, след което ми ставаше срамно до болка.

Понякога така страстно ми се искаше да пребия мъчителя-човек и така безразсъдно се хвърлях в бой, че дори и сега си спомням за тези пристъпи на отчаяние, родено от безсилие, със срам и мъка.

В мене живееха двама души: единият, видял премного мръсотия и кал, бе станал малко плах от това и угнетен от познаването на делнично страшното, започваше да се отнася към живота, към хората недоверчиво, подозрително, с безсилна жал към всички, а също и към самия себе си. Този човек мечтаеше за тих, самотен живот с книгите, без хора, за манастир, за къщичка на горски пазач, за железопътен кантон, за Персия и за дължността нощен пазач някъде в покрайнините на града. По-малко хора, по-далеч от тях...

Другият, кръстен със светия дух на честни и мъдри книги, като наблюдаваше победната сила на делнично страшното, чувствуваше колко лесно тази сила може да му откъсне главата, да смачка сърцето му с мръсното си стъпало и усилено се отбраняваше, стиснал зъби, свил юмруци, винаги готов за всякакъв спор и бой. Той обичаше и съжеляваше активно и както подобаваше на храбрия герой от френските романи, на третата дума изваждаше шпагата си от ножницата и заставаше в поза за бой.

По това време имах лют враг — вратаря на един от публичните домове по улица Малая Покровская. Бях се запознал с него една сутрин, когато отивах на панаира; той свалеше пред портата на дома от наемна бричка мъртвопияно момиче; сграбчил го за краката в смъкнати чорапи, разголил го до кръста, той го дърпаше безсрамно, като подвикваше и се смееше, плюеше тялото му, а то, като се свличаше с тръскане от бричката, измачкано, сляпо, с отворена уста, отметнало над главата меките си и сякаш изкълчени ръце, блъскаше гърба, тила и синьото си лице в седалката на бричката, в стъпалото, най-после падна на паважа и удари глава в камъните.

Коларят шибна коня и потегли, а вратарят се впрегна в краката на момичето и го повлече заднишком към тротоара като мъртво. Аз полудях, втурнах се и за мой късмет при тичането съм захвърлил или случайно съм изтървал огромния нивелир, което спаси вратаря и мене от голяма неприятност. Ударих силно вратаря, съборих го, рипнах на стъпалата пред входа и бясно задърпах дръжката на звънеца; изскочиха

някакви диви хора, аз не можах да им обясня нищо, вдигнах нивелира и избягах.

При нанадолнището настигнах коларя; той ме погледна от високата капра и каза одобрително:

— Майсторски го халоса!

Попитах го сърдито: как можа да позволи на вратаря да се гаври с момичето — той каза спокойно, с погнуса:

— Че мен какво ме е грижа! Господата ми платиха, когато я качиха в кабриолета — какво ми влиза в работа кой кого бие?

— Ами ако я бяха убили?

— Аха — къде ще убиеш такава — каза коларят така, сякаш неведнъж бе правил опит да убива пияни момичета.

От този ден почти всяка сутрин виждах вратаря; вървя по улицата, а той мете настилката или седи на външната стълба, като че ли ме чака. Приближавам се към него, той става, запретва ръкави и любезно ме уведомява:

— Е, сега ще ти строша кокалите!

Беше на около четиридесет години и нещо; дребничък, кривокрак, с корем на бременна жена, той ме гледаше присмехулно усмихнат, с лъчезарни очи и беше до ужас странно да виждаш, че очите му са добри, весели. Не умееше да се бие, а и ръцете му бяха покъси от моите — след две-три сблъсквания отстъпваше, притискаше гръб до портата и казваше учудено:

— Ха стига де! Юнак!...

Тези сражения ми омръзнаха и веднъж му казах:

— Слушай, глупако, остави ме на мира, моля ти се!

— А ти защо се биеш? — попита той с укор.

Аз също го попитах защо така гадно се гавреше с момичето.

— Че теб какво те е грижа? Жал ли ти е за нея?

— Жал ми е, разбира се.

Той помълча, избърса устните си и попита:

— Ами за котка жал ли ти е?

— Е да, и за котка ми е жал...

Тогава ми каза:

— Ти си щурак, шмекер! Почакай, ще те науча аз...

Не можех да не минавам по тази улица — това беше най-късият път. Но започнах да ставам по-рано, за да не срещам този човек, и все

пак след няколко дни го видях — седеше на външната стълба и милваше една пепелява котка, легнала на коленете му, а когато се приближих на две-три крачки, той скочи, сграбчи котката за краката и като замахна, удари главата ѝ в тумбата, така че ме пръсна нещо топло — удари, хвърли котката в краката ми, застана на вратичката и попита:

— Какво?

Е, какво можех да направя след това! Търкаляхме се из двора, като две кучета; а после, седнал в буренака на склона, обезумял от неизказана мъка, аз хапех устни, за да не рева, да не крещя. Ето, спомня си това и изтръпнал от мъчително отвращение, се чудя — как не съм се побъркал, не съм убил никого?

Защо разказвам тези мерзости? Ами за да ги знаете, уважаеми господа, защото това не е минало, не е минало! На вас ви харесват измислени страхотии, харесват ви ужаси, красиво разказани, фантастично страшното приятно ви вълнува. А ето че аз познавам действително страшното, делнично ужасното и имам право, което никой не може да ми отрече, да ви вълнувам неприятно с разкази за него, за да си припомните как живеете и в какво живеете.

Долен и мръсен живот живеем всички ние, това е главното!

Аз много обичам хората и не бих искал никого да измъчвам, но не бива да бъдем сантиментални и не бива да скриваме страшната истина в цветистите думи на хубавичката лъжа. Към живота, към живота! В него трябва да разтворим всичко хубаво, човешко, което се таи в нашите сърца и умове.

... Особено ме подлудяваше отношението към жената; прочел огромно количество романи, аз гледах на жената, като на най-доброто и най-значителното в живота. В това ме убеждава баба, нейните разкази за Богородица и за Василиса Премъдра, нещастната перачка Наталия и стотиците, хилядите, забелязани от мене погледи и усмивки, с които жените, майките на живота, украсяват него, този живот, оскъден на радости и любов.

Възхвала на жената пееха книгите на Тургенев и с всичко хубаво, което знаех за жените, аз обкичвах незабравимия за мене образ на Кралицата; Хайне и Тургенев даряваха особено много скъпоценности за това.

Когато се връщах вечер от панаира, аз се спирах на височината край стените на крепостта и гледах как отвъд Волга залязва слънцето,

леят се в небесата огнени реки, алее и се синее земната, любима река. Понякога в такива моменти цялата земя ми се струваше като огромен затворнически шлеп; той прилича на свиня и невидим параход лениво го мъкне нанякъде.

Но по-често си мислех за големината на земята, за градовете, които познавах от книгите, за чуждите страни, където живеят иначе. В книгите на чуждите писатели животът се рисуваше по-чист, по-хубав, по-лесен от онзи, който бавно и еднообразно кипеше около мене. Това усмиряваше тревогата ми и будеше упорити мечти, че е Възможен друг живот.

И все ми се струваше, че в миг ще срещна някой откровен, мъдър човек, който ще ме изведе на широк, светъл път.

Веднъж, когато седях на една пейка край стената на крепостта, видях до себе си вуйчо Яков. Не бях забелязал кога е дошъл и не го познах веднага; макар че от няколко години живеехме в един град, срещаме се рядко, случайно и набързо.

— Бре, че си се източил — каза той шеговито, като ме блъсна, и заприказвахме като чужди, но отдавна познати хора.

От разказите на баба знаех, че през тези години вуйчо Яков се е разорил напълно, всичко е изял и изпил; работил като помощник-надзирател в участъка за временен престой на заточеници, но службата му свършила зле: надзирателят се разболял, а вуйчо Яков почнал да урежда в квартирата си весели гуляи за затворниците. Това станало известно, уволнили го и го дали под съд, като го обвинили, че е пускал нощем затворниците „да се поразходят“ из града. Никой от тях не избягал, но един бил заловен точно в момента, когато усърдно душел някакъв дякон. Следствието продължило дълго, ала до съд не се стигнало — затворниците и надзирателите успели да отърват добрия ми вуйчо от тази история. Сега той живееше без работа, издържан от сина си, който пееше в църковния хор на Рукавишников, прочут по онова време. За сина си говореше чудновато:

— Станал ми е намусен, важен! Солист! Не смогнеш на време да приготвиш самовара или да му почистиш дрехите — сърди се! Акуратен младеж. И чистопльтен...

Самият вуйчо беше много застарял, целият изцапан, оплешивял и разкиснат. Веселите му къдрици бяха силно оредели, ушите му — щръкнали, по бялото на очите и по марокенената кожа на бръснатите

му бузи се бе появила гъста мрежа от червени жилки. Той говореше шеговито, но като че ли в устата му имаше нещо, което пречеше на езика, макар че зъбите му бяха здрави.

Зарадвах се на възможността да поприказвам с човек, който умееше да живее весело, много е видял и много трябва да знае. Живо си спомних неговите буйни, смешни песни и в паметта ми прозвучаха дядовите думи за него:

„По песните е цар Давид, а по делата — Авесалом ядовит!“

По булеварда край нас се движеха спретнати хора: великолепни госпожи, чиновници, офицери; вуйчо беше облечен с излиняло есенно палто, омачкан каскет и почервенели ботуши и се свиваше, стеснявайки се, изглежда, от облеклото си. Отидохме в една кръчма в Почаинския дол и седнахме до прозореца с изглед към пазара.

— Помните ли как пехте:

*Голтак навоя си просна да съхне,
а друг голтак му навоя отмъкна...*

Когато произнесох думите на песента, внезапно и за пръв път почувствувах нейния подигравателен смисъл и ми се стори, че веселият ми вуйчо е злобен и умен.

Но като наливаше водка в чашата си, той каза замислено:

— Да, поживях си аз, щурях, ама не ми стига! Тази песен не е моя, беше я съчинил един учител от семинарията, как ли го викаха, покойния? Забравил съм. Бяхме приятели с него. Ерген. Пропи се и — умря, замръзна. Що хора се пропиха през мое време — трудно е да се преброят! Ти не пиеш ли? Не пий, не бързай. Виждаш ли често дядо си? Навъсено старче. Май че му се разхлопва дъската.

След като си посрѣбна, той се оживи, изправи се, подмлади се и заговори по-енергично.

Попитах го за историята със затворниците.

— Ти научи ли? — осведоми се той, озърна се и като сниши глас, каза:

— Какво толкова, затворниците? Ами че аз не съм им съдия. Виждам — хора като хора, па им думам братлета, хайде да живеем задружно, хайде да живеем весело; има, думам, такава песен:

*Не пречи зла съдба на веселби!
Макар и в обръч да ни свива тя,
смехът ни пак високо ще ехти,
глупакът сал презира радостта...*

Той се засмя, погледна през прозореца потъмнелия дол с дъно, осеяно с дюкянчета, и продължи, оправяйки мустаците си:

— Те, не ще и дума, веднага скланят, зер в затвора е скучно. И на, свършим проверката и начаса — при мен; водка, мезе; кога от мен, кога от тях — разлюля се, завилня майчица Рус! Аз обичам песните, танците, а между тях имаше прекрасни певци и играчи, чудо! Някой — в окови; е, с тях се не играе, та им позволявах да си свалят оковите, така си е. Те, да речем, могат да си ги махат сами, без ковач, сръчен народ, чудо! А че съм ги бил пускал в града на грабеж — вятър, това дори остана недоказано...

Той млькна и погледна през прозореца, в дола, където вехтошарите затваряха дюкянчетата си; там дрънчеше желязото на резета, скърцаха ръждясали панти, падаха някакви дъски и тракаха гръмко. После весело ми смигна и продължи тихо:

— Правичката да си кажа, един наистина излизаше нощем, само че той не беше в окови, а просто тукашен апаш нижнегородчанин; имаше наблизко, на Печорка, любовница. Пък и случката с дякона станала по погрешка: взели дякона за търговец. Беше зима, нощ, виелица, всички хора — с шуби, иди познай в бързината кой е търговец, кой дякон.

Това ми се видя смешно, той също се засмя и каза:

— Ами бога ми! Дяволът да ги познае...

След това вуйчо неочаквано и странно лесно се ядоса, бутна настрана чинията с мезето, гнусливо намръщи лице, запали цигара и измърмори глухо:

— Крадат се един друг, после се хващат един друг, натикват се в затвора, в Сибир, на каторга, добре, ама аз какво общо имам тук? Плюя на това... Аз си имам моя душа!

Пред мене застана косматият огняр — той също често казваше „плюя на това“. И се наричаше Яков.

— За какво мислиш? — меко попита вуйчо.

— Жал ли ви беше за затворниците?

— За тях лесно може да ти дожалее, има такива момчета — чудо! Гледаш ги понякога и си мислиш: та аз колкото кутрето му не струвам, нищо, че съм му началник! Умни, дяволите, похватни...

Водката и спомените отново приятно го възбудиха; облакът на прозоречната дъска, помахвайки жълтата си ръка с угарка между пръстите той заговори оживено:

— Един едноок, гравьор и часовникар, съден за фалшификация на пари и избягал — него да чуеш как говори! Огън! Просто като солист пее. „Обяснете ми, казва, защо държавата може да печата пари, а аз не мога? Обяснете ми!“ Никой не може да му обясни това. Никой, и аз също не мога. А съм му началник! Друг — прочут московски крадец, кротичък, такъв, конте, чистофайник, казваше вежливо: „Хората, дума, работят до затыпяване, пък аз не искам. Аз, дума, съм го вкусил това: работиш, работиш, изкуфееш от умора, напиеш се за грош, загубиш две пари на карти, дадеш на жена петаче за милувките, после — пак си гладен и беден. Не, дума, аз на таквоз хоро не се хващам...“

Вуйчо Яков се наведе над масата и продължи, зачервен до темето, възбуден така, че дори малките му уши потрепваха:

— Те, братче, не са глупави, правилно разсъждават! Ама по дяволите целият този въртел. Например: аз как съм живял? Срам ме е да си спомня — все между другото, крадешком, мъката си е твоя, а веселието — крадено! Ту баща ти вика — не смей, ту жената — недей, ту често пъти сам се боиш на една рубли да видиш сметката. И на, че си изтървах живота, а на стари години слугувам като лакей на сина си. Защо да крия? Слугувам му, братче, смиреничко, а той ми подвиква като някакъв господар. Казва — татко, а аз чувам — лакей! Че да не би за това да съм се родил, за това да съм се мъчил — да слугувам на сина си? Па дори да не беше туй — за какво съм живял, много ли удоволствия съм изпитал?

Слушах го разсеяно. Без желание и без да се надявам на отговор, все пак казах:

— Ето че и аз не зная как да живея...

Той се усмихна.

— Абе... Кой ли знае? Не съм виждал някой да знае! Просто живеят хората, кой както е свикнал...

И пак заговори обидено и сърдито:

— Имаше при мен, за изнасилване, един човек от Орел, дворянин, чудесен танцьор, та той понякога всички размиваше, пееше за Ванка.

*Ванка в гробищата броди,
тъжно свел глава.*

*— Ех, Ванюша, стига,
зарежи това...*

Ама аз мисля, че това не е никак смешно, а е истина! Каквото и да правиш, по-далеч от гробищата няма да идеш. Пък тогава — все ми е едно: затворник ли ще съм или затворнически надзирател...

Той се умори да говори, изпи водката, погледна по птичи, с едно око празното шише и мълчаливо запали още една цигара, като пускаше дима в мустаците си.

„Както щеш се бъхти, на каквото щеш се надявай, ала ковчега и гробищата никой не ще избегне“ — често казваше зидарят Пьотр, който никак не приличаше на вуйчо Яков. Колко такива и подобни поговорки знаех вече!

Нищо повече не ми се искаше да питам вуйчо. С него бе тъжно и ми беше мъчно за него; в ума ми неспирно звучаха буйните песни и оня звън на китара, който пръскаше радост през леката скръб. Не бях забравил и веселия Циганок, не бях го забравил, и като гледах смачканата фигура на вуйчо Яков, неволно си мислех:

„Помни ли той как смаза Циганок с кръста?“

Не ми се искаше да попитам.

Гледах дола, изпълнен догоре с малко влажен августовски мрак. От дола лъхаше миризма на ябълки и пъпеша. По тесния стръмен път към града пламваха фенерите, всичко ми беше познато на пръсти. Ето че свири параходът за Рибинск и другият — за Перм...

— Само че трябва да тръгвам — каза вуйчо.

Пред вратата на кръчмата той раздруса ръката ми и шеговито ме посъветва:

— Не падай духом; ти май си паднал духом, а? Пет пари не давай! Млад си още. Главно, помни: „Не пречи зла съдба на веселби!“

Хайде, сбогом, аз съм към Успение!

Веселият ми вуйчо си отиде, като ме остави още по-объркан от неговите думи.

Изкачих се в града, излязох на полето. Беше пълнолуние, по небето плуваха тежки облаци и с черните си сенки заличаваха от земята моята сянка. Избиколих града през полето и стигнах до Волга, на Склона, легнах там на прашната трева и дълго гледах оттатък реката, към ливадите, към тази неподвижна земя. През Волга бавно се влачеха сенките на облаците; прехвърлили се в ливадите, те стават по-светли, сякаш са се изкъпали във водите на реката. Всичко наоколо тъне в полусън, всичко е така приглъхнало, всичко се движи някак без желание, по тежка необходимост, а не от пламенна любов към движението, към живота.

И така ми се иска да шибна хубав ритник на цялата земя и на самия себе си, та всичко — и аз самият — да се извие в радостен вихър, в празнично хоро на човеци, влюбени един в друг и в този живот, наченат заради друг живот — красив, бодър, честен...

Мислех си:

„Трябва да направя нещо, инак съм загубен...“

В навъсени есенни дни, когато не само не виждаш, но и не чувствуваш, забравяш слънцето — в есенни дни неведнъж се случва да се залуташ в гората. Кривнеш от пътя, изгубиш всички пътеки, най-подир, уморен да ги търсиш, стиснеш зъби и удариш право през гъсталака, по гнилите съчки, по неустойчивите купчинки твърда земя сред блатото — в края на краищата винаги ще излезеш на път!

Така и реших.

Тази есен заминах за Казан с тайната надежда, че може би там ще се наредя да уча.

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.